

Daugiakalbiai kelionių dienoraščiai

Camille de Toledo

Stefan Tafrov

José Antonio Pascual

Tomáš Duběda

Anne Lise Kjær

Isolde Burr-Haase

Dr. Eva Vetter

Marina Kaljurand

Nikiforos Diamandouros

Christos Artemidis

Roberta Metsola

Barbara Cassin

Jean-Claude Wiwinius

Michael D. Higgins

Marin Mrčela

Prof. dr. Barbara Pozzo

Prof. dr. iur. Sanita Osipova

Prof. dr. Danutė Jočienė

Réka Somssich

Tonio Borg

Prof. dr. J. W. van de Gronden

Prof. dr. Jan Wouters

Katarzyna Kłosińska

Ana Maria Guerra Martins

Radu Paraschivescu

Stanislav Vallo

Prof. dr. Rajko Knez

Heikki E. S. Mattila

Stig Strömholm

Daugiakalbiai kelionių dienoraščiai

Jeigu keleivis žiemos naktį...

Camille de Toledo..... 9

Daugiakalbystė, arba mano kelias į laisvę ir Europą

Stefan Tafrov..... 23

Filologo pamąstymai apie daugiakalbystę

José Antonio Pascual..... 32

Europos Sąjungos Teisingumo Teismo teisininkai lingvistai ir teismo vertėjai Čekijoje – du skirtingi pasauliai?

Tomáš Duběda..... 41

ES teisės aiškinimas Danijos teismuose: nepakankamas dėmesys kalbiniams skirtumams

Anne Lise Kjær..... 49

Oficiali daugiakalbystė – politinės reikšmės įvykis nuo pat pradžių

Isolde Burr-Haase..... 58

***Molengue* sango kalba reiškia „mylimiausias“**

Prof. dr. Eva Vetter..... 71

Estų kalba Europos Sąjungoje iš Europos Parlamento nario perspektyvos

Marina Kaljurand..... 80

Daugiakalbystė: piliečio požiūris

Nikiforos Diamandouros..... 86

Kalba, atskleidžianti daugiakalbystės naudą

Christos Artemidis..... 95

Daugiakalbystė: vienybės išraiška per įvairovę

Roberta Metsola..... 100

„Daugiau nei viena kalba“

Barbara Cassin..... 103

Daugiakalbystė Liuksemburgo teismuose

Jean-Claude Wiwinius..... 111

Airių kalba Europoje

Michael D. Higgins..... 123

Apie daugiakalbystės svarbą teisėje

Marin Mrčela..... 129

Daugiakalbis gyvenimas

Prof. dr. Barbara Pozzo..... 138

Latvių kalba ir daugiakalbystė Latvijoje

Prof. dr. iur. Sanita Osipova..... 145

Valstybinė kalba ir su jos statusu susijusių konstitucinių garantijų aiškinimas Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo praktikoje

Prof. dr. Danutė Jočienė.....152

Daugiakalbės Sąjungos teisės atspindys Vengrijos jurisprudencijoje

Réka Somssich.....166

Daugiakalbystė ir mažos šalys

Tonio Borg.....177

Europos teisė polderyje: nyderlandų kalba kaip jungiamoji grandis

Prof. dr. J. W. van de Gronden.....182

Daugiakalbystės svarba Europos ateities universitetui

Prof. dr. Jan Wouters.....191

Kiekviena kalba – atskiras pasaulis

Katarzyna Kłosińska.....199

Daugiakalbystė: mokslininkės ir teisėjos liudijimas

Ana Maria Guerra Martins.....206

Interpretare humanum est

Radu Paraschivescu.....210

Daugiakalbystė

Stanislav Vallo.....215

Institucinė daugiakalbystė Europos Sąjungos lygmeniu – patirtis ir apmąstymai

Prof. dr. Rajko Knez..... 219

Daugiakalbystė ir Šiaurės šalių teisinis bendradarbiavimas

Heikki E. S. Mattila..... 227

Kalba kaip raktas, atrakinantis teisės pasaulį

Stig Strömholm..... 239

Pastabos

— Camille de Toledo

Camillis de Toledo – rašytojas, lyginamosios literatūros mokslų daktaras, dėsto aukštojoje vizualinių menų mokykloje ENSAV (La Cambre) Briuselyje, kur veda šiuolaikinės literatūros seminarus, ir Ekso-Marselio universitete. Jis, be kita ko, yra knygų „Le Hêtre et le Bouleau, essai sur la tristesse européenne“ (2009), „Vies potentielles“ (2010), „L'Inquiétude d'être au monde“ (2012), „Le livre de la faim et de la soif“ (2017) autorius. Jis studijavo istoriją, teisę, politikos mokslus ir literatūrą. 2004 m. jam buvo paskirta Prancūzų akademijos Romoje (*Villa Medici*) stipendija. 2008 m. jis įsteigė Europos autorių draugiją, kurios tikslas – populiarinti „vertimą kaip kalbą“. 2012 m., mirus broliui, motinai ir tėvui, jis persikėlė į Berlyną. Siekdamas teisinio gamtos elementų pripažinimo, jis kartu su meno ir urbanistikos centru (*Pôle Art et Urbanisme*) organizavo Luaros parlamento klausymus (2019–2020 m.), įkvėpusius parašyti knygą „Le fleuve qui voulait écrire“, pasakojančią apie tai, ką jis vadina „teisiniu Žemės sukilimu“. Jo naujausias romanas „Thésée, sa vie nouvelle“, kurį 2020 m. išleido leidykla „Verdier“, buvo apdovanotas Prancūzijos Akademijos kūrybos premija ir Franzo Hesselio premija.

Jeigu keleivis žiemos naktį...

būtent taip prasideda garsioji Italo Kalvino knyga, kurią sudaro vien istorijų pradžios; bet taip pat pasijutau, kai pirmą kartą miglotoje vėlyvos žiemos naktyje prieš mane iškilo Europos Sąjungos Teisingumo Teismas su savo aukštais lygiagrečiais bokštais, dviem aukšniais ir vienu juodu. Ir, žvelgiant atgal, po šio apsilankymo man atrodo, kad, jei tikime, jei vis dar norime tikėti Europa, galbūt turėtume kelionę vėl pradėti būtent nuo čia. *Jeigu žiemos naktį...* atsidurtume čia, Liuksemburge, spręsdami klausimą, kurį kelia šis miglotas kraštovaizdis ir šis įspūdingas pastatas:

Kaip visomis kalbomis pateikti Europai vieną bendrą įstatymą?

Kaip iš visų kalbų ir jomis išreiškiamos skirtingos jausenos sukurti vieną bendrą gyvenimą teritorijoje nuo Skandinavijos kalvų iki sausų, uolėtų Viduržemio jūros įlankėlių?

Ar pavyks, nesant vieno bendro horizonto, atgaivinti *norą suartėti*?

*

Praėjus keliems mėnesiams po 2019 m. rudenį įvykusių Parlamento rinkimų, Berlynas – miestas, kuriame radau prieglobstį, – švenčia sienos griūties metines. Jau nuo pavasario žinau, kad prognozuota destruktivi nacionalizmo ir populizmo banga Prancūzijoje, Vengrijoje, Italijoje, Ispanijoje, Lenkijoje... nušlavė ne viską. Europa priešinasi. Tačiau matau ir girdžiu, kad visi, pradėdant Parlamento nariais ir baigiant Komisijos generaliniais direktoratais, supranta,

kad laivas skęsta; senasis taikos palaikymo projektas išsikvėpė. *European dreamers* širdys apsunkusios ir visi įsitikinę, kad pavojus yra, kad jis niekada mūsų nebepaliks.

Sveiki atvykę į Europos Sąjungos Teisingumo Teismą!

Europa – tai sena svajonė, kurią norėtume atgaivinti. Bet kaip? Pokario metais vyravęs taikos troškimas ir atkūrimo uždaviniai jau seniai nebeaktualūs. Kelių išskirtinių valstybių vadovų dėka Europos dvelksmas išliko iki devintojo dešimtmečio pabaigos. Tai buvo gražūs Prancūzijos ir Vokietijos partnerystės metai. XX a. pabaigoje, griuvus Berlyno sienai, viltis netgi buvo atgimusi. Atrodė, kad *Europos troškimas* vėl atgimė, tačiau tarsi blogas ženklas tuo pačiu metu vyko brožudiški Balkanų karai, vėl pradėta žudyti. Kad tai prisimintum, reikia pamatyti Teo Angelopulo filmą „Uliso žvilgsnis“ – šio žemyno tautas užvaldžius beprotybei, jame įsivyrauja miglotas smurtas... Tačiau, nepaisant šių vilčių – 1989 m. – ir perspėjimų – karo buvusioje Jugoslavijoje, pirmasis Europos dvelksmas nuslopo. Šiandien *atminties lyra* nebeskamba. Simbolių metas – Vilis Brantas, klūpantis Varšuvos gete, F. Miteranas ir H. Kolis, gražios kalbos apie susitaikymą ... – visa tai praėjo. Reikia išrasti kažką naujo. Bet ką?

Žengiant į didžiąją Teismo posėdžių salę...

Po permatomu centrinio sietyno šydu žengdamas į didžiąją Teismo posėdžių salę pajutau ypatingą jaudulį, kai pamačiau, kaip garbingi teisėjai, atvykę iš visų Europos Sąjungos

šalių ir mokantys po keturias ar penkias kalbas, užima savo vietas. Buvau sujaudintas, kai pamačiau aplink salę įrengtas kabinas vertėjams žodžiu, kad diskusijos būtų verčiamos iš įvairių Sąjungos kalbų. Man tai buvo tarsi įžengimas į Babelį – Babelį, kuris laikosi tvirtai, priešinasi... tarsi būčiau patekęs į kitą veidrodžio pusę, už šūkių, už diskusijų *prieš* ar *už* Europą; toli nuo politikos, kuri visada taip nuvilia. Sėdėdamas už vertimo kabinos stiklo, vėl prisiminiau savo studijas, tą keistą džiugesį, kurį pajunti, kai, palikęs plepią ir chaotišką *nuomonių* sferą, imiesi nagrinėti šią sausą ir vertikalią sritį – Teisę.

„Reikėtų į šį Teismą pakviesti visus Europos moksleivius“, – pagalvojau aš, – visus dar tik gimiančius vaikus, visas ir visus, kas nori kuo geriau suprasti, kokių pastangų reikalauja mūsų Europos teatras.“

Teisės scena

Sakau *teatras*, nes Teisingumo Teismas yra scena, kurioje techniškai ir kruopščiai formuojama *bendroji teisė*, t. y. visiems priimtinas ES taisyklių išaiškinimas. Šioje scenoje vaidinama skirtumų ir suartėjimų, vienybės siekio ir poreikio atitrūkti drama; tai *translation gaps*, savanoriškų ir nesąmoningų nesusipratimų, įcentrinio kultūrinio išdidumo ir išcentrinio administracinio užsispyrimo drama. Tai scena, kuri, kaip ir teatras, turi savo ložes: biurus, kuriuose kiekviena ir kiekvienas atkakliai ir sąžiningai dirba, kad iš visų kalbų porų sukurtų *vienovę*.

Kaip žinome, Briuselis yra politinis derybų ir kompromisų pasaulis, kur išsikvepia

bendradarbiavimo dvasia, kur nyksta tam tikra bendruomenės idėja; kur griūva simboliai ir principai; kur vėl stiprėja nacionalinis egoizmas ir klesti skaudi gėda. Turiu omenyje bailumą ir aplaidumą, dėl kurių Viduržemio jūroje leista žūti tūkstančiams migrantų. Europos politika dažnai atrodo kaip skęstantis laivas, kurio simbolis yra „Brexitas“, požymis – kraštutinių dešiniųjų iškilimas, tamsioji pusė – privačiųjų ir viešųjų interesų persipynimas, o skiriamasis bruožas – užsienio politikos trūkumai. Ir viskas prisideda prie šio netvarkos įspūdžio.

Tačiau kitoje pusėje yra ši, ne tokia triukšminga, teisės scena; lieka teisingumo sistemos pastangos užtikrinti, kad būtų laikomasi bendrų taisyklių; todėl grįžtu prie vertikalių Europos Sąjungos Teisingumo Teismo bokštų; pakilus į viršų, nuo šių bokštų pro žiemišką rūką matyti senoji miesto siena ir Liuksemburgo Didžioji Hercogystė. Ir čia ne nustatomos taisyklės, o užtikrinama, kad jos būtų taikomos. Čia gyvena *įstatymų dvasia*. Kai kasdien pažeidžiama tiek daug principų, nėra nenaudinga juos priminti.

Įstatymų ir kalbų dvasia

Europos Sąjungos Teisingumo Teismo darbai susiję su didžiąja istorija, pastangomis *sukurti unifikotą teisę* ir Europos projekto priešastimi.

1945 m. sąjungininkai, nugalėję nacizmą, svarstė, kaip teisti Vokietijos vadovus. Jų atsakymu tapo Niurnbergo procesas. Tačiau, norint nuteisti, reikėjo įveikti kalbos barjerą; reikėjo rasti priemonių vykdyti *daugiakalbį* procesą. Teisėjai buvo anglai, prancūzai, amerikiečiai, rusai; dauguma įrodymų buvo

vokiški. Reikėjo išversti ir per teismo posėdžius *tikruoju laiku* perteikti liudytojų, nukentėjusiųjų, kaltinamųjų žodžius per teisėjų kalbas. Iki tol nė vienas vertėjas žodžiu nebuvo praktikavęs sinchroninio vertimo. Per pirmuosius bandymus daugelis specialistų, pakviestų priimti šį iššūkį, kalbėjo apie neįveikiamą žmogiškosios prigimties ribotumą: žmogus negali girdėti, versti ir kalbėti tuo pačiu metu. Tačiau šis iššūkis yra priimtas. Siekiant įtvirtinti daugiakalbį teisingumą nuniokotame žemyne, Niurnberge buvo išrasta *techninė vertimo galimybė*.

Taigi Europa gimė čia, šiame vertimo mazge, kur tarp kalbų įsipina nusikaltimų istorija, tautų beprotėybė, „Europos pilietinis karas“, kaip tai vadina istorikas Ernstas Noltė, ir būtinybė, naudojant vertimą kaip kalbą, peržengti tapatybės ribas, *kad būtų nuspręsta, kas yra teisinga*.

Štai koks yra Europos Sąjungos Teisingumo Teismo perimtas paveldas. Vertimas būtinas, kad būtų galima išgirsti vieną *teisės aktą keliomis kalbomis*.

Dažnai neapmąstoma Europos tikrovė

Man visada atrodė, kad mūsų politinis elitas skiria ypač mažai dėmesio šiai daugiakalbei Europos tikrovei. Nesakau, kad ji yra ignoruojama, tačiau į ją niekada tinkamai neatsižvelgiama. Turėtų būti keliamas naujas Europos lygmens klausimas dėl kalbų, *kalbomis grindžiamos bendruomenės*: kaip sukurti viešąją erdvę, kurioje būtų vietos daugiau nei 550 kalbų kombinacijų? Kaip susieti piliečius, kuriuos skiria tiek daug idiomų ir kalbos kodų?

Nors vėlesniais plėtros etapais labai padidėjo *vertimo raštu srantai*, o Teisingumo Teisme atsirado naujų architektūrinių priestatų, politinis elitas į šį iššūkį reagavo trimis būdais: a) bendro pobūdžio literatūriniu atsaku, kai rašytojai buvo sutelkti švęsti „poetikos“ įvairovę; b) pragmatiniu, *business-friendly* atsaku, kurį galiausiai vainikavo anglų kalbos triumfas, nuolankumas, kurį galėjo sutrikdyti „Brexitas“, sukeldamas savaiminį *globish*, kaip tarpinės Europos reikalų kalbos, nuosmukį; ir galiausiai c) po 2000-ųjų metų, o tiksliau – atsiradus vadinamiesiems „neuroninio vertimo“ metodams, buvo sukurtas ir techninis atsakas, dėl kurio, kaip įsivaizduoja kai kurie optimistai, netrukus, panaudodami dirbtinį intelektą – vertimą pagal algoritmą, *machine-learning ir semantinius clouds, turėsime galimybę kalbėti visomis kalbomis*.

Tačiau teisinės ir socialinės erdvės suskaidymo pagal kalbas klausimas niekada nebuvo išspręstas politiškai. Visi gyvusieji suvienytos Europos idėją – nuo Viktoro Hugo iki šių dienų – apie šį iššūkį nepasakė nieko.

„Jungtinės Europos Valstijos, – tarstelėjo didysis Viktoras. – Tačiau kokia kalba?“ – norisi pridurti. Kaip suderinti šią sąvoką *Sajunga* su kalbine, taigi, ir kultūrine, emocine bei atminties, atskirtimi? Atrodo, kad niekas nenori spręsti šio klausimo iš esmės, nes tai staiga priverstų mus mąstyti apie Europą, atsižvelgiant į jos konfliktus ir neįveikiamus skirtumus.

Europos Sąjungos Teisingumo Teismo modelis

Lankydamasis Teisingumo Teisme ir matydamas, kaip organizuojamas jo tarnybų darbas, pagalvojau: tačiau būtent tai, šios milžiniškos *vertimo pastangos siekiant perteikti įstatymo prasmę*, mums turi tapti pagrindas permąstyti, koks yra bendras horizontas. Remdamiesi čia, Teisingumo Teisme, kuriama *vertimo metodų* modeliais, galime rengti būsimos pilietybės koncepcijas.

Pasakiau sau, kad būtent remdamiesi vertimu galėsime mokyti būsimus vaikus įvairovės, Daugialypiškumo ir Skirtumų politikos, kurios mums reikia labiau nei bet kada anksčiau: ne vadovaudamiesi morale, kuria įšventinamas Kitas (žr. E. Levinas), ne vaikydamiesi suartėjimo ar vienybės iliuzijų ar, kaip galėjo būti pasakyta, siekdami *likimų bendrumo*, o mojuodami simboliais ir Istorija...

Atsižvelgdami į Teisingumo Teismo praktinę patirtį ir žinias, kaip reikia nustatyti bendras taisykles įvairiomis kalbomis, galime apmąstyti:

1. *verčiamąjį pilietiškumą*, kuris visuomet priklauso nuo daugialypės ištikimybės, mažumų ir regioninių kultūrų bei platesnės nacionalinio ir europinio lygmens priklausomybės;
2. *verčiamąjį pilietiškumą*, kuris suprantamas kaip pastangos sujungti tai, kas niekada negalės būti suvienyta.

Tokį *gyvybinių jėgų šaltinį* pamačiau Teisingumo Teisme: kildamas į bokštus, eidamas Galerija, praeidamas biblioteką... Čia nėra nė vieno asmens ir nė vieno pareigūno, kuris nebūtų informuotas apie šį iššūkį, kad galėtų stengtis užpildyti spragas.

24 kalbos. Neabipusės kalbų poros. Pasitarimų kalba – prancūzų kalba. Tarpinės kalbos, pavyzdžiui, anglų arba vokiečių. Proceso kalbos: galimos 24. Sprendimų vertimas, kad ES teismų jurisprudencija patektų į įvairias nacionalines teisės sistemas. Teisininkai lingvistai iš visų žemyno šalių. Dirbantieji kaip išorės paslaugų teikėjai; kontroliuojantieji vertimų kokybę. O kai diskusijos pasiekia posėdžių salę, estafetę perima vertėjai žodžiu, kuriems kaskart tenka sugerti vis naują semantinį kontekstą. Šį pasakojimą rengiu būdamas DGD – Daugiakalbystės generalinio direktorato – patalpose, iš kurių matau pro rūką prasiskverbiančią raudoną saulę, ramiai besileidžiančią vakarop virš kaimyninės esplanados, kurią dengia plonas sniego užklotas:

„Kai valstybių advokatai atvyksta gintis nuo vienos ar kitos Europos Sąjungos taisyklės, kai kurie iš jų kartais kalba pernelyg greitai. Kalbėtojai pamiršta, kad už daugybės Teisingumo Teismą supančių langų esame mes, gaudantys žodžius, kad jie būtų išgirsti.“

Vyksta lenktynės siekiant *susieti kalbas* ir sukurti konkrečią socialinę bei teisinę erdvę, kurią jungtų bendra kalba – vertimas raštu ir žodžiu.

„Čia yra vienas mažas mygtukas, – tęsė mano pašnekovė. – Jei paspausite vieną kartą, nieko neįvyks. Tačiau jei kiti vertėjai, esantys kitose kabinose, taip pat jį paspaudžia, ant teisėjo stalo pradeda mirksėti raudona lemputė. Tada jis žino, kad esantieji kabinose nebespėja sekti kalbėtojo. Tokiais atvejais teisėjas dažnai paprašo kalbėtojo sulėtinti tempą. Ši sistema buvo sukurta Niurnbergo procesams.“

Taigi viskas susiję su šia skubos procedūra: laiku, kurio reikia, kad būtų *pereita prie bendrosios teisės*. Vienam kitą girdėti, vienam kitą suprasti. Sulėtinti tempą, kad visos ausys galėtų tinkamai girdėti tai, kas sakoma, visomis kalbomis.

Tai Europos pamoka, kurią išmokstame čia, Teisingumo Teisme.

Verčiamos viešosios erdvės link

Atrasdamas institucijos skyrius – Planavimo ir išorės vertimo raštu skyrių, Pagalbos daugiakalbystei priemonių skyrių, Terminologijos projektų ir koordinavimo skyrių, susipažindamas su čia naudojamais žmogiškaisiais ir techniniais ištekliais, imi svajoti, kad jie veiktų ir platesnėje viešojoje erdvėje: verčiant ne vien Sąjungos teisės aktus, kurie dažnai būna gerokai nutolę nuo to, kas gyvybiškai svarbu mūsų jausenai, bet ir spaudą, grožinę literatūrą ir humanitarinių mokslų knygas... Man sakys, kad tai yra rašytojo svajonė.

Tačiau *Europos dvasia*, kurios ieškome, vis dėlto yra čia:

- Europai reikia vienos kalbos – kalbos, kuri, užuot mus išskyrusi, mus susietų su mūsų atotrūkiiais ir skirtumais,
- taip pat reikalingas teisingumas – teisė, kuri galėtų būti pripažinta *kalbose*.

Abiem atvejais tai reiškia, kad turime nepailsdami versti vieni kitiems.

Tai nėra rašytojo svajonė. Tai yra *faktas*, su kuriuo tvarkosi institucijos. Tačiau dabar tai yra *faktas*, kurį svarbu apmąstyti politiškai.

Kas nutiktų šiam Europos projektui, jeigu, panašiai kaip Teisingumo Teismas, kuriame per metus parengiama daugiau nei vienas milijonas puslapių, Europos vertimo tarnyba imtųsi išversti tiek pat puslapių, kad tarp kalbų įsigalėtų *viešoji kalbų erdvė*? Koks taptų mūsų priklausymo pojūtis, jei būtų sukurta tokia *daugiakalbė erdvė*? Kaip pasikeistų mūsų tapatybė, jei visa Europa viešai pripažintų „vertimą raštu“ vienintele *oficialiąja kalba*?

Tada būtų pripažintos visos persipynusios mūsų tremties, painiojimosi, maišymosi istorijos.

Milžiniška jungiklių sistema

Be abejo, norint paliudyti Teisingumo Teismo darbą, reikia susipažinti su milijonais puslapių jurisprudencijos, tūkstančiais prašymų ir ieškinijų, kurie kartais būna itin techninio pobūdžio; tai iš esmės reiškia įsiskverbti į Europos Sąjungos konkurencinės ideologijos esmę, į šį siekį sukurti *gryną ir tobulą rinką*; taigi tai reiškia, kad reikia laikytis Sutartyse nustatytų principų: vienu atveju tai yra

ženklavimo klausimas, kitu atveju – techninių standartų klausimas...

Aš savo ruožtu griežtai nesutinku su šiuo ideologiniu pagrindu; taip buvo visada. Manau, kad pirmiausia reikėtų išplėtoti veikiau *Europos socialinės teisės* principus ir *aplinkos teisės* principus, o ne laisvos konkurencijos principus.

Tačiau Teisingumo Teismas teisės nesukuria; jis uždikrina, kad ji būtų vienodai aiškinama ir teisingai išversta, kad ji būtų tinkamai įtraukta į nacionalinės teisės aktus ir aiškinama. O jeigu *politiškai* teisingesnė, humaniškesnė ir kultūringesnė kryptis būtų nustatyta valstybių ir Komisijos lygmeniu, Teisingumo Teismo teisėjai turėtų ginti kitokią *įstatymų dvasią*.

Baigdamas savo apsilankymą pagaunu save svajojant ir apie šią kitą *įstatymų dvasią*.

Tai, ką įrodo Europos Sąjungos Teisingumo Teismas ir ką ten mačiau, visų pirma yra nepaprastas gebėjimas organizuoti *vertimo raštu srautus*. Tam reikia įsivaizduoti milžinišką geležinkelio iešmų sistemą, kurioje stotis atstotų kalbos. Tarp visų šių kalbų tranzitu keliauja tūkstančiai puslapių. Iš rumunų, latvių, suomių, italų, kroatų, slovakų, čekų, bulgarų, danų, lenkų, estų, ispanų, maltiečių, graikų, vengrų ir kitų kalbų verčiama į *tarpinės kalbas* ar *pasitarimų kalbą*, paskui – atgal į daugybę šių kalbų.

Įvairių kalbų skyriuose dirbančių asmenų gyvenimas dažnai atitinka šio Teisingumo Teismo *kalbos kaip tinklo* įvaizdį. Būdami poliglota, šios daugiakalbės tikrovės gyventojai

yra nuoseklūs *europietiško gyvenimo* nešėjai. Panašiai kaip Niurnbergo proceso vertėjai, kurie išrado *sinchroninį vertimą* ir kurių biografijas skaitysiu rytoj, traukiniu važiuodamas į Berlyną. Gimę vienur, gyvenantys kitur, dažnu atveju mišrios kilmės tėvų dukros ir sūnūs... Štai Europa, kurią reikėtų sugebėti įkūnyti.

O jei de Golis būtų suklydęs...

Dažnai cituojama 1962 m. gegužės 15 d. spaudos konferencijoje de Golio pasakyta frazė:

„Nemanau, kad Europa galėtų būti gyva tikrovė, jei joje nebūtų Prancūzijos su prancūzais, Vokietijos su vokiečiais, Italijos su italais ir t. t. Dantė, Gėtė, Šatobrianas priklauso visai Europai, nes jie buvo iškilūs atitinkamai italų, vokiečių ir prancūzų tautų atstovai. Jie nebūtų labai pasitarnavę Europai, jeigu būtų buvę asmenys be pilietybės ir būtų mąstę bei rašę kokia nors integruota esperanto ar volapiuko kalba...“

Toks sakinytis turi poveikį, bet neatitinka tikrovės. Juo siekiama mus įtikinti, kad esame pasmerkti *grįžti prie savo kalbų*. Bet jame neatsižvelgta į neišvengiamą faktą, kad nei Dantė, nei Gėtė, nei Šatobrianas nebūtų tie, kas yra, jeigu vertėjai nebūtų padėję jiems peržengti savo šalių ribas. Be to, jame taip pat nutylėtas didžiulis rašytojų, kurie buvo pabėgėliai, tremtiniai ir asmenys be pilietybės, indėlis į Europos literatūrą.

Be vertimo negalėtų būti jokios bendros erdvės
– be kita ko, ir literatūrinės *fama*.

Teisingumo Teismas kasdien tai įrodo teisės
sirtyje. Tai suteikia tikrovę tam, ką esu pavadinęs
„kalbų slėptuve“. Reikia tikėtis, kad, sekant
Teisingumo Teismo pavyzdžiu, ateityje, užuot
visada rėmusis mūsų tautų ribomis, bus sukurta
tekstinė, politinė ir poetinė *kalbų* erdvė.

Jeigu žiemos naktį

Aukštus rūmų bokštus jau uždengė naktis. Lauke
tyranti tamsa suteikia Teisingumo Teismo
tūriui, kurį sudaro daugybė stiklinių paviršių,
nerimą keliantį ir svaiginantį matiškumą; tarsi
būtume apsupti veidrodžių, kuriuose dvejinasi
biurų gyvenimas, kuriuose persipina šviesų
atspindžiai. Išeinu iš Teisingumo Teismo rūmų,
pasuku kalvų link. Milžiniški kranai, tarsi smalsūs
milžinai, prasiskverbia pro storą medvilninį
žiemos šydą. Mes drebame, mums šalta.

Po kelių mėnesių bus baigti trečiojo bokšto
statybos darbai, o tada reikės išgyventi
tamsiuosius pandemijos mėnesius, užtikrinti
europiečių sveikatos ir laisvių pusiausvyrą. Ir
nors visur pasaulyje auga pagunda atsiriboti
ir griebtis smurto, džiaugsimės žinodami, kad
toli, žiemos migloje, yra tokia tvirtovė, kurios
bokštai tokie aukšti kaip vaikiškose pasakose
ir kuri toliau dirba, siekdama užtikrinti, kad
būtų gerbiama teisė, be kurios niekas negali
išsilaikyti... be kurios viskas griūva.

2019 m. lapkričio 9 d., Berlynas, vėliau 2022 m.
sausio 2 d., Briuselis.

Daugiakalbystė, arba mano kelias į laisvę ir Europą

— **Stefan Tafrov**

Stefanas Tafrovas (Stefan Tafrov), gimęs 1958 m. Sofijoje, yra Bulgarijos diplomatas, politikas, žurnalistas ir vertėjas. Komunistinio režimo metais buvo žmogaus teisių organizacijų narys, o nuo pat demokratinio SDS judėjimo įkūrimo 1990 m. buvo atsakingas už jo tarptautinius ryšius; jis taip pat buvo pirmasis prezidento Želju Želevo (Zhelyu Zhelev) patarėjas užsienio politikos klausimais. Jis dirbo ambasadoriumi Italijoje ir Maltoje, Didžiojoje Britanijoje ir Airijoje, Prancūzijoje ir prie UNESCO, du kartus buvo nuolatinis atstovas prie JTO Niujorke, du kartus – užsienio reikalų ministro pavaduotojas, Parlamento narys. Moka prancūzų, anglų, italų, ispanų, lenkų ir rusų kalbas. Išvertė į bulgarų kalbą François Mauriac, André Gide, Jean-Paul Sartre, Claude Simon, Marguerite Duras, Umberto Eco ir kitų autorių kūrinius. Yra Garbės legiono ordino komandoras ir Italijos žvaigždės ordino karininkas.

Gimiau Bulgarijoje komunizmo laikais, kai šalis buvo beveik visiškai atskirta nuo likusios Europos dalies. Kelionės už geležinės uždangos ribų buvo retos, į kontaktus su užsieniečiais žiūrima įtariai, dėl jų geriausiu atveju galėjo kilti nemalonumų, o kai kada buvo ir persekiojama. Ypač sunki padėtis buvo tokių šeimų kaip manoji, kuri į režimo nemalonę pateko daugiausia dėl tėvo, jauno advokato, iškart po karo gynusio demokratiškas opozicinių partijų narius, kol jos 1947 m. buvo visiškai uždraustos. Mano tėvą suėmė politinė policija, jis buvo visaip persekiojamas, režimas dvylikai metų uždraudė jam verstis advokato praktika, ir šią teisę jis atgavo tik prieš pat mano gimimą 1958 m. Jam ir mano motinai iki gyvenimo pabaigos buvo uždrausta vykti į Vakarų šalis. Aš pats pirmą kartą geležinę uždangą peržengiau būdamas 31-erių, 1989 m. spalio 3 d., prieš pat Berlyno sienos griūtį. Iki tol Bulgarijos valdžia dvejus metus neleido man vykti į Prancūziją tos šalies vyriausybės kvietimu, kuris man buvo suteiktas kaip prancūzų literatūros specialistui ir Fransua Moriako (François Mauriac), Žano Polio Sartro (Jean-Paul Sartre), André Žido (André Gide), Klodo Simono (Claude Simon) ir kitų autorių vertėjui. Manęs „neišleido“, kaip tada buvo sakoma, nes ne tik buvau iš „netinkamos“ šeimos, bet ir išdrįsau prisijungti prie kelių žmogaus teises gynusių grupių, kurios Bulgarijoje atsirado devintajame dešimtmetyje ir priešinosi komunistiniam režimui. Tokiomis sąlygomis man ir daugumai mano tautiečių uždraustos Europos ilgesys natūraliai pasireiškė per kalbų mokymąsi. Mano šeimoje ir visoje mano socialinėje aplinkoje anglų, prancūzų, vokiečių ir apskritai kuo didesnio skaičiaus Europos kalbų mokėjimas buvo labai vertinamas, išaukštintas beveik iki kulto ir laikytas tikro išsilavinimo šerdimi. Pavyzdys man buvo draugai ir giminaičiai, kurie dėl savo kalbos žinių retkarčiais lankėsi Vakarų šalyse, o tokia privilegija buvo prieinama beveik išimtinai komunistinei nomenklatūrai. Mokyklose buvo privaloma rusų kalba. Taip pat buvo mokoma anglų, prancūzų ir vokiečių kalbų, tačiau tik po dvi valandas per savaitę ir tik gimnazijoje. Norint gerai išmokti užsienio kalbą, reikėjo nemažai papildomų pastangų. Buvo populiarūs įvairūs kalbų kursai, tačiau juos galėjome lankyti tik didmiesčiuose.

Mano padėtis buvo privilegijuota ne tik dėl to, kad gyvenau Sofijoje, bet ir dėl tvirtų frankofoniškų šeimos tradicijų: mano močiutė Ženevoje studijavo prancūzų literatūrą, o tėvas vaikystėje ir paauglystėje gyveno ir mokėsi prancūziškojoje Šveicarijos dalyje ir puikiai kalbėjo prancūziškai. Namuose turėjome biblioteką su daugybe prancūzų klasikinės literatūros kūrinių. Sėkmė man nusišypsojo, kai po sunkių bulgarų kalbos ir matematikos stojamųjų egzaminų buvau priimtas į prancūzų gimnaziją, kur dėl vienos vietos varžėsi šimtai berniukų. Ji buvo viena iš specializuotų, griežtą atranką taikančių kalbų mokyklų, kurios Bulgarijos švietimo sistemoje atsirado XX a. septintajame dešimtmetyje ir kuriose buvo nuodugnai mokoma kai kurių pagrindinių Europos kalbų: prancūzų,

vokiečių, anglų, rusų, o nuo devintojo dešimtmečio – ir ispanų. Ten mokymas prasidėdavo nuo intensyvios parengiamosios klasės, kuri buvo skirta tik atitinkamai užsienio kalbai mokytis; vėliau dauguma dalykų buvo dėstomi ta kalba, mano atveju – prancūzų. Iki šiol dauguma bulgarų, laisvai kalbančių užsienio kalbomis, už tai yra dėkingi tokioms kalbų mokykloms – tai išskirtinis Bulgarijos švietimo sistemos pasiekimas.

Taigi mano meilė prancūzų kalbai suklestėjo gimnazijoje ir tęsiasi iki šiol. Už tai esu dėkingas savo nuostabiems mokytojams, kurie išmokė ne tik taisyklingai kalbėti ir rašyti Moljero (Molière) kalba, bet ir visapusiškai išnaudoti jos kultūrinės galimybes ir gilumą.

Kai pakankamai pramokau kalbą, pradėjau reguliariai lankytis nedidelėje Prancūzijos ambasados Sofijoje kultūros skyriaus – tuo metu vienintelės tokio pobūdžio Vakarų šalies tarnybos – bibliotekoje. Susipažinimas su laisvos ir demokratinės Europos šalies kultūriniu ir politiniu gyvenimu per jos spaudą (XX a. aštuntajame ir devintajame dešimtmečiuose prancūzų žurnalistika iš tiesų klestėjo) suvaidino lemiamą vaidmenį formuojantis man kaip asmenybei ir piliečiui, kuriam laisvė, dvasingumas ir žmogaus teisės tapo aukščiausios vertybės. Prancūzų kalba padėjo man suvokti save kaip europietį ir stipriai pajusti, kokia nenatūrali buvo mano mylimos tėvynės Bulgarijos, vienos seniausių Europos šalių ir kultūrų, atskirtis nuo Europos. Pasak prancūzų patarlės, kiekvienas laisvas žmogus turi dvi tėvynes – savąją ir Prancūziją. Mano, kaip laisvo žmogaus, antroji tėvynė yra prancūzų kalba.

Nuo pat mažens nenuilstamai mokiausi anglų kalbos – lankiau kalbų kursus ir šiek tiek mokiausi privačiai. Buvau gana pažengęs, todėl, kai gimnazijoje turėjau pasirinkti antrąją užsienio kalbą, pasirinkau ne anglų, o ispanų, kuri tuo metu žengė pirmuosius žingsnius Bulgarijoje. Spaudos kioskuose buvo galima rasti pagrindinių Vakarų komunistų partijų, tarp jų ir Italijos „L'Unità“, spaudinių, parašytų geru žurnalistiniu lygiu ir gana liberalia dvasia. Pastebėjęs, kad dėl prancūzų kalbos žinių gana lengvai suprantu ir italų kalbą, nusipirkau italų kalbos gramatikos vadovėlį bei žodyną ir netrukus pats išmokau pakankamai, kad galėčiau skaityti ilgesnius tekstus šia mano labai mėgstama kalba.

Įdomiausia yra mano susidomėjimo lenkų kalba istorija. Lenkija ir jos kultūra mane traukė dėl savo nepriklausomybės ir laisvės dvasios. Tradiciškai su šia šalimi buvo susiję kai kurie mano dievinami žymiausi bulgarų intelektualai. Taigi 1980 m. rugpjūtį, būdamas studentas, traukiniu nuvykau į Mickevičiaus (A. Mickiewicz) ir Šopeno (F. Chopin) tėvynę. Mano pakeleiviai lenkai labai susijaudinę apie kažką karštai diskutavo, bet aš nesupratau apie ką. Vėliau, traukiniui laukiant Liublino stotyje, pamačiau moterį, bėgančią per peroną prie vagonų ir linksmai šaukiančią traukinyje sėdintiems tautiečiams: „Są strajki

na wyrbrzeżu“. Viena Krokuvoje studijuojanti bulgarė man išvertė: „Pakrantėje vyksta streikai“. Gdanske prasidėjo darbininkų streikai. Reikėjo gimti komunistinėje šalyje, kad suprastum, koks svarbus buvo tas įvykis, nes sistema griežtai draudė streikus. Tą pačią akimirką, kai supratau, ką lenkiškai šaukė moteris Liublino stoties perone, pirmą kartą patikėjau, kad komunizmas išnyks ir iš Bulgarijos. Draugo lenko padedamas nuvykau į Gdanską ir buvau ten, kai Lechas Valensa (Lech Wałęsa) su vyriausybe pasirašinėjo vadinamuosius Gdansko susitarimus, kuriais buvo įteisintas judėjimas „Solidarumas“ (lenk. – *Solidarność*). Tik grįžęs į Sofiją užsirašiau į lenkų kalbos kursus lenkų kultūros centre. Lenkų kalba yra slavų kalba, kaip ir bulgarų, ir leksikos požiūriu man nebuvo sudėtinga, tačiau jos gramatika su linksniais nėra lengva žmogui, pripratusiam prie analitinių kalbų, kokios yra bulgarų ir romanų kalbos.

Sofijos universitete studijavau žurnalistiką. Studijų laikais intensyviai mokiausi anglų kalbos pažengusiųjų grupėje, taip pat ispanų ir italų kalbų. Tai, ko gero, buvo prasingiausia mano universitetinio išsilavinimo, kuris kitais aspektais buvo labai politizuotas, dalis. Buvo labai malonu gilintis į kalbų leksikos, gramatikos ir stilistikos subtilybes, lyginti jas tarpusavyje ir jausti, kaip jų atveriami pasauliai tampa vis įdomesni ir įkvepiantys. Daugiakalbystė buvo mano išsigelbėjimas nuo priespaudos, mano būdas gyventi laisvėje ir Europoje dar prieš tai, kol galėjau nevaržomai joje judėti.

Baigęs studijas pradėjau dirbti redaktoriumi literatūriniame savaitraštyje, rašiau apie modernią prancūzų ir italų literatūrą. Taip natūraliai atsidūriau literatūrinio vertimo srityje, kuri yra išbandytas būdas įsikverbti į sudėtingiausius svetimos kalbos mechanizmus. Mano versti didžiųjų autorių tekstai išmokė mane ne tik įminti gimtosios kalbos paslaptis, bet ir nuodugnai skaityti sudėtingus tekstus. Iki šiol žinau, kad tikrai perskaičiau knygas, kurias išverčiau. Tai ypač pasakytina apie Klodo Simono eksperimentinę prozą romane „Flandrijos kelias“ (*La Route des Flandres*), kuriame pasitaiko dvidešimt puslapių apimties sakinių, kupinų pusdalyvių ir padalyvių – savotiškas kubizmas, nutapytas prancūzų kalbos priemonėmis. Šio romano vertimas man buvo didžiausias iššūkis ir padėjo siekti prancūzų ir bulgarų kalbų aukštumų.

Komunistinė diktatūra Bulgarijoje žlugo tuo pačiu metu, kai griuvo Berlyno siena. Žmogaus teisių gynimo organizacijos, prie kurių pradėjau jungtis XX a. devintajame dešimtmetyje, suvienijo jėgas, kad kartu su atkurtomis politinėmis partijomis, kurias režimas uždraudė dar 1940-aisiais, sukurtų daugiapartinę demokratiją ir sudarytų plačią koaliciją, kurią pavadino Demokratinių jėgų sąjunga (DJS). Dešimtys tūkstančių bulgarų išėjo į miestų gatves su dviem pagrindiniais reikalavimais: demokratija ir grįžimas į Europą – viena be kito neįsivaizduojama. Šalia Bulgarijos trispalvės ir mėlynos koalicijos vėliavos žmonės mojavą kažkur rastomis Europos vėliavomis. Taigi tokie žmonės kaip

aš, mokantys kalbas ir stebintys pasaulio politiką per Europos spaudą, staiga atsidūrė šių bendrų nacionalinių pastangų centre. Buvau vienas iš DJS dienraščio „Demokratija“ įkūrėjų, atsakingas už tarptautines naujienas, taip pat įkūriau DJS Tarptautinį skyrių ir jam vadovavau. Kai 1990 m. rugpjūtį mūsų lyderis Želju Želevas (Zhelyu Zhelev) buvo išrinktas pirmuoju nekomunistinės Bulgarijos prezidentu, tapau jo pirmuoju patarėju užsienio politikos klausimais, būtent tuo metu, kai jam vadovaujant Bulgarija visam laikui pasirinko integraciją į Europą kaip pagrindinį ne tik savo užsienio politikos, bet ir apskritai raidos principą.

Labai svarbus šalies naujosios europinės orientacijos elementas buvo daugiakalbystės skatinimas. Pasaulyje akivaizdžiai dominuojant anglų kalbai, mums buvo svarbu išsaugoti ir plėtoti nacionalines kalbos tradicijas, susiformavusias per Bulgarijos renesansą XVIII ir XIX a., kai prancūzų ir vokiečių kalbos tapo pagrindinėmis bulgarų elito užsienio kalbomis. Būtent siekdama išsaugoti dalį šios svarbios tradicijos, 1994 m. prezidento Ž. Želevo sprendimu Bulgarija įstojo į Tarptautinę frankofonijos organizaciją.

Šiomis aplinkybėmis įvyko esminis momentas mano asmeninėje daugiakalbystės raidoje. Pirmą kartą gyvenime žodinis bendravimas kalbomis, kurių mokiausi, tapo svarbesnis už bendravimą raštu. Pradėjau kasdien bendrauti su užsienio diplomatais, politikais ir žurnalistais tiek Bulgarijoje, tiek dažnai lankydamasis Europos sostinėse. Susidomėjimas tuo, kas vyksta už buvusios geležinės uždangos, Europoje buvo didžiulis. Studijuodamas užsienio kalbas beveik neturėjau galimybės bendrauti su žmonėmis, kuriems jos buvo gimtosios. Turėjau greitai prisitaikyti prie naujos realybės, kurioje vyravo žodinis bendravimas. Man tai buvo didelis iššūkis, nes dažnai bendravau su labai aukšto lygio žmonėmis, žymiais Europos valstybių veikėjais, politikais ir intelektualais. Niekada neįsivaizdavau, kad kada nors asmeniškai bendrausiu, pavyzdžiui, su Fransua Miteranu (François Mitterrand), Valeri Žiskaru Destenu (Valéry Giscard d'Estaing), Žaku Širaku (Jacques Chirac), Margaret Tetčer (Margaret Thatcher), Lechu Valensa ar Džiuliju Andreočiu (Giulio Andreotti). Suvaldyti neišvengiamą pradinį stresą man padėjo tvirtas kalbinis išsilavinimas, kuriame svarbiausia buvo geros gramatikos žinios. Daug skaitant gerokai praturtėjo mano žodynas, todėl pereiti prie žodinio bendravimo buvo lengviau, nei tikėjaisi. Tradicinis užsienio kalbų mokymasis įsigilinant į detales, daug dėmesio skiriant gramatikai, ilgainiui pasirodė naudingas.

Per mano diplomatinę karjerą, kai dirbau Bulgarijos ambasadoriumi Italijoje ir Maltoje, Jungtinėje Karalystėje ir Airijoje, Prancūzijoje ir prie UNESCO, taip pat du kartus buvau nuolatinis atstovas prie JTO Niujorke, daugiakalbystė buvo ir tebėra mano, kaip diplomato, veiksmingumo pagrindas, nepakeičiama darbo priemonė.

Diplomatijoje geras pašnekovo kalbos mokėjimas yra patikrinta priemonė, padedanti užmegzti ryšį ir užsitikrinti paramą. 1992 m., kai Karolis Vojtyla (Karol Wojtyła) – popiežius Jonas Paulius II – priėmė mane privačioje audiencijoje kaip ambasadorių Italijoje, aš, žinoma, su juo kalbėjau jo gimtąja kalba. Nustebęs popiežius manęs paklausė: „Iš kur mokate lenkiškai, pone ambasadoriau, teko gyventi Lenkijoje?“ Labai susijaudinęs pasakiau tiesą: „Jūsų Šventenybe, nusprendžiau mokytis lenkų kalbos vildamasis, kad kadaise ir pas mus, Bulgarijoje, atsiras „Solidarumas“, o prieš tai – dėl Jūsų išrinkimo popiežiumi“. Akivaizdžiai sujaudintas Jonas Paulius II padovanojo man savo rašytus tekstus lenkų kalba su trumpa dedikacija. Vėliau daugybė lenkų iš popiežiaus aplinkos Romoje buvo pagrindinė atrama per misiją Italijoje, kai pagrindinė mano užduotis buvo pakeisti Bulgarijos įvaizdį teigiama linkme po dešimtmečius trukusios komunistinės izoliacijos.

Pirmą kartą su institucine daugiakalbyste iš arti susipažinau per bendrą devynerių metų laikotarpį, kai buvau Bulgarijos nuolatinis atstovas prie JTO Niujorke: pirmą kartą 2001–2006 m., antrą kartą 2012–2016 m. Tai ribota daugiakalbystė, pagrįsta šešiomis oficialiosiomis pasaulinės organizacijos kalbomis: anglų, prancūzų, rusų, ispanų, arabų ir kinų, o sekretoriato darbo kalbos yra anglų ir prancūzų. Esama reglamentavimo sistema užtikrina, kad visuose oficialiuose JTO posėdžiuose būtų galima naudotis vertimo žodžiu paslaugomis, o jų priimti dokumentai būtų verčiami raštu į visas šešias oficialiąsias kalbas.

Puikios JTO vertimo žodžiu ir raštu tarnybos yra tvirta parama organizacijoje dirbantiems diplomatomis ir atlieka esminį vaidmenį palengvinant politinį bendravimą. Geras vertimas yra nepakeičiama priemonė terminologijai vienodinti, taip pat padedanti suprasti tekstus ar kalbas, kuriuose autorius (pranešėjas) naudoja sudėtingą retoriką, prisotintą prasmę užgožiančiomis stilistinėmis konstrukcijomis ir kultūrinėmis subtilybėmis. Esminė vertimo svarba skatina diplomatus ir politikus per oficialias konsultacijas raštu ir žodžiu vartoti supaprastintą, tiesioginę kalbą. Patyręs JTO diplomatas nuspėja šį „vertimo poveikį“ ir į jį atsižvelgia, tarsi rašydamas ir kalbėdamas „vertėjui“. Dėl to diplomatinė komunikacija praranda stiliaus turtingumą, bet įgyja aiškumą, o tai naudinga sprendimų priėmimo ir politikos formavimo procesui.

Kitas svarbus poveikis, pabrėžiantis centrinį JTO vertimo žodžiu ir raštu tarnybų vaidmenį gerinant politinį bendravimą, yra tai, kad jos tarsi moko diplomatus ir atstovus, kurie vartoja vieną iš oficialiųjų JTO kalbų, kuri jiems nėra gimtoji. Paprastai diplomatai kreipiasi į vertėjus kaip į vertingą kalbos tikslumo šaltinį. Taip JTO kalbų tarnybos nustato terminologiją, kurią delegacijos praktiškai pripažįsta kaip privalomą. Tai ypač vertinga rengiant politinius dokumentus, nes išvengiama pavojaus, kad bus vartojamos

neaiškios formuluotės ir dviprasmiški terminai. Taip delegatai yra tikri, kad, pavyzdžiui, pavartojus kokį nors žodį anglų kalba, jis bus tiksliai ir nuspėjamai išverstas į kitas penkias kalbas, ir atvirkščiai. Įspūdingas ir lankstus yra bendravimas kalbų tarnybose, kurios greitai tarpusavyje suderina tikslų naujų terminų vertimą į visas šešias kalbas, nesvarbu, kurioje iš jų atsirado naujas terminas.

Delegatų skundų dėl vertimo pasitaiko labai retai. Per pastaruosius dešimtmečius nepasikartoję liūdnas pavyzdys, kai labai išsiskyrė istorinės 1967 m. Saugumo Tarybos rezoliucijos Nr. 242 dėl Artimųjų Rytų tekstai anglų ir prancūzų kalbomis. Tada 1 straipsnio 1 punkto tekstas anglų kalba skambėjo taip: „withdrawal of Israel armed forces from territories occupied in recent conflict“, vietoj „THE territories <...>“, o prancūzų kalba – „retrait des forces armées israéliennes DES territoires occupés au cours du récent conflit“. Synchroniniai vertėjai kartais patikslina savo terminologiją, sekdami kai kurių diplomatų, kurie kalba savo gimtąja kalba, pasisakymus. Per uždaras Saugumo Tarybos konsultacijas 2001–2002 m. buvau liudininkas, kaip sprendžiant ypač jautrius su Iraku ar Artimaisiais Rytai susijusius politinius klausimus tuometinis Rusijos nuolatinis atstovas Sergėjus Lavrovas (Sergej Lavrov), puikiai mokantis anglų kalbą, užsidėjęs vieną ausinę, atidžiai sekė synchroninį savo kalbos vertimą iš rusų į anglų kalbą ir kiekvieną kartą, kai nesutikdavo, pataisydavo vertėją, nurodydamas, jo manymu, teisingą vertimą į anglų kalbą.

Anglų kalbos dominavimo neišvengta ir JTO, ypač jos būstinėje, įsikūrusioje tokiaame anglakalbiame mieste kaip Niujorkas. Neformalios konsultacijos vyksta beveik išimtinai anglų kalba. Tai turi įtakos net oficialiems posėdžiams, per kuriuos kai kurie dalyviai nusprendžia kalbėti angliškai, nes mano, kad taip bus lengviau ir geriau suprasti.

Tačiau aš pats, devynerius metus dirbdamas ambasadoriumi prie JTO, su labai retomis išimtimis savo kalbas sakiau prancūziškai, nes daugiakalbystės gynimas, mano nuomone, turi kultūrinę ir politinę reikšmę, kuri yra didesnė nei tikra ar įsivaizduojama nauda, gaunama vartojant tik anglų kalbą. Dėl puikaus synchroninio vertimo niekada nepajutau, kad mano pranešimai būtų nesuprasti ar kad mano šalis ir aš, kaip jos atstovas, kažką prarado bendravimo požiūriu. Žinoma, tai ne visada buvo lengva, ypač kai per uždaras Saugumo Tarybos konsultacijas turėdavau be išankstinio pasirengimo kalbėti sudėtingais ir politiškai jautriais klausimais, turint omenyje, kad mano medžiaga ir instrukcijos, atsiųstos prieš pat posėdį, būdavo bulgarų arba anglų kalbomis.

Mano asmeninė daugiakalbystė buvo pagrindinė priemonė, padedanti pelnyti simpatijas mano šaliai Jungtinėse Tautose. Tai man labai padėjo, pavyzdžiui, kai buvau išrinktas

pirmininkauti vienam iš šešių pagrindinių Generalinės Asamblėjos komitetų – Trečiajam komitetui, kuris sprendžia socialinius, humanitarinius, kultūrinius ir, svarbiausia, žmogaus teisių klausimus. Manau, kad tai, jog pirmininkavimo metu vartojau keturias oficialiąsias Jungtinių Tautų Organizacijos kalbas, prisidėjo prie komiteto posėdžių atmosferos gerinimo ir padėjo man geriau išspręsti daugelį keblių situacijų.

Viena pagrindinių prie JTO dirbančių diplomatų užduočių – vykdyti rinkimų į įvairius jos organus agitaciją. Tam jie skiria didelę dalį savo laiko ir pastangų. Socialiniai ir žmogiškieji ryšiai su šalių, kurių paramą siekiama užsitikrinti per šias agitacijas, atstovais yra labai svarbūs siekiant užsibrėžto tikslo. Pavyzdžiui, 2001 m. Bulgarija ir Baltarusija varžėsi dėl nenuolatinės narės vietos JT Saugumo Taryboje. Mano konkurentas, Baltarusijos nuolatinis atstovas, prieš tai ilgą laiką buvęs savo šalies premjeru, kalbėjo tik rusiškai ir savo kampaniją vykdė padedamas jaunų diplomatų, kuriuos per susitikimus pasitelkdavo kaip vertėjus. Skirtingai nuo jo, mano asmeninė daugiakalbystė leido man bendrauti su daugeliu ambasadorių, kuriuos agitavau balsuoti už Bulgarijos kandidatūrą, jų gimtąja kalba. Bulgarija laimėjo jau pirmajame ture.

„Sąjunga gerbia kultūrų, religijų ir kalbų įvairovę“, – teigiama Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos 22 straipsnyje. Kartu Chartijos 21 straipsnyje aiškiai draudžiama diskriminacija dėl kalbos. Chartija yra pagrindinis Europos Sąjungos institucinės daugiakalbystės šaltinis. Tai vertybinis pasirinkimas ir juo siekiama išsaugoti tūkstantmetės istorijos paliktą kalbinį paveldą, be kurio neįsivaizduojama svarbiausia Europos integracijos sėkmė, jos esmė: pasiekti ir išlaikyti taiką žemyne po Antrojo pasaulinio karo, tą *Pax Europea*, apie kurią taip ilgai svajojo ištisos didžiųjų humanistų kartos. Taiką Europoje įmanoma pasiekti ne per kultūrinį ir kalbinį suvienodėjimą, kaip amerikietiška „tautų kratinyje“, bet išsaugant ir be konfliktų derinant kiekvieną Europos nacionalinę tapatybę, siekiant vienybės ne ignoruojant, bet dėka kultūrinės ir kalbinės įvairovės, kurią mums paliko mūsų tūkstantmetė istorija.

Šioje reguliavimo ir politinėje sistemoje institucinė daugiakalbystė materializuoja kiekvieno Sąjungos piliečio neatimamą teisę savo gimtąja kalba susipažinti su oficialiais Sąjungos institucijų ir įstaigų dokumentais. Ji garantuoja piliečiams teisę, neatsižvelgiant į jų užsienio kalbų žinias, užduoti klausimus ir gauti atsakymus į juos pasirinkta oficialiąja Europos Sąjungos kalba.

Diskusijose apie Sąjungos ateitį dažnai pasigirsta balsų, kad gero valdymo požiūriu dabartinis institucinės daugiakalbystės modelis yra brangus ir neveiksmingas. Išėitis galėtų būti paskelbti vieną, daugiausia dvi kalbas, pasirinktas pagal demografinius ir

ekonominius kriterijus, oficialiosiomis Europos Sąjungos kalbomis. Toks nukrypimas nuo Chartijoje paskelbtų nediskriminavimo principų neabejotinai lemtų Sąjungos piliečių nelygybę ir atvertų kelią iš esmės oligarchiniam Sąjungos institucijų veikimo modeliui, sustiprintų euroskeptiškas nuotaikas daugelyje valstybių narių.

Teismų sistemos reforma yra pagrindinė užduotis, su kuria šiuo metu susiduria Bulgarijos visuomenė. Spręsdama šį klausimą mano šalis remiasi Sąjungos teise ir jos institucijomis. Bulgarijos teismų, pareigūnų, politikų, NVO, žurnalistų ir piliečių bendravimas teisiniais klausimais su ES tarnybomis ir institucijomis, nevaržomas kalbos barjerų, yra ypač svarbus teisinės valstybės įtvirtinimui Bulgarijoje. Vien 2021 m. Bulgarijos teismai šešiasdešimt kartų kreipėsi į Europos Sąjungos Teisingumo Teismą su prašymais priimti prejudicinį sprendimą, ir šis skaičius kasmet auga. Bulgarijos požiūriu, teisininkų lingvistų darbas Europos Teisingumo Teisme ir kitose Sąjungos institucijose yra nepakeičiamas. Jie įneša svarbų indėlį formuojant tokią Europą, kokios mums reikia ir kokią mes ją mylime: atvirą, įvairialypę ir solidarią.

Filologo pamąstymai apie daugiakalbystę

— José Antonio Pascual

José Antonio Pascual yra filologas, besidomintis ispanų kalbos istorija. Daugiausia dėstė ispanų kalbą Salamankos universitete. Jis yra Karališkosios ispanų kalbos akademijos (*Real Academia Española*) narys, buvęs jos pirmininko pavaduotojas. Jam paskirta nacionalinė Menéndez Pidal mokslo tyrimų premija. Jis yra Paryžiaus XIII ir Leono universitetų garbės daktaras.

*Diferido estilete la palabra
cuando en su entraña está negar lo que promete
Žodžiai yra ypatingas ginklas, tikras rapyrinis durklas, nes jų prigimtyje užkoduota
galimybė paneigti tai, ką jais norėta pasakyti (laisvas vertimas)*

Pedro López Lara, Meandros, Madridas: Vitruvio 2021

1. Daugiakalbystės pavyzdys Europos Sąjungos teisės srityje

Daugiakalbystė yra visur, ji egzistuoja mus supančioje kasdienybėje kaip ir gamta, kurios dalis yra oras, saulė, jūros ir miškai. Kalba yra komunikacijos priemonė, būtent ji padeda kalbantiesiems nuo pat pradžių sisteminti realybę, ir taip gimsta paslaptinga ir intymi brolystė su savąja kalba, kai nuo vaikystės tuos pačius dalykus vadiname tais pačiais vardais. Vėliau vartojame mums duotą kalbą, kad išsakytume savo mintis gerais ir sunkiais laikais, bendrautume su draugais, apsigintume nuo tų, kurie mus gąsdina, arba tiesiog tam, kad gyventume, mąstyti, pramogautume, net meluotume... Turime teisę be apribojimų išsakyti savo mintis gimtąja kalba, tačiau tai nereiškia, kad ši ar bet kuri kita kalba yra geresnė ar blogesnė už kitas.

Taigi šį Europos Sąjungos Teisingumo Teismo Daugiakalbystės generalinio direktorato inicijuotą Daugiakalbystės projektą (pranc. k. *Démarche Multilinguisme*) suprantu kaip bandymą parodyti, kad institucija ir toliau saugo kalbas (tai ji įsipareigojo daryti nuo pat jos įsteigimo), t. y. gina atitinkama kalba kalbančius asmenis, kad jie galėtų laisvai pasirinkti kalbą ar kalbas, kuriomis nori reikšti savo mintis.

Žvelgiant iš šalies, taip pat turint omenyje tai, kad neturiu daug patirties už knygų pasaulio ribų, man susidaro įspūdis, kad Sąjunga, kaip teisinė bendrija, nuo pat jos įsteigimo ėmėsi aktyvių veiksmų tokioje demokratijai svarbioje srityje, kaip teisė, ir siekė (šis siekis buvo įgyvendintas) turėti žmogiškųjų, techninių ir organizacinių išteklių tam, kad užtikrintų, kad „Sąjungos Babelio bokšte“ kiekvienas asmuo, kuris kreipiasi į teismą, galėtų išsakyti savo poziciją gimtąja kalba, o kiekviena valstybė narė savo interesus galėtų ginti valstybine kalba. Tai, žinoma, komplikuoja situaciją, nes atsiranda pareiga didelę dalį oficialių dokumentų išversti į visas oficialiąsias kalbas, be to, vykstant procesui ar esant kitoms situacijoms – užtikrinti vertimą žodžiu iš kiekvienos iš jų. Mano galva, tai nemažas nuopelnas, kad šioje sudėtingoje vertimo raštu ir žodžiu sistemoje pavyko pasiekti tokį kokybės lygį, kokio reikalauja teisingumo vykdymas ir kurį netrukus aptarsiu.

Nors Sąjunga galėjo pasirinkti lengvesnį kalbinio vienodumo kelią, ji ne tik nuo pat pradžių pasirinko daugiakalbystę, t. y. kalbinę situaciją, kuri kiekvienam filologui yra visiškai natūrali, bet ir toliau ją skatino gerai apgalvotais veiksmais, pavyzdžiui, atvėrė duris universitetų dėstytojų ir studentų iš jos šalių mainams, įgyvendindama tokias programas, kaip „Erasmus“, ir kitus įvairaus lygio projektus mokymo ir mokslo tyrimų srityje, kurie tiek Europos Sąjungoje, tiek už jos ribų skatino plėtoti panašias iniciatyvas su ne Europos šalimis.

2. Vertimo kokybės poreikis

Daugiakalbėje aplinkoje gyvenančių asmenų tarpusavio komunikacija neišvengiamai lemia kalbų, kuriomis jie kalba, mainus. Nuo spontaniškų ir intymų mainų kintančioje kasdienėje realybėje reikia skirti mainus, vykstančius formalioje, net tolimoje realybėje, kaip antai teisės ar viešojo administravimo srityse, kuriose sąvokos turi būti apibrėžtos kiek įmanoma aiškiau. Sąjungos institucijų tarnautojai savo kasdiniame darbe turi gebėti atsižvelgti į Sąjungos teisės, taikomos įvairiose Sąjungos vietovėse, ypatybes. Dėl šių ypatybių atsiranda pareiga perimti (arba tiksliau – priimti) svetimžodžius ir tai padaryti tiksliai, o tai nėra lengva, nes teisinių sąvokų reikšmė nuolat kinta. Šiais mainais galima paaiškinti sunkumus, kylančius atliekant šios srities vertimus, t. y. užduotį, kurią vykdant Sąjungoje nuolat formuojamas precedentas.

Turiu mintyje precedentą bent filologui, ypač jeigu jis leksikografas, nes tokiam kalbininkui informacija, kurią jis gali rasti Sąjungos institucijų duomenų bazėse ir šių institucijų dokumentuose ar leidiniuose pateikiamuose techniniuose komentaruose, yra tikras lobynas. Tai parodysiu aptardamas kai kurias problemas, kurioms sprendimo ilgai ieškojau (ir kurioms spręsti būtų buvę pravartu parengti išsamią tipologiją):

1. Paprasčiausias būdas yra ieškoti suprantamiausio termino vertimo. Pavyzdžiui, terminą anglų kalba „rule of law“ (teisėnė valstybė) dažnai aiškiausiai atspindi „imperio de la ley“, o ne „Estado de derecho“. Žinoma, toks būdas gali kelti problemų (jos nesunkiai įveikiamos), kaip yra tais atvejais, kai kalba, į kurią verčiama, yra gimininga originalo kalbai, bet techninė reikšmė negali būti aklaai priskirta bendrinės kalbos terminui dėl žodžio senos ir naujos reikšmių skirtumų: geras pavyzdys yra angliškasis teisinis terminas „frivolous“ (nerimtas), kurio vertimas į ispanų kalbą kaip „frívolo“ (lengvabūdiškas) kai kuriuose teisiniuose kontekstuose gali būti ne toks tikslus, nei būtų verčiama kaip „infundado“ (nepagrįstas), nepaisant šio žodžio tradicinės ir naujos reikšmių skirtumų.

2. Daugeliu atvejų problema kyla dėl būtinybės skirtingais žodžiais paaiškinti reikšmių skirtumą, kurį lemia, įvairios termino, pavyzdžiui, „big data“ (didieji duomenys), atmainos: į ispanų kalbą jis išverstas kaip „macrodatos“ arba „datos masivos“, bet taip pat „ciencia de los datos“ arba „inteligencia de datos“. Panašiai angliškas terminas „remedies“ (teisių gynimo priemonės) dažnai verčiamas kaip „acciones“, „vías de recurso“ arba „sencillamente recursos“, kai kalbama (įprastai) apie priemones, kuriomis prašoma pripažinti teisę ar reikalavimą. Tačiau esant kitiems kontekstams labiau tinka versti kaip „tutela“, „amparo“, „medidas de tutela“, „medidas cautelares“ (kai siekiama, kad būtų taikomos apsaugos priemonės) arba kaip „reparación“ ar „resarcimiento“ (kai turimos mintyje kompensacinės priemonės).
3. Galima pastebėti, kad dėl artimos reikšmės neologizmų reikšminiai skirtumai gali būti mažesni. Pavyzdžiui, vykstant deryboms dėl Jungtinės Karalystės išstojimo iš Europos Sąjungos vartotas terminas „backstop“, sporto srityje reiškiantis tam tikrą kliūtį, sudarė sąlygas atsirasti žodžiui junginiui „backstop solution“ Šiaurės Airijos teritorijos likimo Europos Sąjungos muitų sąjungoje situacijai įvardyti. Į ispanų kalbą (kaip ir į daugumą kitų kalbų) šis terminas buvo išverstas kaip „(solución del) mecanismo de protección“, „(solución de) salvaguardia“, „solución de última instancia“ ir „solución de último recurso“ (pastarieji du vertimo variantai tinkamesni nei pirmieji du, kurie artimesni specialiam finansų srities terminui, vartotam kitame kontekste ir kita reikšme per 2008 m. finansinę krizę).
4. Ne mažiau svarbu atsižvelgti į visuomenės mentaliteto pokyčius ir jų įtaką terminologijos pokyčiams, dėl kurių kai kuriais atvejais „illegal“ (neteisėtas) rekomenduojama versti ne kaip „ilegal“ (neteisėtas), o kaip „irregular“ (neatitinkantis reikalavimų). Tai taip pat galioja sąvokoms su dvejopa reikšme (kalbant apie bendrą biudžeto sritį arba tik apie apmokestinimo sritį), kaip antai terminas „fiscal“ (mokesčių) per ilgą laiką nusistovėjęs finansų srityje anglų ir ispanų kalbose. Šiuo atveju problema yra žodžių semantika, todėl reikia tikslinti jų teisinę reikšmę atitinkamose skirtingose kalbose.

Tokie pavyzdžiai, kuriuos radau vienos Sąjungos institucijos leidinyje, rodo, kad Sąjungos institucijose teisininkai lingvistai ir vertėjai žodžiu vertimams skiria daug dėmesio. Tai paaiškina, kodėl Teisingumo Teismas šioje srityje yra tokių institucijų pavyzdys tiek Europos Sąjungoje, tiek už jos ribų, nes vykdydamas savo veiklą pirmenybę visada skiria kokybei, manydamas, kad galimybė vykdyti teisingumą daugiakalbėje aplinkoje atperka

bet kokias vertimo kokybei užtikrinti skiriamas pastangas. Šią kokybę pirmiausia padeda užtikrinti pradiniai vertėjų raštu ir žodžiu mokymai, jų atrankos procedūros, suteikiamos galimybės tobulėti per visą karjerą, galiausiai kasdieniai parengiamieji darbai, kad jie turėtų galimybę gauti atitinkamus dokumentus ir išsamiau su jais susipažinti.

3. Daugiakalbystė netrukdo suartinti kalbomis grindžiamų realiųjų

Trumpai apžvelgęs kokybės klausimą (tai padaryti buvo neišvengiama), noriu aptarti kalbų ryšį – kaip jos sugyvena audringoje Europos Sąjungos jūroje, į kurią suteka skirtingi mentalitetai iš skirtingų šalių. Kai kurie asmenys mano, kad tai, kas yra jų, pavyzdžiui, kalba, kuria jie kalba, ar religija, kurią išpažįsta, yra geriau nei kitų, todėl randa pateisinimų, kodėl reikėtų vengti skolinių. Kiti, atvirkščiai, mano, kad pakanka asmens noro, ir žodis pats peršoks iš vienos kalbos į kitą. Tai paaiškina du skirtingus požiūrius į skolinius: žvelgiant iš gerosios perspektyvos, pirmuoju atveju asmuo, nenorintis griauti savo kalbos pamatų, patvirtina savo savivertę, o antruoju atveju siekiama sumoderninti kalbą, priartinant ją prie kitų.

Kadangi jau seniai balansuojame tarp šių dviejų kraštutinumų, turėtume nugalėti baimes dėl vadinamosios neramios dabarties, kai atrodo, kad mūsų kalbos, daugelio jomis kalbančiųjų nevilčiai, yra pasmerkta barbarizmui (etimologine šio žodžio prasme) invazijai. Jei pažvelgtume į praeitį, pamatytume, kaip tai, kas tam tikru metu atrodė nepakeliama žodžių iš kitų kalbų invazija, baigėsi daugumos jų išnykimu, nes kalbėtojai žinojo, kaip praktikuoti kalbinę ekologiją ir didžiąją šių nepakenčiamų darinių dalį perdirbti deginimo krosnyje, kur kalbėtojų sielos žodžių perteklių paverčia pelenais.

Žodžių mainai – nesvarbu, kokia forma – yra tik ledkalnio viršūnė, kuri leidžia mums atsekti idėjų (taigi, ir mentaliteto, generuojančio tas idėjas) mainų kelią, tiesiamą asmenų vartojamomis kalbomis. Šis procesas yra kultūros dalis ir apima tradicijas, elgesį, idėjas, įsitikinimus, prietarus, ritualus, madas, net įstatymus.

Tie mainai – tai tiltai tarp koegzistuojančių kalbų, kurie palengvina lingvistikos ir filologijos disciplinų raidą (dėl gramatikos, žodynų, tezaurų), leidžia išsilavinusiems žmonėms gilintis į kitų kalbų subtilybes. Nereikia pamiršti ir to, kad kompiuterinės lingvistikos specialistai ir duomenų analitikai sukūrė tai, kas nelabai tiksliai vadinama mašininu vertimu – nuo statistinių iki naujausių modelių, pagrįstų neuroniniais tinklais (NMT), kuriais daugelis iš mūsų naudojasi kasdien. Beje, šių priemonių naudojimas Europos Sąjungos Teisingumo Teisme yra įkvepiantis pavyzdys ir kitoms, ne tik Sąjungos, institucijoms, žinoma, kartu turi būti taikoma kruopščios peržiūros procedūra, turint omenyje, kad būtent vertėjai išlieka pagrindiniai veikėjai, kuriems mašinos yra geri pagalbininkai, bet ne daugiau.

Tai neužkerta kelio gerinti Sąjungos kalbų pralaidumą teisinių sąvokų srityje. *Real Academia Española* leidinys „Diccionario Panhispánico del Español Jurídico“ yra geras įvairiapusio ir tikslaus kalbos vartojimo pavyzdys. Į jį įtraukta visa Ispanijos ir kitų ispaniškai kalbančių Amerikos šalių teisinė leksika, bendri terminai ir tam tikrose teritorijose vartojami jų variantai. Žodynas padeda nedelsiant išsiaiškinti, kokia reikšme terminus vartoja kiekvienos atitinkamos šalies įstatymų leidėjas. Tokia informacija sudaro sąlygas plačiam visų ispaniškai kalbančių šalių bendravimui. Tai pirmas žingsnis kuriant informacinę bendruomenę, kuri netrukus bus susieta su Europos Sąjungos ir kitų Europos šalių duomenų bazėmis, nepriklausomai nuo jų kalbos. Taigi bus galima patikrinti terminų reikšmes ispaniškai kalbančiose Amerikos šalyse ir Europoje naudojantis viena sistema, nepaisant to, kokia kalba tie termino variantai suformuluoti.

Šį leidinį pasirinkau kaip pavyzdį, nes jo struktūra apims Sąjungos šalių teismo ir administracinio tinklo teisės aktus; iš tikrųjų žodyne jau dabar yra nuorodų į juos, nes, be terminų, būdingų Ispanijai (pavyzdžiui, „Consejo de la Guardia Civil“ (Civilinės gvardijos Taryba) – administraciją įvardijantis terminas, „censo vitalicio“ (renta iki gyvos galvos) – civilinės teisės terminas, vartojamas Katalonijoje) ir ispaniškai kalbančioms Amerikos šalims (pavyzdžiui, „casación en forma de oficio“ (kasacija savo iniciatyva) arba „conducta ministerial“ (teisėjų atsakomybė) Čilėje; „caución de no ofender“ (piniginis užstatas, kuriuo įsipareigojama nepadarinti pažeidimo) Meksikoje), taip pat yra terminų, tiesiogiai susijusių su Sąjungos institucijomis („comercialización transfronteriza“ (tarpvaldstybinė prekyba) arba „Convenio de Bruselas“ (Brukselio konvencija)). Taigi šis leidinys yra viena iš Europos šalių institucijų bendradarbiavimo kalbos ir teisės srityse galimybių, kurios indėlis į daugiakalbystę teisės srityje būtų didžiulis.

Kadangi nurodžiau įvairius galimus požūrius į neologizmus, būtina paminėti, kaip svarbu turėti priemonių, kurios padėtų užtikrintai judėti į priekį sudėtingoje šalių ir žmonių skirtumų tikrovėje, kurios tik viena iš dalių yra žodžiai. Europiečiams šis žingsnis yra būtinas, kad žodis „unión“ (*sqjunga*), vartojamas sintagmoje „Unión Europea“ (Europos *Sqjunga*), įgytų tikrąją prasmę, tad turime nebijoti geresnių dalykų, kurių galime rasti kitų žmonių tikrovėse, ir perkelti juos į „mūsų“ visuomenę, kuri toli gražu dar netobula.

4. Filologo nepritarimas tam tikram daugiakalbystės aiškinimui

Kol kas mąstydamas apie daugiakalbystę vis dar laikausi pozicijos, kad visos kalbos yra lygios. Kartu suprantu, kad dabartinėje situacijoje teisingumą vykdančiams subjektams ir jiems talkinantiems teisėjams, vertėjams raštu ir vertėjams žodžiu reikalinga pasitarimų kalba, kuri būtų jų diskusijų priemonė ir kuria būtų parengta dokumento versija, laikoma

„originalu“. Šią idėją lėmė ne filologijos principai, o institucijos poreikis turėti kalbą, kuri palengvintų skirtingomis kalbomis kalbančių žmonių darbą be tarpininkų.

Kai kuriose institucijose pasirinkta trijų darbo kalbų sistema atrodo pagrįsta, ją nulėmė politinės derybos, kurioms, manau, įtakos turėjo daugybė su kalbomis nesusijusių aspektų. Įtariu, kad Jungtinei Karalystei išstojus iš Europos Sąjungos galbūt jau atėjo laikas joje sumažinti anglų kalbos įtaką; tokią nuojautą sustiprina ir tai, kad ši kalba serga, ją kamuoja „prastos kokybės liga“ dėl jos įsivyravimo tarptautinėje arenoje. Jei taip iš tikrųjų būtų, drįsčiau, viena vertus, paklausti, ar Jungtinė Karalystė yra vienintelė Europos Sąjungos šalis, kurioje anglų kalba yra oficialioji, ir gal vertėtų pamiršti būtent jos, kaip tarptautinės kalbos, statuso svarbą; kita vertus, svarsčiau, kaip ši tendencija paveiktų bet kurią tomis pačiomis ir net kitomis sąlygomis vartojamą kalbą: neatsitiktinai kažkas ispanų kalbą pavadino „angloñol“ (anglų-ispanų kalbų mišiniu) ir neatrodo, kad norima pagirti prancūzų kalbą, pavadinant ją „franglais“ (prancūzų-anglų kalbų mišiniu).

Filologui būtų patartina ir protinga nekreipti dėmesio į šiuos dalykus, ypač jeigu jis mano, kad Europos Sąjungos veiksmas, kuriais skatinama daugiakalbystė, labiau skirti dvikalbystei stiprinti, nei daugiakalbystei remti, tęsiant tradiciją, kai kalbų tarpusavio konkurencija dėl dominavimo pagrįsta tuo, kad viena kalba labiau nei kitos tinka abstrakcijai, ironijai, sielos būsenoms išreikšti ir net, kaip neseniai skaičiau, aukštesniems kalbos kultūros standartams puoselėti. Visa tai net skatina manyti, kad daugiakalbiame pasaulyje kai kurioms iš jų lemta sunkesnė našta atliekant savo misiją. Atrodo, kad tokią misiją jos gavo pagal prigimtinius įstatymus, paveiktas istorijos, kaip nurodė vienas Prancūzijos filosofas, kurio darbus labai gerbiu ir kuriam priimtina ši pozicija: „chacune des trois grandes langues à vocation fédératrice de l'Europe a un rôle à jouer, que lui fixe un certain destin. Le développement des exigences culturelles, en réaction de lassitude face à l'insolente frénésie du profit, donne toutes ses chances au français. Et il peut, dans divers domaines où l'anglais et l'allemand sont moins présents, devenir par une heureuse complémentarité, un facteur d'équilibre trilingue en fédérant les aspirations“ (kiekviena iš trijų pagrindinių kalbų, turinčių vienijančią pašaukimą Europoje, atlieka tam tikrą vaidmenį, nulemtą jų likimo. Kultūrinių poreikių raida, reaguodama į nuovargį, kurį kelia įžūlus pelno vaikymasis, prancūzų kalbai suteikia visas galimybes. Įvairiose srityse, kuriose anglų ir vokiečių kalbos yra mažiau paplitusios, prancūzų kalba gali tapti skoningu papildu, lūkesčius vienijančiu trikalbės pusiausvyros veiksmu). Gal tai bus vienas iš atvejų, kai „le plaisir qu'il y a à comprendre certains raisonnements délicats dispose l'esprit en faveur de leurs conclusions“ (jei su malonumu suprantame tam tikrus subtilius samprotavimus, esame linkę jiems pritarti)?

Man atrodo iš dalies pagrįsta, kad Teisingumo Teismo darbo kalba yra prancūzų. Tai nereiškia, kad ši kalba priklauso rojui, kuriame žmogus svajoja atsidurti vieną dieną, nes rojuje vargu ar egzistuoja kalbos. Prancūzų kalbos vietą lėmė istoriniai veiksniai: tuo metu, kai buvo dedami Europos Sąjungos statinio pamatai, buvo renkamosi iš jau esančių kalbų – prancūzų ir vokiečių, dar buvo galimybė pasirinkti naują kalbą – anglų. Turimą statusą prancūzų kalba įgijo po politinių derybų, per kurias buvo vardijami jos privalumai: Prancūzijoje teikiamo išsilavinimo kokybė, gerai žinomos diskurso tradicijos, susiformavusios dar iki Švietimo epochos, jos mokslo ir kultūros indėlis, stipri diplomatija ir teisės svarba. Šie veiksniai lėmė prancūzų kalbos pasirinkimą, kai institucijai buvo tikslinga turėti ribotą darbo kalbų skaičių, nes visiška daugiakalbystė buvo neįmanoma.

Galbūt Europos Sąjungos tarnautojai mano kitaip ir gali įvardyti, ką būtų galima padaryti, kad būtų skatinama ir gerinama daugiakalbystė. Kaip filologas, negaliu pareikšti nuomonės šiuo klausimu, nes dėl to turėtų susitarti politikai, atsižvelgdami į praktinę, su kalbomis susijusią realybę. Toje realybėje ispanų kalbos pozicija yra tvirta ir nenusileidžia kitoms kalboms.

Taigi norėčiau (tai ne tiek mano viltis, kiek įsitikinimas), kad ši turima galimybė puoselėti daugiakalbystę Europos Sąjungoje padėtų skatinti visų jos kalbų vartojimą, o ne riboti kurios nors iš jų sklaidą.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

Man atrodė, kad nebūtina aiškinti kalbų lygybės, apie kurią tekste užsiminiau keletą kartų, priešasties. Todėl pateikiu tik nuorodą į puikią David Crystal knygos „Enciclopedia del lenguaje“ vertimą ispanų kalba, kurį redagavo J. C. Moreno Cabrera, Madridas: Taurus 1994 (originalas anglų k. „The Cambridge encyclopedia of language“, 1987), p. 6 ir 7.

Carlos Fuentes priskiriamą mintį apie brolystę, atsirandančią nuo vaikystės vadinant tuos pačius dalykus tais pačiais vardais, perėmiau iš Juano Cruzo „El País“, 1984 11 26.

Pasirinkau vietoj tradicinių žodžių „préstamo“ (skolinys) ir „prestar“ (skolintis) reikšmių juos vartoti kaip „huésped“ (šeimininkas) ir „hospedar“ (priimti svečius), remdamasis Paul Ricoeur gerais ketinimais grindžiama sintagma „hospitalité langagière“ (kalbinis svetingumas), nors filosofo, bandančio pagerinti tikrovę sukuriant tą sintagmą, indėlis nagrinėjamo klausimo atveju yra labai mažas.

Angliškių terminų „rule of law“, „frivolous“, „remedies“, „backstop“, „illegal“ vertimo variantai ir įvairios „Big data“ reikšmės, taip pat informacija apie termino „fiscal“ vertimo raidą anglų ir ispanų kalbomis paimti iš įvairių „Puntoycoma, boletín de los traductores españoles“ numerių.

Vaizdingas posakis apie žodžius, kurie keliauja į deginimo krosnij, paimtas iš J. J. Millás, *El País*, 2021 12 03.

„Diccionario panhispánico del español jurídico“, *Real Academia Española*, sudarytas Santiago Muñoz Machado, išleistas Madride: Santillana 2017, prieinamas internete: <<https://dpej.rae.es>>.

Terminą „angloñol“ radau Francisco Javier Muñoz Martín, https://ec.europa.eu/translation/spanish/magazine/documents/pyc_172_es.pdf

Praėjo daugiau nei pusė amžiaus nuo tada, kai René Etiemble Paryžiuje išleido knygą „Parlez-vous franglais?“, Gallimard, 1964 m.

Kalbininkas, su kuriuo nesutinku, nors juo žaviuosi, yra Claude Hagège, knygos „Le souffle de la langue“ autorius, Paryžius: Odile Jacob, 2000 m.

Mintį apie subtilių samprotavimų ir jų išvadų santykį paėmiau iš Paul Valéry, *Oeuvres*, II, „Autres rhumbs“, išleido J. Hytier, Paryžius: Hytier, Paris: Gallimard (Bibliothèque de la Pléiade), 1960, p. 693.

Mano posakį „tai ne tiek mano viltis, kiek įsitikinimas“ įkvėpė Ángel González knygos pavadinimas „Sin esperanza, con convencimiento“, Barselona: Literaturas, 1961 m.

Europos Sąjungos Teisingumo Teismo teisininkai lingvistai ir teismo vertėjai Čekijoje – du skirtingi pasauliai?

— **Tomáš Duběda**

Tomáš Duběda dirba Karlo universiteto (Praha) *Ústav translatologie* (Vertimo mokslo institutas), kur dėsto profesinį vertimą ir lingvistikos disciplinas. Jo mokslo tyrimai skirti teisiniam vertimui, vertimui į užsienio kalbas, fonetikai ir kontaktinei lingvistikai. Jis yra praktikuojantis vertėjas ir dalyvauja rengiant Čekijos teismo vertėjus žodžiu ir raštu.

Ivadas

Teisinė sistema ir kalba, kuri yra jos išraiškos priemonė, yra du glaudžiai susiję tam tikros žmonių bendruomenės atributai. Teisė vystosi simbiozėje su kalba, ją įsisavina ir transformuoja, kad kuo geriau atitiktų jos poreikius. Pasak G. Cornu¹, prie šio „neatsiejamo teisės ir kalbos ryšio“ prisideda ir tai, kad abu reiškiniai yra sutartiniai, istoriškai nulemti, laikui bėgant vystosi ir priklauso kultūros sričiai.

Taigi, teisinio teksto vertimas, kuris, pasak M. Chromá², yra „procesas, per kurį viena dviguba semiotinė sistema (pradinė teisinė sistema ir pradinė kalba) turi būti perkelta į kitą dvigubą semiotinę sistemą (tikslinę teisinę sistemą ir tikslinę kalbą)“, gali būti suprantamas kaip tam tikras natūralaus teisės ir kalbos santykio sutrikdymas: žinoma, pagal Čekijos teisę sudarytą sutartį galima išversti iš čekų kalbos į prancūzų kalbą (tai daroma šiandien ir kasdien), tačiau perskaitęs vertimą prancūzų teisininkas jau po kelių eilučių aiškiai supras, kad tekstas priklauso kitai teisei sistemai nei ta, prie kurios jis yra pripratęs. Daugiakalbių jurisdikcijų atveju vertimo procesą palengvina tai, kad verčiama iš vienos kalbos į kitą, tačiau vienoje teisinėje sistemoje, kurioje abi kalbos autentiškos, kaip yra Šveicarijos federalinėje teisėje. Trečias atvejis yra tada, kai ta pati kalba vartojama dviejose ar daugiau teisinių sistemų, pavyzdžiui, vokiečių kalba. Bendra sąvoka „teisinė vokiečių kalba“ apima kelias iš dalies skirtingas kalbos atmainas (vokiečių, austrų, šveicarų ir kt.).

Kaip Sąjungos teisės sukūrimas vartojama teisinių sistemų ir teisinių kalbų santykį? Iš pradžių reikėtų pažymėti, kad kiekviena oficialioji Sąjungos kalba įgijo vieną naują atmainą, t. y. Sąjungos teisės kalbą. Kalbos, kurios iki šiol buvo glaudžiai susijusios tik su viena teisine tvarka, įskaitant čekų kalbą, dabar gali didžiuotis būdamos ne vienos, o dviejų teisinių sistemų – nacionalinės ir Sąjungos – autentiškos kalbos. Griežta terminija ir tekstinės konvencijos šias atmainas susiejo su besiplėtojančia ES teisine sistema, o kartu ir tarpusavyje. Tačiau dėl to, kad Sąjungos teisė yra valstybių narių nacionalinės teisės dalis, šios Sąjungos kalbos atmainos kaip bumerangas grįžta į nacionalines teises sistemas ir palaipsniui į jas įauga.

1 | Cornu, G., „L'union intime du droit et de la langue“ (2005). *Linguistique juridique*, Paris, Montchrestien 2005, p. 4.

2 | Chromá, M., „Právní překlad v teorii a praxi. Nový občanský zákoník“, Praha, Karolinum, 2014, p. 22.

Sąjungos teisės kūrimas ir taikymas neįsivaizduojamas be teisinio vertimo. Tačiau ir vienkalmės nacionalinės sistemos negali apsieiti be vertimo – teismo vertėjai atlieka nepakeičiamą vaidmenį versdami oficialius dokumentus, policijos aktus ir teismo procesinius dokumentus. Todėl iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti, kad ES Teisingumo Teismo tekstus verčiantys teisininkai lingvistai ir nacionalinių teismų paskirti teismo vertėjai iš esmės atlieka tą patį darbą. Vis dėlto, jei jų veiklą palygintume išsamiau, pastebėtume nemažai skirtumų, kuriuos lemia vertimo rūšis ir tikslas, vertėjų kompetencija ir jų darbo sąlygos. Būtent šie skirtumai aptariami toliau.

Vertimo rūšis – kai du daro tą patį, rezultatas nėra toks pat

Teisinis vertimas gali būti įvairių formų, kurias galima suskirstyti pagal keletą kriterijų, visų pirma pagal teksto rūšį (teisės aktas, teismo sprendimas, civilinės būklės aktas, sutartis ir t. t.), autorių ir adresatą (administracinės valdžios institucija, bylos šalis, komercinė įmonė, teisės teoretikas, visuomenė ir t. t.), vertimo privalomumą (įpareigojantis ar informacinis vertimas), vertimo kryptį (į gimtąją kalbą ar į užsienio kalbą) ir socialinį bei profesinį vertėjo profilį (visų pirma kvalifikaciją ir darbo sąlygas).

ES Teisingumo Teismo teisininkai lingvistai verčia visų rūšių dokumentus, susijusius su bylų nagrinėjimu šiame teisme, t. y. visų pirma prašymus, ieškinius, teismo nuomones ir sprendimus, taip pat nacionalinės teisės nuostatas, jei į jas atsižvelgiama nagrinėjant bylą. Didelė dalis išverstų tekstų yra skelbiama Teismo praktikos rinkinyje, kuris yra prieinamas *EUR-Lex* duomenų bazėje. Nors teismo sprendimų atveju lemiamą reikšmę turi tik versija proceso kalba, dokumentai turi būti išversti taip, kad jie visiškai atliktų savo funkciją, t. y. kad jų aiškinimas atitiktų originalo tekstą. Vertimas atliekamas tiek Sąjungos teisinėje sistemoje, tiek tarp šios sistemos ir nacionalinių sistemų; versdami vertėjai gali naudotis gausia IATE duomenų baze, kurioje pateikiama Sąjungos teisės terminija ir iš dalies valstybių narių nacionalinės teisės terminai. Paprastai vertimas atliekamas į gimtąją kalbą.

Čekijoje teismo vertėjai turi versti daug įvairesnius dokumentus (teismo dokumentus ir sprendimus, kaltinamuosius aktus, policijos aktus, nurodymus, civilinės būklės aktus, įrodymus, pažymas ir kt.). Referencinė teisinė sistema yra Čekijos teisė. Vertimai turi būti funkcionalūs, nes kompetentingi asmenys ar institucijos turi teisę jais grįsti savo sprendimus, tačiau jie beveik niekada neskelbiami. Nėra nustatyta privalomos terminijos, todėl vertėjai naudojami įvairiais šaltiniais (žodynais, duomenų bazėmis, rinkiniais ir kt.) arba patys kuria tam tikrų terminų atitikmenis. Labai dažnai jie turi versti į užsienio kalbą.

Terminija – adatos ieškojimas šieno kupetoje

Terminija nėra vienintelis teisinės kalbos elementas, tačiau, pasak M. Chromá³, ji yra labiausiai matomas elementas, todėl vertėjams labai svarbus. Sąjungos teisės terminija yra privalomai nustatyta ir ją galima lengvai rasti IATE duomenų bazėje, tačiau verčiant nacionalinius tekstus vertėjams tenka patiems ieškoti terminologinių sprendimų, nes IATE šiuo atžvilgiu jiems teikia tik dalinę pagalbą. Teismų tekstų vertimui iš užsienio kalbų į čekų kalbą ir atvirkščiai Čekijos Respublikoje nėra privalomų terminijos nuorodų. Todėl vertėjai savo nuožiūra naudojami įvairaus patikimumo spausdintais ar elektroniniais šaltiniais, konsultuojasi su kolegomis ar teisės ekspertais ir taiko savo terminologinius sprendimus. Nors vertimas *ex definitione* yra kūrybinė veikla ir taip pat sutariama, kad bet kokį tekstą galima išversti daugybe skirtingų būdų, kurie gali būti laikomi teisingais, terminologinių sistemų atveju intuityviai akivaizdu, kad kūrybiškumas, lemiantis skirtingų konkuruojančių problemos sprendimų koegzistenciją, yra gana žalingas, net nepaisant to, kad teisminiai vertimai Čekijos teisėje atlieka tik nereikšmingą vaidmenį.

2020 m. atlikta 14 teismų prancūzų kalbos vertėjų apklausa⁴ parodė, kad terminologinis susiskaidymas verčiant sistemiškai specifinius Čekijos teisės terminus (pavyzdžiui, *dohoda o provedení práce* (sutartis dėl darbų atlikimo), *soudní exekutor* (antstolis), *výpis z katastru nemovitostí* (nekilnojamojo turto kadastro išrašas), IČO (*dentifikační číslo osoby*) (asmens identifikacinis numeris), *rodné číslo* (identifikacinis numeris, nurodantis gimimo datą), *Městský soud v Praze* (Prahos miesto teismas)) yra labai didelis: vidutinis įvairių to paties termino atitikmenų skaičius yra 8, mažiausias nustatytas skaičius – 2, o didžiausias 14 (šis skaičius atitinka respondentų skaičių, o tai tiesiog reiškia, kad kiekvienas jų pasiūlė savo „originalų“ atitikmenį). Surinktų duomenų variacijos laipsnis, žinoma, yra didelis dar ir dėl to, kad vertimas atliekamas į užsienio kalbą ir kad buvo sąmoningai tikrinami sunkiai išverčiami terminai; vis dėlto apklausa visapusiškai atskleidžia realybę, kad teisminis vertimas yra sritis, kurioje sunku pasiekti terminologinį nuoseklumą. Nereikia nė sakyti, kad panaši situacija būtų pražūtinga ES Teisingumo Teismo vertimo praktikai.

3 | Chromá, M., „Traps of English as a Target Language in Legal Translation“, *Comparative Legilinguistics*, Nr. 26, 2016, p. 71–97.

4 | Duběda, T., „Soudní překladatelé a terminologické nástrahy. Průzkum k překladu právních termínů z češtiny do francouzštiny“ (I ir II dalys), *Soudní tlumočnick*, Nr. 2, 2020, p. 25–28, ir *Soudní tlumočnick*, Nr. 1, 2021, p. 30–32.

Ar galima pagerinti teismo vertimo terminologinį nuoseklumą? Greičiausiai taip, bet tik tam tikru mastu, nes priartėti prie situacijos, kurią žinome iš daugiakalbių jurisdikcijų, galima tik įsikišus valdžios institucijoms. Dalinę sėkmę, t. y. bent jau sumažinti nuolatinių vertimo atitikmenų nenuoseklumą, galima pasiekti pasitelkus natūralų teisės leksikografų, profesinių organizacijų, profesinių kursų dėstytojų ir valstybinių institucijų, dirbančių keliomis kalbomis, autoritetą. Taip pat yra būtinas atsakingas ir savikritiškas pačių teismo vertėjų požiūris ir jų gebėjimas bendrauti tarpusavyje.

Vienas iš būdų iš dalies suvienodinti Čekijos teisės terminiją – parengti kokybiškus ir, jei įmanoma, viešai prieinamus Čekijos teisės aktų vertimus. Šiuo keliu jau eina kai kurios valdžios institucijos, užsakydamos pasirinktų įstatymų vertimą į užsienio kalbas (pirmiausia į anglų kalbą). Taip pat reikėtų paminėti neseniai į keturias užsienio kalbas (anglų, vokiečių, prancūzų ir rusų) išverstus tris svarbius privatinės teisės aktus – naująjį Civilinį kodeksą, Komercinių įmonių įstatymą ir Tarptautinės privatinės teisės įstatymą. Jų vertimas į anglų ir prancūzų kalbas buvo iš dalies įvertintas specialistų recenzijose⁵; reikia pasakyti, kad vertimas į prancūzų kalbą yra toks problemiškas, kad negali būti ir kalbos apie jo terminologinį patikimumą.

Vertimo kryptis – ne iš gero gyvenimo

Britų vertimo teoretikas P. Newmark, svarstydamas apie ne gimtosios kalbos vertėjų vertimo kokybę, taikliai pažymėjo, kad jie *labai prisideda prie daugelio žmonių linksminimo*⁶. Taigi, jis pritaria tiems, kurie, siekiant užtikrinti nepriekaištingą kalbinį ir ypač stilistinį vertimo lygį, rekomenduoja vertimą patikėti gimtakalbiui vertėjui. Tačiau šiolaikiniame pasaulyje „gimtosios kalbos“ ar „gimtakalbio vertėjo“ sąvokų kontūrai vis labiau blunka, todėl į jas reikėtų įtraukti atvejus, kai vertėjas užsienio kalbą yra išmokęs panašiu lygiu kaip gimtakalbiai. Be to, pastaruoju metu daugelis vertimo mokslininkų atkreipia dėmesį į tai, kad vertimo praktikos realijos neleidžia be išimčių laikytis gimtosios kalbos principo.

5 | Duběda, T., „Francouzský překlad nového občanského zákoníku“, *Soudní tlumočnick*, 2015, p. 39–42, ir Klbal, O., „Anglický překlad zákona o obchodních korporacích“, *Soudní tlumočnick*, 2015, p. 35–39.

6 | „<...> contribute greatly to many people's hilarity“, Newmark, P., „A Textbook of Translation“, London, Prentice Hall, 1988, p. 3.

IAPT1 ataskaitoje⁷ teigiama, kad Europos rinkose negimtakalbių vertėjų atliekamų vertimų dalis labai skiriasi: iš vertėjų, kurių gimtoji kalba yra anglų, tik 18 % verčia į užsienio kalbas, o tarp vertėjų, kurių gimtoji kalba yra slavų kalba, ši dalis yra 85 %. Čekijos rinkoje vertimo, kurį atlieka negimtakalbiai vertėjai, praktiką skatina ribotas čekų kalbos paplitimas tarptautiniu mastu, menkas gimtakalbių vertėjų į pagrindines Vakarų kalbas prieinamumas, taip pat kardinaliai skirtingos finansinės sąlygos Čekijos ir Vakarų Europos vertimo rinkose.

Įdarbindamas teisininkus lingvistus ES Teisingumo Teismas vengia „gimtosios kalbos“ sąvokos – reikalaujama „labai gerai mokėti“ kalbą, į kurią verčiama, ir būti baigus teisės studijas ta kalba; taip pat reikalaujama mokėti dvi kalbas, iš kurių verčiama. Čekijos teismo vertėjų žodžiu ir raštu įstatyme „gimtosios kalbos“ sąvoka vartojama, tačiau pagal nutylėjimą daroma prielaida, kad teismo vertėjo vertimo kokybė bus gera abiem kryptimis. Praktika rodo, kad taip nėra.

2021 m. apklausus⁸ 44 teisinių tekstų vertėjus (didžioji dauguma jų yra teismo vertėjai) paaiškėjo, kad 41 % respondentų vertimas į užsienio kalbą sudaro daugiau nei pusę jų darbo krūvio. Kiek mažiau nei pusę apklaustų vertėjų mano, kad vertimas į užsienio kalbą yra neišvengiamas, bet iš esmės priimtinas, lygiai pusė sutinka, kad jis yra neišvengiamas, bet gali būti rizikingas, ir tik 5 % mano, kad teisinių tekstų vertėjai turėtų versti tik į savo gimtąją kalbą.

Kvalifikacija ir darbo sąlygos – ne visiems duota vienodai

Teisinių tekstų vertimas nėra vien kalbinės manipuliacijos atlikimas – kaip teigia J. C. Gémar⁹, *teisinio pobūdžio ar teisinio turinio tekstų vertimas yra lyginamosios teisės veikla, susijusi su vertimo veikla*. Tai matyti ir iš ES Teisingumo Teismo, kuris į teisininkų lingvistų pareigas priima tik teisininko kvalifikaciją turinčius kandidatus, žmogiškųjų išteklių politikos. Kitaip yra su Čekijos teismo vertėjais, kurie dažniausiai yra filologijos

7 | IAPT1, *Translation into a non-native language*, https://www.iapti.org/files/surveys/2/IAPT1_non-native_report.pdf, 2015

8 | Dubėda, T., „Risk perception and risk management in legal translation“ (rengiama).

9 | „<...> traduire des textes de nature ou de portée juridique revient à accomplir un acte de droit comparé, mais couplé à une opération traduisante“. Gémar, J. C., „De la traduction juridique à la jurilinguistique: la quête de l'équivalence“. *Meta*, Nr. 60/3, 2015, p. 476–493.

absolventai, o teisinį išsilavinimą turintys vertėjai yra išimtis. Pagal Teismo vertėjų žodžiu ir raštu įstatymo įgyvendinimo nuostatą reikalaujama tik baigti papildomus teisės kursus, skirtus vertėjams žodžiu ir raštu (70 mokymo valandų), ir konkrečiai kalbai skirtų tų kursų dalį (taip pat 70 valandų), jei ji siūloma tai kalbai. Po oficialaus paskyrimo toliau mokytis neprivaloma.

Atlikdami vertimus, ES Teisingumo Teismo vertėjai turi galimybę konsultuotis ir jų vertimai gali būti revizuojami, o Čekijos teismo vertėjai savo profesines užduotis atlieka daugiausia savarankiškai ir už jas asmeniškai atsako valdžios institucijoms. Grįžtamasis ryšys yra minimalus, ypač vertimo į užsienio kalbą atveju, nes vertimo gavėjas labai dažnai būna Čekijos policijos tyrimo ar teisminės institucijos proceso dalyvis užsienietis, kuris neturi teisinio išsilavinimo ir bus patenkintas net kalbiškai problemišku vertimu, jei jis jam padeda sudėtingoje situacijoje.

Trys ketvirtadaliai minėtoje apklausoje dalyvavusių teisinių tekstų vertėjų mano, kad teisinis vertimas yra rizikingesnis nei kitų rūšių vertimas. Tačiau atrodo, kad nors dėl šios rizikos vertimo kokybė iš tiesų yra prastesnė, gavėjas šių trūkumų arba nepastebi, arba su jais sutinka. Tai rodo atsakymai į klausimą „Ar kada nors klientas (privatus ar viešasis subjektas) skundėsi dėl jūsų teisinio vertimo?“ Tik maždaug ketvirtadalis apklaustų vertėjų teigia per savo vertimo praktiką gavę skundų (dažniausiai vieną, tik trimis atvejais – du ar daugiau). Žodiniuose komentaruose respondentai nurodė, kad trūkumą paprastai buvo galima lengvai ir greitai pašalinti; jie nenurodė nė vieno atvejo, kai buvo prašoma taikyti sankciją ar pareikalauta kompensacijos. Todėl atrodo, kad, nepaisant galimos teisinio vertimo rizikos, atvejai, kai vertėjas laikomas atsakingu už prastą savo darbo kokybę, yra labai reti; pasak J. Byrne, tai pasakytina ir apie kitas profesionalaus vertimo sritis¹⁰.

Teisinio vertimo kokybei įtakos turi ir vertėjui mokamas atlyginimas. ES Teisingumo Teisme pradedančiojo teisininko lingvisto bruto darbo užmokestis yra šiek tiek didesnis nei vidutinis darbo užmokestis Liuksemburge. Čekijos teismo vertėjas gali uždirbti net santykinai didesnę atlyginimą nei vidutinis, jei jis turi nuolatinį užsakymų krūvį, tačiau tokia situacija yra daugiau išimtis, ypač kalbant apie mažiau paplitusias kalbas. Žinoma, lyginant reikia atsižvelgti ir į vidutinio darbo užmokesčio perkamąją galią, kuri abiejose šalyse labai skiriasi.

10 | Byrne, J., „Caveat translator: Understanding the legal consequences of errors in professional translation“, *Journal of Specialised Translation*, Nr. 7, 2007, p. 2–24.

Išvados

Jei pabandytume visapusiškai apžvelgti abiejų tirtų socioprofesinių bendruomenių panašumus ir skirtumus, prieitume prie išvados, kad nors jos užsiima ta pačia siaura profesine veikla, t. y. teisiniu vertimu, jų darbo specifika labai skiriasi. Todėl į šio straipsnio pavadinime iškeltą klausimą galėtume atsakyti, kad ES Teisingumo Teismo teisininkai lingvistai ir Čekijos Respublikos teismo vertėjai yra du pasauliai, kuriuos vienija ta pati misija – užtikrinti teisingumo vykdymą daugiakalbėje aplinkoje, – tačiau realybėje tai yra gana skirtingi pasauliai.

Šis palyginimas gan nepalankus Čekijos teismo vertėjams – jie paprastai neturi teisinio išsilavinimo, nėra nusistovėjusi privaloma terminija, jų darbas individualus, nėra grįžtamojo ryšio, jie turi versti abiem kryptimis ir neturi užtikrintos nuolatinės darbo pasiūlos. Teisingumo Teisme vertėjams, atrodo, sudaromos geriausios įmanomos darbo sąlygos (galbūt išskyrus tai, kad mažiau dėmesio skiriama kalbiniam išsilavinimui), o Čekijos Respublikoje teismo vertėjo darbas yra labai atsakingas ir atliekamas sistemškai netobulomis sąlygomis.

Kaip būtų galima pagerinti dabartinę padėtį? Kalbant apie teisinį pagrindą, kuriuo grindžiamas teismo vertėjų darbas, pažymėtina, kad neseniai priimtame Teismo vertėjų žodžiu ir raštu įstatyme atsirado tam tikrų patobulinimų, dėl kurių įgyvendinimo, be kita ko, stengėsi naujai įsteigta iš šios profesijos atstovų sudaryta darbo grupė. Ji taip pat užmezgė bendradarbiavimą su Teisingumo ministerija, o tai leidžia tikėtis tolesnių pokyčių ateityje. Reikalavimas turėti aukštąjį teisinį išsilavinimą yra nerealistiškas, kaip ir bendras reikalavimas būti baigus specializuotą teisinės kalbos kursą (panašų kursą sunku suorganizuoti daugumai nepagrindinių pasaulio kalbų). Taigi mažiau paplitusios ar mažiau žinomos kalbos ir toliau bus blogesnėje padėtyje dėl mažo paskirtų vertėjų skaičiaus, ribotų profesinio tobulėjimo galimybių ir mažesnio leksikografinių išteklių prieinamumo. Darbo grupės pasiūlyta pareiga kelti kvalifikaciją nebuvo įtvirtinta įstatymu, nes, be kita ko, reikėtų sukurti šios prievolės vykdymo kontrolės sistemą. Sunkiai įgyvendinama yra ir idėja sistemingai tikrinti vertimo kokybę, kad būtų galima geriau suprasti teismo vertimo procesą ir atskleisti jo trūkumus, kurių neabejotinai yra.

Siekiant užtikrinti vertimo kokybę, Čekijos teismo vertėjams būdingą didelį savarankiškumą turėtų atsverti jų pačių sąmoningumas, kurį skatintų profesinės asociacijos ir kiti autoritetingi subjektai. Nors darbo sąlygos ES Teisingumo Teisme negali būti realus Čekijos teismo vertėjų bendruomenės tikslas, jos gali būti bent jau įkvėpimo šaltinis.

ES teisės aiškinimas Danijos teismuose: nepakankamas dėmesys kalbiniam skirtumams

— **Anne Lise Kjær**

Anne Lise Kjær (MA, PhD) yra Kopenhagos universiteto Teisės fakulteto docentė. Jos darbo sritis – įvairių kalbų ir teisinių kultūrų teisinė konceptualizacija, ji dalyvauja kuriant Europos teisinės integracijos studijų tarpdisciplininius tyrimų metodus, kuriais derinami lingvistiniai ir jurisprudencijos metodai. Anne Lise Kjær yra RELINE (teisinės lingvistikos tinklo), tarptautinio mokslo tyrimų tinklo, skatinančio tarpdisciplininius teisės ir kalbų sąveikos tyrimus, pirmininkė. Tinklą sudaro mokslininkai iš viso pasaulio, atstovaujantys įvairioms disciplinoms ir interesams: teisininkai, lingvistai, retorikos ekspertai, komunikacijos tyrėjai, filosofai, politologai ir antropologai.

Išvadas

Neatrodė, kad Danijos teismai kreipia daug dėmesio į Europos Sąjungos kalbų režimą ir konkrečius sunkumus, kurių kyla dėl 24 oficialiųjų kalbų lygybės aiškinant ES teisės šaltinius. Tai pasakytina apie visus Danijos teismus, įskaitant tuos, kurie konkrečiai turi pareigą palyginti kalbines versijas, kai nagrinėjant bylą kyla abejonių dėl teisingo ES teisės aiškinimo.

Garsiajame 1982 m. Sprendime *Cilfit*, 283/81¹, Europos Sąjungos Teisingumo Teismas (toliau – Teisingumo Teismas) nustatė konkrečias ES teisės aiškinimo sąlygas, ir, nors nuo šio sprendimo paskelbimo praėjo 40 metų, šiais vadinamaisiais *Cilfit* kriterijais ir toliau vadovaujamosi aiškinant ES teisės šaltinius. Šiuo atžvilgiu ypač svarbus šio sprendimo 18 punktą, pagal kurį „Bendrijos teisės nuostatos aiškinimas“ gali būti atliekamas tik „palyginus skirtingas kalbines versijas“, nes „Bendrijos teisės aktai rengiami keliomis kalbomis“ ir „visos skirtingos kalbinės versijos yra vienodai autentiškos“.

Vis dėlto Danijos teismai labai retai lygina ES teisės nuostatos kalbines versijas. Atlikus paiešką internetinėje Teisingumo Teismo praktikos duomenų bazėje *InfoCuria*² matyti, kad Danijos teismai Teisingumo Teismui yra pateikę tik 21 prašymą priimti prejudicinį sprendimą bylose, susijusiose su skirtingų kalbinių versijų analize. Danijos teismai atkreipė dėmesį į kalbinių versijų skirtumus tik aštuoniose tokiose bylose.

Tačiau nežinome, ar dažnai Danijos teismuose nagrinėjamų bylų šalys mėgino teigti, kad įvairių oficialiųjų kalbų versijų skirtumai kelia neaiškumą dėl ES teisės aiškinimo ir todėl reikėtų kreiptis į Teisingumo Teismą su prašymu priimti prejudicinį sprendimą. Apie tokias bylas visuomenė sužino tik išimtiniais atvejais.

Būtent vieną tokį atvejį norėčiau aptarti šiose pastabose. Vienoje *Højesteret* (Danijos Aukščiausiasis Teismas) nagrinėtoje byloje atsakovei atstovaujanti advokatė atkreipė dėmesį, kad ES direktyvos, kuri buvo teisės šaltinis toje byloje, skirtingos kalbinės versijos

1 | 1982 m. spalio 6 d. Teisingumo Teismo sprendimas byloje 283/81, *CILFIT / Ministero della Sanità*, ECLI:EU:C:1982:335.

2 | *InfoCuria* pateikiama visa viešai prieinama informacija apie Teisingumo Teisme, Bendrajame Teisme ir Tarnautojų teisme iškeltas bylas. Duomenų bazėje daugiausia galima susipažinti su *Europos Sąjungos oficialiajame leidinyje* visomis oficialiosiomis kalbomis paskelbtais sprendimais, išvadomis, nutartimis ir pranešimais; jų galima ieškoti pagal įvairius kriterijus, įskaitant „prejudicinį klausimą pateikusį teismą“.

suformuluotos nevienodai. Ši advokatė kreipėsi į mane, kad pateikčiau eksperto išvadą dėl tinkamo požiūrio į ES teisės šaltinių aiškinimą esant kalbinių versijų skirtumų.

Įdomūs du šios bylos aspektai: pirma, kaip *Anklagemyndigheden* (Prokuratūra, Danija) suprato daugiakalbio aiškinimo sistemą ir, antra, kodėl Aukščiausiasis Teismas nesikreipė į Teisingumo Teismą.

Pirmiausia trumpai aptarsiu bylos dalyką ir proceso eigą.

***Anklagemyndigheden / Toyota Danmark A/S*³**

Šioje byloje *Toyota Danmark* buvo kaltinama pažeidusi *Markedsføringsloven* (Komerčinės praktikos įstatymas, toliau – MFL) nuostatas dėl kredito sutarčių. Pagal MFL 18 straipsnio 2 dalį vartojimo kredito kaina turi būti reklamuojama taip, kad tam tikra standartinė informacija apie palūkanų normas ir kitas sąlygas būtų pateikiama „glaustai, aiškiai ir pastebimai“ ir patvirtinama reklamoje pateikiamu tipiniu pavyzdžiu. Taigi iš to kyla du reikalavimai: *kokia* standartinė informacija turėtų būti pateikta ir *kaip* ji turėtų būti pateikta.

2015 m. sausio ir kovo mėn. *Metroexpress* paskelbtoje reklamoje *Toyota Danmark* reklamavo finansuojamą „Toyota Aygo X Play“ įsigijimą. Reklamos antraštėje buvo didžiosiomis raidėmis nurodyta „995 DKK/mėn.“, o teisiškai privaloma standartinė informacija apie finansavimą reklamoje pateikta mažiausiu šriftu puslapio apačioje po uždaromosios linijos ir informacijos apie automobilio degalų sąnaudas ir išmetamą CO₂ kiekį.

Ginčijamas klausimas buvo susijęs su MFL 18 straipsnio 2 dalyje nustatyto reikalavimo, kad standartinė informacija turi būti pateikta „pastebimai“, aiškinimu.

Ieškinytis pareikštas *Retten i Glostrup* (Glostrupo apylinkės teismas); šis teismas 2017 m. kovo 15 d. sprendimu iš *Toyota Danmark* priteisė 140 000 DKK baudą. *Toyota* pateikė apeliacinį skundą dėl šio sprendimo *Østre Landsret* (Danijos rytų regiono apeliacinis teismas), prašydama panaikinti baudą, ją sumažinti arba nuo jos atleisti. Prokuratūra pateikė priešpriešinį apeliacinį skundą, kuriame teigė, kad bauda turėtų būti padidinta iki 190 000 DKK. 2017 m. lapkričio 2 d. sprendime apeliacinis teismas sumažino baudą

3 | 2019 m. sausio 9 d. Aukščiausiojo Teismo sprendimas byloje 85/2018.

iki 50 000 DKK, tačiau taip pat pažymėjo manantis, kad nėra lengvinančių aplinkybių, kurios pateisintų atleidimą nuo baudos.

Gavusi Danijos apeliacinių skundų leistinum tarybos leidimą, *Toyota Danmark* apskundė šį sprendimą Aukščiausiajam Teismui, o šis 2019 m. sausio 9 d. sprendimu sankciją padidino: trijų teisėjų balsų dauguma prieš du nurodė *Toyota* sumokėti 190 000 DKK baudą.

Šia byla susidomėjau dėl to, kad MFL 18 straipsniu į nacionalinę teisę perkeliama ES teisės nuostata, būtent Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos 2008/48/EB dėl vartojimo kredito sutarčių 4 straipsnio 2 dalis. Taigi ginčas dėl MFL 18 straipsnio 2 dalies formuluotės yra susijęs su atitinkamos ES teisės nuostatos formuluote visomis oficialiosiomis kalbomis.

Kalbinių versijų skirtumai

Pasirengimo nagrinėti bylą Aukščiausiame Teisme metu *Toyota* advokatė atkreipė dėmesį, kad 4 straipsnio 2 dalies formuluotė įvairiose kalbinėse versijose yra nenuosekli.

Versijoje danų kalba formuluotė yra tokia: „Standardoplysningerne skal *klart, koncist og på en fremtrædende måde* ved hjælp af et repræsentativt eksempel angive følgende:“ („Standartinėje informacijoje *aiškiai, glaustai ir pastebimai* nurodoma, pateikiant tipinį pavyzdį:“) (kursyvu išskirta mano). Tačiau keliose kitose kalbose vartojami kitokie žodžiai, įskaitant „visible“ versijoje prancūzų kalba.

Būtent tai paskatino advokatę kreiptis į mane dėl daugiakalbio ES teisės aiškinimo taisyklių, apie kurias ne kartą esu rašiusi, be kita ko, 2003 m. *Juristen*⁴, ir visai neseniai – 2020 m. *Skriftlig Jura*⁵. Visų pirma akcentavau kalbinių versijų lygiavertiškumą, kurį lemia ES kalbų vartojimą reglamentuojančios taisyklės⁶, *Cilfit* kriterijus ir Teisingumo Teismo

4 | „EU’s flersprogsordning i praksis: Ret, sprog og virkelighed for de danske fjerkræavlere ved udbrud af Newcastle disease“, *Juristen*, 85 t. (2003), Nr.2, p. 45–59.

5 | „Internationale retstekster: sprog, oversættelse og fortolkning“, leidinyje Thomas Riis ir Jan Trzaskowski (red.), *Skriftlig jura den juridiske fremstilling*, 2-asis leid., 2020, p. 803–832.

6 | 1958 m. balandžio 15 d. Tarybos reglamentas Nr. 1, nustatantis kalbas, kurios turi būti vartojamos Europos ekonominėje bendrijoje, OL 17, 1958 10 6, p. 385 ir 386.

suformuotą jurisprudenciją dėl ES teisės aiškinimo. Ypač pabrėžiau principą, kad nė viena iš kalbinių versijų negali būti laikoma svarbesne už kitas ir atitinkama nuostata turi būti aiškinama atsižvelgiant į visas kalbines versijas. Šis principas Teisingumo Teismo jurisprudencijoje įtvirtintas anksti, pirmą kartą – 1967 m. Sprendime C-19/67 (*van der Vecht*)⁷, to sprendimo 1 punkte nurodyta:

„Dėl poreikio vienodai aiškinti Bendrijos reglamentus negalima nuostatos teksto nagrinėti atskirai – kilus abejonių reikia jų aiškinti ir taikyti atsižvelgiant į versijas kitomis trimis kalbomis.“

Šį principą Teisingumo Teismas patvirtino daugelyje sprendimų iki pat šių dienų.

Tuomet advokatė *Toyota* byloje nusprendė paprašyti prisiekusiųjų vertėjų išversti visas kalbines versijas į danų kalbą, kad ji galėtų palyginti formuluotes skirtingomis kalbomis. Užduotis buvo sudėtinga, nes reikėjo, kad vertėjai suprastų, kad turi atlikti labai pažodinį vertimą – kitaip tariant, jie turėjo pateikti vertimą, kuris tiksliai atitiktų pirminio teksto formuluotę.

Remdamasi prisiekusiųjų vertėjų atliktais 20 kalbinių versijų vertimais, advokatė suskirstė formuluotes, atitinkančias žodžių junginį *på en fremtrædende måde* (pastebimai), į šešias kategorijas: matoma, pastebima, aišku, patraukia dėmesį, lengvai suprantama ir grafiškai iliustruota. Esant tokiai didelei formuluočių įvairovei, advokatė manė, jog kyla tiek abejonių dėl teisingo direktyvos aiškinimo, kad paprašė Aukščiausiojo Teismo sustabdyti bylos nagrinėjimą ir pateikti Teisingumo Teismui šį klausimą:

„2. Ar Vartojimo kredito direktyvos 4 straipsnio 2 dalies tikslas gali būti pasiektas, jeigu standartinė informacija pateikiama tik „matomu“ ir „aiškiu“ būdu, taigi nereikia jos pateikti „pastebimai“?“

Vėliau palyginau visas 24 oficialias kalbines versijas ir nustačiau tokį pasiskirstymą pagal prasmę į *Toyota* advokatės prašyme dėl prejudicinio sprendimo nurodytas kategorijas, atrasdama dar daugiau semantinių niuansų:

7 | 1967 m. gruodžio 5 d. Teisingumo Teismo sprendimas *Soziale Verzekeringsbank / Van Der Vecht*, C-19/67, [ECLI:EU:C:1967:49](https://eur-lex.europa.eu/eli/eu/c/1967/49).

- „matomai“ vartojama penkiose kalbinėse versijose (prancūzų, suomių, portugalų, lenkų ir rumunų);
- „pastebimai“ vartojama penkiose kalbinėse versijose (danų, anglų, švedų, ispanų ir kroatų);
- „aiškiai“ vartojama trijose kalbinėse versijose (čekų, lietuvių ir maltiečių);
- „dėmesį patraukiančiu būdu“ vartojama penkiose kalbinėse versijose (vokiečių, nyderlandų, graikų, vengrų ir bulgarų);
- „aiškiai atpažįstamu būdu“ vartojama versijoje estų kalba;
- „skaidriai“ vartojama versijoje slovėnų kalba;
- „nedviprasmiškai“ vartojama versijoje slovakų kalba;
- „aiškiai suprantamu būdu“ vartojama versijoje latvių kalba;
- „grafiškai pavaizduotu būdu“ vartojama italų kalbos versijoje.

Aukščiausiojo Teismo pirmininkas (Thomas Rørdam) nusprendė, kad klausimas dėl kreipimosi į Teisingumo Teismą su prašymu priimti prejudicinį sprendimą turi būti išspręstas nagrinėjant bylą, ir nurodė Prokuratūrai pateikti papildomą glaustą procesinį dokumentą dėl minėto klausimo.

Prokuratūros aiškinimas

Prokuratūra nesutiko su nuomone, kad kyla abejonių dėl Vartojimo kredito direktyvos 4 straipsnio 2 dalies autentiškų kalbinių versijų aiškinimo. Šiuo aspektu ji rėmėsi, kaip nurodė, „proceso kalbomis“ – anglų, prancūzų ir vokiečių kalbinėmis versijomis, – kuriose vartojami žodžiai „prominent“, „visible“ ir „auffallend“. Prokuratūros nuomone, visi šie žodžiai gali būti verčiami kaip „pastebimas“ arba „patraukiantis dėmesį“, o tai atitinka versijoje danų kalba vartojamą formuluotę „på en fremtrædende måde“ (pastebimai). Remdamasi šia analize ji padarė išvadą, kad šią nuostatą reikia aiškinti taip, kad standartinė informacija turi būti „pateikta taip, kad gavėjui būtų pastebima arba matoma“.

Toks formuluotės aiškinimas yra klaidingas dėl dviejų priežasčių. Pirma, netiesa, kad žodžiai „prominent“, „visible“ ir „auffallend“ reiškia tą patį. Šie žodžiai neperteikia vienodo supratimo apie tai, kaip turi būti pateikiama standartinė informacija, kad

atitiktų Vartojimo kredito direktyvos reikalavimus. Ypač išsiskiria žodis „visible“. Antra, Prokuratūra klysta manydama, kad aiškinant ES teisės nuostatas Europos Komisijos darbo kalbos turi viršenybę. Atrodo, kad ji nežino daugiakalbio aiškinimo taisyklių ir pagrindinio visų kalbų lygybės principo.

Aukščiausiojo Teismo aiškinimas

Aukščiausiojo Teismo aiškinyje taip pat neatsižvelgiama į nagrinėjamos Vartojimo kredito direktyvos nuostatos kalbinių versijų palyginimo svarbą. Ypač verta atkreipti dėmesį į šio teismo nurodytą priežastį, dėl kurios atmetas advokatės prašymas kreiptis į Teisingumo Teismą su prašymu priimti prejudicinį sprendimą. Motyvuota tuo, kad negali būti abejonių, jog vartojant žodį „pastebimai“ tinkamai perkelta Vartojimo kredito direktyvos 4 straipsnio 2 dalis.

Atrodo, kad Aukščiausiasis Teismas painioja dvi teises problemas: ES direktyvos tinkamo perkėlimo į nacionalinę teisę klausimą ir direktyvos aiškinimo klausimą. Kilus abejonių dėl nacionalinio teisės šaltinio, kuriuo į nacionalinę teisę perkeliama ES direktyva (t. y. MFL 18 straipsnio 2 dalies *Toyota* byloje), aiškinimo, reikia atsižvelgti į direktyvos tekstą visose autentiškose kalbinėse versijose. Lingvistinio palyginimo reikalavimas taikomas ir tais atvejais, kai kyla abejonių, ar atitinkama direktyva buvo tinkamai perkelta į nacionalinę teisę.

Taigi Aukščiausiojo Teismo nurodyta priežastis yra klaidinanti.

Baigiamosios pastabos

Bėgant metams kai kurie generaliniai advokatai savo išvadose siūlė peržiūrėti *Cilfit* kriterijus ir palietė reikalavimo, kad nacionalinis vertėjas palygintų visas kalbines versijas, nepagrįstumo klausimą. Tai pasakytina apie F. G. Jacobs išvadą byloje C-338/95 (*Wiener*)⁸, A. Tizzano išvadą byloje C-99/00 (*Lyckeskog*)⁹, D. Ruiz-Jarabo Colomer išvadą byloje

8 | Generalinio advokato F.G. Jacobs išvada byloje *Wiener / Hauptzollamt Emmerich*, C-338/95, ECLI:[EU:C:1997:352](#).

9 | Generalinio advokato A. Tizzano išvada byloje *Lyckeskog*, C-99/00, ECLI:[EU:C:2002:108](#).

C-461/03 (*Gaston Schul*)¹⁰, C. Stix-Hackl išvadą byloje C-495/03 (*Intermodal Transports*)¹¹, N. Wahl išvadą sujungtose bylose C-72/14 ir C-197/14 (*van Dijk*)¹² ir – naujesnį atvejį – M. Bobek išvadą byloje C-561/19¹³.

Po Aukščiausiojo Teismo priimto sprendimo *Toyota* byloje Teisingumo Teismas dar kartą išdėstė nuomonę dėl *Cilfit* kriterijų. Tai buvo 2021 m. spalio 6 d. sprendimas byloje C-561/19, kuriame Teisingumo Teismo didžioji kolegija konstatavo, kad 1982 m. Sprendime *Cilfit* išdėstyti aiškinimo principai taikytini ir šiandien.

To sprendimo 44 punkte Teisingumo Teismas tiesiogiai paminėjo lingvistinį iššūkį, su kuriuo susiduria nacionaliniai teismai, aiškindami ES teisę. Šiuo aspektu verta pažymėti, kad Teisingumo Teismas reikalauja, kad nacionaliniai teismai atsižvelgtų į jiems žinomus skirtumus tarp kalbinių versijų, ypač kai į šiuos skirtumus atkreipė dėmesį šalys:

„44 Žinoma, nors nacionalinis galutinės instancijos teismas neprivalo išnagrinėti kiekvienos atitinkamos Sąjungos teisės nuostatos kalbinės versijos, jis vis dėlto turi atsižvelgti į jam žinomus šios nuostatos kalbinių versijų skirtumus, ypač jeigu juos nurodo bylos šalys ir jie nustatomi.“

Atsižvelgiant į šį kalbinių versijų lygybės principo ir lingvistinio palyginimo reikalavimo patvirtinimą, Aukščiausiojo Teismo pateiktas Vartojimo kredito direktyvos 4 straipsnio 2 dalies aiškinimas kelia nuostabą. *Toyota* advokatė pažymėjo ir įrodė didelius kalbinių versijų skirtumus. Vis dėlto Aukščiausiasis Teismas, aiškindamas nuostatą, neatsižvelgė į šiuos skirtumus ir atsisakė kreiptis į Teisingumo Teismą dėl išaiškinimo, nurodydamas klaidingą priežastį, susijusią su „tinkamu direktyvos perkėlimu“.

Toyota byla rodo, kad ne visi nacionaliniai teisėjai ir advokatai turi pakankamai žinių apie ES daugiakalbę sistemą. Todėl labai svarbu, kad Teisingumo Teismas ir toliau akcentuotų pagrindinio daugiakalbystės pasirinkimo ir kalbų lygybės, egzistuojančios

10 | Generalinio advokato D. Ruiz-Jarabo Colomer išvada byloje *Gaston Schul Douane-expediteur*, C-461/03, ECLI:[EU:C:2005:415](#).

11 | Generalinės advokatės C. Stix-Hackl išvada byloje *Intermodal Transports*, C-495/03, ECLI:[EU:C:2005:552](#).

12 | Generalinio advokato N. Wahl išvada sujungtose bylose *X ir van Dijk*, C-72/14 ir C-197/14, ECLI:[EU:C:2015:319](#).

13 | Generalinio advokato M. Bobek išvada byloje *Consorzio Italian Management ir Catania Multiservizi*, C-561/19, ECLI:[EU:C:2021:291](#).

nuo pat pirmojo Tarybos reglamento priėmimo 1958 m., svarbą. Daugiakalbystė yra kertinis ES teisės akmuo ir ji labai svarbi pagrindiniams ES teisės aspektams, t. y. ES teisės tiesioginiam taikymui ir tiesioginiam veikimui valstybių narių teisinėse sistemose. Siekiant teisinio saugumo, taisyklių, kurių privalo laikytis piliečiai ar įmonės, autentiška versija turi būti prieinama jų kalba. Be to, tiesioginis ES teisės taikymas visose valstybėse narėse būtinai turi būti siejamas su visų kalbinių versijų lygybės principu. Jei šio principo nebūtų, valstybės narės galėtų ES teisę aiškinti remdamosi savo kalbinėmis versijomis, o tai keltų grėsmę vienodam ES teisės taikymui.

Esminė tolesnio Teisingumo Teismo legitimumo sąlyga yra vienodos visų kalbų vertės pripažinimas. Taigi valstybės narės turėtų suvokti, kaip svarbu mokytį šalių teisininkus apie ES daugiakalbę sistemą ir daugiakalbį aiškinimo principus.

Oficiali daugiakalbystė – politinės reikšmės įvykis nuo pat pradžių

Diskusijos dėl kalbų EAPB sutarties kontekste

— **Isolde Burr-Haase**

Isolde Burr-Haase yra Kelno universiteto teisininkė lingvistė ir romanistė. Būdamą atsakingą už dvi (BA / MA) studijų programas „Europos teisės lingvistika“, savo veikloje ji glaudžiai derina mokslo tyrimus, dėstymą ir praktiką. Elektroniniame žurnale, kurio leidyba ji rūpinasi jau dešimt metų, ZERL – *Zeitschrift der Europäischen Rechtslinguistik*, oficialiosios daugiakalbystės ES teisėje aspektui skiriamas didelis dėmesys. Palankiai vertinama ir Europos teisės lingvistikos Kelno vasaros mokykla CSS-ERL, kurios pagrindinė tema yra ES teisėkūra.

1. Žvilgsnis į EAPB sutarties versiją prancūzų kalba iš vokiškos perspektyvos

1952 m. sausio 11 d. Bundestagas 378 balsais „už“ ir 143 balsais „prieš“, tarp jų – komunistų ir socialdemokratų, priėmė Įstatymą dėl Europos anglių ir plieno bendrijos (EAPB) steigimo sutarties ratifikavimo. Prieš dieną vyko intensyvūs debatai¹, per kuriuos, be kita ko, buvo išsakyti su daugiakalbyste susiję teisiniai ir lingvistiniai argumentai, visų pirma keliant vertimo klausimus.

Vykstant ilgai deputato Gerharo Kreisigo (Gerhard Kreyssig) (Vokietijos socialdemokratų partija, toliau – SPD) ir Valterio Halšteino (Walter Hallstein), *Auswärtiges Amt* (Užsienio reikalų ministerija) valstybės sekretoriaus ir Vokietijos delegacijos vadovo Paryžiaus derybose dėl Roberto Šumano (Robert Schuman) plano, diskusijai daugiausia dėmesio teko (1951 m. balandžio 18 d.) EAPB sutarties vertimui į vokiečių kalbą. Dėl jo *Bundestagsausschuss für Besatzungsstatut und Auswärtige Angelegenheiten* (Bundestago okupacinio statuto ir užsienio reikalų komitetas) 1951 m. gruodžio mėn. buvo pateikęs net 12 puslapių pataisymų, ir šio komiteto pranešėjas Viktoras Emanuelis Preuskeris (Victor-Emanuel Preusker) (Laisvoji demokratų partija, toliau – FDP), antrindamas Gerhardui Kreisigui, skundėsi: „Komitetas būtų apsidžiaugęs, jeigu Roberto Šumano plano vertimas į vokiečių kalbą kai kuriose vietose būtų buvęs tikslesnis ir komitetui nebūtų reikėję tais atvejais aiškintis tikrosios Sutarties prasmės pagal tekstą prancūzų kalba“. Kalbėdamas apie vis dar neištaisytas rimtų pasekmių turinčias vertimo klaidas G. Kreisigas nurodė 21 straipsnį (kuriame praleistas tekstas), 33, 83 ir 61 straipsnius. Jo teigimu, EAPB sutarties 33 straipsnyje kalbama apie „détournement de pouvoir“ (įgaliojimų, kompetencijų viršijimas), kuris buvo išverstas kaip „Ermessensmissbrauch“ (piktnaudžiavimas įgaliojimais), taip gerokai sumažinant kreipimosi į Teisingumo Teismą kartelę. Terminas „saisir“ (tam tikromis teisinėmis sąlygomis kreiptis į instituciją) 37 ir 61 straipsniuose pagal savo teisinę reikšmę neatitinka „befassen“ (pateikti) arba „sich wenden an“ (kreiptis į). Šiuo atžvilgiu verta dėmesio V. Halšteino nuomonė dėl netinkamo „détournement de pouvoir“ vertimo:

„Vienintelis punktas, dėl kurio turiu pripažinti, kad vertimas buvo problematiškas ir sukėlė didelių sunkumų, yra žodžių „**détournement de pouvoir**“ vertimas. Nepritariu deputato nuomonei, kad „détournement de pouvoir“ reiškia „**Amtsmaßnahme**“

1 | 1-ojo Bundestago 183 posėdžio protokolas – plenarinis protokolas, 1952 m. sausio 10 d., p. 7744–7747.

(įgaliojimų pasisavinimas). Vis dėlto turiu pripažinti, kad vokiečių dalykinėje teisės kalboje nėra teisinio *terminus technicus*, kuris visiškai tiksliai perteiktų žodžio „détournement“ prasmę. Prancūzų administracinės teisės ir administracinių teismų kalboje vartojama sąvoka „détournement de pouvoir“ taip menkai skiriasi nuo Vokietijos administracinės teisės specialistams įprastos sąvokos „Ermessensmissbrauch“ (piktnaudžiavimas įgaliojimais), kad manėme galį pasirinkti tokį vertimą. Šios sąvokos skiriasi tik tuo, kad „détournement de pouvoir“ atveju kalbama apie veiksmą, kai tam tikru administraciniu įgaliojimu, valdžios institucijai suteiktu tam tikriems tikslams pasiekti, buvo pasinaudota tokiu būdu, kuris neatitinka įstatyme nustatytų tikslų, o žodis „Ermessensmissbrauch“ (piktnaudžiavimas įgaliojimais) vokiečių teisės kalboje turi kitokį atspalvį ir nusako administracinės institucijos veiksmą iš neteisėtų ir įstatymo neatitinkančių paskatų.“ (p. 7746b)

Toks sąmoningas Bendrijos teisės sąvokos pasirinkimas galioja iki šiol: SESV 263 straipsnio antroje pastraipoje prancūzų kalba vartojama sąvoka „détournement de pouvoir“, vokiečių kalba – „Ermessensmissbrauch“ (piktnaudžiavimas įgaliojimais).

Kaip ypač didelį trūkumą SPD deputatai nurodo faktą, kad privaloma yra tik Sutarties versija prancūzų kalba. Tokios pastabos kontekstas yra politinis ir leidžia numanyti vienpusį, menkai viršnacionalinį požiūrį:

„Tai, kad Vokietijos parlamentarai balsuos dėl Sutarties, kurią Bundestago prašoma ratifikuoti ir kuri susiaustys Vokietiją ilgiau nei penkiasdešimčiai metų, teksto p r a n c ū z ū kalba, man atrodo, istorijoje yra unikalus atvejis.“

Atsakydamas V. Halšteinas nurodė, kad per trumpą laiką reikėjo parengti ne tik tekstą vokiečių kalba, bet ir autentiškus lygiagrečius tekstus italų ir „olandų“ kalbomis. Tai būtų sukėlę tolesnes diskusijas apie galimas prieštaravimo problemas. Be to, jis kategoriškai atmetė pirma nuskambėjusį teiginį apie tariamai Prancūzijos parlamento rūmų per debatus išsakytą požiūrį, kad vienintelis privalomas tekstas – taip pat atliekant jo aiškinimą, kurio imsis visų pirma Teisingumo Teismas – bus tekstas prancūzų kalba.

Dar prieš penkis mėnesius Karlas Bilfingeris (Carl Bilfinger) 1951 m. savo nuomonėje buvo už „daugiakalbę Angliją ir plieno bendrijos sutarties versiją“:

„Vykdamos savo veiklą Angliją ir plieno bendrijos institucijos turės nuolat remtis Angliją ir plieno bendrijos sutarties tekstu ir šiuo metu joms prieinamas tik tekstas prancūzų kalba; vis dėlto visiško kitų oficialiųjų kalbų lygiavertiškumo pasiekti nepavyks, net jeigu institucijos jomis ir naudosis. Todėl reikėtų parengti daugiakalbę

Anglių ir plieno bendrijos sutarties versiją, kurią būtų galima patvirtinti valstybių narių susitarimu, kad visi tekstai yra autentiški ir lygiaverčiai ir kad nė vienas neturi viršenybės kito atžvilgiu.”²

2. Kelias pasirašymo 1951 m. balandžio 18 d. link

EAPB sutarties versijos prancūzų kalba pripažinimas vieninteliu privalomu tekstu iki pat iškilmingo pasirašymo 1951 m. balandžio 18 d. buvo susijęs su šio teisės akto geneze bei su intensyviu redagavimu ir diskusijomis dėl jo, kurios vyko prancūzų kalba. 1950 m. gegužės 9 d. vyriausybės pareiškime Prancūzijos užsienio reikalų ministras Robertas Šumanas pristatė savo bendros viršnacionalinės anglių ir plieno institucijos planą. 1950 m. birželio 20 d. Paryžiuje prasidėjo vyriausybės derybos dėl Anglių ir plieno bendrijos; jose, be prancūzų ir vokiečių delegacijų (vokiečių delegacijai vadovavo Valteris Halšteinas), dalyvavo Beniliukso valstybių ir Italijos atstovai. Žanas Monė (Jean Monnet), vyriausiasis Prancūzijos EAPB derybininkas, dar 1950 m. birželio 24 d. pateikė 40 straipsnių Sutarties projektą, kuris atspindėjo Prancūzijos viziją, ir perdavė jį kitų delegacijų nariams, prašydamas jų nuomonės. Po sudėtingų derybų, kuriose buvo pasitelkti ir vertėjai, V. Halšteinas vylėsi, kad 1950 m. gruodžio pradžioje Paryžiuje pavyks suderinti „galutinę Sutarties teksto vokiečių kalba redakciją“³. Rengiantis pasirašymui 1951 m. kovo 19 d., suderinus su prancūzų delegacija buvo parengti „neoficialaus“ vertimo į vokiečių kalbą projektai, kurių keliose versijose buvo numatytas straipsnis dėl kalbų⁴. 1951 m. vasario 6 d. 85 straipsnyje buvo numatyta, kad originalus tekstas yra prancūzų kalba: „Le Traité est fait en langue allemande, française, italienne et néerlandaise, le texte français étant le texte original. Les mêmes langues peuvent être utilisées pour les travaux de la Communauté. Les publications officielles de la Communauté seront faites en français et

2| 1951 m. rugpjūčio 9 d. prof. dr. Karlo Bilfingerio, *Max Planck-Institut für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht in Heidelberg* (Heidelbergo Makso Planko viešosios užsienio teisės ir tarptautinės teisės institutas) direktoriaus, nuomonė, pateikta gavus 1951 m. liepos 11 d. *Sekretariat für Fragen des Schuman-Plans* (Roberto Šumano plano reikalų sekretoriatas) užklausą, PAA AA_B015_135_003–0035, ten pat 0035.

3| Žr. 1950 m. lapkričio 22 d. Valterio Halšteino raštą dėl dar vieno darbuotojo komandiravimo iš Bonos į Paryžių redagavimo ir vertimo darbui. PAA AA_B015_001_117.

4| 1951 m. sausio 28 d. *Délégation Allemande concernant le projet de Traité* pateikė šį pasiūlymą dėl „Article 85. Question de langue: a) Le Traité est fait en langues allemande, française, italienne et néerlandaise; b) Langues officielles de la Communauté: allemande et français. Langues pour les travaux de la Communauté: allemande, française“. PA AA_B015_292_016.

en allemand“. Bet diskusijos kalbų klausimu tęsėsi, siekiant didesnio lygiateisiškumo bent jau italų ir nyderlandų kalboms. Kadangi sutarimo pasiekti nepavyko, sprendimas dėl kalboms skirto straipsnio, kuris parafuotame projekte pažymėtas 89 numeriu, buvo paliktas ministrų konferencijai. Trumpai tebuvo parašyta: „Kalba: klausimas paliekamas ministrų konferencijai“ [Langue: question réservée à la Conférence des Ministres]. Tačiau 1951 m. balandžio 12–15 d. vykusioje ministrų konferencijoje bendro sutarimo dėl kalbų pasiekti nepavyko. 1951 m. balandžio 18 d. pasirašytos EAPB sutarties tekste jokio straipsnio dėl kalbų neliko. Tik EAPB sutarties 100 straipsnyje daroma nuoroda į prancūzų kalbą kaip vienintelę Sutarties kalbą: „Le présent Traité, rédigé en un seul exemplaire, sera déposé dans les archives du gouvernement de la République Française qui en remettra une copie conforme à chacun des gouvernements des États signataires“.

3. Kalbų klausimo reguliavimas kitu lygmeniu: Laikinosios komisijos ir Teisininkų komiteto vaidmuo

Būtinybė reglamentuoti kalbas viršnacionalinėje organizacijoje, kuri skiriasi nuo tarptautinės organizacijos, išliko. Nors tik rekomendacijų ir pasiūlymų valstybių narių vyriausybėms lygmeniu, per tą pačią ministrų konferenciją 1951 m. balandžio 18 d. buvo nuspręsta sukurti Laikinąją komisiją⁵; ji posėdžiavo iš viso keturis kartus⁶. Jau per pirmąjį posėdį spręsti kalbų klausimą buvo patikėta naujai įkurtam Teisininkų komitetui; 1951 m. gegužės 30–31 d. jis susirinko Paryžiuje. Parengtoje ataskaitoje⁷ iš pradžių buvo pateikti principiniai samprotavimai, grindžiami kalbų reglamentavimo „tarptautiniais precedentais“ (JTO, Tarptautinis Teisingumo Teismas, EEBO, Europos Taryba ir NATO). Pasak ataskaitos, šiais precedentais iš esmės galima vadovautis, tačiau, kita vertus, „reikia iš dalies naujų sprendimų, kurie tiktų R. Šumano plano organizacijos institucijoms“. Reikia pažymėti, kad aptarti konkretūs adresatai:

5 | Iš 1951 m. balandžio 18 d. ministrų konferencijos protokolo: „Delegacijos, dalyvavusios rengiant Sutartį, reguliariai rinksis kaip Laikinoji komisija laikotarpiu nuo Sutarties pasirašymo iki Bendrijos institucijų veiklos pradžios. <...> Jos nagrinės, be kita ko, institucijų būstinės klausimą ir klausimus dėl nuostatų, kurios Bendrijai taikomos kalbos atžvilgiu, taip pat teiks vyriausybėms pagrįstus pasiūlymus“. Versija prancūzų kalba: Hemblenne 1992, p. 112.

6 | 1951 m. gegužės 17–19 d. Unkelyje (Bona), 1951 m. birželio 25–28 d. Romoje, 1952 m. birželio 12–14 d. Hagoje ir 1952 m. liepos 4 ir 5 d. Briuselyje; Hemblenne 1992, 112; Van der Jeught 2015, p. 56.

7 | Žr. laikinąjį komitetą: teisininkų komiteto ataskaita dėl kalbų klausimo reguliavimo Bendrijoje. 1951 m. birželio 1 d., PA AA_B015_236_011- 018; Hemblenne 1992, 112–114; Pfeil 1996a, p. 12 ir 13.

„Tai skirta atskiriems žmonėms, ne vien valstybių atstovams. Kuriama bendrija, o ne įprasto tarptautinio pobūdžio organizacija. Žmonės, kurių gyvenimui turės įtakos institucijų darbas, dėl kalbų vartojimo neturi patirti jokių nepatogumų; šioje bendrijoje jie turi jaustis kaip namie.“⁸.

Apskritai kalbų klausimą siūloma spręsti lanksčiai:

„<...> rekomenduojama tinkamus sprendimus tam tikru mastu leisti rasti pačioms institucijoms, atsižvelgiant į įvairias savo darbo tvarkos taisykles ir tai, kas įprasta.“

Teisininkų komitetas sutarė, kad prancūzų, vokiečių, italų ir nyderlandų kalbos, kaip „oficialiosios kalbos“, turi būti lygiateisės. Tačiau prancūzų ir vokiečių delegacijų nuomonės aiškiai išsiskyrė dėl „bendro pobūdžio įgyvendinimo nuostatų ir sprendimų“ ir dėl „Teisingumo Teismo sprendimų“. Prancūzijos atstovai manė: kadangi Sutartis parengta prancūzų kalba, „neišvengiamai šia kalba reikia rašyti ir Sutarčiai įgyvendinti skirtas nuostatas, ir su jos aiškinimu susijusius sprendimus – bent jau lemiamą reikšmę turinčią originalo versiją“. Šią nuomonę palaikė Belgijos, Italijos, Liuksemburgo ir Nyderlandų atstovai. Kitokios nuomonės laikėsi Vokietijos atstovas, „kurio manymu, bendrosios nuostatos ir Teisingumo Teismo sprendimai turi būti rengiami visomis oficialiosiomis kalbomis, ir nė viena iš versijų neturi turėti viršenybės versijų kitomis kalbomis atžvilgiu“⁹.

Nuomonių skirtumai išliko ir per Laikinosios komisijos antrąjį posėdį, kuris vyko 1951 m. birželio 25–28 d. Prancūzai primygtinai reikalavo jurisprudencijos tęstinumo, kurį, jų teigimu, galėjo užtikrinti tik prancūzų kalbos, kaip vienintelės autentiškos kalbos, vartojimas rengiant sprendimus¹⁰. Vokietijos atstovas į tai atsakė argumentuodamas, kad Bendrija siekia vartoti savo sąvokas, kurios negali būti susijusios su vienos vienintelės valstybės narės teisės kalba:

„Teisingumo Teismo jurisprudencija negali būti formuojama remiantis tik vienos valstybės narės teisinėmis sąvokomis. Faktas, kad autentiška Sutarties kalba yra tik prancūzų kalba, sprendimų kalbos klausimui neturi jokios reikšmės. Teisingumo

8 | PA AA_B015_236_015_016.

9 | | PA AA_B015_236_016.

10 | | Pfeil 1996a, p. 12.

Teismas bus priverstas vartoti daugybę teisinių sąvokų, kurios nėra apibrėžtos Sutartyje (pavyzdžiui, priešastingumo sąvoką).“¹¹

Tuo metu prasidėjo sudėtingas ratifikavimo procesas, ir tik 1952 m. birželio–liepos mėn. Laikinoji komisija vėl ėmėsi kalbų reguliavimo Anglijų ir plieno bendrijoje klausimo. Per 1952 m. birželio 12–14 d. vykusį trečiąjį posėdį, atsižvelgus į vokiečių pasiūlymus ir Belgijos bei Italijos delegacijų, kurios siekė, kad darbo kalbomis būtų pripažintos ir nyderlandų bei italų kalbos, prieštaravimus, buvo prieita prie sutarimo. Buvo nuspręsta, kad šešių valstybių narių keturios oficialiosios kalbos bus Bendrijos lygiateisės oficialiosios ir darbo kalbos. Bet kurią nacionalinę kalbą turėtų būti galima pasirinkti kaip proceso Teisingumo Teisme kalbą. Kilus abejonių dėl aiškinimo, turėtų būti galima remtis teisės tekstų versijomis visomis keturiomis kalbomis¹². Išsprendus paskutinius klausimus, įvyko ketvirtasis Teisininkų komiteto susitikimas, per jį buvo parengtas protokolo projektas. Šis protokolas patvirtintas liepos 23–25 d. Paryžiuje įvykusioje valstybių narių užsienio ministrų konferencijoje (žr. toliau).

4. Dvi ekspertų išvados iš Heidelbergo ir Tiubingeno Vokietijos derybinei pozicijai paremti

Siekdamas sustiprinti Vokietijos delegacijos poziciją dėl kalbų problemos Teisingumo Teisme ir bendrai kalbų lygybės principo viršnacionalinėje organizacijoje, 1951 m. liepos ir rugpjūčio mėn. Vokietijos R. Šumano plano reikalų sekretoriatas¹³ užsakė dvi išvadas. Bonoje jos buvo gautos 1951 m. rugpjūčio 18 d.¹⁴.

Savo išvadoje Karlas Haincas Noimajeris (Karl Heinz Neumayer) (Tiubingeno *Max-Planck-Institut für ausländisches und internationales Privatrecht* (Makso Planko užsienio ir tarptautinės privatinės teisės institutas)) pristatė „Kalbų klausimo reguliavimo

11 | | Pfeil 1996a, p. 12.

12 | | Hemblenne 1992, 114; Van der Jeught 2015, p. 57.

13 | Šis sekretoriatas 1950 m. liepos 7 d. buvo įkurtas *Dienststelle für auswärtige Angelegenheiten für die Bearbeitung aller Fragen des Schuman-Plans* (Užsienio reikalų tarnyba visiems R. Šumano plano klausimams spręsti). PAA AA_B015_339_030.

14 | Abi išvados yra *Auswärtiges Amt* (Užsienio reikalų ministerija) politiniame archyve. PAAA_B015_135_001-052. Žr. Pfeil 1996a, p. 12 ir 13.

daugiakalbėse šalyse tyrimą“. Jis nagrinėjo kalbų reguliavimą Belgijoje, Šveicarijoje, Kanados Kvebeko provincijoje, Suomijoje, Čekoslovakijoje 1918–1938 m., Pietų Tirolyje, Airijoje, senojoje Livonijos, Estijos ir Kuršo privatinėje teisėje, taip pat Versalio sutartyje. Dėl oficialiųjų kalbų lygiavertiškumo autorius priėjo prie tokios išvados:

„Šis apibendrinimas rodo, kad visur, kur vienos valstybės teritorijoje susiduria pagal savo politinę ir kultūrinę reikšmę vienodai vertintinos kalbos, buvo reglamentuota, kad šios kalbos yra absoliučiai lygiateisės ir nė viena neturi viršenybės kitos atžvilgiu. <...> Atvirkščiai, šalyse su viena valstybine kalba mažumų gyvenamose teritorijose oficialiai pripažintos mažumų kalbos buvo užgožtos bendros valstybinės kalbos.“¹⁵

Tiesiai nepasakant, pateikiama aiški kalbų lygiateisiškumo principo analogija su viršnacionaline teise.

Kitokio požiūrio laikomasi Heidelbergo Makso Planko užsienio ir tarptautinės privatinės teisės instituto direktoriaus Karlo Bilfingerio „Išvadoje dėl kalbų klausimo reguliavimo Europos anglių ir plieno bendrijoje“. Nors lyginama nacionalinė daugiakalbių valstybių (Šveicarijos, Belgijos, Kanados ir Pietų Afrikos) teisėkūros, administracinė ir teismų praktika, taip pat daugiakalbė tarptautinė praktika (JTO), didžiausias dėmesys skiriamas viršnacionaliniam reguliavimui:

„Reglamentuojant svarbu atsižvelgti į tai, kad iš organizacijos veiklos turi atsirasti nauja visoms Susitariančioms šalims bendra viršnacionalinė teisė kalnakasybos pramonės sektoriuje ir kad teisės normos galiojimą iš esmės lemia tai, ar ji išreikšta adresatams suprantama forma, t. y. ta kalba, kuria jie įprastai mąsto ir kalba.“¹⁶

Pateikdamas „pasiūlymus Anglių ir plieno bendrijai“¹⁷ ekspertas padėjo Vokietijos delegacijai rasti svarbius argumentus. Kiekviena iš keturių kalbų – vokiečių, prancūzų, nyderlandų ir italų – visose institucijose turėjo būti pripažinta derybine kalba. Teisingumo Teisme taip pat buvo siekiama oficialiųjų kalbų lygiateisiškumo:

15 | | PAA AA_B015_135_051.

16 | | PAA AA_B015_135_01-06.

17 | | PAA AA_B015_135_01-031-34.

„Taikytinas lemiamą reikšmę turintis principas – kiekviena dalyvaujanti valstybė, visų pirma kiekviena dalyvaujanti įmonė, įgyja galimybę teisės srityje kalbėti jai įprasta kalba, nes tik taip galima pasiekti tikrąjį visų Anglijų ir plieno bendrijos šalių lygiateisiškumą.“¹⁸

Abi išvados yra tapusios istoriniais liudijimais, išreiškiančiais specifinės oficialiosios daugiakalbystės, kuri ir šiandien yra pagrindinis Europos Sąjungos bruožas, pagrindines idėjas.

5. 1952 m. liepos 24 d. Laikinosios komisijos protokolo dėl kalbų klausimo Anglijų ir plieno bendrijoje projektas: tolesnio politinio veikimo pagrindas ir įtvirtinimas Teisingumo Teismo procedūros reglamente bei Parlamentinės Asamblėjos darbo tvarkos taisyklėse

Nors Sutartį pasirašiusioms valstybėms nepavyko 1951 m. balandžio 18 d. EAPB sutartyje reglamentuoti kalbų klausimo, užduotį sureguliuoti būsimą kalbų vartojimą reikėjo įvykdyti. Tam tikslui buvo skirtas keliais etapais rengtas naujai sukurtos Laikinosios komisijos protokolo projektas¹⁹, kurį patvirtino 1952 m. liepos 23–25 d. Paryžiuje įvykusi užsienio reikalų ministrų konferencija. Šis „kalbų protokolas“, kurio tekstas niekada nebuvo oficialiai paskelbtas, negalėjo būti nei EAPB sutarties sudedamoji dalis, pavyzdžiui, kaip Sutarties ir jos Priedų, prie jos pridėtų Protokolų ir Susitarimo dėl pereinamojo laikotarpio nuostatų nuostatos, nei dalis, kurią reikia reglamentuoti būsimame protokole (pavyzdžiui, kaip Bendrijos institucijų ir Europos Tarybos ryšių pagal EAPB sutarties 94 straipsnį klausimas); todėl nelabai aišku, kaip jį teisiškai kvalifikuoti. Vis dėlto šis 1952 m. liepos 24 d. protokolas buvo įtrauktas į atitinkamus valstybių narių vyriausybės aktus²⁰ ir tapo pagrindas tolesniems politiniams ir teisiniams bei administraciniams veiksams.

Šešių valstybių narių keturios oficialiosios kalbos turėjo tapti Bendrijos oficialiosiomis ir darbo kalbomis (1 straipsnis: „Les langues officielles et les langues de travail de la Communauté sont: français, allemand, italien et néerlandais“). Oficialiosios kalbos

18 | Ten pat.

19 | | PA AA_B015_235_038-039.

20 | | PA AA_B015_235_038-039.

pasirinkimą sprendimuose konkrečiose bylose ir kitoje komunikacijoje lemia bylos dalyvių, įskaitant įmones, kalba. Be to, institucijoms skirtos susirašinėjimo kalba turėjo būti bet kuri iš oficialiųjų kalbų ir ją galėjo pasirinkti pats susirašinėjimo autorius (2 ir 3 straipsniai), o institucijos turėjo atsakyti ta pačia kalba. Visuotinio taikymo teisės aktai (6 straipsnis: „Les règlements, décisions générales et autres délibérations générales des institutions de la Communauté“) skelbiami Bendrijos oficialiajame leidinyje visomis keturiomis kalbomis. Faktiškai nuo pat pirmojo leidimo 1952 m. Oficialusis leidinys buvo leidžiamas visomis keturiomis Bendrijos kalbomis. Oficialiai daugiakalbių valstybių narių atveju kalbos pasirinkimą lemia atitinkamos valstybės teisėkūros reikalavimai (7 straipsnis: „<...> l’usage de la langue sera, à la demande de l’Etat intéressé, déterminé suivant les règles générales découlant de la législation de cet État.“). Dėl kalbų reguliavimo Parlamentinėje Asamblėjoje, kuri buvo Europos Parlamento pirmtakė, nurodoma, kad taikomas vidinis reguliavimas, nustatant, kad kiekvienas deputatas privalo mokėti vieną iš oficialiųjų kalbų (4 straipsnis). Tai buvo tiesiogiai įgyvendinta Parlamentinės Asamblėjos darbo tvarkos taisyklėse, kurios buvo aptartos ir priimtos 1952 m. rugsėjo 10–12 d. vykusiam pirmajame posėdyje. Darbo tvarkos taisyklių 15 straipsnyje nustatyta, kad keturios oficialiosios kalbos – vokiečių, prancūzų, italų ir nyderlandų – yra oficialios susirinkimo kalbos, kuriomis rengiami visi oficialūs dokumentai. 16 straipsnyje buvo numatytas sinchroninis vertimas iš keturių oficialiųjų kalbų ir į jas; bendru sutarimu (17 straipsnis) kalbų skaičius galėjo būti sumažintas²¹. Protokole, be kita ko, detalčiai (5 straipsnio a–e punkte) reglamentuojamos kalbos Teisingumo Teisme, visų pirma potencialios proceso kalbos, pasirenkamos iš keturių oficialiųjų kalbų, jų naudojimas rašytine ir žodine forma ir paskelbimo praktika. Šis reglamentavimas buvo įtvirtintas 1952 m. gruodį įsteigto Teisingumo Teismo 1953 m. kovo 7 d. Procedūros reglamente, jis sudaro Europos Sąjungos Teisingumo Teismo, kuriam iki šiol būdinga daugiakalbystė, pagrindą²².

6. Europinės integracijos oficialiosios daugiakalbystės tolesnio etapo perspektyva

Įsteigus EAPB, tolesnė europinė integracija turėjo vykti pirmiausia ekonomikos sektoriuje. 1955 m. birželį Mesinoje vykusioje konferencijoje buvo aptariami bendrosios rinkos ir

21 | Europos anglių ir plieno bendrija: Parlamentinės Asamblėjos darbo tvarkos taisyklės, vieta nenurodyta, 1953 m. kovo mėn.; Hemblenne 1992, p. 127 ir 128, Gaedke 1954, p. 289 ir paskesni.

22 | 1953 m. kovo 4 d. Teisingumo Teismo procedūros reglamentas, OL L 2, 1953, p. 37 ir paskesni.

atominės energijos bendrijos planai ir įkurtas komitetas, kuriam buvo pavesta parengti Europos ekonominės bendrijos (EEB) steigimo ir Europos atominės energijos bendrijos (EAEB) sutarčių projektus. Kalbų klausimas iškilo tik 1956 m., redakcinėse grupėse dėl jo vyko prieštaringos diskusijos²³. Rengiant Sutarčių tekstus, buvo dirbama ne vien tik su tekstu prancūzų kalba; įvairios redakcinės grupės taip pat bendrai redagavo tekstus²⁴ ir toks darbo pobūdis turėjo įtakos versijų visomis keturiomis kalbomis formulavimui. Kitaip nei EAPB sutartyje, EEB steigimo ir EAEB sutartyse buvo taikomas principas, kad visos Sutarties kalbos yra lygiavertės. Visoms valstybių narių oficialiosioms kalboms – jeigu oficialiųjų kalbų buvo kelios, bent vienai iš jų – šis statusas suteiktas ir Bendrijos teisės lygmeniu, aiškiai nustatant, kad jos yra autentiškos. „Ši vienu originaliu egzemplioriumi sudaryta Sutartis, kurios visi keturi tekstai italų, olandų, prancūzų ir vokiečių kalbomis yra autentiški <...>“ (EEB sutarties 248 straipsnis / EAEB sutarties 225 straipsnis). Kitaip nei įprasta tarptautinėje teisėje, Sutarties kalbų skaičius nėra ribojamas. Ši europinės viršnacionalinės teisės savybė nulėmė, kad šiandien egzistuoja 24 Sutarties kalbos, kurios aiškiai išvardijamos ESS 55 straipsnio 1 dalyje, o per nuorodą į ESS 55 straipsnį – SESV 358 straipsnyje. Kaip ir Romos sutartyse, Sutartis yra autentiška visomis kalbomis²⁵.

Kalbant apie oficialiąsias ir darbo kalbas, pažymėtina, kad Romos sutarčių parengiamuosiuose dokumentuose taip ir nepavyko rasti bendro sprendimo dėl kalbų vartojimo tvarkos, nes atskiros valstybės reiškė prieštaravimus. Tik prieš pat pasirašymą 1957 m. kovo 23 d. EEB sutarties 217 straipsnyje buvo nustatyta, kad šis klausimas bus išspręstas antrinės teisės akte. Šiame straipsnyje nustatyta, kad kalbų vartojimą Bendrijos institucijose reglamentuojančias taisykles, nepažeisdama Teisingumo Teismo statuto nuostatų, vieningai nustato Taryba. Toks atsargus požiūris pirminės teisės akte išliko ir Lisabonos sutartyje – jos SESV 342 straipsnyje nustatyta: „Kalbų vartojimą Sąjungos institucijose reglamentuojančias taisykles, nepažeisdama Europos Sąjungos Teisingumo Teismo statuto nuostatų, priimdama reglamentus vieningai nustato Taryba“.

23 | | Hemblenne 1992, p. 130; Schübel-Pfister 2004, p. 55–56; Van der Jeught 2015, p. 60 ir 61.

24 | | Burr 2013, 19, 20 punktai.

25 | Vis dėlto negalima paneigti, kad tema tebėra opi. Ne veltui konstitucinio konvento generalinis sekretorius, seras Džonas Keras (John Kerr), atidarydamas diskusijas dėl 2002–2003 m. konstitucinio konvento, uždraudė diskutuoti apie Sutarčių kalbas; Burr 2013, 21 punktas.

Vykdydama šią 1957 m. bazinę teisės normą Taryba 1958 m. balandžio 15 d. dėl kalbų vartojimo priėmė pirmąjį savo reglamentą²⁶, kuriame iš esmės rėmėsi 1952 m. liepos mėn. EAPB protokolu ir kuris tebegalioja ir šiandien. Pagrindinė mintis – kalbų lygiavertiškumo principas. Oficialiųjų ir darbo kalbų sulginimas (Reglamento Nr. 1/1958 1 straipsnis) gal ir yra simbolinis; jis suteikia galimybę, bet ne pareigą, oficialiąsias kalbas vartoti kaip darbo kalbas²⁷. Reglamentai ir kiti visuotinio taikymo aktai rengiami oficialiosiomis kalbomis ir skelbiami Bendrijos oficialiajame leidinyje, kuris leidžiamas oficialiosiomis kalbomis (Reglamento Nr. 1/1958 4 ir 5 straipsniai). Kitaip nei EAPB kalbų protokolas, kuriame buvo detalai reglamentuotas kalbų vartojimas Teisingumo Teisme, Reglamento Nr. 1/1958 7 straipsnyje tik daroma nuoroda į Teismo procedūros reglamentą. Toks leidimas institucijoms reguliuoti kalbų vartojimą savo darbo tvarkos taisyklėse (Reglamento Nr. 1/1958 6 straipsnis) teisinėje literatūroje minimas kaip naujas požiūris, palyginti su EAPB protokolu²⁸, tačiau dar 1951 m. įkurto R. Šumano plano teisininkų komiteto paaiškinimuose (žr. 3 skirsnį) randame rekomendaciją leisti reguliuoti kalbų vartojimą „pačioms institucijoms, atsižvelgiant į savo įvairias darbo tvarkos taisykles ir tradiciją“.

Viešai nepaskelbtas 1952 m. EAPB protokolas didesnės visuomenės reakcijos nesulaukė, tačiau šiuo metu jis kartkartėmis pasitelkiamas aiškinant Reglamentą Nr. 1/1958. Lakoniškai teigiant, kad EAPB sutartis egzistuoja tik prancūzų kalba, ignoruojami svarbūs argumentai, kurie buvo lemiami diskusijose ir debatuose dėl EAPB sutarties. Verta susipažinti su medžiaga, kuri įvairiais būdais dokumentuoja politinius ir teisinius veiksmus rengiant viršnacionalines sutartis. Net ir šiandien, 2022 m., ji atskleidžia viršnacionalinės organizacijos, kurios reikšmė gerokai pranoksta ekonominį komponentą, ypatumus ir pareigas.

26 | 1958 m. balandžio 15 d. Tarybos reglamentas Nr. 1, nustatantis kalbas, kurios turi būti vartojamos Europos ekonominėje bendrijoje (OL L 17, 1958, p. 385). Analogiškai dėl Europos atominės energijos bendrijos žr. OL L 17, 1958, p. 401.

27 | | Ringe 2022, 86; Schübel-Pfister 2004, p. 58 ir paskesni.

28 | | Van der Jeught 2015, p. 62 ir 63.

Šaltiniai

PA AA (*Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes* (Užsienio reikalų ministerijos politinis archyvas)), PA AA_B 015 *Sekretariat für Fragen des Schuman-Plans* (R. Šumano plano reikalų sekretoriatas)

1-ojo Bundestago 183 posėdžio protokolas – plenarinis protokolas <https://dip.bundestag.de/plenarprotokoll/protokoll-der-183-sitzung-des-1-deutschen-bundestages/4602?term=Schumanplan&f.wahlperiode=1&f.wahlperiode=20&rows=25&pos=5>

Literatūra

Burr, Isolde 2013, „55 straipsnis“, Blanke, Hermann-Josef, Mangiameli, Stelio (red.), *The Treaty on European Union (TEU). A Commentary*, Berlin, Heidelberg: Springer.

Gaedke, Jürgen 1954, *Das Recht der Europäischen Gemeinschaft für Kohle und Stahl, Textsammlung mit Anmerkungen und Sachverzeichnis*. München: C. H. Beck.

Hemblenne, Bernard 1992, „Les problèmes du siège et du régime linguistique des Communautés européennes (1950-1967)“, Heyen, Erk Volkmar (red.): *Die Anfänge der Verwaltung der Europäischen Gemeinschaft*. Baden-Baden: Nomos, 107–143.

Pfeil, Werner 1996a, „Der Aspekt der Mehrsprachigkeit in der Union und sein Einfluss auf die Rechtsfortbildung des Europäischen Gemeinschaftsrechts“, *Zeitschrift für Rechtsvergleichung* 37, p. 11–20.

Ringe, Nils 2022, *The Language(s) of Politics: Multilingual Policy-Making in the European Union*, Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.

Schübel-Pfister, Isabel 2004, *Sprache und Gemeinschaftsrecht. Die Auslegung der mehrsprachig verbindlichen Rechtstexte durch den Europäischen Gerichtshof*, Berlin: Duncker & Humblot.

Van der Jeught, Stefaan 2015, *EU Language Law*, Groningen: Europa Law Publishing.

Molengue sango kalba reiškia „mylimiausias“

Apie mėginimus panaudoti kalbų gausą švietimui.

— **Prof. dr. Eva Vetter**

Eva Vetter nuo 2011 m. dirba Vienos universitete (Mokytojų rengimo centre ir Kalbotyros institute) didaktikos ir kalbų mokymo bei mokymosi tyrimų profesore. 2013–2018 m. ji buvo Mokytojų rengimo centro direktoriaus pavaduotoja, o nuo 2012 m. yra viena iš žurnalo „International Journal of Multilingualism“ redaktorių. Jos mokslo tyrimų sritys – daugiakalbystė, tyrimai klasėje, diskurso analizė, kalbų mokymo ir mokymosi tyrimai, kalbinių kontaktų ir konfliktų tyrimai, frankofonija.

Ižanga: meilė kalboms

„Molengue“, taip pat „molengué“ arba „molenge“ – daiktavardis Centrinės Afrikos Respublikos valstybine sango kalba. Žodynuose jis verčiamas kaip „vaikas“. Tokią reikšmę šiam žodžiui suteikia ir sango kalba bendraujantys žmonės. Helmut Buchegger, ilgą laiką gyvenęs Centrinėje Afrikoje kaip misionierius, svarstė, kas slypi už šiuolaikinės šio žodžio reikšmės (Buchegger, 2021). Žodį „molenge“ jis aiškina panašiai kaip ir kitus sudurtinius žodžius, analizuodamas žodžio sudedamąsias dalis: „mo“ yra kreipimosi forma į antrąjį asmenį, „le“ reiškia akį, taip pat perlą, galiausiai trečiasis žodis „nge“ reiškia mažą, liesą. Ne visose kalbose yra įprasta, kad žodžiai, reiškiantys vaiką, būtų sudaryti iš šių ar panašių elementų. Prancūzų kalbos žodis „enfant“ prasideda neiginiu, kilusiu iš lotynų kalbos žodžio „infans“ (Brachet, p. 205, 1874). Neigiamas yra būtent lotynų kalbos veiksmažodis „fari“, kilęs iš graikų kalbos žodžio „phaô“. Net jei žodžio „vaikas“ reikšmė, kuri paprastai suteikiama kalbos ženklui „enfant“, nebėra susijusi su minėtu neiginiu, prancūzų kalbos žodžio „enfant“ dalys tebereiškia asmenį, kuris (dar) nemoka kalbėti.

Kalba suteikia galimybę pažvelgti į tai, koks yra pasaulis. Kalbą sudaro taisyklių sistema, kuri gali gerokai skirtis nuo kitų kalbų taisyklių sistemos. Tai, kaip kalba įvardija pasaulį, yra glaudžiai susiję su kalbėtojų gyvenimo aplinkybėmis. Jei tam tikro objekto funkcija yra reikšminga bendruomenei, tam objektui apibūdinti ji sugalvoja daugiau skirtingų terminų nei objektui, kuriam teikia minimalią reikšmę. Šiaurės Europos elnių augintojams buvo labai svarbu stebėti sniego sąlygas ir jas atpažinti. Nuo to galėjo priklausyti bandos išlikimas. Todėl Šiaurės samiai turi daugiau nei 20 posakių įvairioms sniego rūšims apibūdinti (Haarmann, p. 73, 2021).

Nors kalba pateikia tam tikrą požiūrį į pasaulį, mes, žmonės, vis dėlto nebūtinai esame suvaržyti šios perspektyvos. Nė viena kalba nėra savarankiška ir nekintanti sistema, kurią visada gali aiškiai atskirti jos nevartojantys žmonės. Kalbos vystosi, kaip ir jas vartojančių žmonių poreikiai. Be to, kiekvienas žmogus gali išmokti ir vartoti kelias kalbas. Tai leidžia gana greitai pasinerti į lingvistinį daugialypiškumą. Viskas prasideda nuo skaičiavimo. Tiems, kurie yra susipažinę su dešimtaine sistema, dažnai nereikia toli ieškoti, kad susidurtų su vigesimaline sistema, kuri skiriasi tuo, kad skaičiuojama dvidešimtimis: airių kalba pagrįsta vigesimaline skaičiavimo sistema, o bretonų kalba – dešimtaine sistema. Šios dvi keltų kalbos geografiškai nėra labai nutolusios viena nuo kitos. Tikriausiai dar kurį laiką liks neatsakyta į klausimą, ar toks skaičiavimas susijęs su tuo, kad dėl kokių nors priežasčių, be rankų pirštų, buvo skaičiuojami ir kojų pirštai arba rankų pirštai buvo tiesiog apskami, kad gautųsi skaičius 20 (Haarmann, p. 99, 2021).

Žmonės, kurie tobulai išmoksta ar labai gerai vartoja ypač daug kalbų, vadinami poliglotais. Bene garsiausias iš poliglotų yra kardinolas Mezzofanti (1774–1849), kuris, kaip teigiama, mokėjo 72 kalbas ir laisvai kalbėjo 39 iš jų (Hudson, p. 90, 2008). Poliglotus neabejotinai sieja meilė kalboms. Net ir tarp mažiau išskirtinių kalbos vartotojų susidomėjimas įvairiomis galimybėmis tyrinėti pasaulį, pasitelkiant kalbos ženklus, gali teikti džiaugsmo.

Prislopintas džiaugsmas

Kalbų įvairovė (t. y. tiek individuali, tiek visuomeninė daugiakalbystė) ne visada vertinama tik teigiamai. Taip yra ir švietimo srityje, kuriai skirtas šis straipsnis. Kartais jaunų žmonių daugiakalbystei netgi priskiriamas neigiamas poveikis, jei prisiminsime PISA rezultatų interpretaciją. Daugelio Europos mokyklų mokiniai, kurie namuose vartoja kitas kalbas nei dėstoma mokykloje, pasiekia prastesnių rezultatų nei vadinami vienakalbiai mokiniai. Todėl minėta daugiakalbystė laikoma trūkumu. Jungtinėse Amerikos Valstijose daugiakalbystė taip pat vertinama kaip kliūtis. Vienas iš pavyzdžių – oficialus Niujorko miesto švietimo įstaigos pavadinimas: dvikalbio ugdymo įstaigos (*Office of Bilingual Education of the New York City Board of Education*) pavadinimas buvo pakeistas į anglų kalbos besimokančiųjų įstaigos (2002 m.: *Office of English Language Learners of the New York City Department of Education*) pavadinimą ir galiausiai – į sutrikusio intelekto ir anglų kalbos besimokančių mokinių įstaigos (2009 m.: *Chief Achievement Office: Students with Disabilities and English Language Learners*) pavadinimą (García, p. 140, 2011).

Ypač per pastaruosius 15 metų Europoje pastebimas vis didesnis poslinkis prie mokymosi kalbos ir daugumos vartojamos kalbos. Tam skiriamas didžiausias dėmesys ir beveik susidaro įspūdis, kad meilė daugiakalbystei dinga iš viešojo diskurso. Neišsamios mokymosi kalbos žinios susijusios su nepatogumais ir vėlavimu siekiant išsilavinimo. Kai kur dėl kalbos draudimų ir reikalavimų vyksta aršios, kartais net politinės, diskusijos (*Netzwerk Sprachenrechte*, 2021). Tai galima aiškinti kaip 1994 m. I. Gogolino aprašyto vienakalbio *habitus* tęstinumą, nors tuo pat metu mokiniai yra daugiakalbiai.

Tokiuose ginčiuose dažnai pamirštama, kad daugiakalbystė yra problema, kurią švietimo sistemos sprendžia jau seniai. Istoriškai, kaip ir šiuo metu, vystėsi sėkmingo institucinio įgyvendinimo modeliai. Tai bus aptarta toliau. Tekste pasirinkti tie modeliai, kurie pirmiausia nesusiję su finansiniais ištekliais (pvz., tėvų) arba kurie jau buvo minėti ataskaitoje apie naujoviškus daugiakalbystės modelius Europoje (Le Pichon-Vorstmann ir kt. 2020, p. 42–95). Taigi toliau bus aptariamos Austrijos-Vengrijos monarchijos utrakvistinės (dvikalbės) mokyklos, mažumų mokyklos Europoje ir daugiakalbės mokyklos miestuose.

Žvilgsnis į istoriją: Austrijos-Vengrijos monarchijos utrakvistinės mokyklos¹

Net ir praeityje geografiniai regionai retai kada buvo tik vienkalmiai. Išimtis yra kontaktų neturėjusios bendruomenės ir bendruomenės, kurios dėl įvairių priežasčių atsisako bendrauti su išoriniu pasauliu. Daug dažniau pasitaiko atvejų, kai žmonės, kalbantys skirtingomis kalbomis, ne tik susitinka vieni su kitais, bet ir gyvena kartu, dalijasi geografinėmis ir politinėmis teritorijomis. Švietimo daugiakalbiuose regionuose tikslais Europoje atsirado vadinamosios utrakvistinės mokyklos. Taip buvo ir daugiatautėje Austrijos-Vengrijos monarchijos valstybėje: XIX a. daugiakalbėje teritorijoje buvo paplitusios dvikalbės ir daugiakalbės mokyklos, kuriose viena iš mokymosi kalbų buvo vokiečių kalba. Daugelis tėvų, įskaitant ir ne vokiečius, galvodami apie būsimą savo vaikų karjerą, pirmenybę teikė šioms, o ne vienkalbėms mokykloms (Urbanitsch, p. 81, 1980). Utrakvistinėse mokyklose dalykai buvo dėstomi skirtingomis kalbomis. Taip pat buvo įmanoma, kad toje pačioje mokykloje vienas ir tas pats dalykas būtų dėstomas keliomis skirtingomis kalbomis. Taigi mokykloje dėstoma kalba keitėsi priklausomai nuo dalyko (ir aplinkybių, pavyzdžiui, mokytojų turimų kalbos įgūdžių).

Puikus tokio utrakvistinio modelio veikimo pavyzdys – XIX a. Bohemijos miestas Plzeň (Pilzenas). Antrasis pagal dydį Bohemijos miestas buvo didelio ir svarbaus pramoninio rajono, kurio vakaruose daugiausia gyveno vokiškai, o rytuose – čekiškai kalbantys žmonės, sostinė. Taigi miestas buvo kalbinių kontaktų centras ir svarbi švietimo vieta čekų ir vokiečių kalbomis kalbantiems žmonėms. Net XIX a. pačiame mieste čekų kalba buvo pagrindinė vartojama kalba. Tokias išvadas galima daryti remiantis oficialiais statistiniais duomenimis (Newerkla, 2003).

Vis dėlto iš tikrųjų XIX a. miesto gyventojai buvo dvikalbiai: čekiškai kalbantys žmonės geras vokiečių kalbos žinias siejo su socialine ir ekonomine nauda. Vokiškai kalbantiems žmonėms, kasdien bendraujantiems su čekiškai kalbančių žmonių dauguma, reikėjo atitinkamų kalbos žinių. Analizuojant seniausias miesto gimnazijas, galima suprasti, kaip veikė utrakvistinė sistema: pavyzdžiui, gimnazijoje, kuri nuo 1883 m. vadinama čekų gimnazija, matematikos, fizikos, chemijos ir mechanikos buvo mokoma vokiečių kalba, o literatūros, istorijos, geografijos ir gamtos mokslų (žemesnėse klasėse – ir

1 | „Utrakvistinė mokykla“ – Austrijos-Vengrijos monarchijoje įtvirtintas pavadinimas dvikalbėms mokykloms, kuriose kaip mokymosi kalbos buvo vartojamos skirtingos vaikų kalbos, o šios paeiliui buvo pakeistos kita valstybine kalba, pavyzdžiui, vokiečių ar italų (Stourzh, 1980, 1136).

aritmetikos) – čekų kalba. Likusių dalykų buvo mokoma abiem kalbomis. Mokykla, kuri nuo 1890 m. vadinama „vokiškąja“, XIX a. viduryje taip pat turėjo dvikalbę kryptį – joje vieni dalykai buvo dėstomi viena kalba, kiti – kita. Pažymėtina, kad tokia kalbų vartojimo tvarka atsirado paties miesto pastangomis. Gyventojai norėjo suteikti ateinančiai kartai taikiam sambūviui reikalingų kalbos žinių. Stiprėjantis nacionalizmas (Vetter, 2003) ir 1867 m. Pagrindinio valstybės įstatymo 19 straipsnio 3 dalyje įtvirtintas vadinamas privalomas kalbų draudimas lėmė kalbinį ir tautinį mokyklų atskyrimą (Stourzh, 1980). Utrakvistų sistema buvo užmiršta.

Mažumų mokyklos kaip šiuolaikinės daugiakalbystės modeliai

Yra žinoma, kad Europos nacionalinės valstybės susiduria su kalbų įvairovės problema. Nacionalinė valstybė savo identitetą sieja su Prancūzijos revoliucija ir laiko save vienakalbe valstybe. Taigi švietimo kalba yra valstybinė kalba. Dėl teisinės ir finansinės paramos trūkumo visos kitos kalbos yra slopinamos. Tai turi įtakos ir švietimo sistemai. XX a. septintajame dešimtmetyje keliuose Europos šalyse kilo paprastų žmonių judėjimai, kurie susivienijo tarpusavyje ir kuriuose buvo pasisakoma už kalbas, išstumtas iš mokyklų sistemų. Nuo tada šiose mokyklose ne tik padaugėjo mokinių, bet jos taip pat įgijo didelį prestižą. Vienas iš šios raidos pavyzdžių yra bretonų mažumos mokyklų DIWAN istorija (Vetter, 2013).

DIWAN įkūrimo istorijoje yra gerai žinoma pirmojo mokytojo, bretonų muzikanto, su penkiais vaikais nuotrauka. Jis buvo įdarbintas tik prieš dieną ir pamoką pradėjo ne tam skirtoje patalpoje. Šiandien DIWAN mokyklose mokosi 4 030 vaikų (kalbant apie 2021/22 mokslo metus) (*Office de la langue bretonne*). Pelno nesiekiančiai asociacijai priklauso 48 mokyklos (*écoles*), šešios vidurinės mokyklos (*collèges*) ir dvi gimnazijos (*lycées*). Nuo 1977 m. pamokos vyksta pagal iš Kanados pasiskolintą imersijos modelį. Dar vaikų darželiuose pedagogai kalba bretonų kalba. Vaikai mokosi skaityti ir rašyti bretonų kalba. Šie įgūdžiai perkeliama į prancūzų kalbą. Mokykloje vartojama bretonų kalba, o šiuo „lingvistiniu panardinimu“ siekiama sukurti pusiausvyrą prancūzų kalbai. Prancūzų kalba yra dominuojanti visuomenės kalba, o daugelis tėvų, užrašydami savo vaikus į DIWAN mokyklą, patys nemoka arba dar nemoka bretonų kalbos. Imersijos modelio tikslas – pasiekti kuo tolygesnį abiejų kalbų kompetencijos lygį (Osterkorn, Vetter, 2015).

Per daugiau nei keturis savo gyvavimo dešimtmečius DIWAN išliko paprastų žmonių judėjimu, kuris nuolat tobulėja ir tampa vis profesionalesnis. Buvo parengti pasiūlymai

dėl mokytojų rengimo, sukurta mokomoji medžiaga, oficialiai užmegzti ryšiai su kitomis mažumų mokyklomis. Tačiau naujų mokyklų atidarymas vis dar priklauso nuo tėvų iniciatyvos.

DIWAN mokyklų sėkmė taip pat matyti iš skaičių: DIWAN mokyklų moksleiviai sėkmingiau laiko brandos egzaminus nei, vidutiniškai paėmus, moksleiviai Prancūzijoje, pavyzdžiui, Finistero departamente. 2020 m., kaip ir prieš kelerius metus, visi Carhaix vidurinės mokyklos moksleiviai išlaikė brandos egzaminą (*L'Internaute*). DIWAN siūlo ne tik sėkmingiausią bretonų mažumos kalbos mokymosi modelį. Mokymasis anglų, vėliau – vokiečių ar ispanų kalbų, taip pat kalbų mokymasis gyvenant kitų kalbinių mažumų terpėje irgi yra imersijos modelio pavyzdys, rodantis, kad dviejų kalbų žinios yra geras tolesnio kalbų mokymosi pagrindas.

Labai įvairu: daugiakalbystė miestuose

Ypatingas urbanistikos bruožas yra tai, kad ribotoje teritorijoje galima rasti itin aukštą sudėtingumo ir įvairovės lygį. Vienoje šią įvairovę lėmė miesto, kaip daugiakalbės imperijos sostinės, kurios gyventojai per šimtmečius į miestą „nešė“ savo kalbas, tradicija. Šiandienos visuomenės daugiakalbystę lėmė XX a. septintame dešimtmetyje vykusi darbo jėgos migracija. Vienoje, be vokiečių kalbos, taip pat labai paplitusios bosnių, kroatų, serbų, turkų, albanų, lenkų ir rumunų kalbos. 2015 m. karas Sirijoje sukėlė priverstinę migraciją, dėl kurios sostinėje padaugėjo tokių kalbų, kaip arabų ir persų. Daugiau nei pusė moksleivių už mokyklos ribų taip pat vartoja kitą kalbą, dažnai kartu su vokiečių kalba. Nors mokyklose kalbų įvairovė skiriasi atsižvelgiant į mokyklos tipą, vis dėlto, apskritai paėmus, daugiakalbystė kasdieniame gyvenime yra įsitvirtinusi kaip svarbus šiuolaikinių moksleivių bruožas.

Siekiant įvertinti šią daugiakalbystę, kai kuriose vietovėse buvo sukurtos specialios strategijos. Daugelį šių strategijų galima pamatyti mokyklos kalbinėje aplinkoje, vadinamojoje „Linguistic Landscape“; tai užrašai, plakatai ar afišos. Pavyzdžiui, ant vienos mokyklos vartų užrašas „Sveiki atvykę“ parašytas visomis kalbomis, kuriomis kalba mokiniai, ant kitos – pakabintas užrašas „40 kalbų – viena mokykla“. Dar kitoje mokykloje užrašą „Taika“ galima rasti skirtingomis kalbomis visame mokyklos pastate. Daugiakalbiai mokymosi plakatai rodo, kad vokiečių kalba nėra vienintelė mokymosi kalba (Vetter, 2021).

Kai kurios mokyklos neapsiriboja tik tokiais įvertinimo ženklais, bet kuria strategijas, kaip įtraukti daugiakalbystę į kalbinę mokyklos aplinką. Tai gali būti eilėraščiai gimtąja

kalba, kuri kiekvienam mokiniui gali būti skirtinga, arba skirtingomis kalbomis vykdomi mokslo tyrimai, taip atveriantys naujas perspektyvas. Kontrolės trūkumą, kurio dažnai baiminasi mokytojai, atperka padidėjusi moksleivių savikontrolė ir teigiamos emocijos. Be to, mokomasi skirtingomis kalbomis surastą informaciją perkelti į visų vartojamą bendrą kalbą.

Daugiakalbis mokymas prieštarauja į vienakalbystę orientuotam švietimui. Daugiakalbystė ne tik išryškinama, bet ir tampa mokymosi patirties atskaitos tašku ar dalimi. Nors daug kur daugiakalbystė vis dar laikoma tam tikru iššūkiu, didėjantis medžiagos kiekis rodo, kad pasiektas lūžio taškas. *Mercator Institut für Sprachförderung und Deutsch als Zweitsprache* (Kalbų skatinimo ir vokiečių kalbos kaip antrosios kalbos institutas „Mercator“) taip pat išleido metodinę medžiagą mokytojams „Daugiakalbiai mokymo elementai“, o Europos Sąjunga įsipareigojo, kad ateityje kalbų mokymas bus paremtas daugiakalbyste (Le Pichon-Vorstman, 2020).

Baigiamasis žodis

2021 m. Jim Cummins išanalizavo pastarųjų dešimtmečių mokslo tyrimus apie daugiakalbių mokinių mokymosi pasiekimus. Jis griežtai kritikavo PISA rezultatų aiškinimą: prastesni vaikų, kurie namuose vartoja kitą nei daugumos kalbą, rezultatai paaiškinami tuo, kad tie vaikai turi per mažai galimybių mokytis daugumos kalbos. J. Cummins dar kartą pabrėžė, kad PISA rezultatai neįrodo priežastinio ryšio tarp kalbos vartojimo namuose, galimybių mokytis daugumos kalbos ir žemesnių nei vidutiniai testų rezultatų (Cummins, p. 96, 2021). Priešingai, remdamasis išsamiais tyrimais jis įrodė, kad mokinių kalbos išteklių panaudojimas padeda jiems kurti ir suprasti tekstą dėstomąja kalba, leidžia įtraukti turimas žinias ir skatina suvokti kalbų skirtumus. J. Cummins taip pat pabrėžė įgalinančių strategijų poveikį, todėl besimokantieji gali išsiugdyti teigiamą akademinę savivoką.

Trijuose pateiktuose modeliuose toks įgalinantis švietimo poveikis pasireiškia skirtingai. Jiems bendra tai, kad kalba juose vertinama ne tik kaip mokymosi priemonė, bet ir kaip savarankiška švietimo sudedamoji dalis. Kitas bendras bruožas yra tai, kad minėtus modelius skatina įgyvendinti tam atsidavę žmonės. Tie modeliai skiriasi tuo, kad juose skirtingai gilinamasi į kalbų pasaulį. Galbūt vieną dieną mokyklos plakate pamatysime žodį „molengue“, o buvę DIWAN mokyklų moksleiviai dar labiau išplėtos savo (bent jau) keturių kalbų bagažą. Kad ir kaip ten būtų, visuose modeliuose galima justti meilę kalboms ir didžiulei įvairovei.

Nuorodos

Brachet, Auguste „Dictionnaire Etymologique de la langue Française“, Sixième édition. Apie 1874.

Buchegger, Helmut *Wenn der Fisch im Wasser weint. Begegnungen, Reisen, Abenteuer nach Tagebuchaufzeichnungen*. Bibliothek der Provinz, 2021.

Cummins, Jim *Rethinking the Education of Multilingual Learners: A Critical Analysis of Theoretical Concepts*. Multilingual Matters, 2021.

García, Ofelia *Pedagogies and Practices in Multilingual Classrooms: Singularities in Pluralities*. The Modern Language Journal 95, p. 385–400, 2011.

Gogolin, Ingrid „Der monolinguale *Habitus* der multilingualen Schule“, Waxmann, 1994.

Haarmann, Harald „Die seltsamsten Sprachen der Welt. Von Klicklauten und hundert Arten, ich zu sagen“, C.H. Beck, 2021.

Hudson, R. „Word Grammar, Cognitive Linguistics, and Second Language Learning and Teaching“ in: Robinson, P. & Ellis, N. (leid.), *Handbook of Cognitive Linguistics and Second Language Acquisition* (p. 89–113). Niujorkas: Routledge, 2008.

Le Pichon-Vorstman, E., Siarova, H., Szőnyi, E. „The future of language education in Europe: case studies of innovative practices“, NESET report. Liuksemburgas: Publications Office of the European Union. doi: 10,2766/81169, 2020.

L'internaute. Lycée Diwan (enseignement breton) (Carhaix-Plouguer): classement 2021 et taux de réussite au bac. <https://www.linternaute.com/ville/lycee/lycee-diwan-enseignement-breton/lycee-0292137R>

Netzwerk Sprachenrechte *Wird Sprachen-Unrecht in Oberösterreich Regierungsprogramm?* 2021.11.8 OTS 0035 APA-Presseaussendung vom 8.11.2021.

Newerkla, Stefan „Intendierte und tatsächliche Sprachwirklichkeit in Böhmen. Diglossie im Schulwesen der Böhmisches Kronländer 1740–1918“, Viena: WUV University Press, 1999.

Newerkla, Stefan „The seamy side of the Habsburgs' liberal language policy: Intended and factual reality of language use in Plzeň's educational system“ in: Rindler Schjerve,

Rosita (red.): *Diglossia and Power. Language Policies and Practice in the 19th Century Habsburg Empire*, Mouton De Gruyter, p. 167–195, 2003.

Office de la langue bretonne, chiffres-clés.

<https://www.fr.brezhoneg.bzh/5-chiffres-cles.htm>

Osterkorn, Patrick K., Vetter, Eva „Le multilinguisme en question?“ – The case of minority language education in Brittany (France) in: Kramersch, Claire / Jessner, Ulrike (red.): *The multilingual challenge: Cross-disciplinary perspectives*, Berlynas, Niujuorkas: Mouton de Gruyter, p. 115–139, 2015.

Stourzh, Gerald „Die Gleichberechtigung der Volksstämme als Verfassungsprinzip 1848–1918“ in: Wandruszka, Adam/Urbanitsch, Peter (leid.), *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*, III tomas, Die Völker des Reiches. Viena: Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, p. 975–1206, 1980.

Urbanitsch, Peter „Die Deutschen“ in: *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*. III tomas, *Die Völker des Reiches*, 1 dalis, Viena: Österreichische Akademie der Wissenschaften, p. 33–410, 1980.

Vetter, Eva „Hegemonic discourse in the Habsburg Empire: The case of education. A critical discourse analysis of two mid 19th century government documents“ in: Rindler Schjerve, Rosita (red.): *Diglossia and Power. Language Policies and Practice in the 19th Century Habsburg Empire*, Mouton De Gruyter, p. 271–307, 2003.

Vetter, Eva „Teaching languages for a multilingual Europe – minority schools as examples of best practice? The Breton experience of Diwan“ in: *International Journal of the Sociology of Language* 223(2013), p. 153–170, 2013.

Vetter, Eva „Language Education Policy Through a DLC Lens: The Case of Urban Multilingualism“ in: [Aronin, Larissa ir Vetter, Eva \(red.\): *Dominant Language Constellations Approach in Education and Language Acquisition*, Educational Linguistics, 51 t., p. 43–59, 2021.](#)

Estų kalba Europos Sąjungoje iš Europos Parlamento nario perspektyvos

— **Marina Kaljurand**

Marina Kaljurand yra Europos Parlamento narė nuo 2019 m. 1991–2015 m. ji ėjo įvairias pareigas Estijos užsienio reikalų tarnyboje, buvo Estijos ambasadorė įvairiose valstybėse, be kita ko, Rusijos Federacijoje, Jungtinėse Amerikos Valstijose ir Izraelyje. 2015–2016 m. Marina Kaljurand buvo Estijos užsienio reikalų ministrė, o 2019 m. išrinkta Estijos parlamento nare. Kaip ekspertė ji dalyvavo kelių tarptautinių organizacijų veikloje, dėstė diplomatiją Tartu universitete ir Estijos diplomatijos mokykloje, paskelbė straipsnių kibernetinio saugumo, tarptautinės teisės ir politikos temomis.

2004 m. Estija įstojo į Europos Sąjungą. Prieš tai vyko ilgas ir kruopštus informavimo procesas, o 2003 m. įvyko referendumas dėl stojimo. Estija nepriklausomybę buvo atgavusi tik prieš 12 metų, todėl dalis visuomenės baiminosi dėl prisijungimo prie „naujos sąjungos“. Buvo baiminamasi, kad Briuselis pradės nurodinėti vietoje Maskvos, o Europos Sąjunga užgoš estų kalbą, kuri buvo išlaikyta ir saugoma visą sovietmetį. Prisimenu, kad susitikę su žmonėmis minėjome Airijos pavyzdį: ši valstybė 1973 m. įstojo į Europos Sąjungą (tuomet dar Europos ekonominę bendriją) ir per kelis dešimtmečius, remiama Europos Sąjungos, ne tik išvystė savo ekonomiką, bet ir gerokai padidino airių kultūros žinomumą ir paskatino airių kalbos mokymąsi. Nors ir šiek tiek perdedant, vis dėlto galima teigti, kad Europos Sąjunga buvo airių kalbos atgimimo krikštamotė. Tuo metu dar nežinojome, kad 2007 m. airių kalba taps oficialiąja Europos Sąjungos kalba.

Estų susirūpinimas dėl kalbos išsaugojimo buvo labai suprantamas, nes net kai kurie ekspertai laikėsi nuomonės, kad kalba, kuria kalba mažiau nei milijonas žmonių, yra pasmerkta išnykti. O turint omenyje ir sovietizacijos patirtį Sovietų Sąjungoje, suprantama, kodėl Europos Sąjunga buvo laikoma grėsme estų kalbai ir kultūrai. Skirtingai nei airių, estų kalbos padėtis nuo pat pradžių buvo geresnė: įstojus į Europos Sąjungą, estų kalba tapo oficialiąja Europos Sąjungos kalba.

Įdomu tai, kad šiandien estai mano, jog Europos Sąjunga, įskaitant Europos Parlamentą, vaidina svarbų vaidmenį saugant estų kultūrą (ir kalbą). 2022 m. pradžioje paskelbtos Eurobarometro apklausos¹ duomenimis, apklaustiems estams ypač svarbu, kad Europos Parlamentas saugotų judėjimo laisvę (29 %) ir nacionalines tradicijas bei kultūrą (26 %). Tai gerokai skiriasi nuo ES vidurkio, pagal kurį Europos Parlamento užduotimis pirmiausia laikoma demokratijos apsauga (32 %), saviraiškos ir minties laisvės apsauga (27 %) ir žmogaus teisių apsauga (25 %). Tai rodo, kad praėjus 18 metų po įstojimo į Europos Sąjungą estų mąstysena visiškai pasikeitė: į Europos Sąjungos institucijas žiūrima kaip į estų kultūros ir kalbos gynėjas, o ne kaip į grėsmę.

Kalbų įvairovė laikoma Europos turtu, o ES institucijų daugiakalbystė yra išskirtinė. Žinoma, tai kainuoja ir tiesiogine prasme.

Daugiakalbystę kritikuojantys asmenys dažnai atkreipia dėmesį į finansinį vertimo aspektą: per brangu, per daug vertimų, beprasmis pinigų švaistymas, Europos Sąjunga galėtų dirbti daug pigiau ir paprasčiau, jei būtų viena arba daugiausia dvi ar trys oficialiosios

1 | <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2612>

kalbos. Tiesa, kad daugiakalbystė Europos Sąjungoje nėra pigi. Tačiau ne viskas gali ar turi būti pigu. Yra simbolių ir vertybių, kurie vertingesni už pinigus.

Per savo karjerą esu dalyvavusi labai įvairiuose Europos Sąjungos institucijų posėdžiuose, be kita ko, kaip užsienio reikalų ministrė, Užsienio reikalų taryboje, o šiuo metu kaip Europos Parlamento narė. Esu naudojusi vertėjų žodžiu paslaugomis ir kalbėjusi angliškai ir buvau labai patenkinta vertimo kokybe, tačiau kai kuriais atvejais – ne itin. Vis dėlto visada vertinau galimybę Europos Sąjungos institucijose kalbėti estų kalba. Dėl toliau išvardytų priežasčių manau, kad tai yra svarbiau nei finansinės išlaidos, susijusios su vertimo paslaugomis, ir net kartais pasitaikantys vertimo kokybės svyravimai.

Pirma, galimybė kalbėti savo šalies kalba yra svarbi žmonių pasitikėjimui savimi, savigarbai ir orumui. Be abejonės, pasididžiavimą estų kalba didina tai, kad Europos Sąjunga pripažįsta šią kalbą kaip lygiavertę didžiųjų valstybių kalboms.

Šiuo aspektu Europos Sąjunga yra estų kalbos vartojimo ir vertinimo pavyzdys. Vaizdžiai kalbant, jei žmogus gali kalbėti estiškai Briuselyje, jis turėtų galėti tai daryti ir bet kurioje Estijos įmonėje, įstaigoje, universitete ir t. t. Žinoma, tai nėra absoliutus ir lengvai pasiekiamas tikslas, pavyzdžiui, tarptautinių bendrovių atveju, tačiau jo reikia siekti.

2016 m. birželio 29 d. kaip užsienio reikalų ministrė kalbėjau konferencijoje „Estų kalba ir kultūra pasaulyje“². Tuomet pasakiau taip: „Pasaulyje yra daugiau kaip 6 000 kalbų, tačiau tik apie 200 iš jų yra išvystytos taip, kad šiomis kalbomis galima studijuoti universitete, dirbti mokslinį darbą, skaityti grožinę literatūrą, naudotis kompiuterių programine įranga ir t. t.

Maždaug tiek yra kalbų, kuriomis kalba daugiau nei milijonas žmonių. Nuo 2004 m. estų kalba yra viena iš oficialiųjų Europos Sąjungos kalbų. Šiuo požiūriu estų kalbos padėtis yra gana gera. Mūsų kalba mums tokia svarbi, kad ji įtvirtinta Konstitucijoje: „6 straipsnis. Estijos valstybinė kalba yra estų.

Valstybės pareiga – užtikrinti estų tautos, kalbos ir kultūros išsaugojimą laikui bėgant. Kalbos išlikimas labiausiai priklauso nuo žmonių, kurie ja kalba ir vartoja, požiūrio į ją. Mums visiems tenka atsakomybė, kad būtų išsaugota graži ir švari estų kalba. Vis dėlto kalba yra ne tik paveldas, bet ir kasdien vartojama priemonė, kuri taip pat turi kisti. Kalba perteikia tapatybę ir mąstymo modelius, taip pat atspindi mūsų vertybes.“

2 | <https://vm.ee/et/uudised/valisminister-marina-kaljuranna-kone-konverentsil-eesti-keel-ja-kultuur-maailmas>

Atsižvelgiant į visa tai, verta turėti omenyje, kad kalbos išsaugojimas yra daug platesnė problema nei estų kalbos vartojimas ES institucijose. Mažai šaliai labai svarbu plėtoti gimtąją mokslo kalbą ir neatsilikti nuo naujų temų ir sričių, kad kalba neliktų „virtuvės kalbos“ lygio. Svarbu rasti pusiausvyrą tarp estų kalbos ir užsienio kalbų vartojimo universitetuose, mokslo tyrimų institucijose ir skaitmeniniame pasaulyje. Tai reiškia, kad reikia išsaugoti gimtąją kalbą vis labiau globalėjančiame pasaulyje, kuriame, viena vertus, justis didelis internacionalizacijos spaudimas, bet, kita vertus, kyla pavojus patirti „varlių tvenkinio efektą“.

Antra, galimybė bendrauti gimtąja kalba su Sąjungos institucijomis, įskaitant kalbėjimą Europos Parlamente, palengvina žmonių bendravimą ir priartina Briuselį (taip pat Strasbūrą ir Liuksemburgą) prie estų.

Paprastam piliečiui Europos Sąjunga paprastai atrodo tolima ir biurokatiška. Atsižvelgiant į tai, galimybė bendrauti gimtąja kalba ir skaityti teisės aktus estų kalba yra didelis privalumas. Tai nereiškia, kad teisinius tekstus gimtąja kalba visada lengva suprasti. Toli gražu ne. Kaip teisininkė, turiu pripažinti, kad kai kuriuos estų kalba parašytus teisinius tekstus skaityti sunkiau nei parašytus anglų kalba. Pavyzdžiui, kai tam tikroje srityje nėra bendrai nusistovėjusio estų kalbos žodyno arba sukurti terminai yra pernelyg dirbtiniai. Kaip pavyzdį galiu paminėti kibernetinį saugumą – tai viena iš sričių, kurioje estų kalbos žodynas pradėtas kurti tik maždaug prieš dešimtmetį. Europos Sąjunga neabejotinai atlieka svarbų vaidmenį plėtojant estų kalbą tiek laiko, tiek materialiu aspektais. Juk visi Europos Sąjungos teisės aktai turi būti išversti į estų kalbą, o tai reiškia, kad reikia sukurti ir įvesti naujus estiškus žodžius ir terminus.

Drįstu teigti, kad Europos Parlamentas skiriasi nuo kitų Europos Sąjungos institucijų, nes jis privalo užtikrinti kuo aukštesnį daugiakalbystės mastą. Kiekvienas Sąjungos pilietis turi teisę dalyvauti Europos Parlamento rinkimuose. Būtų neproporcinga tikėtis, kad Europos Parlamento nariai puikiai mokės kurią nors labiau paplitusią kalbą, pavyzdžiui, prancūzų ar anglų. Europos Parlamento darbo tvarkos taisyklėse aiškiai pripažįstama kiekvieno nario teisė skaityti ir rašyti Parlamento dokumentus, dalyvauti diskusijose ir išsakyti savo poziciją gimtąja kalba.

Europos Parlamentas vadovaujasi principu, kad visi Europos Sąjungos piliečiai turi turėti galimybę skaityti jiems aktualius teisės aktus savo šalies kalba. Europos Parlamentas, kaip vienas iš teisės aktų leidėjų, privalo užtikrinti, kad visi Parlamento priimti teisės aktai būtų kalbiniu požiūriu taisyklingi visomis oficialiosiomis kalbomis. Pagal Europos

Sąjungos teisę europiečiai turi teisę sekti Parlamento darbą savo kalba, užduoti klausimus ir gauti atsakymus³.

Europos Parlamento Vertimo raštu tarnybos duomenimis, Europos Parlamente dirba apie 700 vertėjų raštu, taip pat apie 500 asistentų ir techninių darbuotojų⁴. 24 oficialiosios kalbos sudaro 552 kalbų kombinacijas, nes iš kiekvienos kalbos verčiama į 23 kitas kalbas. Atsižvelgiant į tai, kad Europos Sąjungoje gyvena apie 450 milijonų gyventojų, 700 Europos Parlamento vertėjų raštu nėra didelis skaičius, ir išlaidos nedidelės. Ypač atsižvelgiant į teigiamus daugiakalbystės aspektus. Manau, tą patį galima pasakyti apie visas Europos Sąjungos institucijas.

COVID-19 pandemija parodė, kaip vertimo paslaugų trūkumas paralyžiavo Europos Parlamento darbą. Pandemijos pradžioje kelis mėnesius Europos Parlamentas dirbo tik nuotoliniu būdu ir be jokio vertimo žodžiu, t. y. tik anglų kalba. Trukdė techninės galimybės, konkrečiau kalbant, jų trūkumas, todėl nebuvo galima užtikrinti nuolatinio vertimo žodžiu į visas kalbas net per plenarines sesijas. Vėliau padėtis pradėjo gerėti, ir vertimo žodžiu paslaugos plenarinėse sesijose, komitetuose ir frakcijose buvo laipsniškai atkurtos.

Vis dėlto tai nekeičia fakto, kad kelis mėnesius Europos Parlamentas negalėjo atlikti savo darbo taip, kaip iš jo tikimasi ir kaip jis turėtų jį atlikti. Labai blogoje padėtyje atsidūrė Europos Parlamento nariai, kurie nemokėjo užsienio kalbų ir iki pandemijos dirbo tik savo gimtąja kalba (ir turėjo tam visišką teisę). Viena vertus, buvo liūdna matyti, kad jie negalėjo dalyvauti diskusijose arba turėjo dalyvauti su savo asmeniniu vertėju žodžiu, kuris nebūtinai buvo profesionalas ar išmanė visus aptariamus klausimus. Kita vertus, tai buvo esminis klausimas, nes Parlamento nariai atsidūrė tokioje padėtyje, kad negalėjo dirbti savo darbo taip, kaip įpratę. Suprantama, tai buvo krizė, kuriai jokia šalis ar institucija nebuvo pasirengusi. Dabar pamokos jau išmoktos ir išvados padarytos. Europos Parlamentas ir toliau turi būti daugiakalbis: Parlamento nariai turi turėti galimybę dirbti savo kalba, o piliečiai – bendrauti su Europos Parlamentu savo kalba.

Man asmeniškai taip pat patinka, kad Europos Parlamento plenarinės sesijos vyksta šalies, iš kurios yra Parlamento pirmininkas arba pirmininko pavaduotojas, kalba. Tai

3 | https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/lastrules/RULE-167_LT.html?redirect

4 | <https://www.europarl.europa.eu/translation/lt/translation-at-the-european-parliament/organisation>

pagarbos visoms oficialiosioms Europos Sąjungos kalboms ženklas ir puikus pavyzdys tiek kitoms Europos Sąjungos institucijoms, tiek valstybėms narėms ir piliečiams.

Garsusis Europos imperatorius Karolis V, laikomas svarbiausiu XVI a. pirmosios pusės Europos valstybės veikėju, yra sakęs, kad su Dievu kalba ispaniškai (ar lotyniškai?), su moterimis – itališkai, su vyrais – prancūziškai, o su savo žirgais – vokiškai. Juokaujant galima sakyti, kad galbūt taip Karolis V suprato daugiakalbystę. Jis tikriausiai būtų nustebęs, jei būtų žinojęs, kokia ji bus po penkių šimtmečių ir koks svarbus bus Europos vaidmuo ją išsaugant. Greičiausiai jis didžiulotųsi Europos (t. y. Europos Sąjungos) daugiakalbyste.

Daugiakalbystė: piliečio požiūris

— Nikiforos Diamandouros

Nikiforos Diamandouros (Kolumbijos universiteto mokslų daktaras, 1972 m.) yra Atėnų universiteto politikos mokslų profesorius emeritas ir Atėnų akademijos narys nuo 2014 m. Jis buvo Europos ombudsmenas (*European Ombudsman*, 2003–2013 m.), pirmasis pilietinių teisių gynėjas Graikijoje (1998–2003 m.) ir Nacionalinio socialinių tyrimų centro direktorius bei valdybos pirmininkas (1998–2003 m.). 2012–2022 m. jis buvo Europos kolegijos (Briugė) vizituojantis profesorius. Jis gavo Panteono universiteto (2015 m.) ir *American College of Greece* (2011 m.) *Doctor honoris causa* laipsnį. Apdovanojimus jam įteikė Prancūzijos (Garbės legiono ordinas, 2014 m.), Lenkijos (Auksinis kryžius už narsą, 2010 m.) ir Graikijos (Fenikso ordinas, 2004 m.) prezidentai. Jo leidiniuose daugiausia dėmesio skiriama demokratijai, teisei valstybei, ombudsmeno institutui, valdžios sektoriui bei politikos ir kultūros santykiams.

Kai 2003 m. balandžio mėn. pradėjau eiti Europos ombudsmeno pareigas, iš karto susidūriau su daugeliu teorinių ir praktinių daugiakalbystės aspektų¹. Tuo metu buvo dvylika oficialiųjų Sutarties kalbų². Eidamas naująsias pareigas turėjau būti ne tik Europos ombudsmenas, bet ir, pavyzdžiui, *Médiateur européen*, *Europäischer Bürgerbeauftragter*, *Defensor del Pueblo Europeo*, *Provedor de Justiça Europeu* ir *Europeiska ombudsmannen*. Po 2004 m. Europos Sąjungos plėtros etapo šis sąrašas buvo papildytas dar devyniomis kalbomis, o 2007 m. – dar trimis, todėl pateiksiu dar vieną pavyzdį – *Europejski Rzecznik Praw Obywatelskich*. Iš piliečių pateiktų skundų man, kaip ombudsmenui, matyti, kad visos 24 šios institucijos pavadinimo versijos atspindi ne tik kalbų įvairovę, bet ir įvairias ombudsmeno tarnybos pobūdžio ir pareigų koncepcijas, kurios kartais būna apibrėžtos aiškiai, o kartais – daugiau ar mažiau elementariai. Kad Europos ombudsmeno veikla būtų veiksminga, jis turi dirbti ne tik keliomis kalbomis, bet ir atsižvelgdamas į didelę įtaką turintį klausimo kultūrinį ir socialinį poveikį ir kiekvieno skundo pateikėjo lūkesčius dėl pagalbos, kurią gali suteikti ombudsmenas.

Taip pat buvo svarbu, kad ombudsmenas galėtų susisiekti su potencialiais skundo pateikėjais, turint omenyje jo specifines funkcijas ir įgaliojimus, kurie bet kuriuo atveju daugiau ar mažiau skiriasi nuo nacionalinių institucijų įgaliojimų, su kuriais piliečiai galėtų būti geriau susipažinę.

Laimei, bendradarbiaujant biudžeto valdymo institucijai ir Komisijai, mano pirmtakas ir pirmasis paskirtasis Europos ombudsmenas nustatė veiksmingą kalbų vartojimo Ombudsmeno tarnyboje tvarką. Administracinių padalinių (biudžeto, žmoniškųjų išteklių, informatikos ir kt.) darbo kalbos buvo prancūzų ir anglų. Skundus daugiausia nagrinėjo teisininkai, kurie dirbo savo gimtąja kalba arba kalba, kurią mokėjo lygiaverčiu lygiu. Skundo kalba buvo vartojama rengiant visus skundo pateikėjui skirtus dokumentus, įskaitant sprendimą nutraukti bylą. Tam, kad ombudsmenas galėtų tvarkyti, taisyti ir tvirtinti teisininkų parengtus projektus, jie parengdavo kiekvieno skundo santrauką, taip pat pasiūlymus dėl išeičių, rekomendacijų ir sprendimų pačiam ombudsmenui suprantama kalba. Mano pirmtakas buvo pasirinkęs anglų kalbą ir aš tęsiau šią politiką

1 | Autorius norėtų padėkoti Šefildo universiteto garbės profesoriui Ianui Hardenui ir Europos kovos su sukčiavimu tarnybos (OLAF) sekretoriato vadovui vadovui M. Lambros Papadias už jų vertingą indėlį rengiant šį tekstą.

2 | Nors tuo metu airių kalba nebuvo oficialioji kalba, ji buvo Sutarties kalba. Taigi piliečiai turėjo teisę pateikti skundus Europos ombudsmenui airių kalba.

dėl praktinių priežasčių. Be to, kitos ES institucijos ir įstaigos vadovavosi geru Komisijos, kuri savo atsakymus ombudsmenui siuntė anglų kalba kartu su vertimu į skundo kalbą, jeigu jis buvo pateiktas kita kalba, pavyzdžiu. Taip institucijos, įstaigos ir agentūros padėjo išvengti galimų nesusipratimų, kurių būtų galėję kilti, jei patys ombudsmeno administraciniai padaliniai būtų buvę atsakingi už jų atsakymų vertimą į skundo kalbą.

Dažnai reikėdavo ne tik nagrinėti skundus, bet ir išversti dokumentus į vieną ar kelias skirtingas kalbas, pavyzdžiui, vykstant pažintiniam vizitui tam tikroje valstybėje narėje arba dėl ES biudžeto institucijų pateiktų perspėjimų. Paprastai tokį vertimą atlikdavo mano darbuotojai. Vis dėlto ombudsmeno metinės ataskaitos parengimas 24 kalbomis buvo pernelyg sudėtinga užduotis, kad ją būtų galima irgi išversti. Iš pradžių mums padėdavo Europos Parlamento Vertimo tarnyba, o vėliau – ES įstaigų vertimo centras. Tiek verčiant viduje, tiek užsakant versti iš išorės neretai užsimegzdavo dialogas ir būdavo peržiūrimas teksto stilius ir net originalo esmė. Remdamasis filosofu Johno Rawlso mintimi, mėgau tokios peržiūros galutinį rezultatą laikyti „mąstymo pusiausvyra“, kai vertimo procesas ne tik užtikrindavo kiek įmanoma aukštesnį visų kalbinių versijų kokybės lygį, bet ir būdavo patobulinamas originalus tekstas.

Kai kurie skundai, kurie buvo pateikti man, kaip ombudsmenui, sukėlė nesutarimų dėl regioninėms arba mažumų kalboms nustatytos arba, atvirkščiai, nenustatytos tvarkos. Kadangi šie skundai buvo nukreipti prieš nacionalines valdžios institucijas, jie į mano kompetencijos sritį nepateko. Tais atvejais, kai skundai iš esmės buvo prašymai ES institucijoms ar įstaigoms imtis veiksmų nacionaliniu lygmeniu arba susirašinėjimas su skundo pateikėju kitomis kalbomis nei tos, kuriomis parengtos Sutartys, nusprenddavau, kad nėra pagrindo atlikti tyrimo, aišku, su sąlyga, kad atitinkama institucija ar organas tinkamai išaiškino ribotus Sąjungos įgaliojimus ir atsakomybę šioje srityje. Be to, Ispanijos valdžios institucijų prašymu pasirašiau susitarimą su jomis, pagal kurį pritaikiau savo tarnybos praktiką prie 2005 m. birželio mėn. ES Tarybos išvadų dėl katalonų (valensiečių), galisų ir baskų kalbų vartojimo siekiant palengvinti Ispanijos piliečių bendravimą su ES institucijomis. Remdamosi šiuo susitarimu Ispanijos valdžios institucijos įsteigė ir finansavo įstaigą, atsakingą už pirma minėtomis kalbomis pateiktų skundų ir ombudsmeno sprendimų dėl skundų, parašytų ispanų kastilų kalba, vertimą.

Remdamasis minėta mano tarnybos veiklos organizavimo ir politikos formavimo sistema, atlikau tris skundų, susijusių su skirtingais kalbos režimais, tyrimus.

Pirmasis skundas, pateiktas 2006 m., buvo susijęs su Europos Centrinio Banku ir, visų pirma, ribota kalbų įvairovė jo interneto svetainėje³. Kiti skundai, pateikti 2011 ir 2012 m., buvo atitinkamai susiję su kalbų, kuriomis Komisija rengė viešąsias konsultacijas, spektru ir ribota Europos bankininkystės institucijos interneto svetainėje vartojamų kalbų įvairovė⁴.

Vertindamas tais atvejais skundo pateikėjų ir institucijų išdėstytus argumentus, maniau esant tikslinga nustatyti pagrindinius Europos Sąjungos kalbų politikos raidos chronologinius laikotarpius.

Pirmuoju – bendrosios rinkos ir Europos Bendrijų – laikotarpiu, trukusiu nuo Romos sutarties pasirašymo 1957 m. iki Maastrichto sutarties pasirašymo 1992–1993 m., vyravo trys pagrindiniai elementai. Pirmasis – tai tarptautinis Europos projekto pobūdis ir valstybių narių (iš pradžių jų buvo šešios, po vėlesnių plėtros etapų – dvylika) lygybės principas, pagal kurį kiekviena valstybė turėjo galimybę reikalauti, kad Sutarčių lygmeniu jos kalbai būtų taikoma ta pati tvarka kaip ir kitoms. Antrasis aspektas buvo teisinės valstybės principas. Sutartyse numatytos teisinės priemonės, kurios privalomos ne tik valstybėms narėms, bet ir privatiems asmenims. Pagal teisinės valstybės principą reikalaujama, kad asmenys, kuriems taikomos šios priemonės, turėtų galimybę būti iš anksto apie jas informuoti. Tai reiškia, kad šios priemonės turi būti skelbiamos šiems asmenims suprantama kalba. Trečiasis aspektas yra praktinė būtinybė užtikrinti veiksmingą ir tinkamą ES institucijų vidaus veikimą.

Svarbu pažymėti, kad veiksmingumas ne visada geriau užtikrinamas sumažinant ar apribojant galimų vartoti kalbų skaičių. Pavyzdžiui, kai suinteresuotieji dalyviai nekalba ta pačia kalba ir vertimas raštu ir žodžiu nėra suplanuotas tinkamai, derybų, sprendimų priėmimo ir jų įgyvendinimo procesai gali būti lėti ir neveiksmingi. Kita vertus, tiesa, kad vertimas raštu ir žodžiu reikalauja tam tikrų laiko ir pinigų sąnaudų. Darytina išvada, kad reikia ieškoti pusiausvyros, o tinkama pusiausvyra dažnai priklauso nuo konkrečių aplinkybių, kuriomis jos siekiama. Todėl ES institucijų architektai, rengdami

3 | Tyrimas 1008/2006/MHZ <https://www.ombudsman.europa.eu/en/decision/en/3135>

4 | Tyrimai 640/2011/AN <https://www.ombudsman.europa.eu/en/decision/en/12009>, 1363/2012/BEH <https://www.ombudsman.europa.eu/en/decision/en/49358>

1958 m. reglamentą dėl kalbų vartojimo, turėjo būti atsargūs ir nenustatyti pernelyg griežtų nurodymų⁵.

Europos Sąjungos Teisingumo Teismo atveju veiksmingumui užtikrinti buvo reikalinga tik viena darbo kalba. Buvo pasirinkta prancūzų kalba. Tikėtina, kad dėl tų pačių veiksmingumo priežasčių kiekvienais metais nuo įsteigimo Teisingumo Teismas nusprendavo institucijoje dirbti tiktai prancūzų kalba. Antra, nacionaliniai teismai, pateikdami Teisingumo Teismui prašymus priimti prejudicinį sprendimą, ir asmenys, teikiantys prašymus dėl panaikinimo ar žalos atlyginimo, turi teisę vartoti bet kurią ES oficialiąją kalbą ir ta kalba toliau tampa oficialia Teisingumo Teisme vykstančių procesų kalba. Be to, siekiant, kad Teisingumo Teismas galėtų atlikti jam priskirtą Sąjungos konstitucinio teismo vaidmenį, jo sprendimai paprastai skelbiami visomis kalbomis, kad į juos, kaip precedentus, galėtų atsižvelgti visų valstybių narių nacionaliniai teismai ir advokatai.

Antruoju laikotarpiu, trukusiu maždaug nuo Maastrichto sutarties iki Lisabonos sutarties pasirašymo (2009 m.), Europos Sąjunga palaipsniui stiprino asmenų juridines ir politines teises institucijų atžvilgiu. Maastrichto sutartimi buvo sukurta Sąjungos pilietybė ir įsteigtas Europos ombudsmenas, į kurį piliečiai gali kreiptis, siekdami pranešti apie prastą ES institucijų ir įstaigų administravimą. Asmenų pripažinimas piliečiais dar labiau padidino daugiakalbystės svarbą: atsirado dar viena jos plotmė, grindžiama pilietybės, skaidrumo ir dalyvavimo sąvokomis. Iki manęs dirbęs ombudsmenas atliko svarbų vaidmenį įgyvendindamas šiuos užmojus, ypač kiek tai susiję su visuomenės galimybe susipažinti su dokumentais ir su Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos, visų pirma jos 41 straipsnio, skirto geram administravimui, rengimu⁶.

Kai pradėjau eiti ombudsmeno pareigas, man, kaip ES piliečių teisių ir interesų gynėjui ir propaguotojui, pasirodė, kad būtina ir naudinga atkreipti institucijų dėmesį į tai, ką mėgstu vadinti „gyvenimu už įstatymo ribų“. Remiantis šia samprata, pagal gero administravimo principą reikalaujama, kad ES institucijos ne tik išvengtų neteisėtumo, bet ir naudotųsi savo diskrecinėmis galiomis (aiškiai suteiktomis teisės aktų arba kylančiomis iš teisės aktų trūkumų), kad būtų pripažinta daugiakalbio bendravimo vertė

5 | Reglamentas Nr. 1, nustatantis kalbas, kurios turi būti vartojamos Europos ekonominėje bendrijoje, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX%3A31958R0001&qid=1660903731299>

6 | Jos 41 straipsnio 4 dalyje nustatyta: „Kiekvienas asmuo gali kreiptis į Sąjungos institucijas viena iš kalbų, kuria surašytos Sutartys, ir jam turi būti atsakyta ta pačia kalba.“

tiek piliečiams, tiek pačiai Europos Sąjungai. Tai nereiškia, kad laikantis tokio požiūrio dažnai neatsižvelgiama į teisėtus veiksmingumo ir efektyvumo aspektus. Siekdama išsaugoti daugiakalbystę, vertimui raštu ir žodžiu į 24 kalbas Sąjunga išleidžia daugiau kaip milijardą eurų per metus⁷. Tačiau nagrinėjant skundus, kuriuose keliami tokie klausimai, reikėtų atsižvelgti ne tik į daugiakalbystės ekonomines sąnaudas, bet ir į jos naudą veiksmingai informuojant apie Sąjungos tikslus ir įsipareigojimus, visų pirma, bet ne išimtinai, visuomenės dalyvavimo ir galimybės gauti informaciją požiūriu.

Vienas iš dalykų, kuriuos kaip ombudsmenas pabrėždavau tiek savo tarnyboje, tiek palaikydamas ryšius su kitomis institucijomis ir tarnybomis, buvo tai, kad svarbu vartoti kuo aiškesnę, tikslesnę ir glaustesnę kalbą, kuri kartais vadinama „paprasta kalba“. Kaip B. Pascalis pažymėjo vienoje garsioje frazėje, norint taip rašyti, reikia laiko⁸. Rašant „paprasta kalba“, prireikia mažiau laiko ir sąnaudų vertimui atlikti. Darytina išvada, kad tinkamai organizuota daugiakalbystė skatina vartoti paprastą kalbą, suteikiant dvigubą naudą piliečiams. Nagrinėdamas skundus dėl interneto svetainėse ir per viešas konsultacijas, kurias rengia Sąjungos institucijos, visų pirma Komisija, vartojamų kalbų, visapusiškai atsižvelgia į Europos Sąjungos Teisingumo Teismo jurisprudenciją, pagal kurią kalbų lygybė Sutartyje neįtvirtinta kaip absoliutus Sąjungos teisės principas ir bet kuriuo atveju nereikalaujama, kad visa, kas galėtų daryti poveikį suinteresuotojo asmens, kaip Sąjungos piliečio, interesams, visais atvejais turėtų būti parašyta jo kalba⁹. Kartu kaip ombudsmenas laikiausi nuomonės, kad šioje srityje institucijos turėtų veikti savo nuožiūra, deramai atsižvelgdamos į bendravimo su piliečiais svarbą, ir užtikrinti, kad jie galėtų suprasti Sąjungos veiklą ir visapusiškai joje dalyvauti. Iš esmės mano požiūris apibendrinamas taip: *„visiškai suvokiu, kad daugiakalbystė yra didelė našta ES administracijai ir jos ribotiems ištekliams. Tačiau jei ES institucijos nori būti vertinamos kaip palaikančios tikrą dialogą su piliečiais ir pilietine visuomene, jos turi rasti būdų, kaip bendrauti su piliečiais jų gimtąja kalba.“*¹⁰

7 | Ginsburgh, V., ir Moreno-Ternero, J. D., „Brexit and multilingualism in the European Union“, *Metroeconomica*, 73 t., 2022 m. gegužės 2 d., p. 708–731.

8 | „<...> nebuvau pratęs laišku rašyti nei taip dažnai, nei tokių ilgų... Šis yra ilgesnis tik dėl to, kad negalėjau sau leisti parašyti trumpesnio.“

9 | Be kita ko, nurodžiau Teisingumo Teismo sprendimo byloje *P. Kik / VRDT*, C-361/01, [EU:c:2003:434](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:2003:434), 82 punktą.

10 | Mano kalba 2012 m. balandžio 24 d. Briuselyje įvykusioje konferencijoje „Europa krizės sąlygomis: iššūkis įgyti piliečių pasitikėjimą“, <https://www.ombudsman.europa.eu/en/speech/en/11504>

Manau, kad tais atvejais, kai Europos Sąjungos institucijos teikia informaciją savo interneto svetainėse, geras administravimas vyktų tuo atveju, jei ES institucijos ir organai savanoriškai, t. y. savo iniciatyva, skelbtų svarbią informaciją apie savo veiklą, teisės aktus ir pagrindinius politinius dokumentus visomis kalbomis. Be to, paaiškinau, kad daugiakalbystė negali būti naudojama kaip pagrindas apriboti visuomenės teisę susipažinti su dokumentais juos rengiant tik tam tikra kalba ar apribojant kalbų skaičių.

Nagrinėjant vieną skundą dėl Komisijos vykdytų viešų konsultacijų tik keliomis kalbomis¹¹, man nebuvo sunku pagrįsti skundą pateikusio asmens argumentų, kad negalima tikėtis, jog piliečiai dalyvaus „viešojoje“ konsultacijoje, jei negalės suprasti, ko jų prašoma. Kaip pabrėžė ir kiti analitikai, socialinei sanglaudai ir bendrai (ES) pilietybei reikia bendrų bendravimo ir supratimo formų, o ne vienkalbystės¹². Todėl manau, kad daugiakalbystė buvo būtina tam, kad piliečiai galėtų įgyvendinti savo teisę dalyvauti ES demokratiame gyvenime, ir kad Komisijos vykdyta ribojamoji kalbų politika buvo netinkamo administravimo pavyzdys. Remdamasis šia logika, paprasčiau Komisijos paskelbti viešų konsultacijų dokumentus visomis oficialiosiomis kalbomis kiekvieną kartą, kai viešomis konsultacijomis siekiama surinkti ir patikrinti visuomenės nuomonę apie naują politiką ar galimus teisės aktų pasiūlymus, ir gavus prašymą, pateikti vertimus bent jau tais atvejais, kai per viešas konsultacijas nagrinėjami tik techniniai klausimai arba klausimai, labiau susiję su pramone nei su piliečiais.

Atkreipiu dėmesį į tai, kad mano įpėdinė, einanti Europos ombudsmeno pareigas, toliau laiko daugiakalbystę gyvybiškai svarbiu klausimu. 2020 m. parengtose gairėse pabrėžiama, kad piliečiams svarbu turėti galimybę sekti ES institucijų darbą savo kalba, kartu pripažįstant, kad būtina atsižvelgti į praktinius sunkumus¹³.

Taip pat esu įsitikinęs, kad paskutinėje mano Europos ombudsmeno kadencijos dalyje prasidėjo trečiasis laikotarpis, kurį reikia pridėti prie dviejų pagrindinių laikotarpių,

11 | Tyrimas 640/2011/AN, žr. 3 išnašą.

12 | Lo Bianco, J., „The importance of language policies and multilingualism for cultural diversity“, *International Social Science Journal*, 61 t., 2010, p. 37.

13 | <https://www.ombudsman.europa.eu/en/doc/correspondence/lt/129519>. Gairės buvo paskelbtos kaip „strateginė iniciatyva“ (byla SI/98/2018/DDJ).

kuriuos aprašiau pirma. Pasitraukęs iš Europos ombudsmeno pareigų, nebeprivalėjau lyginti įvairių teisių ir interesų, susijusių su kalbinėmis sistemomis ir atitinkama viešąja politika. Vis dėlto kaip Europos Sąjungos pilietis ir kaip akademikas manau, kad per šį trečiąjį laikotarpį dar labiau padidėjo Europos Sąjungos daugiakalbystės poreikis.

Nors socialiniuose moksluose dažnai bandoma ypatingus įvykius atskleisti išryškinant simbolinius momentus, žyminčius perėjimą iš vieno laikotarpio į kitą, socialiniai, politiniai ir ekonominiai pokyčiai retai siejami su konkrečiomis datomis. Vis dėlto manau, kad trečiojo laikotarpio pradžia beveik sutapo su Lisabonos sutarties pasirašymu. Trečiojo laikotarpio svarba daugiakalbystei kyla ne iš šios Sutarties turinio, o iš poreikio gilinti demokratiją ES lygmeniu, reaguojant į įvykius, turinčius įtakos visoms valstybėms narėms: finansų krizę, migracijos krizę, SARS-CoV-2 pandemiją ir, kai rašomos šios eilutės, – karo grįžimu į Europą Rusijai užpuolus Ukrainą.

Būta greitų institucinių ir politinių pokyčių (pavyzdžiui, bankų priežiūros, ECB obligacijų pirkimo programų, pertvarkant FRONTEX ir kuriant bendrus skolos vertybinius popierius). Atliekant šią analizę, svarbiau tai, kad Europos Vadovų Taryba tapo aktyvesnė vykdydama savo užduotį užtikrinti Sąjungos politikos lyderystės vaidmenį. Mano požiūriu, kuris, dar kartą pabrėžiu, yra piliečio ir akademinio požiūris, naujas iššūkis daugiakalbystei yra didesnis Europos Vadovų Tarybos vaidmuo. Būtina dar labiau išplėsti Europos demokratijos aprėptį, kad Europos Vadovų Tarybos nariai įsitrauktų į dialogą ne tik su įvairiomis nacionalinėmis institucijomis, bet ir su paneuropine visuomene. Kad toks įsipareigojimas ir bendravimas būtų veiksmingas, jis būtinai turi būti daugiakalbis.

Mažai tikėtina, kad šį pasiūlymą palaikytų dviejų konkrečių mąstymo kryptų atstovai. Pagal pirmąją kryptį, kiek tai susiję su teisėtumu, valstybių narių vyriausybių ir Europos Sąjungos institucijų tarpusavio ryšys ir toliau vertinamas kaip nulinis. Šiuo aspektu iš esmės užginčyti tokios nuomonės neįmanoma. Pasakysiu tik tiek, kad manau, jog laikantis tokio požiūrio neatsižvelgiama į Sąjungos istorinio vystymosi paskutinį amžiaus ketvirtį tikrovę ir uždavinius.

Antroji kryptis, pagal kurią mano pasiūlymas galėtų būti vertinamas skeptiškai, išryškėjo rinkėjams 2005 m. atmetus Konstitucijos Europai projektą. Apibendrinant galima teigti, kad pagal šią nuomonę skaidrumas, dalyvaujamoji demokratija ir kiti piliečių Europos elementai žlugo, nes nepaskatino pasitikėjimo Sąjunga ir jos institucijomis. Vėlgi čia ne vieta nuodugnai ginčyti tokį požiūrį. Tik pažymėsiu, kad gali susidaryti užburtas ratas, kuriame elito nusivylimas piliečių Europos idėja dar labiau paskatins piliečių susvetimėjimą Europos projekto atžvilgiu.

Norėčiau paskatinti Europos Vadovų Tarybos narius, užuot teisės aktuose nustačius naujas ar peržiūrėjus esamas prievoles, kurios būtų vertinamos kaip gero administravimo išraiška, sistemingai daryti politinius sprendimus priimti piliečius ir bendradarbiauti su jais įtraukiant kuo didesnę valstybių narių skaičių. Kalbant konkrečiau, tai galima daryti per žiniasklaidos priemones, naudojant socialinę žiniasklaidą ir spaudos straipsnius atitinkamos valstybės narės kalba. Reikia tik noro pabandyti. Jei rezultatas bus nesėkmingas, eksperimentas nutrūks savaime. Vis dėlto jis gali įsitvirtinti ir organiškai augti, ypač jei šalių vadovai vengs klišių ir pateiks tikrus politinius argumentus.

Apibendrinant galima teigti, kad šioje trumpoje esė daugiausia dėmesio skirta daugiakalbystei kaip gero administravimo išraiškai, o ypač kaip politiniam imperatyvui, būtinam būsimai demokratijos plėtrai Europos lygmeniu. Daugiakalbystės kultūrinę reikšmę ir su ja susijusias specifines teises ir teisines pareigas neabejotinai aptars kiti šio tomo autoriai. Mano pagrindinė mintis tokia: bendrame Europos Sąjungos kontekste ir dabartiniame išsivystymo etape daugiakalbystė yra ne veiksmingumo apribojimas, o atvirkščiai, išankstinė sąlyga jam pasiekti. Kitaip tariant, daugiakalbystė yra vienas iš išskirtinių ES bruožų ir turėtų toks išlikti nuolat toliau vystantis jos politinei struktūrai. Todėl turi būti siekiama ne tik apginti daugiakalbystę, kur ji jau egzistuoja, bet ir išplėsti jos taikymą įtraukiant naujas teritorijas, siekiant sustiprinti ir pagilinti Europos demokratiją.

Tikiuosi, kad tai įvyks.

Kalba, atskleidžianti daugiakalbystės naudą

— Christos Artemidis

Christos Artemidis gimė Nikosijoje, Kipre. Jis studijavo teisę Londone. Maždaug penkerius metus dirbo teisininku Kipre, vėliau, 1972 m., buvo paskirtas apylinkės teismo teisėju. Buvo paaukštintas ir paskirtas apygardos teismo teisėju ir pirmininku, o 1988 m. – Aukščiausiojo Teismo teisėju. 2004 m. jis buvo paskirtas Aukščiausiojo Teismo pirmininku ir šias pareigas ėjo iki 2008 m., kai sulaukęs 68 metų išėjo į pensiją, kaip to reikalaujama pagal Konstituciją. Būdamas pensininkas jis daugiau nebevykdo jokios su teise susijusios profesinės veiklos. Tačiau skiria laiko kitoms sritims, kurios jį visada domino, pavyzdžiui, poezijai, tapybai ir muzikai, kurią mėgo nuo mažens. Surengė šešias tapybos parodas, išleido dvylika poezijos rinkinių ir du romanus.

Kalba... nuostabus ir nepakartojamas žmogaus kūrinys. Tik žmogus turi šį pranašumą prieš visas kitas gyvas būtybes Žemėje. Taip pat pasaulis ir jame esantys daiktai yra kalbos ir laiko kūrinys. Iš pradžių tai buvo žmogaus balsų stygomis skleidžiamas garsas. Šis garsas virto fonemomis, kurių variacijos keitėsi, kol iš fonemų sintezės palaipsniui gimė žodžiai. Žodžiai suteikia daiktams pavadinimus, bet jais taip pat perteikiamos aukščiausios žmogaus mintys, emocijos ir intuicija.

Vis dėlto ne visos pasaulio tautos kalba viena kalba. Kiekviena tauta turi savąją. Kai kurios genčių tautos taip pat turi savo tarmę ar idiomą, kurios neatitinka įprastos siauros termino „kalba“ apibrėžties. Europos Sąjungą, Vakarų civilizacijos ramstį – taip ją apibūdina demokratinės valstybės – sudaro 27 valstybės, kurių kiekviena turi savo kalbą, išskyrus Kiprą ir Graikiją, kuriose bendra kalba yra graikų, ir Vokietiją bei Austriją, kuriose bendra kalba yra vokiečių.

Drįstu teigti, kad mes, graikai, labai didžiuojamės savo istorija ir kalba, ypač dėl to, kad Vakarų civilizacijos lopšys siejamas su senovės graikų užkariavimais vadinamojo Periklio aukso amžiaus laikotarpiu – V–IV a. prieš Kristų. Homero kūriniai „Iliada“ ir „Odiseja“, Platono dialogai, Aristotelio darbai, Eskilo, Sofoklio ir Euripido tragedijos, visų žymių graikų laimėjimai meno, mokslo, filosofijos ir apskritai senovės graikų literatūros srityse taip pat yra intelektualinis tautų, kurios perėmė senovės Graikijoje kilusias idėjas ir principus, turtas.

Ką tik minėjau, kad mes, graikai, „neaprėpiamai“ didžiuojamės savo protėvių laimėjimais. Pabandyčiau šiek tiek paaiškinti savo mintį. Kiekviena tauta ir rasė turi savitą kultūrą ir istoriją. Jei remtumėmės vien teigiamais įvykiais, tuomet visų tautų tarpusavio pagarba, sambūvis ir sugyvenimas padėtų įtvirtinti taiką ir pažangą mūsų planetoje.

Atleiskite, jei išsiplėčiau. Neatmetu galimybės, kad nukrypau nuo temos, tačiau šios kuklios mintys, tikiuosi, veda tiesiai prie nagrinėjamo klausimo. Graikų ir visų kitų tautų bei etninių grupių kultūros ir mokslo laimėjimai būtų nežinomi, jei ne milžiniškas vertėjų darbas. Be jų šnekamoji ir rašytinė kalba pagelbėtų tik tiems, kurie ją supranta, o bet koks bendravimas su kalbos nemokančiais žmonėmis būtų neįmanomas, kaip ir bet koks dalijimasis, ypač intelektualinis ir kultūrinis. Nutrūktų bet kokia komunikacija.

Taigi manau, kad reikia atiduoti pagarbą neišmatuojamam vertėjų darbui. Nors paprastai apie vertėją kalbame taip, tarsi tai būtų profesija, kaip ir bet kuris kitas amatas, tačiau manau, kad vertėjų darbas turi būti vertinamas atsižvelgiant į jo tikrąją dimensiją. Vertėjai – tai komunikacijos tarp skirtingų kalbų tiltas, perteikiantis kalbą visomis jos formomis – raštu ir žodžiu.

Todėl mes, graikai, kaip ir visos kitos etninės grupės, privalome suprasti, kad be vertėjų vieni apie kitus nieko nežinotume. Žmonės negalėtų bendrauti, jei nemokėtų kelių kalbų. Akivaizdu, kad šiandien tai ypač aktualu. Pagrindinis reikalavimas – kalbų mokėjimas.

Mano šalyje vyrauja graikų kalba. Tai daugumos gyventojų – graikų, kurie Kipre apsigyveno apie 1 200 m. pr. m. e. – kalba. 1571 m. salą užkariavo Osmanų imperija. 1878 m. ji buvo perduota Jungtinei Didžiosios Britanijos Karalystei. Osmanų kariai po apgulties liko Kipre. Tačiau tuo pat metu per turkų okupaciją iš Mažosios Azijos ir kitų Osmanų imperijos valdų atvyko turkai.

1955 m. Kipro graikai pradėjo ginkluotą kovą prieš Didžiąją Britaniją, kuri galiausiai sutiko pasitraukti iš šalies. Jungtinė Karalystė, Graikija, Turkija ir abiejų Kipro bendruomenių vadovai pasirašė Ciuricho ir Londono susitarimus. 1960 m. buvo priimta Kipro Respublikos Konstitucija. Konstitucijoje įtvirtinta, kad Kipro Respublikos oficialiosios kalbos yra graikų ir turkų.

Valstybės institucijos veikė normaliai trumpą laikotarpį, iki 1963 m. Atsižvelgiant į šalių pilietybę, teismuose buvo vartojamos graikų ir turkų kalbos. Vis dėlto bendrai ir nebyliu sutarimu, siekiant palengvinti bylos nagrinėjimą, kaip pagrindinė kalba buvo vartojama visiems kipriečiams gerai žinoma anglų kalba.

1963 m. Kipro turkai paliko savo postus viešajame sektoriuje ir teismuose. Kipro Respublika veikė ir buvo pripažinta tarptautiniu mastu net ir po 1974 m. Turkijos invazijos. Siekdama užbaigti salos padalijimą Turkija visus Kipro turkus, gyvenančius įvairiose Kipro dalyse, perkėlė į okupuotą šiaurinę salos dalį. Be to, iš Turkijos atvyko tūkstančiai turkų ir apsigyveno šiaurinėje Kipro dalyje, todėl pasikeitė šalies demografinė sudėtis.

Atsiprašau, kad plačiai kalbu apie šiuos dalykus, akivaizdžiai nukrypdamas nuo temos, bet būtina susiesiu šiuos tragiškus įvykius su teksto tema. Europos Sąjungoje ir visame pasaulyje egzistuojanti daugiakalbystė turėtų skatinti žmones bendrauti mokantis užsienio kalbų arba verčiant į jas ir iš jų, kad būtų pasiekta abipusė pagarba ir taikus sambūvis. Būtent taip atsitiko mano šalyje. Beveik visi Kipro turkai mokėjo graikų kalbą, o daugelis Kipro graikų mokėjo turkų kalbą. Jie gyveno mišriuose kaimuose, o miestuose buvo kaimynai. Teismuose vertėjai žodžiu buvo retai pasitelkiami.

Šiandien situacija yra kitokia. Laikui bėgant, ypač po Kipro įstojimo į Europos Sąjungą, Kipras laikomas patrauklia kelionių kryptimi. Tačiau, be žmonių, kurie teisėtai įsikuria saloje, atvyksta dešimtys tūkstančių migrantų ir prieglobsčio prašytojų, kurių daugelis saloje lieka neteisėtai.

Valstybės tarnybos ir teisminės institucijos veikia griežtai laikydamosi lygybės principo ir užtikrinamos Konstitucijos ir Sąjungos teisės garantuojamas pagrindines asmens teises, kurioms pati Konstitucija suteikė viršenybę. Daugiakalbystė Kipre apima ne tik Europos Sąjungos valstybių narių kalbas, bet ir kitas kalbas ir tarmes, pavyzdžiui, Afrikos, Artimųjų ir Tolimųjų Rytų bei Azijos kalbas. Skirtingų tautų kalbų padėtis akivaizdžiai yra nepalankesnė, palyginti su kita kultūrine veikla ir laimėjimais. Kalba yra svarbiausias kultūros elementas ir tautos tapatybės įrodymas. Kitaip nei kalbai, muzikai, vaizduojamiesiems ir kitiems menams nereikia vertėjo paslaugų. Iš čia ir kilo posakis „muzika yra universali kalba“. Tiesą sakant, Vakarų muzika, ypač klasikinė, skamba visame pasaulyje. Tuo pat metu iš viso pasaulio atvyksta garsūs muzikantai ir atlikėjai, o Europos koncertų salėse dažnai skamba Rytų ir Azijos šalių muzika. Naujosios Zelandijos senųjų gyventojų maorių polifoninių ir melodingų dainų grožis jaudina visą pasaulį.

Vis dėlto kalbos, kuri yra intelektualinis kūrinys, jeigu ji nėra žinoma, be vertėjo įsikišimo neįmanoma suprasti. Primenu, ką sakiau anksčiau, kad šis kalbos trūkumas yra akivaizdus. Taip yra todėl, kad kiekvienos tautos kalba yra svarbiausias jos tapatybės elementas, jos kilmės ir kultūros atskaitos taškas, todėl ji nusipelno visiškos pagarbos.

Europos Sąjunga bendrąja prasme, o konkrečiai Europos Sąjungos Teisingumo Teismas, yra atviras daugiakalbystei ir visapusiškai gerbdamas šią realybę priima valstybių narių nacionalinių teismų teisinius klausimus ir ieškinius valstybės narės kalba. Ši procedūra nėra formalus Teisingumo Teismo procedūros reglamento taisyklės taikymas. Ji išreiškia siekį pripažinti absoliučią valstybių narių ir jų piliečių lygybę, taip pat tikėjimą, kad pagarba skirtingoms Europos Sąjungos valstybių narių kalboms lemia taikų tautų sambūvį ir klestėjimą.

Mūsų teisėjai patiria išbandymų, kai bylose, ypač baudžiamosiose, dalyvauja užsienio kalba kalbantys proceso dalyviai arba kaltinamieji iš įvairių ne Europos Sąjungos šalių, pavyzdžiui, Artimųjų arba Tolimųjų Rytų ir Azijos. Tokiais atvejais paprastai nėra profesionalių vertėjų, o vertimo darbą atlieka dalyvaujančių bylos šalių tautiečiai. Teisėjai turi įsitikinti, jog faktinės aplinkybės, kaip jos buvo išverstos, atitinka tikrovę, ypač bylose, kuriose jos paaiškėja iš parodymų. Nors šis procesas varginantis ir ilgai trunkantis, jis vis dėlto parodo kilnią teisėjų misiją, skirtą užtikrinti, kad kalba taptų pagrindine asmens teise, kurią garantuoja kiekviena valstybė, užtikrinanti pagarbą žmogaus teisėms.

Nors kasdien stengiamasi, kad visos bylos, kuriose dalyvauja užsienio kalbomis kalbantys proceso dalyviai, būtų tinkamai išnagrinėtos, žinoma, nepakanka profesionalių vertėjų tokiam dideliam kalbų skaičiui.

Leiskite man pateikti vieną pastabą. Kalbant apie kalbos sąveikos funkciją, manau, būtų lengviau, jei sakomas ar rašomas žodis būtų trumpas ir tikslus. Manau, kad tokią kalbą ugdyti padeda didžiųjų autorių ir rašytojų, kurie yra kalbos kūrėjai, kūrinių skaitymas. Elegantiška, tiksli ir paprasta kalba. Tai taip pat palengvintų vertėjų darbą, sudarytų sąlygas abipusiam supratimui ir sugyvenimui.

Jei vis dar turite kantrybės sekti mano mintis, norėčiau aprašyti įsivaizduojamą epizodą. Jei Mocartas būtų išgirdęs maorių dainas, jo didingas talentas ir genialumas būtų iškart paskatinęs jį sėsti prie fortepijono ir perkelti jas į partitūrą, sukompnuoti nuostabią melodinę-ritminę muziką su tobulu kontrapunktu. Tokia abstrakti muzika sužadintų visas pasaulio tautas, net jeigu jos visiškai nesuprastų dainų tekstų. Kalba yra intelektualinis kūrinys, tačiau jos žodžius galima suprasti, tik kai ji išverčiama. Taigi, jei maorių genties narys stos prieš teismą, kuriame taikomos pagrindinės teisės, jis kalbės savo genties kalba. Todėl teisingumo idėja, kaip ir Mocarto muzika, spindi ryškiai, nors ir mažesniu geografiniu bei etniniu mastu.

Europos Sąjungos Teisingumo Teismas, kuriame vartojamos 24 kalbos iš 27 Europos Sąjungos valstybių narių, yra šios aukščiausios daugiakalbystės, kaip individualios žmogaus teisės į bendravimą ir abipusę pagarbą tarp kultūrų, idėjos pradininkas. Ši aukščiausia idėja išreikšta Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos 22 straipsnyje. Galiausiai Europos Sąjungos Teisingumo Teismas turi didžiausią pasaulyje vertėjų departamentą; tai yra neįkainojama priemonė, padedanti sėkmingai atlikti unikalų Teisingumo Teismo darbą.

Daugiakalbystė: vienybės išraiška per įvairovę

— Roberta Metsola

1979 m. gimusi Roberta Metsola Maltos universitete įgijo teisininkės specialybę, o Europos koledže Briugėje – Europos teisės ir politikos magistro laipsnį. Prieš išrinkimą Europos Parlamento nare ji dirbo Maltos nuolatinėje atstovybėje ES ir kaip ES vyriausiojo įgaliotinio užsienio reikalams ir saugumo politikai patarėja teisės klausimais. Pirmą kartą į Europos Parlamentą ji buvo išrinkta 2013 m., vėliau perrinkta dar kartą. Būdama Europos Parlamento nare, ji buvo pranešėja dėl 2019 m. Europos sienų ir pakrančių apsaugos reglamento. Ji taip pat buvo viena iš Parlamento iniciatyva pateikto pranešimo dėl būtinybės apsaugoti žurnalistus Europos Sąjungoje nuo strateginių ieškinių dėl visuomenės dalyvavimo (SLAPP) bendraautorijų. 2020 m. ji buvo išrinkta Europos Parlamento pirmąja pirmininko pavaduotoja. Nuo 2022 m. sausio mėn. ji yra Europos Parlamento pirmininkė.

Kalba yra gyvybiškai svarbi bendravimo priemonė. Ji padeda perteikti mintis, jausmus, veiksmus, troškimus, strategijas ir daugybę įvairiausių žmogiškosios būties realių. Tai yra tiltas tarp asmenų ir priemonė, padedanti bendruomenės nariams pasijusti artimesniems vieni kitiems, nes jie kalbasi bendroje, atpažįstamoje terpėje. Valstybinė kalba, regioninė tarmė, vietinė šnekta – tai identifikatoriai, bendrumo šaltinis ir galinga sanglaudos priemonė. Kalbų plėtrą netgi galima laikyti vienu didžiausių žmonijos pasiekimų. Būtent dėl šios priežasties kalbos išlieka labai svarbios, nes žmonija tebesivysto, tobulėja ir žengia pirmyn, siekdama visavertiškesnio gyvenimo ir geresnio pasaulio.

Europos Sąjunga yra kalbų bendruomenė. 24 oficialiosios kalbos reprezentuoja daugiamatę Europos Sąjungos sandarą arba, konkrečiau kalbant, milijonus joje gyvenančių žmonių. Neginčytina, kad kalbos palengvina įtraukumą, platesnių žinių įgijimą, gilesnius žmonių, tautų ir valstybių tarpusavio ryšius ir artumo jausmą. Būtent todėl daugiakalbystė yra kasdienis reiškinys Europos Sąjungos institucijoms, agentūroms ir įstaigoms įgyvendinant užduotis, organizuojant renginius, vykdant veiklą ir komunikuojant. Iš tiesų Europos Sąjungos šūkis „Suvienijusi įvairovę“ atspindi jos daugiakalbystės politiką.

Europos Sąjunga pripažįsta ir patvirtina, kad kalbos vienija ją sudarančias bendruomenes, ir kalbos terpę laiko esminiu veiksniu norint susipažinti su kultūromis ir skatinti kultūrų tarpusavio supratimą. Neabejotina, kad įvairių kalbų mokymasis ir kalbėjimas jomis suteikia asmenims geresnes įsidarbinimo, didesnes judumo tarp ES valstybių narių galimybes, saugesnį buvimą įvairiose šalyse ir ryšį su įvairiomis visuomenėmis. Būtent dėl šios priežasties valstybės narės yra įsipareigojusios stiprinti bendradarbiavimą daugiakalbystės srityje, be kita ko, skatinant kalbų mokymo programas mokyklose. Europos Sąjunga glaudžiai bendradarbiauja su valstybių narių vyriausybėmis, kurios įsipareigojo visiems Europos piliečiams suteikti galimybę nuo mažens pradėti mokytis bent dviejų užsienio kalbų. Iš tiesų Europos Sąjunga siekia, kad sektoriuose, kurie stiprina darnios daugiakalbės visuomenės egzistavimą, būtų priimami veiksmingesni teisės aktai.

Kad daugiakultūre bendruomenė veiktų veiksmingai, visi gyventojai – kiekvienas pilietis – turi turėti naudos iš akivaizdaus pritarimo kultūrų įvairovei. Tai vienintelis būdas užtikrinti darnų įvairių ES praturtinančių kultūrų sambūvį: vienybę įvairovėje praktiškai. Todėl daugiakalbystė yra esminė priemonė, padedanti užtikrinti tokią sanglaudą ir pagarbą kiekvienam ir visiems.

Europos Parlamente visoms oficialiosioms kalboms teikiama vienoda svarba ir reikšmė. Kiekvieną Parlamento dokumentą galima perskaityti bet kuria iš ES kalbų, o visi Europos Parlamento nariai moka kalbėti ir rašyti viena (ar daugiau) iš 24 oficialiųjų ES kalbų.

Tokia gausi kalbų įvairovė užtikrina platesnį prieinamumą ir visapusiškesnį dalyvavimą Europos Parlamento darbe. Oficialiosios kalbos nėra siejamos su valstybės dydžiu ar su joje gyvenančių piliečių skaičiumi. Kiekviena valstybė turi vienodą statusą, lygias teises ir vienodas galimybes. Kai buvo įkurta Europos Sąjungos pirmtakė, buvo vartojamos tik keturios kalbos. Dabar 24 oficialiosios ES kalbos girdimos gyvybinguose Europos Parlamento debatuose, diskusijose ir svarstymuose. Tai įrodo, kaip toli pažengėme.

Suprantama, kad vienu metu vartojant visas šias kalbas gali kilti lingvistinių iššūkių. Siekiant pašalinti galimas kliūtis, sukurta ir nuolat stiprinama vertimo raštu tarnyba, kad daugiakalbė rašytinė ir elektroninė komunikacija tinkamai palengvintų Europos Sąjungos darbą. Kadangi Europos Sąjungos teisės aktai daro įtaką daugiau kaip 447 milijonams piliečių, Europos Parlamentas laikosi aukštų vertimo standartų, užtikrindamas tikslus ir aiškius vertimus į visas oficialiąsias kalbas. Šiuo tikslu Europos Parlamento teisininkai lingvistai atidžiai tikrina tokių tekstų lingvistinę ir teisinę kokybę.

Europos Sąjunga taip pat turi gausų vertėjų žodžių korpusą, padedantį sušvelninti bet kokias problemas, kylančias dėl daugiakalbės ES kasdienio darbo realybės. Tai užtikrina sklandžias diskusijas ir derybas Europos Parlamente ir kitose ES institucijose, leidžia Europos Parlamento nariams ir kitiems pareigūnams vykdyti savo pareigas nesibaiminant kalbos barjero.

Mūsų daugiakalbė sistema atitinkamai užtikrina skaidrumą ir realų ryšį tarp visų Europos Sąjungos piliečių ir įvairių Europos Sąjungos subjektų. Taip siekiama puoselėti glaudesnius centro ir periferijos ryšius visais mūsų Sąjungos lygmenimis.

Tie, kurie į daugiakalbystę nežiūri pagarbiai ir kantriai, gali manyti, kad ji yra bendravimo kliūtis, sudaranti galimybes susipainioti ir trukdanti sklandžiai procedūrų eigai; vis dėlto, jei daugiakalbė aplinka laikoma turtu, ji suteikia patrauklią ir teigiamų iššūkių teikiančią aplinką. Kultūrų suartinimas, jų gerbimas ir geresnis supratimas daro pasaulį geresnį. Žmonija turėtų ieškoti būdų, kaip suartėti, o kalbos supratimas yra pirmas žingsnis šia linkme. Daugiakalbė bendruomenė yra tarsi produktas, pagamintas iš daugelio sudedamųjų dalių – skirtingų, tačiau kiekviena iš jų būtina visumos sėkmei. Taip turėtume vertinti kalbų įvairovę; tai primena frazę „įvairovė – gyvenimo prieskonis“. Jos duoda skonio, suteikia gyvybingumo ir atskleidžia spalvas. Daugiakalbė visuomenė – tai skirtingų atspalvių ir jausmų drobė, tačiau galiausiai tai vienas paveikslas.

„Daugiau nei viena kalba“

— Barbara Cassin

Barbara Cassin, pelniusi *Centre national de la recherche scientifique* (CNRS) Aukso Medalio apdovanojimą, *Académie française* narė, yra filologė ir filosofė. Senovės Graikijos specialistė, tyrinėja žodžių galimybes. Ji, be kita ko, vadovavo rengiant *Vocabulaire européen des philosophies, Dictionnaire des intraduisibles* (Seuil-Robert, 2004), kuris savo ruožtu buvo išverstas (arba, kitaip tariant, perkurtas) į dešimt kalbų. Ji kuravo parodą *Après Babel, traduire* (Mucem, 2016–2017), kuri taip pat buvo „naujai pateikta“ kitose vietose (*Fondation Bodmer*, 2017–2018; Buenos Airių imigracijos muziejus, 2022), o 2022 m. Marselio *Vieille Charité* ji pristatė parodą *Les Objets migrants*.

Naujausios publikacijos

Le bonheur, sa dent douce à la mort, Fayard, 2020

Les Maisons de la sagesse-Traduire, une nouvelle aventure, kartu su Danièle Wozny, Bazaras, 2021.

Leiskite man papasakoti apie paradoksą, kuris, sakyčiau, yra asmeninis. Kalbu apie savo asmeninę daugiakalbystės patirtį institucijoje, kuriai pirmiausia priklausau savo šalyje – tai *Académie française*.

1635 m. Richelieu įsteigtos garbingos „nemirtingųjų“ draugijos misija – „su visu įmanomu rūpestingumu ir uolumu siekti, kad mūsų kalbai būtų suteiktos tam tikros taisyklės, kad ji taptų gryna, išraiški ir tinkama menams bei mokslams“ (*Académie française* įstatų 24 straipsnis). „Mūsų kalba“, suprask, prancūzų. Taigi *Académie française* yra vienakalbystę puoselėjanti institucija *par excellence*. Ji yra perėmusi visiškai sąmoningą politinį galios ir kalbos santykį mūsų šalyje, Prancūzijoje. Viskas prasidėjo tada, kai 1539 m. rugpjūčio mėn. Pranciškus I paskelbė Viler Kotrė potvarkį, kurio 111 straipsnyje buvo nurodyta: „Nuo šiol pageidaujame, kad visi sprendimai ir visos kitos procedūros <...> būtų skelbiami, registruojami ir dokumentai šalims įteikiami gimtąja – prancūzų – kalba, ir ne kitaip.“ Ši nuostata pakartota 1992 m. birželio 25 d. pakeistame Respublikos Konstitucijos 2 straipsnyje: „Respublikos kalba yra prancūzų.“ Dvi raktinės frazės, kurias skiria beveik penki šimtmečiai. Abi jos garsiai ir aiškiai skelbia, kad prancūzų kalba yra Prancūzijos valstybės sistemos pagrindas. Kaip visada, kai kalbama apie kalbą, taigi, ir apie politiką, atsiduriama ant skustuvo ašmenų. Kai Pranciškus I pasirūpino, kad kiekvienas asmuo suprastų, kas jo laukia, jis sukūrė valstybę, kuri išvengė dvasininkų ir išsilavinusių žmonių lotynų kalbos viešpatavimo. Tačiau kas vėliau laukė visų, kalbančių ne lotyniškai, o ta „tarme“, kurią Prancūzijos revoliucija norėjo išguiti? Pagal Konstitucija grindžiamą „Loi Toubon“ prancūzų kalbą vartoti privaloma, tačiau pernelyg dažnai manoma, kad šiuo įstatymu primetamas šios kalbos išskirtinumas, nesuprantant, kad taip skatinama turtingesnė kalba ir vertimai. Nors faktiškai visos nacionalinės valstybės turi vieną ar kelias valstybines kalbas, mes suprantame, o kartais gal pernelyg gerai suvokiame, kokį nepasitikėjamą Sąjungos institucijoms, kurios pagal savo pobūdį ir esmę yra daugiakalbės, gali kelti valstybė, kuri, cituojant Arnoldo Momigliano žodžius apie senovės Graikiją, teigia esanti „išdidžiai vienakalbė“.

Čia išskyla paradoksas.

Kiekvienas *Académie française* narys privalo turėti kardą – akivaizdu, kad moterų dalyvavimas, kuris buvo neįsivaizduojamas iki Marguerite Yourcenar išrinkimo 1980 m., apsunkino padėtį, ir Jacqueline de Romilly, pavyzdžiui, pageidavo rankinės – ir ant šio kardo turi išraižyti šūkį. Mano kardas sąmoningai nėra mirtinas ginklas, jis iš dervos ir odos; jį apsaugo minikompiuteris, panašus į išmanųjį laikrodį, kuris suteikia virtualią prieigą prie visų pasaulio tekstų. Jo rankeną sudaro maža, paprasta figūrėlė: „barbariška“ trečiojo tūkstantmečio pr. m. e. statulėlė; dailių apvalumų moteris, motina arba deivė su

aukso krūtimis, auskarais ir auliniais. Ji buvo rasta atidarius Aladža Chejuko kapavietę, tiksliai ten, kur H. Schliemannas nurodė buvus Troją: ši moteris yra barbarė *par excellence*. Nereikėtų pamiršti, kad „barbaras“ yra onomatopėja, kaip ir „Babelis“ ar „blablabla“: graikai vadino barbarais visus, kurie nekalbėjo graikiškai. Ant šio kardo kaip savo šūkį pasirinkau ryškiai matomą filosofo Jacques Derrida frazę iš optinių skaidulų: „Daugiau nei viena kalba“.

„Mūsų kalba“, tebūnie, bet „daugiau nei viena kalba“. Vienakalbystė ir daugiakalbystė arba „ne be daugiakalbystės“. Mane domina būtent ši patirtis, kuri tokia dažna. Vadiname ją „vertimu“. Manau, svarbu niekada nepamiršti labai paprasto, bet įpareigojančio Umberto Eco teiginio: „Europos kalba yra vertimas“¹.

Académie française kalbame prancūziškai, netgi rengiame prancūzų kalbos žodyną, tačiau mūsų kolektyve yra darbuotojų iš Sakartvelo, Rusijos, Libano, Kinijos, Anglijos, Haičio, Italijos, nepamirštant „žinančiųjų“ ispanų, baskų, korsikiečių, kreolų, literatūrinę arabų, lotynų ir graikų kalbas: kiekvienas iš mūsų leidžia gyvuoti kelioms šiandienos ar vakarykštėms „mažoms“ ar „didelėms“ kalboms, ir beveik visi mes esame vertėjai. Ką tai reiškia? Tai paprasta: jokia kalba neegzistuoja ir neišsilaiko viena, be sąveikos su kitomis kalbomis. Be to, visas pasaulis tai žino, įskaitant tuos kelis prancūzakalbius, kurių užduotis – „garsinti“ prancūzų kalbą.

Tikiu, kad už malonų priėmimą į *Académie française* bent iš dalies turėčiau būti dėkinga *Vocabulaire européen de philosophies. Dictionnaire des intraduisibles*² – šiek tiek beprotiškam leidiniui, kurį per dešimt metų parengė šimtas penkiasdešimt autorių, o jo įrašai apima penkiolika Europos ar joje vartojamų kalbų. „Neišverčiamu“ vadinu tai, kas rodo kalbų skirtumus, nesvarbu, ar tai būtų semantika, ar sintaksė: tai yra ne tai, ko neverčiame, o tai, ko nesiliaujame versti (arba tai, ko nesiliaujame nevertę). Tai ne tik homonimai, nevienareikšmės ar dviprasmiškos sąvokos, kurios tampa aiškios iš konteksto, bet ir žodžių reikšmė viena ar kita kalba. Kada, kodėl, kaip žodžiai ir junginiai, į kuriuos jie įeina, būna tarpusavyje nepakeičiami? Kokį poveikį, viena vertus, mūsų jausmams ir elgesiui ir, kita vertus, bendravimo sunkumams ir apskritai kultūrinei ir politinei sąveikai

1 | U. Eco pakartojo šią frazę 1993 m. lapkričio 14 d., sekmadienį, Arlyje surengtame literatūrinio vertimo seminare, o pirmą kartą ją ištarė savo inauguracinėje paskaitoje, kurią skaitė 1992 m. spalio 2 d. *Collège de France*.

2 | Seuil-Le Robert, 2004, 2-asis leidimas, papildytas naujais, išverstais ir adaptuotais prancūzų kalbos žodyno įrašais, 2019.

turi tai, kaip sakome ir ką galvojame tardami žodžius „tiesa“, „teisingumas“ ar „laisvė“? Kaip pavyzdį pateiksiu prancūzų k. žodį *dette* ir lotynų k. žodį *debitum*: gražini tai, ką esi skolingas, ir skola atiduota; tačiau *Schuld* vokiečių k. reiškia ir „skola“, ir „kaltė“: tai pečius slegianti našta, apie kurią po Liuterio kalbėjo M. Weberis. Galbūt Europai svarbu suvokti šį skirtumą. Be to, tikrai vertėtų suprasti, kad skirtumas tarp *law* ir *right* tik labai nedaug atitinka skirtumą tarp *loi* ir *droit*. Aiškinantis šiuos nevienodumus neišvengiamai kyla nesusipratimų, kurie nepastebėti tampa pavojingi. Ne taip lengva suprasti, kad mes nesuprantame vieni kitų.

Yra teigiančių, kad šiam pavojui išvengti skirta pasaulinė kalba. Tačiau dėl to kiltų kitas, mano nuomone, ne ką mažesnis pavojus. *Globish*³, arba *global English*, neatsiejama nuo anglų kalbos kaip imperinės, amerikiečių diplomatinės ir ekonominės kalbos. Tačiau, patinka mums tai ar ne, dabar ne tik Briuseliui, bet ir Paryžiui, ir prancūzams siūloma „paklusti“ pragmatiškajai esperanto. Mums visiems tenka siūlyti *case-studies*, *issues* ir *deliverables* mūsų *knowledge-based society* ekspertams, kurie dažnai nesupranta Oksfordo anglų kalbos – kiekvienas iš mūsų neabejotinai turime patirties panašiose diskusijose. *Globish* akivaizdoje visos Europą sudarančios kultūrinės kalbos tampa tik dialektais, *vietinėmis šnektomis*, kuriomis reikia kalbėti namie ir kurios saugotinos kaip nykstančios rūšys pagal paveldo politiką: *Digital Humanities* jos yra atgyvena. Mano nuomone, „*Globish + dialektai*“ yra vienas iš Europai gresiančių katastrofiškų scenarijų.

Nuo pat pradžių *Dictionnaire des intraduisibles* buvo sumanytas ne tik kaip filosofinis, bet ir kaip tikras politinis ginklas, skirtas apsaugoti nuo dviejų galimų katastrofiškų scenarijų: *Globish* arba kalbinio nacionalizmo. Antrasis, atvirksčias *Globish*, katastrofiškas scenarijus susijęs su didžiule „kalbų genialumo“ problema, kai vienos vietinės kalbos sakralizuojamos ir laikomos geresnėmis už kitas ir nustatoma kalbų hierarchija, skirstant jas į „mažąsias“ ir „didžiąsias“. Filosofams šis pavojus gerai žinomas, jį primena graikiškas žodis *logos*, kuris yra toks universalus arba „universalizuojantis“ (lotynų k. verčiamas *ratio et oratio*), kad tuo pat metu reiškė ir protą, ir šneką, ir kalbą *par excellence*, t. y. graikų kalbą. Pavyzdžiui, A. de Rivarolis prancūzų kalbą prilygino „natūraliai logikai“

3 | Šią sąvoką sugalvojo tuometinis JAV bendrovės IBM viceprezidentas Jeanas-Paulis Nerrière, skatinęs vartoti labai skurdžią, bet labai veiksmingą anglų kalbą, kurią *non-native speakers*, ypač kinai ir indai, pritaikė tarptautiniame versle, nes atsiskleidė kaip geresni derybininkai nei *native speakers* (pavyzdžiui, žr. *Don't speak English, parlez Globish*, Paryžius, Eyrolles, 2004–2006).

ir „sveikam protui“: „tai jau ne šiaip prancūzų kalba, tai žmonijos kalba“⁴. Visai kaip M. Heideggeris, kuris buvo netgi labiau graikas nei patys graikai, vokiečių kalba yra pati „autentiškiausia kalba“, kuri „matuojama šia kalba kalbančios ir ja gyvenančios tautos ir rasės egzistencijos gyliu ir galia“⁵. Akivaizdu, kad, prisiskyrus universalumą, suplakant kalbą, rasę ir tautą į vieną, kyla didžiausių pavojų.

Vadinasi, jei ne *Globish* ir ne kalbinis nacionalizmas, kuris, kaip sakė M. Heideggeris, yra „ontologinis“, tai kas tada? Būtent: vertimas, kaip pagarba įvairovei, ir praktinės žinios, kaip elgtis su skirtumais. Šiuo klausimu mums gali padėti didis XIX a. pab. vokiečių lingvistas ir diplomatas Wilhelmas von Humboldtas. Jis rašė, kad niekada nebūna *vienos* kalbos išraiškos, yra *daug* kalbų: „Tikrovėje kalba pasireiškia tik per įvairovę“⁶, ir kad kalbos sudaro Panteoną, o ne bažnyčią. Jis mėgo sakyti, kad žemėje kalbų gali būti tiek, kiek joje gyvena žmonių: „Dėl kalbų įvairovės pasaulis iškart tampa turtingesnis <...>; taip konkrečiai ir realiai plečiama žmogaus egzistencijos erdvė, atsiranda naujų mąstymo ir pajautos būdų“⁷. Vertimas – tai radikalus, bet dėl Sekminių stebuklo džiaugsmo kupinas „hiper Babelis“! Manau, būtent rengdama parodą *Après Babel, traduire*⁸ suvokiau prasmę tų mažyčių ugnies liežuvelių ant šventų paveikslėlių, kurie man buvo tokie įdomūs vaikystėje. Jie rodo ne tai, kad apaštalai turi kalbų dovaną, kad jie visi jomis kalba, bet labiau tai, kad visi ten esantieji juos supranta, nes kiekvienas girdi juos kalbant savo kalba, nesvarbu, kokia kalba apaštalai į juos kreipiasi. Kitaip tariant, pirmasis vertėjas buvo Dievas arba Šventoji Dvasia.

Dabar grįžkime prie mūsų Europos ir Europos Sąjungos Teisingumo Teismo (ESTT). Apsilankymai ESTT paliko man stiprų ilgalaikį įspūdį. Visų pirma turiu omenyje vieną iš man patikėtų užduočių: atstovauti *Académie française* Tarptautinio prancūzų kalbos

4 | „Discours sur l'universalité de la langue française“, *Pensées diverses*, Desjonquères, 1998, p. 134.

5 | M. Heidegger „De l'essence de la liberté humaine“, *Introduction à la philosophie* (1930), vertė E. Martineau, Gallimard, 1987, p. 57 ir paskesni.

6 | Wilhelm von Humboldt, „Über die Verschiedenheiten des menschlichen Sprachbaues“, *Gesammelte Schriften*, red. A. Leitzmann, Berlynas, Behr, 1907, VI t., pirma dalis, p. 240.

7 | Wilhelm von Humboldt, cituojamas Pierre Caussat, Darius Adamski ir Marc Crépon, „La langue source de la nation“, Mardaga, 1999, p. 433.

8 | *Musée des Civilisations de l'Europe et de la Méditerranée* (MUCEM) (Europos ir Viduržemio jūros regiono civilizacijų muziejus) ir katalogas *Actes Sud-Mucem*, 2016.

centro (*Cité internationale de la langue française*) patariamajame mokslo komitete projekte Viler Kotrė, simbolizuojančiame Prancūzijos Respublikos ir jos Prezidento teikiamą svarbą kalbai. ESTT daugiakalbystė egzistuoja tiek *de jure*, tiek *de facto*. Į Teisingumo Teismą galima kreiptis bet kuria iš dvidešimt keturių oficialiųjų Sąjungos kalbų. Tačiau pasitarimai turi vykti laikantis slaptumo, kurio paisyti visos demokratiškos šalių teisminės institucijos, todėl vertėjai žodžiu negali dalyvauti. Pasibaigus Antrajam pasauliniam karui, teisėjai, atsižvelgdami į romėnų teisės vietą, nusprendė pasirinkti prancūzų kalbą, kuri buvo bendra trims iš šešių valstybių steigėjų. Pats sprendimas skelbiamas proceso kalba, ir būtent ši versija yra autentiška. Sprendimas išverčiamas į 23 kitas Sąjungos kalbas, paprastai iki jo paskelbimo dienos. Todėl jurisprudencija egzistuoja visomis Sąjungos kalbomis, užtikrinant lygybę prieš įstatymą. Man atrodo, kad taip nuosekliausiai užtikrinama viena iš svarbiausių pasekmių, kurios siekta Viler Kotrė ediktu: kiekvieno byla bus nagrinėjama jo kalba ir kiekvieną kartą tik ši kalba bus autentiška. Nebus taip, kaip pagal JTO rezoliuciją Nr. 242, kuria dėl „le retrait des territoires occupés“ (prancūzų k.) ir „withdrawal from occupied territories“ (anglų k.) sudaryti du labai skirtingi geografiniai žemėlapiai. Kyla klausimas: koks šiandien ir kitur, Europoje ar kituose žemynuose, yra Viler Kotrė ekvivalentas? Man atrodo, kad vienas iš atsakymų galėtų būti ESTT – nuostabus mechanizmas, veikiantis mūsų, europiečių, gyvenimo esmę ir, jei neklystu, kainuojantis maždaug tiek, kiek šaukštelis cukraus kiekvieno piliečio per dieną išgertame kavos puodelyje. Jis atspindi pačią Sąjungos, kurios šūkis yra „suvienijusi įvairovę“, esmę.

Kadangi čia liudiju asmeninę patirtį, pabaigoje norėčiau paminėti du nebaigtus darbus. Pirmasis yra kasdienė veikla. Ji susijusi su naujai atvykusiaisiais ir jų integracijos trukme. Dirbu asociacijoje *Maisons de la sagesse-Traduire*, kuri, remiama Prancūzijos vidaus reikalų ministerijos ir Kultūros ministerijos, rengia naujos rūšies *Glossaires bilingues de l'administration française* (dvikalbiai Prancūzijos administracijos žodynėliai). Man viskas prasidėjo nuo tada, kai per parodą *Après Babel, traduire* priėjau prie išvados: paprasčiausi klausimai, pateikiami dešimtyse popierinės ar elektroninės formos klausymynų, kuriuos naujai atvykusieji turi užpildyti įžengdami į Prancūzijos žemę, yra per amžius veikusios Prancūzijos administracijos veiklos rezultatas. Pavardė, vardas, gimimo data, kreipinys – visa tai atvykėliui nėra savaime suprantama; kaip nurodyti vardą, pavardę, giminytės ryšius, gimimo dieną ir metus – visa tai skiriasi atsižvelgiant į kultūrą. Kartais tenka išgalvoti naujus žodžius viena ar kita kalba siekiant įvardyti šias aplinkybes, kurios yra akivaizdžios mums, bet ne kitiems. Vėlgi ne taip lengva suprasti, kad nesuprantame vieni kitų. Iš čia kyla susierzinimas, sutrikimas ir tylą, lydimi bejėgiškumo.

Mūsų žodynai ir skirti tam, kad būtų lengviau išmokti šio elementaraus abipusiškumo. Visų pirma pasitelkiame tai, ką tarpusavyje vadiname „kultūrinėmis injekcijomis“, kurios reikalauja stabtelėti ir išsiaiškinti tai, kas gali trukdyti suprasti vieniems kitus arba kas kelia painiavą dėl čia ir kitur galiojančios skirtingos praktikos, papročių, teisių ir taisyklių. Visi šie klausimynai atspausdinti mažu šriftu, pilni kasdienių žodžių, tačiau juose taip pat atsiranda sąvokų, kurios kartais yra labai abstrakčios, o kartais, priešingai, labai konkrečios, techninės ar specializuotos, susijusios su teise, sveikata, darbu, būstu, parama, mokesčiais, kurių kitoje kalboje nėra, kurios nieko nesako arba neturi tikslaus atitikmens. Nurodote: „išsiskyres (-usi)“, „sudaręs (-iusi) civilinę partnerystę“, bet kas tai yra? Ar kalbame apie „išplėstinę šeimą“, ar apie „artimiausius šeimos narius“? Ką soninkų kalba kalbančiajam ar sirui reiškia „mokestinis namų ūkis“? Kaip atkreipti dėmesį, kad Rusijoje „tautybė“ (pranc. nationalité) ir „pilietybė“ (pranc. citoyenneté) reiškia ne tą patį kaip Prancūzijoje? Žinoma, paprastai šie klausimynai būna išversti labai gerai ir, be abejo, yra vertėjų žodžiu, bet kartais vieniems kitus sunku suprasti iš esmės, dėl kultūros ir kalbos. Prireikus kita kalba tenka išgalvoti naujų žodžių ir pasikliauti ja kalbančių žmonių kalbine intuicija ir gebėjimais; juk ir mes patys prancūzų kalboje nenustojame skolinęsi iš kitų kalbų ir vis prasimanome naujų žodžių. Vertimas yra daugiau nei žinios, daugiau nei menas, tai – gyvenimo tempas.

Kitame labai plačių užmojų projekte klausimai sprendžiami iš viršaus. Kaip pasiekti, kad Europa išliktų turtinga kalbų? Kokių priemonių imtis siekiant skatinti jų įvairovę, kuri apibūdina Europą? Įgyvendindami kolektyvinį projektą, kurį, kaip ir dera pagal nuopelnus, pakrikštijome *Projet ECO*, mėginame iširti keletą galimybių.

Norint paversti pranašumu tai, kas gali atrodyti kaip trūkumas, t. y. mūsų 24 kalbas, pirmiausia reikia pasinaudoti tuo, kad jos yra globalios (anglų, ispanų, prancūzų ir portugalų kalbos yra vienos labiausiai paplitusių pasaulyje), tačiau nevalia pamiršti kalbų, kuriomis kalbama greta valstybinės kalbos, pavyzdžiui, arabų, kuri Prancūzijoje yra antroji kalba. Europai jos kalbos yra vienas taikiausių užkariavimo ginklų.

Toks projektas labai gerai atspindi aktualiausias problemas ir naujausius siūlymus. Tam reikia struktūrinti skaitmeninius humanitarinius mokslus tikrąja šio žodžio prasme: nepakanka tiesiog padidinti suskaitmenintų tekstų rinkinių skaičiaus, kad ir kokie įdomūs jie būtų; juos reikia sujungti į vieną visumą remiantis pagrindiniu principu, kad būtų sukurta Sąjungos neišverčiamų tekstų saugykla, susieta su Sąjungos vertimo sistema.

Neuroninis vertimas yra ateities komunikacijos pagrindas. Saugykla, pagrįsta Sąjungos institucijose dirbančių vertėjų žodžiu, vertėjų raštu ir teisininkų lingvistų didele lingvistine

ir terminologine kompetencija, skirta išmaniųjų mašinų meistriškumui tobulinti. Joje ketinama naudoti 552 kalbų kombinacijas, taip pat padaryti ją atvirą piliečiams ir jų patirčiai. Vykstant tokiems procesams kyla svarbių klausimų: ar mašina mokosi taip pat kaip vaikas? Kaip tarpusavyje dera kiekis ir kokybė? Kaip užmezgami nauji ryšiai? Kokia šių ekspansyvių metaforų reikšmė?

Laukiama pažanga priklauso ne tik nuo tekstų rinkinių kokybės ir įvairovės. Ji taip pat priklauso nuo algoritmo struktūros. Kuriant sistemą ECO siekiama išnaudoti dideles neuroninių technologijų galimybes, stengiantis išvengti klaidų, susijusių su pačiu procesu, ir leisti apmokytiems modeliams išreikšti abejones, taip suteikiant galutiniam vartotojui galimybę kontroliuoti vertimą ir diegti pasitikėjimą šia naujoviška vertimo priemone. Tada neuroninis vertimas galės atlikti įspėjamąjį vaidmenį: praneš vartotojui apie sunkumus ir skirtingus niuansus.

Pradėjau nuo Jacques Derrida frazės „daugiau nei viena kalba“.

Regis, J. Derrida ši frazė apibūdina tai, ką jis vadina „dekonstrukcija“, t. y. tradiciškai (lotynų k. *tradere* – perduoti) atpasakojamos filosofijos ir jos istorijos naują perteikimą, nors šis žodis įgyja ir naujų prasmų, visų pirma labai feministinių. *Mémoires pour Paul de Man*⁹ jis rašė: „Jei, neduokdie, tektų surizikuoti ir pateikti vieną glaustą, elipsinę, trumpą lyg šūkis dekonstrukcijos sąvokos apibrėžtį, pasakyčiau tiesiai: „daugiau nei viena kalba.“

Mano supratimu, ši frazė apibūdina patį virsmą Sąjungos kūrimo ir jos pilietybės kontekste. Ji apibūdina išjudinančią, naujo postūmio energiją, kuri būtina bet kokiai tvariai institucijai.

9 | Galilée, 1988, p. 38.

Daugiakalbystė Liuksemburgo teismuose

— Jean-Claude Wiwinius

Jeanas-Claude'as Wiwinius 2016–2021 m. buvo Liuksemburgo Aukščiausiojo teisingumo teismo ir Konstitucinio Teismo pirmininkas. 2019–2021 m. jis pirmininkavo Europos Sąjungos aukščiausiųjų teismų pirmininkų tinklui. Jis ėjo įvairias pareigas Liuksemburgo teismuose, Kasaciniame teisme, Apeliaciniame teisme, Generalinėje prokuratūroje ir Liuksemburgo apygardos teisme. 25 metus jis dėstė tarptautinę privatinę teisę ir civilinį procesą Liuksemburgo universitetiniame centre. Jis yra informacinio leidinio *Le droit international privé au Grand-Duché de Luxembourg* autorius.

Liuksemburgas yra **šalis, atvira visoms kultūroms ir įvairioms tautybėms**. Čia gebama integruoti šį daugiakultūriškumą, o tai įmanoma nedaugelyje kitų visuomenių.

Daugiakalbystė ir kultūrų įvairovė yra neatsiejama daugelio šalių istorijos ir tapatybės dalis. Liuksemburgas yra gyvas to pavyzdys. Šalis yra daugiakalbė, priima daug kitų šalių gyventojų, įdarbina pasienio darbuotojus, ribojasi su Vokietija, Belgija ir Prancūzija. Didžiojoje Hercogystėje gyvena didelė tarptautinė bendruomenė, ir tai formuoja kultūrų, religijų ir visuomenės sluoksnių įvairovę.

TRIKALBYSTĖ LIUKSEMBURGE

1984 m. vasario 24 d. įstatymu Liuksemburge buvo įteisinta kalbų vartojimo tvarka. Jame nurodyta:

„1 straipsnis. – Valstybinė kalba

Liuksemburgo valstybinė kalba yra liuksemburgiečių kalba.

2 straipsnis. – Teisės aktų kalba

Įstatymai ir juos įgyvendinantys teisės aktai leidžiami prancūzų kalba. Kai prie įstatymų ir kitų teisės aktų pridedamas vertimas, autentiškas yra tik teisės akto tekstas prancūzų kalba.

<...>

3 straipsnis. – Viešojo administravimo įstaigose ir teismuose vartojamos kalbos

Sprendžiant administracinius klausimus ginčo ir ne ginčo tvarka ir teismuose gali būti vartojamos prancūzų, vokiečių ar liuksemburgiečių kalbos, nepažeidžiant specialiųjų nuostatų dėl tam tikrų sričių.

4 straipsnis. – Administraciniai prašymai

Kai prašymas surašomas liuksemburgiečių, prancūzų ar vokiečių kalba, rengdama atsakymą, administracija turi, kiek įmanoma, vartoti pareiškėjo pasirinktą kalbą.“

Taigi 1984 m. įstatymu buvo įtvirtinta „trikalbystė“: prancūzų ir vokiečių kalbos istoriškai buvo Liuksemburgo viešojo administravimo įstaigų kalbos, o šiuo metu vienintelė teisės aktų kalba yra prancūzų kalba. 1984 m. šias kalbas papildė vietinė liuksemburgiečių kalba,

tapusi vienintele šalies valstybine kalba. Daugiakalbystė Didžiojoje Hercogystėje – tai realybė, nes gyventojai kasdien vartoja tris kalbas, tačiau integracijos kalba vis dar lieka liuksemburgiečių kalba. Liuksemburgiečių kalbos (*eis Sprooch*, „mūsų kalba“) vartojimą gyventojai vis dar laiko tautinės tapatybės jungiamuoju elementu.

Šį ypatumą lėmė mažas šalies plotas ir prancūziškai bei vokiškai kalbančių regionų kryžkelėje esančios Didžiosios Hercogystės istorija. Dėl aktyviai tarp Liuksemburgo ir jo kaimynių vykdomos prekybos ir, ypač nuo XX a. septintojo dešimtmečio, dėl emigracijos į Liuksemburgą ieškant darbo abi kaimyninės kalbos šiuo metu plačiai vartojamos šalyje.

Priešingai nei kitos daugiakalbės šalys, kaip antai Šveicarija, Kanada ar Belgija, kur kalbų pasiskirstymas yra geografinis, Liuksemburge jis yra funkcinis, o tai reiškia, kad tam tikros kalbos vartojimas priklauso nuo situacijos. Paprastai pripažįstama lygiagreti trikalbystė. Kiekvienas gali kalbėti savo kalba, bet privalo suprasti kitas dvi kalbas, nereikalaudamas vertimo.

Mokyklose privaloma mokytis visų trijų kalbų. Visi mokiniai privalo mokytis vokiečių kalbos nuo 6 metų, prancūzų – nuo 7 metų, o anglų – nuo 14 metų.

Pagrindinėje mokykloje pamokos vyksta vokiečių kalba, o paaiškinimai dažnai pateikiami liuksemburgiečių kalba. Žemesnėse klasikinės pakraipos vidurinės mokyklos klasėse mokoma vokiečių kalba, o aukštesnėse klasėse – prancūzų. Bendrojo ugdymo mokyklų žemesnėse klasėse visi dalykai, išskyrus matematiką, dėstomi vokiečių kalba, o aukštesnėse klasėse – dažniausiai prancūzų kalba, bet paaiškinimai dažnai pateikiami liuksemburgiečių kalba.

DAUGIAKALBYSTĖ LIUKSEMBURGE

Liuksemburge šiuo metu kalbama daugiau nei 200 kalbų. Populiariausia kalba yra liuksemburgiečių kalba, kuria kalba šiek tiek daugiau nei 55 % gyventojų, po jos eina portugalų (16 %) ir prancūzų (12 %) kalbos.

Liuksemburgiečių nuomone, 2012 m., be gimtosios kalbos, kitos kalbos, kurių **mokėjimas buvo naudingiausias** asmeniniam tobulėjimui, buvo prancūzų (72 %), vokiečių (47 %) ir anglų (40 %). Vis dėlto negalima atmesti galimybės, kad artimiausiu metu ši proporcija pasikeis. Juokinga istorija: kai vienuolikmečiui anūkuui pasiūliau pasikartoti sangražinius veiksmažodžius, šis (liuksemburgiečių kalba) atsakė: „Bet, seneli, visa tai visiškai nenaudinga, nes vėliau, kai pradėsiu dirbti, man prancūzų kalbos neberekės,

nes visiškai pakaks anglų.“ Tai tiek apie frankofoniją, kuria taip dažnai didžiuojamasi Didžiojoje Hercogystėje.

Daugiakalbystę stiprina ir tai, kad į šalį atvyksta daug **pasienio darbuotojų**, kalbančių prancūziškai (75 %) arba vokiškai (25 %). Šie darbuotojai sudaro beveik pusę šalies darbuotojų. Be trijų oficialiųjų kalbų, reikia paminėti portugalų ir anglų kalbas: portugalai sudaro apie 18 % šalies gyventojų – tai stipri bendruomenė, kurioje portugalų kalba vartojama net tuo atveju, kai antroji karta kalba liuksemburgiečių kalba. Labai stipri bankų sektoriaus plėtra lėmė tai, kad anglų kalba dažnai vartojama kaip darbo kalba.

Nacionalinė spauda daugiausia leidžiama vokiečių ir iš dalies prancūzų kalbomis, straipsniai neverčiami į kitas kalbas. Ten galima rasti ir kelias eilutes liuksemburgiečių kalba: tai skaitytojų laiški, asmeniniai skelbimai, susiję su privačiu gyvenimu (nekrologai, įvairūs pranešimai ir kt.). Be to, jau kelerius metus leidžiami savaitraščiai anglų ir portugalų kalbomis.

Deputatų Rūmuose (Liuksemburgo parlamente) šiuo metu vartojama kalba yra liuksemburgiečių kalba, o cituojant teisinius tekstus kartais vartojama prancūzų kalba. Tačiau **Valstybės Tarybos** plenarinėse sesijose kalbama prancūziškai.

Kaip visa tai veikia Didžiosios Hercogystės **kasdiniame gyvenime**? Toliau pateikiama keletas pavyzdžių – atsitikimų, kuriuos patyrė autorius per dvi savaites, kol buvo galutinai parengtas šis dokumentas. Ešas prie Alzeto – 2022 m. Europos kultūros sostinė, kurioje, be liuksemburgiečių kalbos, kalbama prancūzų ir vokiečių kalbomis, taip pat italų ir portugalų kalbomis, vartojamomis gausiose plieno liejyklose dirbančių imigrantų šeimose, – vieną iš savo projektų, pjesę „Polyglotte“, kurioje aktoriai kalba savo gimtosiomis kalbomis, skyrė ne tik problemoms, bet ir komišioms situacijoms, galinčioms susiklostyti dėl tokio kalbų maišymosi („kalbų lydimosi katilo“). Autoriaus gyvenamosios vietos savivaldybės administracijos skrajutėje šešiomis kalbomis skelbiama apie būsimą stambiągabaričių daiktų surinkimą. Viename laiške Liuksemburgo dienraščio redakcijai autorius skundžiasi, kad pranešimai tramvajuose skelbiami tik prancūzų ir anglų kalbomis, o ne (kartu ir) vokiškai bei liuksemburgietiška. Iš choro repeticijos grįžusi sutuoktinė pasakoja, kad, norėdama pabendrauti su kolegėmis, ji turėjo kalbėti penkiomis skirtingomis kalbomis. Dar vienas pavyzdys – autoriui, kuris išėjęs pasivaikščioti pametė savo mobiliojo ryšio telefoną, grįžtant atgal teko trijų praeivių trimis skirtingomis kalbomis paklausti, ar jie jo nerado. Šių pavyzdžių sąrašą būtų galima tęsti be galo. Liuksemburge tai niekam nekelia nuostabos ir, svarbiausia, niekas neįsižeidžia.

LIUKSEMBURGIEČIŲ KALBA

Liuksemburgiečių kalbai ši daugiakalbė aplinka padarė teigiamą poveikį.

Trumpai paminėsiu, kad liuksemburgiečių kalba (*Lëtzebuergesch*) – vienintelė liuksemburgiečių valstybinė kalba – yra kalba, priskiriama (kartu su Mozelio frankų tarmėmis) indoeuropiečių kalbų šeimos germanų kalbų šakai, kuria daugiausia kalbama Liuksemburge ir kai kuriose kaimyninėse Belgijos, Prancūzijos ir Vokietijos savivaldybėse. Apskaičiuota, kad pasaulyje šia kalba šneka apie 600 000 žmonių.

Pripažintas Liuksemburgo **valstybinės kalbos** statusas liudija tikrovę: liuksemburgiečių kalba nėra tarmė. Liuksemburgiečiai tarpusavyje visais lygmenimis ir visose situacijose kalba tik liuksemburgiečių kalba. Taigi jie kalba „savo kalba“.

Jau kelerius metus vykdoma Liuksemburgo **Konstitucijos peržiūra**. Ką tik įžengta į finišo tiesiąją. 1 skyriuje „Apie valstybę, jos teritoriją ir jos gyventojus“, konkrečiau jos 1 skirsnyje „Apie valstybę, jos politinę formą ir jos suverenitetą“, yra 4 straipsnis, kurio 1 dalyje nustatyta: „Liuksemburgo kalba yra liuksemburgiečių kalba. Liuksemburgiečių, prancūzų ir vokiečių kalbų vartojimas reglamentuojamas įstatymu.“

Šio dokumento komentare nurodyta, kad, kaip ir kitose Europos valstybių konstitucijose, 4 straipsnyje nurodomi **valstybės simboliai**, t. y. kalba, nacionalinė vėliava, herbas ir valstybės himnas. Kiek tai susiję su kalbų vartojimo tvarka, formuluote, kurioje minima liuksemburgiečių kalba, siekiama išsaugoti tam tikrą lankstumą teisės aktais reglamentuojant liuksemburgiečių, prancūzų ir vokiečių kalbų vartojimą. Vykstant diskusijoms dėl Konstitucijos teksto Deputatų Rūmuose pranešėjai nurodė, kad ne tik liuksemburgiečių kalbos, bet ir daugiakalbystės įtvirtinimas Konstitucijoje liudija, kad šalis yra prisirišusi prie daugiakalbystės, ji yra šalies turtas ir pagrindas ginti Liuksemburgo svarbą visame pasaulyje.

DAUGIAKALBYSTĖ IR TEISMAI

TEISĖJAI

Iš dalies pakeisto 2012 m. birželio 7 d. Teisingumo atašė įstatymo 2 straipsnyje nustatyta, kad konkurso būdu įdarbinami teisingumo atašė (*attaché de justice*) turi atitikti įvairius reikalavimus, t. y., be kita ko, būti Liuksemburgo piliečiai ir (tai šiomis aplinkybėmis svarbiausia) – **tinkamai mokėti tris viešojo administravimo įstaigose**

ir teismuose vartojamas kalbas, kaip jos apibrėžtos 1984 m. vasario 24 d. Įstatymo dėl kalbų vartojimo tvarkos 3 straipsnyje.

Kalbos žinių patikrinimas numatytas 2021 m. birželio 25 d. Didžiosios Hercogystės nutarimo dėl teisingumo atašė atrankos ir įdarbinimo 3 ir 4 straipsniuose. Iš esmės visi kandidatai, vidurinį išsilavinimą įgiję licėjuje, taikančiame Liuksemburgo viešojo ugdymo programas, atleidžiami nuo kalbos egzamino. Priešingu atveju rengiamas liuksemburgiečių ir prireikus vokiečių ar prancūzų kalbos egzaminas. Nors 2 straipsnio tekste kalbama apie „tinkamą“ mokėjimą, pripažįstama, kad Liuksemburgo teisėjas „puikiai“ moka visas tris kalbas. Teisingumo atašė įdarbinimo ir mokymo komisija per pastaruosius trejus metus dėl nepakankamo kalbų mokėjimo atmetė šešias kandidatūras (tris 2019 m., vieną – 2020 m. ir dvi 2021 m.). Kartais atmetas kandidatas sėkmingai baigia intensyvius liuksemburgiečių ar vokiečių kalbos kursus ir kitais metais vėl dalyvauja konkurse.

ADVOKATAI

François Biltgenas, dabartinis Liuksemburgo teisėjas Europos Sąjungos Teisingumo Teisme, maždaug prieš dešimtmetį paskelbtame leidinyje *La libre circulation des avocats au Luxembourg* („Laisvas advokatų judėjimas Liuksemburge“) išsamiai išnagrinėjo problemas, per tam tikrą laiką abiem Liuksemburgo advokatų kolegijoms kilusias dėl to, kad į jas stoja **labai daug ne Liuksemburgo advokatų**, ir susijusias su šių užsienio advokatų kalbų mokėjimu ir kalbų žinių kontrole pagal atitinkamas Sąjungos teisės nuostatas. Autorius pristatė 2013 m. birželio 13 d. Įstatymo, kuriuo iš dalies pakeistas 1991 m. rugpjūčio 10 d. Advokatų profesinės veiklos įstatymas, priėmimo aplinkybes ir priminė 2011 m. Europos Komisijos pagal SESV 258 straipsnį pradėtą pažeidimo procedūrą dėl į advokatūros IV sąrašą įtrauktų ES advokatų, kurie prašo įtraukti juos į advokatūros I sąrašą, priėmimo sąlygų („asimiliacijos sąlyga“).

Šiuo metu, vadovaujantis minėto **Advokatų profesinės veiklos įstatymo 31-1 straipsnio** nuostatomis, „individualiai į sąrašą įtraukti advokatai privalo mokėti teisės aktų kalbą, kaip ji apibrėžta 1984 m. vasario 24 d. Įstatyme dėl kalbų vartojimo tvarkos, ir bet kurią kitą kalbą, reikalingą jų profesinei veiklai vykdyti, nepažeidžiant 6 straipsnio 1 dalies d punkto. Be to, į II sąrašą įtraukti advokatai privalo mokėti Liuksemburgo Didžiosios Hercogystės viešojo administravimo įstaigose ir teismuose vartojamas kalbas, reikalingas jų pareigoms, susijusioms su teisme atliekama praktika, vykdyti. Advokatas, kuris sutinka imtis bylos, privalo turėti reikiamus profesinius ir kalbinius įgūdžius, antraip jam būtų taikomos numatytos drausminės nuobaudos.“

Advokatų praktikantų (*avocats-stagiaires*) **įrašymas į advokatūros II sąrašą** galimas tik tuo atveju, jei kandidatas gali įrodyti, kad moka liuksemburgiečių, prancūzų ir vokiečių kalbas. Dėl **perėjimo iš IV sąrašo į I sąrašą** (teismo advokatų sąrašą) advokatūros pirmininko aplinkraštyje (Nr. 1 2013/2014) nurodyta, kad advokatas turi prisiekti, kad versdamasis advokato praktika jis vartos tik tas kalbas, kurias moka, ir nurodyti, kokias kalbas moka. 2016 m. birželio 8 d. Advokatūros taryba priėmė taisyklės, kuriose patikslino įvairius aspektus. Jose visų pirma nurodyta, kad siektinas kalbos mokėjimo lygis nustatomas įstatymu. Toliau šiose taisyklėse nurodoma, kad advokatui sėkmingai baigus papildomus Liuksemburgo teisės kursus daroma prielaida, jog jis moka prancūzų kalbą, kaip tai suprantama pagal įstatymą. Kandidatai, įgiję pradinį arba vidurinį išsilavinimą pagal Liuksemburgo ar Vokietijos švietimo sistemą ir gavę šioje sistemoje išduodamą mokslo baigimo liudijimą, leidžiantį stoti į aukštąsias mokyklas, atsižvelgiant į tai, ar šis liudijimas buvo įgytas mokantis liuksemburgiečių, ar vokiečių kalba, laikomi mokančiais liuksemburgiečių arba vokiečių kalbą, kaip tai suprantama pagal įstatymą. Kiti kandidatai turi pateikti akredituotos įstaigos išduotą pažymą, patvirtinančią pagal įstatymą reikalaujamą liuksemburgiečių arba vokiečių kalbos mokėjimo lygį.

Vis dėlto praktikoje šių palyginti neseniai priimtų taisyklių ne visada laikomasi.

Nors, kaip ką tik buvo nurodyta, per kelerius pastaruosius metus Liuksemburgo advokatūra pademonstravo, kad savo narių kalbos žinias tikrina gana griežtai, ir pagrįstai nurodė, jog tai yra profesinės **etikos klausimas**, taip buvo ne visada.

Šio teksto autorius prisimena laikus, kai 1984–1989 m. jam einant **Ešo prie Alzeto taikos teisėjo** pareigas kartais tekdavo susidurti su, galima sakyti, juokingomis situacijomis. Privatus asmuo taikos teismuose, kuriuose pirmąja instancija nagrinėjamos ne tik visos nuomos ir darbo teisės bylos, bet ir bylos, kuriuose nagrinėjami nedidelės vertės ginčai (šiuo metu – ginčai, kurių vertė nesiekia 15 000 EUR), gali gintis be advokato pagalbos. Šio teksto autoriui dirbant teisėju ne kartą teko atlikti ir vertėjo žodžiu funkcijas: liuksemburgiečiui paaiškinti, ką kalba prancūzakalbis kitos bylos šalies advokatas, nemokantis liuksemburgiečių kalbos. Dar keistesnė situacija susiklostė, kai jis turėjo paaiškinti advokatui, ką jo priešininkas per posėdį pasakė liuksemburgiečių kalba. Akivaizdu, kad teisėjas neturi to daryti. Bet kaip „artimiausios instancijos teisėjas“, kuris pagal įstatymą netgi atlieka taikintojo funkciją, autorius, kaip ir jo kolegos, buvo labiau linkęs taip elgtis, siekdamas išvengti, pirma, bylos nagrinėjimo atidėjimo, kad viena iš šalių galėtų susirasti liuksemburgietišškai kalbantį advokatą, ir, antra, nereikalingų vertimo žodžiu išlaidų, kurių suma galėjo viršyti prašomo mokėjimo sumą. Žinoma,

būtų galima pasirinkti kitokį sprendimą ir pasakyti advokatui: „Jeigu negalite suprasti, kas kalbama teisme, tuo blogiau jums ir jūsų klientui.“

Atrodo, kad, nepaisant pirma nurodytų naujų taisyklių, kalbų vartojimas – bent jau taikos teismuose – nepasikeitė, antraip nebūtų prirėkę paskelbti **Liuksemburgo taikos teisėjų ir Liuksemburgo advokatūros bendro aplinkraščio**, kuris buvo pasirašytas visai neseniai, 2022 m. kovo 22 d. Jo dalyje „Kalbų vartojimas“ po iš dalies pakeisto Advokatų profesinės veiklos įstatymo 31-1 straipsnio teksto nurodyta: „Per teismo posėdį daroma prielaida, kad liuksemburgiečių, prancūzų ar vokiečių kalbos <...> mokamos pakankamai, kad būtų galima suprasti šias kalbas, jomis kalbėti ir gintis. Taikos teisėjai, tarėjai ar teismo sekretoriai nėra įgalioti versti. Advokatas turi mokėti pašnekovo kalbą, nesvarbu, ar pastarasis yra advokatas, ar privatus asmuo. Priešingu atveju jam turi padėti kolega, turintis reikalingų kalbinių įgūdžių.“

POSĖDŽIAI

Kaip buvo nurodyta šio straipsnio įžangoje, pagal minėto 1984 m. vasario 24 d. įstatymo 3 straipsnį teismuose leidžiama plačiai vartoti prancūzų, vokiečių ir liuksemburgiečių kalbas. Iš esmės **trikalbystės visiškai paisoma**.

Kalbant konkrečiai, visose bylose, kurios nagrinėjamos **rašytinio proceso** tvarka ir kuriose reikalaujama advokato dalyvavimo (t. y. Konstituciniame Teisme, Kasaciniame teisme, Administraciniame teisme, Apeliacinio teismo civilinių, komercinių ir darbo bylų kolegijose ir civilines bylas nagrinėjančiuose apygardos teismuose), rašytiniai dokumentai rengiami **prancūzų kalba**. Jei per posėdį prašoma pateikti paaiškinimus, jie taip pat (paprastai) parengiami prancūzų kalba.

Visose **kitose bylose** (t. y. nagrinėjant baudžiamąsias bylas visuose teismuose, apygardos teismuose (išskyrus civilines bylas), administraciniuose ir taikos teismuose), kuriose fizinis asmuo gali dalyvauti neatstovaujamas advokato, **bylos gali būti vedamos viena iš trijų** valstybės oficialiųjų kalbų. Šiose bylose net advokatai byloje ne visada vartoja prancūzų kalbą. Ir tai veikia.

Žinoma, ne visi privatūs asmenys moka (arba nori) kalbėti viena iš šių trijų kalbų. Taigi jie turi teisę kalbėti savo pasirinkta kalba ir naudotis vertėjo žodžiu paslaugomis. Autorius, kuris daugelį metų pirmininkavo Apeliacinio teismo baudžiamųjų bylų kolegijai, mano, kad **apie pusę baudžiamųjų bylų nagrinėjama padedant vertėjams žodžiu**.

Šiuo klausimu reikia remtis 2017 m. kovo 8 d. Įstatymu, kuriuo sustiprinamos procesinės garantijos baudžiamosiose bylose ir kuriuo, be kita ko, į nacionalinę teisę perkelta 2010 m. spalio 20 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2010/64/ES dėl **teisės į vertimo žodžiu ir raštu paslaugas** baudžiamajame procese; juo Baudžiamojo proceso kodeksas buvo papildytas 3-2–3-5 straipsniais.

Šiuose straipsniuose numatyta, kad asmuo, kuris nekalba proceso kalba arba jos nesupranta, per apklausą turi teisę į nemokamas vertėjo žodžiu paslaugas (3-2 straipsnis) ir teisę į nemokamą visų jam įteikiamų dokumentų vertimą į jam suprantamą kalbą (3-3 straipsnis). Tas pats taikoma nukentėjusiems asmenims ir civilinės bylos šalims (3-4 ir 3-5 straipsniai).

Šiuo klausimu reikia pateikti kelias pastabas. Visų pirma, dėl didelio užsienio gyventojų skaičiaus Liuksemburgo Didžiojoje Hercogystėje ir dėl vartojamų kalbų įvairovės labai dažnai kyla **rimtų problemų rasti** norimos kalbos **vertėjų žodžiu arba raštu**, nes dauguma šių asmenų turi kitą pagrindinį darbą, o tai riboja jų įdarbinimo galimybes. Tam, kad būtų išspręstos šios praktinės problemos, reikėtų teismų administracijoje įsteigti tikrą vertimo tarnybą praktinėms problemoms spręsti. Taip pat būna, kad advokatas paprašo vertėjo žodžiu pagalbos, kad galėtų kalbėtis su savo klientu. Deja, vertimo žodžiu kokybė gana dažnai būna prasta. Prašymai dėl vertimo žodžiu, nesvarbu, ar jais piktnaudžiaujama, ar ne, kartais pateikiami paskutiniu momentu, prieš posėdį, todėl bylos nagrinėjimas atidedamas.

Nereikia nė sakyti, kad **vertimo raštu ir žodžiu išlaidos** yra pernelyg didelės. 2021 m. teismo skyrius policijos vertėjams žodžiu sumokėjo 577 600 EUR, teismų vertėjams žodžiu – 300 647,62 EUR, už dokumentų vertimus – 980 940 EUR, taigi iš viso 1 859 187,62 EUR.

Verta paminėti vieną **generalinės prokuratūros aplinkraštį** dėl vokiečių ir prancūzų kalbų vartojimo vykdant teisingumą, kuris buvo išleistas 1879 m. rugsėjo 16 d. ir – oficialiai – tebegalioja iki šiol. Pagal šį aplinkraštį „vykdant teisingumą civilinėse ir komercinėse bylose, kuriose šalims atstovauja advokatai patikėtiniai, vartojama prancūzų kalba, o teisėjai ir kriminalinės policijos pareigūnai, atlikdami visus baudžiamosios justicijos veiksmus, vartoja vokiečių kalbą“. Priduriama, kad „taikos teisėjai savo sprendimus, kuriuos priima kaip policijos teisėjai, visada turi surašyti vokiečių kalba, o taikos teismų sekretoriai šią kalbą vartoja apibendrinamosiose pažymose, kurias, vykdydami teisės aktų nuostatas, privalo parengti baudžiamosiose bylose“.

Vis dėlto pastarojo nurodymo taikos teisėjai praktiškai nebevykdo. Penkerius metus, per kuriuos šio teksto autorius ėjo policijos teisėjo pareigas taikos teisme, jis priėmė tiksliai vieną sprendimą, kurį kaltinamojo prašymu turėjo parengti vokiečių kalba.

Tiek bendrosios justicijos, tiek administracinių bylų teismai suformavo įdomią jurisprudenciją, susijusią, pirma, su **atsakymu į skundą (ieškinį, prašymą), parengtą kita kalba** nei trys oficialiosios kalbos, ir, antra, su **pareiga parengti atsakymą asmens, kurio atžvilgiu vykdomas teisingumas, pasirinkta kalba**.

Taigi buvo nuspręsta, kad nors tiesa, kad nei 1984 m. vasario 24 d. įstatyme, nei jokiaje kitoje teisės normoje nėra aiškiai nustatyta, kad kita kalba nei trys oficialiosios Liuksemburgo Didžiosios Hercogystės kalbos surašytas skundas (ieškinys, prašymas) turi būti laikomas nepriimtiniu, vis dėlto dokumentą, kuriuo pradedamas procesas, surašant kita kalba nei viena iš trijų oficialiųjų kalbų, numatytų 1984 m. įstatymo 3 straipsnyje, jei prie jo nepridedamas vertimas į vieną iš trijų oficialiųjų kalbų, ne tik galima pažeisti atsakovo ir, jei taikoma, trečiojo suinteresuotojo asmens teisę į gynybą, bet ir trukdoma teisėjui tinkamai ir visapusiškai suprasti bylos medžiagą (atvirkščiai, jo parengimas viena iš trijų oficialiųjų šalies kalbų yra tokio visapusiško bylos supratimo garantija), todėl toks dokumentas yra nepriimtinas (žr. 2020 m. vasario 12 d. Administracinio teismo sprendimą Nr. 42194).

Taip pat buvo nuspręsta, kad „1984 m. vasario 24 d. įstatymu dėl kalbų vartojimo viešojo administravimo įstaigose nustatyta pareiga netaikoma teismams; jie gali laisvai naudoti prancūzų kalbą, kuri tradiciškai vartojama rengiant teismo sprendimus“ (žr. 2011 m. birželio 30 d. Kasacinio teismo sprendimą, *Pas* 2012, p. 592; 2015 m. rugsėjo 23 d. Administracinio teismo sprendimą Nr. 35036).

Kalbant apie **dokumentų pateikimą neoficialia kalba**, pažymėtina, kad teismų praktikoje keliamas klausimas dėl teisės į gynybą paisymo.

Taigi Apeliacinis teismas, priminęs, kad 1984 m. įstatymas, kuriame nustatyta, jog prancūzų, vokiečių arba liuksemburgiečių kalba vartojama teismuose, taikomas tik teismo dokumentams, t. y. teismo sprendimams ir reikalavimams, kuriais pasikeičia bylos šalis, išskyrus daiktinius įrodymus ir dokumentus, kurie parengiami prieš prasidedant teismo procesui ir paliekami byloje, jeigu į bylą įstojusios šalys supranta jų turinį, atmetė pagrindą, kuriuo buvo siekiama pašalinti iš bylos medžiagos anglų kalba parengtus daiktinius įrodymus (Apeliacinis teismas, 2019 m. gruodžio 11 d., CAL-2017-71).

Tuo pačiu klausimu Liuksemburgo apygardos teismas, priminęs, kad iki šiol baudžiamosios teisės sritis buvo Valstybės Tarybos siūlymu aiškiai įtraukta į minėtą 1984 m. įstatymą, nusprendė, kad kalbų vartojimas šioje srityje nėra laisvas, nes įstatyme numatyta galimybė vartoti tik prancūzų, vokiečių arba liuksemburgiečių kalbas. Kadangi nagrinėjamoje byloje nurodyti dokumentai buvo ne šnekamąja anglų kalba parengti lengvai suprantamo turinio kasdienio gyvenimo dokumentai, o teisinio pobūdžio dokumentai, parengti teisine anglų kalba, kurių vertimas žodžiu galėjo sukelti ginčų, ir, be to, šie dokumentai turėjo lemiamą reikšmę teismo sprendimui pagrįsti, buvo nuspręsta, kad į juos negali būti atsižvelgiama, nes jie nėra surašyti viena iš teismuose vartojamų kalbų. Todėl teismas paprašė šalių pateikti patvirtintą šių dokumentų vertimą (žr. 2017 m. lapkričio 14 d. Liuksemburgo apygardos teismo sprendimą Nr. 228/2017).

Mokesčių srityje administracinis teismas nusprendė, kad „Liuksemburgo mokesčių teisės ypatumais, ypač atsižvelgiant į tai, kad jos kilmė iš dalies vokiška, galima pateisinti ne tik su šalių tapatybe ar konkrečia byla susijusios kalbos vartojimą, bet ir vokiečių kalbos vartojimą kompetentingose teisminėse institucijose, nors ten tradiciškai vartojama prancūzų kalba, bent jau rengiant procesinius aktus“ (žr. 1998 m. vasario 4 d. Administracinio teismo sprendimą Nr. 9850).

Atlikdamas **tyrimus** civiliniame ir baudžiamajame procesuose, teisėjas dažniausiai į liudytoją kreipiasi liuksemburgiečių kalba, pareiškimus surašo vokiečių kalba, o sprendimą parengia prancūzų kalba.

Administraciniuose teismuose, kuriems teisingos mokesčių bylos, paprastai posėdžiaujama prancūzų kalba, bylos nagrinėjamos gimtąja liuksemburgiečių kalba, remiantis vokiečių kalba parengtu dokumentu *Abgabenordnung*, galiausiai sprendimas surašomas prancūzų kalba. Tai nėra blogai.

BAIGIAMASIS ŽODIS

Nuo 2023 m. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo trečiojo bokšto papėdėje, kur yra Teisingumo Teismo teisininkų ir teisininkų lingvistų būstinė, esanti erdvė pavirs sodu, kuris įlies šiek tiek žalumos į šią tankiai užstatytą plynaukštės dalį. Kaip nurodoma prancūzų kraštovaizdžio dizainerio pateiktame aprašyme, busimoji žalioji erdvė – „Daugiakalbystės sodas“, taip pavadinta būtent dėl to, kad čia šalia dirba Teisingumo Teismo teisininkai lingvistai, sprendimus perteikiantys 24 oficialiosiomis Sąjungos kalbomis (tarp kurių nėra liuksemburgiečių kalbos), turi tapti „Liuksemburgo kraštovaizdžiui būdingų miškingų kalvų šlaitų ir žemės ūkio paskirties laukų miniatiūra“.

Anot Liuksemburgo teisėjo François Biltgeno, Teisingumo Teismo pastatų komisijos pirmininko, šiuo sodu taip pat išreiškiama pagarba Liuksemburgui, priėmusiam šią instituciją nuo pat jos įsteigimo ir šimtmečius puoselėjančiam daugiakalbystę.

Šį tekstą užbaigsime to paties teisėjo žodžiais, pasakytais pradėdant darbus: „Daugiakalbystė – tarsi sodas, reikia ją auginti.“

Bibliografija

François Biltgen, *La libre Circulation des avocats au Luxembourg*, Annales du droit luxembourgeois, 2012, p. 11.

Fernand Fehlen ir Andreas Heinz, Liuksemburgo universitetas, *Die Luxemburger Mehrsprachigkeit. Ergebnisse einer Volkszählung* (Liuksemburgas, 2016, ISBN 978-3-8376-3314-6). Paul Dickes ir Guayarmina Berzosa, „Les cahiers du CEPS/INSTEAD“, *Pays multiculturel, pays multilingue? Un modèle pragmatique pour l'analyse des relations langagières au Luxembourg*, 2010 m. liepos mėn.

Paul Dickes ir Guayarmina Berzosa, „Les cahiers du CEPS/INSTEAD“, *Les compétences linguistiques auto-attribuées*, 2010 m. rugsėjo mėn.

Liuksemburgo universitetas, daugiakalbystės tyrimai.

Parlamento dokumentai, susiję su Konstitucijos peržiūra – Projektas Nr. 7700.

Su 1984 m. vasario 24 d. Įstatymu dėl kalbų vartojimo tvarkos susiję Parlamento dokumentai – Projektas Nr. 2535.

Vademecum „*Ma vie au barreau de Luxembourg*“.

Wikipedia, straipsnis „Daugiakalbystė Liuksemburge“.

Wikipedia, straipsnis „Liuksemburgiečių kalba“.

Airių kalba Europoje

— Michael D. Higgins

Michael D. Higgins yra Airijos prezidentas nuo 2011 m. (2018 m. buvo perrinktas). Prieš tai buvo senatorius (25 metus) ir *Teachta Dála* (Airijos Parlamento narys) (9 metus). Jis buvo pirmasis Meno ministras (1993–1997 m.) ir tuo laikotarpiu įsteigė „Teilifís na Gaeilge“ (televizijos kanalas airių kalba). Būdamas ministru tiesiogiai atsakė už airių kalbos skatinimą siekiant ekonominio ir socialinio airių kalba kalbančių regionų vystymosi. Du kartus buvo Golvėjaus meru, o prieš tapdamas politiku buvo trečiosios pakopos išsilavinimo dėstytoju. Michael D. Higgins yra poetas, rašytojas, akademikas, žmogaus teisių gynėjas ir įtraukiosios pilietybės skatintojas.

Daugiakalbystė yra Airijos visuomenės pagrindas ir aš be galo didžiuojuosi daugiakalbėmis šios salos bendruomenėmis. Minėdamas 70-ies metų sukaktį Europos Sąjungos Teisingumo Teismas tinkamai nusprendė tokiu ypatingu būdu pripažinti daugiakalbystės vertę ne tik savo darbe, bet ir daugelio ES piliečių gyvenime. Man nepaprastai malonu, kad buvau pakviestas prisidėti prie šio leidinio, todėl norėčiau pagirti organizatorius ir jiems padėkoti.

Daugiakalbystės puoselėjimas ne visada yra lengvas uždavinys. Vis dėlto tai svarbu ir byloja apie mūsų vertybę – Europos suvienytą įvairovę. Teisingumo Teismas nusipelnė didžiulio įvertinimo už tai, kad jau 70 metų yra daugiakalbė institucija. Nuo 1952 m., kai Teisingumo Teismas buvo įsteigtas kaip Europos anglių ir plieno bendrijos dalis, jo veiklos kontekstas labai pasikeitė. Kas tada galėjo numatyti, kad 2022 m. Teisingumo Teismas sėkmingai vykdys savo pagrindinį uždavinį – užtikrinti vienodą ES teisės aiškinimą ir taikymą 27 valstybėse narėse mažiausiai 24 oficialiosiomis kalbomis? Pastaraisiais dešimtmečiais vykusį ES teismų sistemos transformaciją, kurią lėmė viena po kitos įsigaliojusios Sutartys ir daugkartinė plėtra, neabejotinai kėlė iššūkių. Dėl didelės tokios sąjungos plėtros kyla grėsmė, kad susilpnės piliečių ryšys su centrinėmis institucijomis. Pagrindinis veiksnyss užtikrinti, kad ryšys išliktų tvirtas, yra garantuoti, kad institucijos būtų prieinamos visiems piliečiams vienodomis sąlygomis, nepriklausomai nuo to, kur jie gyvena ir kokia kalba kalba. Taigi, nors Sąjungos veikla 24 kalbomis, žinoma, kainuoja, negalima neteisingai vertinti šios investicijos svarbą.

Svarstydamas apie daugiakalbystės vertę dabartinėje Europos Sąjungoje esu įsitikinęs dėl keturių pagrindinių argumentų jos naudai. Pirma, kaip jau minėta, kad toks *sui generis* viršnacionalinis subjektas kaip ES klestėtų, labai svarbu, kad piliečiai jaustųsi investavę į Sąjungą ir jaustųsi jos dalimi. Norint tai pasiekti, reikia, kad jie turėtų galimybę suprasti Sąjungos veiklą, naudotis Sąjungos teikiamais pranašumais ir bendrauti su Sąjungos institucijomis ir agentūromis jiems patogiausia kalba. Dėl airių kalbos pastaraisiais metais šioje srityje buvo padaryta didelė pažanga. Airija didžiavosi, kai 2020 m. ESTT pirmą kartą išnagrinėjo bylą airių kalba (*UH agus An tAire Talmhaíochta, Bia agus Mara ir kt.*). Buvo simboliška, kad Teisingumo Teismas savo sprendimą šioje byloje airiškai paskelbė per mūsų nacionalinę šventę – 2021 m. šventojo Patriko dieną. Šių metų sausio mėn. baigė galioti airių kalbai taikoma išlyga ir vos po kelių savaičių Europos Parlamente buvo pasiūlyta pirmoji jo istorijoje teisės akto pataisa airių kalba. Šie pozityvūs žingsniai didina airių kalba kalbančių asmenų galimybes bendradarbiauti su ES, ir tikiuosi, kad šie pavyzdžiai dar labiau skatins tai daryti ateityje.

Antrasis daugiakalbystės ES pranašumas yra tai, kad įvairiomis kalbomis kalbantys ir skirtingą požiūrį turintys asmenys gali įnešti savo indėlį į Sąjungos sprendimų priėmimo procesą. Daugiakalbiai dažnai sako, kad kalbėdami tam tikra kalba jie linkę mąstyti tam tikru būdu. Iš tiesų kalba yra lęšis, per kurį matome ir suprantame mus supantį pasaulį. Kaip visų formų įvairovė praturtina sprendimų priėmimo struktūras, taip ir įvairi ES sprendimus priimančių asmenų kalbinė patirtis gali apsaugoti nuo grupinio mąstymo ir palengvinti įvairių niuansų svarstymą.

Trečia, kalba byloja apie tai, iš kur tauta atėjo ir kur ji eina. Europos kontekste kalbos gali priminti mums apie mūsų žemyno šimtmečių ar net tūkstantmečių vidaus sąsajas. Pavyzdžiui, airių kalba yra keltų kalba, turinti bendrų šaknų su škotų gėlų, valų, bretonų, manų ir kornų kalbomis, tačiau draugams iš Europos gali būti įdomu sužinoti, kokią įtaką daugelis jų kalbų padarė airių kalbai. Pavyzdžiui, airiški žodžiai, susiję su jūreivyste ir prekyba, dažnai yra kilę iš skandinavų kalbų dėl kontaktų su vikingais 900–1200 m. po Kristaus. Keletas pavyzdžių: „pingin“ (*penny* (pensas)) ir „margadh“ (*market* (turgus)). Taip pat prancūzų kalbos įtaką airių kalbai aiškiai rodo tokie žodžiai kaip „seomra“ (*room, chamber* (kambarys)) ir „séipéal“ (*chapel* (koplyčia)), kurių šaknys, kaip manoma, yra susijusios su normanų atvykimu į Airiją po 1169 m.

Džiaugiuosi, kad pastaraisiais metais šis kalbinis ryšys su mūsų Europos kaimynais tik stiprėjo: šiandien airių kalba studijuojama Prancūzijos, Lenkijos, Čekijos, Švedijos, Slovakijos, Vokietijos ir Austrijos universitetuose.

Galiausiai labai svarbu, kad kalba yra neatsiejamas tautos tapatybės elementas. Visų oficialių ES kalbų pripažinimas primena, kad visos šalys, tiek didelės, tiek mažos, Sąjungoje yra lygios.

Airių kalba Europoje

Airija, kaip ir Teisingumo Teismas, šiais metais švenčia keletą svarbių sukakčių. 2022 m. sukanka 50 metų nuo 1972 m. Stojimo sutarties, kurioje numatytas Airijos įstojimas į Europos Bendrijas, pasirašymo. Šios Sutarties, kuri buvo pirmasis Airijos žingsnis siekiant visateisės narystės ES, pasirašymo metinės sutapo su išlygos dėl airių kalbos ES galiojimo pabaiga šių metų sausio mėn. Žvelgiant į šias datas nesunku susidaryti nuomonę, kad darbas prasideda tik po šių svarbių įvykių ir kad žengti šiuos pirmuosius svarbius žingsnius yra paprasta. Airijos atveju taip nebuvo.

Kai 1961 m. Airija pirmą kartą pateikė prašymą įstoti į Europos ekonominę bendriją, šis prašymas buvo faktiškai užblokuotas, generolui de Gaulliui vetavus Jungtinės Karalystės paraišką. Po šešerių metų Europos Bendrijoms pateiktas antrasis prašymas susilaukė panašaus likimo, o 1967 m. gruodžio mėn. Europos Komisija paskelbė, kad netenkina Airijos prašymo dėl prisijungimo. Paskelbus nepriklausomybę, Airijos protekcionistinė ekonominė politika atrodė prieštaraujanti EB laisvos prekybos tarp valstybių narių tikslui. Vis dėlto Airijos vyriausybė tikėjo, kad Airijos ateitis yra Sąjungoje, ir dėjo daug pastangų, kad įtikintų tuometines nares leisti Airijai prisijungti. Šio darbo vaisius – 1972 m. Stojimo sutartis, kuri buvo ratifikuota 83 % balsų tų pačių metų gegužę vykusiame referendume.

Šią atkaklumo ir atsidavimo Europos projektui istoriją atspindi airių kalbos likimas per visą Airijos narystės ES laikotarpį. Nuo 1973 m. airių kalba buvo Sutarčių kalba, o tai reiškia, kad į airių kalbą buvo verčiamos tik ES sutartys. 2005 m. vyriausybė pateikė paraišką, kad airių kalba taptų oficialiąja ir darbine Europos Sąjungos kalba; šį statusą ji įgijo 2007 m. sausio 1 d. Vis dėlto dėl kvalifikuotų vertėjų ir technologinių išteklių trūkumo šiai kalbai penkerius metus buvo taikoma išlyga. Šios išlygos galiojimas buvo pratęstas du kartus, nes išliko nuogąstavimų dėl darbuotojų, turinčių reikiamų airių kalbos įgūdžių, prieinamumo. Nuo 2017 m. Tarybos reglamentu leista palaipsniui didinti teisės aktų, kuriuos ES institucijos turi versti į airių kalbą, kategorijų skaičių. Iš tiesų per tuos penkerius metus airių kalbos vertimo pajėgumai ES smarkiai išaugo. Už tai daugiausia reikia dėkoti Turizmo, kultūros, meno, *Gaeltacht*¹, sporto ir žiniasklaidos departamentui, kuris atliko darbą didindamas darbuotojų skaičių pagal Pažangiosios airių kalbos įgūdžių iniciatyvą, taip pat skaitmenines ir technologines iniciatyvas. Netrukus paaiškėjo šių pastangų rezultatas – 2016–2021 m. airių kalba prieinamos medžiagos apimtis išaugo beveik šešis kartus, o airių kalba kalbančių darbuotojų skaičius ES institucijų kalbų tarnybose nuo 2016 m. sausio mėn. iki 2022 m. sausio mėn. padidėjo nuo 58 iki beveik 200.

Šiandien airių kalba kartu su kitomis 23 ES kalbomis yra visateisė oficialioji kalba, o tai reiškia, kad visi priimti ES teisės aktai dabar verčiami į airių kalbą. Baigus galioti išlygai, ES tarnybos tapo lengviau prieinamos airių kalbą mokantiems asmenims šalyje ir užsienyje. Tai lemiamas žingsnis į priekį ne tik Europoje, bet ir Airijoje, nes mūsų nacionalinė kalba įgyja vietą tarptautinėje arenoje. Airių kalbos vystymo perspektyvas didina oficialus jos statusas ES.

1 | Teritorijos, kuriose airių kalba vartojama kaip pagrindinė.

Airių kalba Airijoje

Žinoma, airių kalba, kaip ES dalis, yra tik dalelė platesnės jos istorijos Airijos saloje. Airių kalbos istorija yra žinoma daugeliui kolonizuotų tautų visame pasaulyje. Šimtmečius airių kalba buvo mūsų salos *lingua franca*, nepaisant nuolatinių pastangų propaguoti anglų kalbą. 1845–1850 m. Didysis badas lėmė tam tikrą kalbos nuosmukį. Iš Vakarų Airijos emigruojant žmonių bangoms, gimtakalbiai airiai buvo priversti išmokti anglų kalbą, kad galėtų integruotis į Didžiosios Britanijos ir Šiaurės Amerikos visuomenę. Netgi daugelio Airijoje pasilikusiųjų žmonių šeimų žemė nebegalėjo išlaikyti, todėl jie buvo išstumti į miestus, kuriuose prekybos kalba vis dažniau buvo anglų. Apskaičiuota, kad beveik pusė XIX a. pirmoje pusėje Airijoje gimusių žmonių užaugo kalbėdami airiškai, tačiau, 1891 m. surašymo duomenimis, tik 3,5 % gyventojų buvo auklėjami airiškai. Arnoldas veikale „Keltų literatūros studija“ rašė, kad airių kalba buvo „nugalėtos rasės ženklas“.

Nuo tada 130 metų buvo telkiamos pastangos išsaugoti kalbą. Viena pirmųjų tokių veiksmų ėmėsi 1893 m. įsteigta socialinė ir kultūrinė organizacija „Gaelic League“, kurios tikslas buvo propaguoti airių kalbą Airijoje ir visame pasaulyje. Šiai lygai pavyko pasiekti nemažai ankstyvųjų laimėjimų, tarp kurių buvo šventojo Patriko dienos pripažinimas nacionaline švente ir airių kalbos įtraukimas į nacionalinę mokyklų mokymo programą. Laikui bėgant lygos reikalas susipynė su nepriklausomos Airijos reikalu: judėjimo už airių kalbos atgaivinimą pionieriams atrodė, kad kalbai reikia nepriklausomos valstybės, kad ji galėtų visapusiškai vystytis, o nepriklausomai valstybei taip pat reikia savo kalbos, kad ji klestėtų. Kaip sakė Patrickas Pearsas, „Chan amháin saor ach Gaelach chomh maith. Chan amháin Gaelach ach saor chomh maith.“

Tačiau besikuriančiai Airijos valstybei buvo sunku įsitvirtinti pasaulinėje arenoje nevartojant anglų kalbos. Anglų kalba, kaip oficiali Tautų lygos kalba, daugeliu atžvilgių buvo svarbiausia siekiant Airijos valstybingumo. Kaip valstybė, gimusi iš smurto ir vis dar glaudžiai susijusi su Britų imperija, Airija labai veiksmingai naudojo anglų kalbą bendravimui ir santykiams su tarptautiniais partneriais užmegzti. XX a. antrojoje pusėje Airijos ekonomikai augant, anglų kalba buvo naudinga priemonė plėtojant prekybos ryšius visame pasaulyje ir siekiant žvelgti ne į vidų, o į išorę. Airijos ekonomikos ir visuomenės atvėrimas šiuo laikotarpiu pradėjo naują tautos erą, be kita ko, pirmą kartą po bado laikotarpio nustojo mažėti gyventojų skaičius.

Tai nereiškia, kad Airijos sėkmė buvo pasiekta silpninant airių kalbą ar kad už tai, ką pasiekė, Airija skolinga anglų kalbai. Kartu su ankstyvosiomis pastangomis anglų kalbą plėtoti tarptautiniu mastu ilgą laiką buvo taikomos priemonės skatinti airių kalbą vartoti

namuose. Man pačiam teko garbė 1993–1997 m. eiti meno, kultūros ir *Gaeltacht* ministro pareigas. Tuo metu įkūriau „Teilifís na Gaeilge“, dabar TG4, nacionalinę televizijos stotį airių kalba. Dabar TG4 kasdien žiūri 650 000 žiūrovų, ir kasdien ištisomis valandomis ji transliuoja naujas laidas airių kalba. Be žiniasklaidos airių kalba, dar reikėtų paminėti, kad neseniai pasirašiau 2021 m. Oficialiųjų kalbų (pakeitimo) įstatymą, kuris pagerins viešųjų paslaugų airių kalba prieinamumą. Neabejoju, kad šis teisės aktas artimiausiais metais turės didžiulį poveikį airių kalbos vartojimui mūsų šalyje, kaip ir tai, kad vis daugiau tėvų Airijoje renkasi mokyti savo vaikus airių kalba, taip suteikdami jiems dvikalbystės dovaną.

Baigsiu tokia mintimi: kelių kalbų mokymasis ir kalbėjimas jomis nėra nulinės sumos žaidimas. Papildomos kalbos mokymasis neturi jokių neigiamų aspektų. Pirmasis Airijos prezidentas Dubhghlas de hÍde mokėjo septynias kalbas ir buvo kalbų teisių grupės *Conradh na Gaeilge* įkūrėjas. Jam neatrodė, kad prisirišimas prie airių kalbos trukdytų kalbėti vokiškai su žmona, kalbėti hebrajiškai, susipažinti su lotyniškais ir graikiškais tekstais ar kalbėti prancūziškai. Kaip ir naujų oficialiųjų kalbų įvedimas ES nedaro jokios žalos jau įsitvirtinusioms kalboms. Kadangi minime Europos kalbų ir kalbinių tradicijų įvairovę, norėčiau paraginti visus naudotis galimybėmis praturtėti, kurių daug gali suteikti daugiakalbystė.

Apie daugiakalbystės svarbą teisėje

— **Marin Mrčela**

Marinas Mrčela, *Vrhovni sud Republike Hrvatske* (Kroatijos Respublikos Aukščiausiasis Teismas) teisėjas, Teisės fakulteto Osijeke asocijuotasis profesorius, Europos Tarybos valstybių prieš korupciją grupės (GRECO) pirmininkas.

I. Įvadas

1. Teisėje kalba turi ypatingą reikšmę. „Kalba yra priemonė, per kurią išreiškiama teisė“¹. Be kalbos nėra teisės, nes būtent per kalbą teisės norma perteikiama ir taikoma konkrečioje byloje ir kasdiniame gyvenime. Teisė apibrėžia žmonių tarpusavio santykius, individo teises ir pareigas bendruomenėje, o neretai ir žmogaus laisvę. Todėl svarbu ne tik tai, kaip teisės norma surašyta, bet ir tai, kaip ji taikoma teismų sprendimuose. Adresatai turėtų suprasti teisės normą, ypač jos taikymą sprendime. Ginčo šalys, teisininkai ir plačioji visuomenė turėtų suprasti, kodėl buvo priimtas toks, o ne kitoks sprendimas. Todėl ypač svarbu, kaip jis parašytas.
2. Kalbos vartojimą galima analizuoti įvairiais rakursais ir lygmenimis. Kiekviena profesinė ar mokslo sritis turi savo taisykles, kurios dažnai apibūdinamos techniniais terminais, paprastai žinomais tik tiems, kurie dirba toje srityje. Taip yra ir su teise, tik ji turi bendrą bruožą – ji taikoma visiems; net ir teismo sprendimai, kuriais išsprendžiamas konkrečių šalių ginčas, gali būti svarbūs ir kitiems asmenims, kurių teisinė situacija tokia pati arba panaši. Dėl ribotos šio teksto apimties dėmesys bus skiriamas tik dviem kalbos vartojimo teisėje problemos aspektams². Pirmasis susijęs su kalbos vartojimu teismų sprendimuose, o antrasis – su daugiakalbyste, įskaitant užsienio teisinę terminiją, kuri į nacionalinės teisės sritį ateina dėl užsienio teisinio reglamentavimo perėmimo ir viršvalstybinių teismų sprendimų.

II. Apie teismų sprendimų kalbą

3. Teismų sprendimų rengimas yra įgūdis, kuriam dažnai neskiriama tinkamo dėmesio. Pripažįstama, kad yra svarbu tai, kas parašyta, o ne tai, kaip parašyta. Tai ypač matyti iš sprendimų motyvų, kurie kartais yra per ilgi dėl nereikalingų pasikartojimų. *Sudski poslovník* (Teismų procedūros reglamentas, Kroatija)

1 | J. Barbić *Jezik u propisima, Okrugli stol „Jezik u pravu“*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Modernizacija prava, 20 knyga, Zagrebas, 2013, p. 49.

2 | Įstatymuose ir kituose teisės aktuose vartojamos kalbos problema yra atskiras klausimas, kuriam čia negalime skirti dėmesio, nors jis yra ypač svarbus. Todėl darome nuorodą į ankstesnėje išnašoje minėtą leidinį, kuriame šis klausimas aptartas plačiau.

įtvirtinta nuostata, kad „teismų sprendimų ir kitų raštų tekstas turi būti glaustas ir aiškus“³. Glaustas – tai reiškia, kad teismo sprendime turi būti tik tai, kas numatyta pagal įstatymą, o teisine prasme – tik tai, kas būtina sprendžiant konkretų teisinį klausimą. Glaustumas visų pirma priklauso nuo teisės žinių, t. y. nuo to, kas susiję su teismo sprendimo teisiniu aspektu. Aiškus – tai reiškia, kad teismo sprendimas turi būti suprantamas ne tik teisininkams, bet ir šalims bei visiems jį skaitantiems asmenims. Teksto aiškumui didelę įtaką daro stilius, leksikos pasirinkimas ir taisyklingas norminės kroatų kalbos, kurioje yra įvairių lygių (ortografijos, gramatikos, leksikos ir stilistikos) taisyklių ir normų, vartojimas.

4. Teismų sprendimuose turi būti vartojama teisinė terminologija arba, kaip nurodyta SP, „turi būti vartojami teisės aktuose nustatyti terminai“⁴. Tai suprantama, nes kalbama apie teisės taikymą, o teisinė terminija turi aiškų turinį ir prasmę. Todėl teismo sprendimuose neturėtų būti rašoma „vještvo“ (ekspertizė), nes eksperto nuomonė teisės aktuose vadinama „vještačenje“ (eksperto išvada). Skrodimas vadinamas ne „razudba“, bet „obdukcija“ (obdukcija), motyvai – ne „obrazložba“, bet „obrazloženje“, o bylos nagrinėjimo teismo posėdyje užbaigimui apibūdinti vartojamas terminas yra ne „dokončana“, bet „zaključena“.
- 4.1 Vis dėlto, norint suprasti teismų sprendimus, be teisinės terminologijos, taip pat svarbu vartoti norminę kroatų kalbą. Norminės kalbos vartojimas užtikrina, kad visi kalbantieji kroatų kalba supras vieni kitus. Nors atskiruose regionuose vartojami žodžiai nedraudžiami, jų reikšmė sprendimuose turėtų būti paaiškinta taip, kad juos galėtų suprasti visi ta kalba kalbantys asmenys. Teismo sprendimo frazė „baltica je pronađena u ganjku“ (verandoje rastas kirvukas) kalbantiems kroatų kalba bus suprantama Kroatijos Zagorjės ir Prigorjės regionuose, bet nebūtinai pajūrio ar Dalmatijos regionuose. Ir atvirkščiai, frazės „pucao je iza štekata“ (jis šaudė iš kavinės terasos) arba

3 | *Sudski poslovnik* (Teismų procedūros reglamentas) (*Narodne novine*, Nr. 37/2014, 49/2014, 8/2015, 35/2015, 123/2015, 45/2016, 29/2017, 33/2017 – klaidų ištaisymas, 34/2017, 57/2017, 101/2018, 119/2018, 81/2019, 128/2019, 39/2020, 47/2020, 138/2020, 147/2020, 70/2021, 99/2021, 145/2021, toliau – SP) 59 straipsnio 1 dalis.

4 | SP 59 straipsnio 4 dalis.

„droga je bila u buži ispod pitara“ (narkotikai buvo skylėje po vazonu) bus aiškios Dalmatijoje, bet nebūtinai Zagorjės ar Slavonijos regionuose. Todėl labai svarbu vartoti standartinę kroatų kalbą, kuri dėl savo standartinių frazių ir taisyklių padeda teisingai formuluoti ir suprasti teisinius tekstus.

5. Standartinės kroatų kalbos taisykles reikia išmokti. Vienas žymus kroatų kalbininkas kartą juokaudamas pasakė: „ničija baba ne govori hrvatski standardni jezik“ (nė viena močiutė nekalba normine kroatų kalba). Deja, Kroatijos universitetinio teisinio švietimo sistemoje nėra kursų, kuriuose būsimieji teisininkai mokytųsi norminės kroatų kalbos taisyklių ir teisinės raiškos reikšmės. *Pravosudna akademija* (Teisėjų akademija) rengia seminarus, kuriuose mokoma taisyklingai vartoti teisinę terminiją ir norminę kroatų kalbą. Seminarai skirti teisingumo sistemos darbuotojams (teisėjams, prokurorams, referentams)⁵.
6. Norminėje kroatų kalboje yra penki funkciniai stiliai: literatūrinės-meninės, šnekamosios, žurnalistinės, administracinės ir mokslo kalbos. Teisiniai tekstai rašomi funkcinio administracinės kalbos stiliumi, kuriam būdingi šie požymiai: „dalykiškumas, objektyvumas, tikslumas, aiškumas, paprastumas, logiškumas, glaustumas, suprantamumas, analitiškumas, neutralumas ir atitiktis norminės kroatų kalbos taisyklėms“⁶.
7. Funkcinio administracinio stiliaus turėtų būti laikomasi ir teismų sprendimuose. Tačiau taip būna ne visada. Teismų sprendimuose ypač daug problemų kelia sakinių konstrukcija. Neretai pasitaiko ilgų sakinių, kurių turinį ne teisininkams (net ir teisininkams) sunku sekti, jau nekalbant apie supratimą. Sakinio, kuris išdėstytas per visą puslapį, praktiškai neįmanoma skaityti ir jis yra nesuprantamas. Todėl sakiniai teisiniuose tekstuose, ypač teismų sprendimuose, turėtų būti trumpi ir aiškūs. „Kai žmogaus mintyse tvarka,

5 | <https://www.pak.hr/iz-godisnjeg-kalendar-programa-pa-2/>

6 | M. Mrčela, K. Lewis *I u pravu treba biti u pravu – o jeziku hrvatskih pravnih tekstova*, *Hrvatski jezik*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagrebas, 2017, Nr.3, p. 32.

jam yra lengva aiškiai išreikšti mintis⁷. Sakoma, kad trumpai ir aiškiai pateikti teisinius argumentus yra menas. Aiškus ir glaustas teisiųjų argumentų pateikimas – tai įgūdis, kuris įgyjamas ir tobulinamas.

- 7.1 Ypatinga problema yra faktinių aplinkybių, susijusių su nusikalstamomis veikomis (ypač ekonominiams nusikaltimais), aprašymai. Neretai jie užima po kelis puslapius ir juose yra dalių, kurios teisiniu požiūriu nereikalingos. Reikėtų atsisakyti tradicinio faktinių aplinkybių aprašymo vienu sakiniu ir pereiti prie modelio, pagal kurį faktai pateikiami keliais sakiniais – tuomet aprašymas būtų aiškesnis. Be to, tai palengvintų bylos nagrinėjimą, ypač įrodymų rinkimą ir faktinių aplinkybių nustatymą byloje.
- 7.2 Ilgi sakiniai nėra Kroatijos teismų praktikos ypatumas. Jų galima rasti Europos Sąjungos Teisingumo Teismo sprendimuose⁸. Žinoma, yra ir tokių sprendimų pavyzdžių, kuriuose sakiniai daugiausia yra trumpi ir dėl to aiškesni⁹.
8. Teismų sprendimuose yra ne tik ilgų sakinių; dažnai pasitaiko dėmesį nukreipiančių posakių (sintagmų). Pleonazmai, pavyzdžiui: „no međutim“ (bet vis dėlto), „čak štoviše“ (netgi dar daugiau), „kako i na koji način“ (kaip ir koku būdu), „zato jer“ (nes kadangi), „javno objaviti“ (viešai paviešinti), „vremensko razdoblje“ (laiko trukmė) arba – dar blogiau – „vremenski period“ (laiko periodas), gali neturėti įtakos teisiniam supratimui, tačiau neabejotinai leidžia susidaryti tam tikrą vaizdą apie asmenį, kuris priima teismo sprendimą.

7 | Nives Opačić, <https://slobodnadalmacija.hr/vijesti/hrvatska/nives-opacic-poplava-stranih-izraza-lakse-siri-kod-ljudi-koji-pate-od-sindroma-manje-vrijednosti-a-da-je-hrvate-briga-za-pravopis-odavno-bi-ga-naucili-108217>

8 | Pavyzdžiui, 2019 m. spalio 15 d. Sprendimo *Dorobantu* (C-128/18, [EU:C:2019:857](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62019C0857)) rezoliucinė dalis. Ją sudaro keturios pastraipos, o pirmos pastraipos pirmas sakinyš išdėstytas per 13 eilučių.

9 | Pavyzdžiui, 2018 m. balandžio 23 d. *Westminster Magistrates' Court* (Vestminsterio magistratų teismas, Jungtinė Karalystė) sprendimas. Teismo sprendimas išdėstytas 17 puslapių, jį sudaro 86 punktai. Ilgiausias punktas yra 13 eilučių, bet jį sudaro septyni sakiniai. Be to, nors sprendimas – akivaizdu – surašytas anglų kalba, jis surašytas taip, kad jį gali nesunkiai suprasti net ir vidutiniškai anglų kalbą mokantis asmuo, kuriam ši kalba nėra gimtoji. Tame sprendime yra viena frazė, kurią gali reikėti patikrinti žodyne, būtent sakinyje: „That sort of case is a far cry from the fraud alleged in this case“ (*far cry* reiškia *something notably different*, t. y. kažkas iš esmės skirtingo).

III. Užsienio teisinė terminija ir daugiakalbystė

9. Šią sritį galime analizuoti trimis lygmenimis: užsienio (teisinės) terminijos skverbimasis į Kroatijos teisės sistemą, užsienio teisinių tekstų vertimas į kroatų kalbą ir, atvirkščiai, daugiakalbystė taikant visų pirma Sąjungos teisę.
10. Užsienio teisinės terminijos vartojimo klausimas visų pirma susijęs su užsienietiškais žodžiais, kurie įtraukiami į kroatiskus teisinius tekstus. Pavyzdys – žodis „transparentan“ (skaidrus), kuris kroatų kalboje turi daug reikšmių – „skaidrus, permatomas, lengvai pastebimas, aiškus, akivaizdus“, o metaforiškai – ir „lengvai suprantamas“. Daugelyje Sąjungos teisės aktų vertimų yra būtent šis žodis¹⁰. Todėl nenuostabu, kad jį galima aptikti, pavyzdžiui, *Zakon o tržištu kapitala* (Kapitalo rinkos įstatymas), kuriame nurodyta, kad „rinkoje galioja aiškios ir skaidrios taisyklės“¹¹. Šia nuostata siekiama, kad šios taisyklės būtų viešai skelbiamos, todėl ji turėjo būti suformuluota būtent taip.
- 10.1 Kalbant ir rašant dažnai vartojami žodžiai „implementacija“ (įgyvendinimas) ir „transponiranje“ (perkėlimas), nors neaišku, kas yra blogai su kroatų kalbos žodžiais „primjena“ (taikymas) ir „prenošenje“ (perkėlimas), kai kalbama būtent apie ES teisės aktų taikymą arba perkėlimą į Kroatijos teisės sistemą.
- 10.2 Ypatinga problema yra svetimžodžių vartojimas Kroatijos įstatymų pavadinimuose. Taigi turime *Zakon o faktoringu* (Faktoringo įstatymas), kuriame angliškas žodis *factoring* tiesiog perkeltas į kroatų kalbą¹². Kito

10 | *Direktiva 2004/109/EZ Europosko parlamenta i Vijeća od 15. prosinca 2004. o usklađivanju zahtjeva za transparentnošću u vezi s informacijama o izdavateljima čiji su vrijednosni papiri uvršteni za trgovanje na uređenom tržištu* (2004 m. gruodžio 15 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2004/109/EB dėl informacijos apie emitentus, kurių vertybiniais popieriais leista prekiauti reguliuojamoje rinkoje, skaidrumo reikalavimų suderinimo), *Uredba (EU) 2017/2402 Europosko parlamenta i Vijeća od 12. prosinca 2017. o utvrđivanju općeg okvira za sekuritizaciju i o uspostavi specifičnog okvira za jednostavnu, transparentnu i standardiziranu sekuritizaciju (rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady* (2017 m. gruodžio 12 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (ES) 2017/2402, kuriuo nustatoma bendroji pakeitimo vertybiniais popieriais sistema ir sukuriami konkreti paprasto, skaidraus ir standartinio pakeitimo vertybiniais popieriais sistema) ir kt. Čia išsamiai neaptarsime „sekuritizacijos“ – neperleidžiamųjų finansinių priemonių pavertimo perleidžiamosiomis priemonėmis, t. y. vertybiniais popieriais, – sąvokos.

11 | Minėto įstatymo 110 straipsnio 3 dalies 2 punktą.

12 | *Zakon o faktoringu* (Faktoringo įstatymas), *Narodne novine*, Nr. 94/2014, 85/2015, 41/2016.

įstatymo atveju yra dar blogiau, nes net nebuvo bandyta perkelti angliško žodžio į kroatų kalbą, todėl turime *Zakon o leasingu* (Lizingo įstatymas)¹³. Tiesa, šių angliškų žodžių teisinės reikšmės vienu kroatų kalbos žodžiu turbūt neįmanoma perteikti. Tačiau nežinoma, ar apskritai buvo bandyta rasti tinkamų kroatų kalbos žodžių, kuriuos būtų galima vartoti įstatymų pavadinimuose. Tai būtų tikslinga atsižvelgiant, be kita ko, ir į tai, kad *Ustav Republike Hrvatske* (Kroatijos Respublikos Konstitucija) įtvirtinta nuostata, jog administracinė kalba Kroatijos Respublikoje yra kroatų¹⁴. Taigi atrodo, kad įstatymo pavadinimas prieštarauja Kroatijos Konstitucijai.

11. Europinant Kroatijos teisę ir pritaikant ją prie *acquis communautaire* reikėjo daug nacionalinės teisės aktų išversti į anglų kalbą. Šis darbas buvo atliktas skubotai, kaip ir įstatymų priėmimas (daugelis jų buvo priimti skubos tvarka). Dėl šios skubos atsirado juokingų vertimų. Pavyzdžiui, *Vrhovni sud* (Aukščiausiasis Teismas) vieno dokumento projekte buvo išverstas kaip „Vrhunsko igralište“ (aukščiausios kokybės žaidimų aikštelė). Pirmajame SP nuostatos dėl teismo sprendimo lapų sujungimo susiuvant arba suklijuojant vertime žodis „lapai“ buvo išverstas kaip *leaves*, t. y. susidaro įspūdis, kad teismo sprendimas susideda iš medžių lapų.

- 11.1 Be jau minėtų angliškų žodžių *transparent, implementing ir transposing* netinkamo vertimo, verčiant į kroatų kalbą kyla ir rimtesnių problemų. Pavyzdžiui, neišku, kodėl terminas „generalinis advokatas“ (anglų k. *Advocate General*, vokiečių k. *Generalanwalt*, prancūzų k. *avocat général*) buvo išverstas kaip „nezavisni odvjetnik“ (savarankiškai dirbantis advokatas). Jo vaidmuo – padėti Teisingumo Teismui¹⁵. Tai turi būti daroma „visiškai nešališkai ir nepriklausomai“¹⁶. Kalbama apie asmenis, kurie padeda arba pataria Teisingumo Teismui, todėl generalinis advokatas nėra savarankiškai dirbantis advokatas (anglų k. *Independent Lawyer*, vokiečių k. *Unabhängiger Anwalt*, prancūzų k. *avocat indépendant*).

13 | *Narodne novine*, Nr. 141/2013.

14 | *Ustav Republike Hrvatske* (Kroatijos Respublikos Konstitucija) 12 straipsnis, <https://www.usud.hr/hr/ustav-RH>

15 | Europos Sąjungos sutarties (ESS) 19 straipsnio 2 dalis, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/lt/TXT/?uri=celex:12016ME/TXT>

16 | SESV 252 straipsnio antra pastraipa.

11.2 Didelę problemą teismų praktikoje sukėlė klaidingas Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo (SESV) 267 straipsnio pirmos pastraipos vertimas. Ši nuostata anglų kalba suformuluota taip: *The Court of Justice of the European Union shall have jurisdiction to give preliminary rulings concerning <...>*. Ši nuostata prancūzų kalba suformuluota taip: *La Cour de justice de l'Union européenne est compétente pour statuer, à titre préjudiciel <...>*. Versija vokiečių kalba suformuluota taip: *Der Gerichtshof der Europäischen Union entscheidet im Wege der Vorabentscheidung <...>*. Taigi visose trijose versijose kalbama apie Europos Sąjungos Teisingumo Teismo jurisdikciją priimti prejudicinius sprendimus¹⁷.

11.2.1. Šios nuostatos vertimas į kroatų kalbą yra toks: *Sud Europske unije nadležan je odlučivati o prethodnim pitanjima koja se tiču <...>* (Europos Sąjungos Teisingumo Teismas turi jurisdikciją nagrinėti prejudicinius klausimus¹⁸, susijusius su <...>). Toks klaidingas vertimas lėmė tai, kad Sąjungos teisės nuostata buvo perkelta į *Zakon o kaznenom postupku* (Baudžiamojo proceso įstatymas) ir klaidingai įtraukta į nuostatą, susijusią su prejudiciniais klausimais (minėto įstatymo 18 straipsnis). Dėl to teismų praktikoje buvo netinkamai taikoma Sąjungos teisė, kuri buvo ištaisyta vėliau išaiškinant ir pakeičiant įstatymą¹⁹.

12. Galiausiai daugiakalbystės svarba ypač išryškėjo Teisingumo Teismui priėmus Sprendimą *CILFIT II*²⁰. Jame nurodyta, kad spręsdamas, ar teikti prašymą priimti prejudicinį sprendimą, nacionalinis teismas privalo „atsižvelgti į [Sąjungos teisės nuostatos, dėl kurios ketinama teikti prašymą,] kalbinių versijų skirtumus“. Dar neaišku, kaip tai bus taikoma praktikoje, t. y. kaip, pavyzdžiui, graikų teisėjas atsižvelgs į konkrečios nuostatos versiją estų kalba.

17 | Vertėjo pastaba: versija lietuvių kalba suformuluota taip: „Europos Sąjungos Teisingumo Teismo jurisdikcijai priklauso priimti prejudicinį sprendimą <...>“.

18 | Vertėjo pastaba: kroatų kalba „prethodno pitanje“ reiškia prejudicinį klausimą pagal SESV 267 straipsnį, taip pat prejudicinį teisės klausimą, sprendžiamą pagal Kroatijos proceso teisę.

19 | Daugiau šia tema: M. Mrčela *Utjecaj odluka europskih sudova na odluke hrvatskih sudova u kaznenim predmetima, Okrugli stol „Europska budućnost hrvatskoga kaznenog pravosuđa“*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, *Modernizacija prava*, 44 knyga, Zagrebas, 2018, p. 69–77. Iš dalies keičiant įstatymą, prašymas priimti prejudicinį sprendimą buvo išskirtas iš 18 straipsnio, susijusio su prejudiciniu klausimu, ir perkeltas į atskirą 18a straipsnį (*Narodne novine*, Nr. 126/2019).

20 | C-561/19, [EU:C:2021:799](#).

IV. Baigiamasis žodis

13. Kalbos klausimas teisėje yra delikatus ir svarbus. Šiame straipsnyje buvo tik paminėtos kai kurios problemos, kurių sprendimas padėtų geriau aiškinti ir taikyti teisę ir geriau suprasti teismų sprendimus. Pirmiausia būtina suvokti, kad reikia pokyčių, pavyzdžiui, susijusių su teisinių žodžių junginių teisingu aiškinimu ir vartojimu, taip pat su kalbos stiliumi ir taisyklėmis. Esame už tai, kad teismų sprendimai būtų rašomi aiškiai ir glaustai. Pirmas žingsnis teisinga linkme galėtų būti trumpų sakinių vartojimas pagal principą „viena mintis – vienas sakinys“. Vis dėlto norint tinkamai vartoti kalbą teisėje, reikia teisininkų ir kalbininkų bendradarbiavimo. Kalbama ne tik apie atsitiktinį bendradarbiavimą profesinėje ir mokslo veikloje, bet ir apie nuolatinį teisės praktikų, dirbančių teisingumo vykdymo srityje, kvalifikacijos kėlimą. Be to, atrodo, kad yra būtina įvesti sistemingą būsimųjų teisininkų mokymą ir teisės fakultetuose rengti specialius taisyklingos kalbos vartojimo ir teisinės terminologijos kursus.

Daugiakalbis gyvenimas

— Prof. dr. Barbara Pozzo

Barbara Pozzo yra lyginamosios privatinės teisės profesorė, ji nuo 2001 m. dirba Insubrijos universitete (Komas, Italija); 2015–2021 m. buvo to universiteto Teisės, ekonomikos ir kultūros departamento direktorė, šiuo metu yra rektoriaus paskirta lyčių lygybės ir lygių galimybių atstovė. Nuo 2016 m. ji koordinuoja tarptautinę tarpdisciplininę Teisės ir humanitarinių mokslų srities doktorantūros programą. 2018 m. ji pradėjo vadovauti UNESCO Lyčių lygybės ir moterų teisių daugiakultūroje visuomenėje katedrai. Ji yra Tarptautinės lyginamosios teisės akademijos (IACL) tikroji narė, Italijos lyginamosios teisės draugijos (SIRD) valdytojų tarybos ir Italijos asociacijos „Capitant - Amis de la Culture Juridique Française“ valdytojų tarybos narė.

Prologas

Dažnai savęs klausiau, ar mano, kaip lyginamosios privatinės teisės profesorės, sprendimui į savo akademinį darbą įtraukti daugiakalbystę galėjo (bent iš dalies) turėti įtakos tai, kad užaugau daugiakalbėje aplinkoje, kuri ilgainiui turėjo ir pranašumų, ir trūkumų, tačiau mane visada neginčijamai žavėjo.

Tėvų darbo pasirinkimas lėmė, kad gimiau Kalkutoje, augau Milane ir Romoje, nuo darželio iki vidurinės mokyklos lankiau šveicarišką mokyklą, kurioje pirmiausia įvairių dalykų buvo mokoma vokiečių kalba, paskui – prancūzų ir anglų. Tėvai nusprendė mane leisti būtent į šią mokyklą ne dėl kokių nors tolimų šveicarų protėvių, o veikiau dėl to, kad jie buvo įsitikinę, jog geras išsilavinimas neįmanomas be užsienio kalbų mokėjimo.

Anksti supratau, kuo naudinga mokėti užsienio kalbą. Namuose, jei tėvai norėdavo vienas kitam pasakyti ką nors, ko jų dukros turėjo nesuprasti, jie kalbėdavo *hindi* kalba; tačiau netrukus ir mes, jų dukros, ėmėme naudotis ta pačia taktika ir, jei norėdavome, kad kas nors liktų tik tarp mūsų, apie tai kalbėdavome vokiečių kalba, kurios mano tėvai nemokėjo... Tai labai nuvildavo, visų pirma mano motiną, nes ji matė, kad jos investicijos veikia prieš ją pačią.

Galima numanyti, kad italės mokymasis Italijoje, bet užsienio mokykloje, turėjo ir pranašumų, ir trūkumų. Pavyzdžiui, tokios sudėtingos kalbos, kaip vokiečių, nuo ankstyvos vaikystės mokiausi per žaismingus užsiėmimus, beveik to nesuvokdama. Kita vertus, kadangi mano tėvai nemokėjo vokiškai, teko išgyventi tam tikrą sumišimą, kai kalbinis diskursas tapo sudėtingesnis ir nebeužteko atmintinai išmokti kokią nors darželio dainelę, bet reikėjo įveikti J. V. Gėtės, F. Šilerio, o vėliau T. Mano, F. Diurenmato ir daugelio kitų autorių tekstus. Jau nekalbant apie tai, kad nuo antros vidurinės mokyklos klasės pradėjome lankyti lotynų kalbos kursą, kurį dėstė gimtakalbis vokietis. Taigi mokykla reikalavo tikrai daug pastangų, ji užimdavo ne tik visus rytus, bet ir kai kurias savaitės popietes, ir daugeliui mūsų neabejotinai buvo tikras iššūkis, ypač tiems, kurie namie kalbėjo tik itališkai.

Nors paauglystėje, žinoma, priekaištavau dėl ypač griežtos ir reiklios aplinkos, suaugusi turėjau pripažinti, kad ši kelionė mane labai praturtino: suvokimas, kad skirtingoms kalboms būdingi skirtingi garsai, sąvokos, posakiai ir metaforos, o kartais ir dideli kultūriniai skirtumai, lydėjo mane augančią ir neabejotinai išugdė manyje tam tikrą smalsumą ir norą suprasti kitoniškumą, skirtingumą. Vaikystės svarstymai, kodėl itališkai ir prancūziškai žmogus būna alkanas kaip vilkas (*fame da lupi, faim de loup*), o vokiškai –

kaip lokys (*Bärenhunger*), padeda suprasti, kad maisto trūkumas gali būti suvokiamas skirtingai. Pirmą kartą kokį nors posakį besimokančio vaiko galvoje iškyla vaizdiniai, ne tik padedantys suprasti jo kilmę, bet ir rasti palyginimą: štai posakis „pasiklysti stiklinėje vandens“ (*perdersi in un bicchier d'acqua*) skamba juokingai, o likimas to, kas „klane nuskendo“ (*in einer Pfütze ertrinken*), atrodo daug tragiškesnis.

Dažnai prisimenu vieną epizodą. Kai buvau vienuolikos ir mokiausi vidurinėje mokykloje, motina tikrindavo, ar atlikau visus namų darbus ir, svarbiausia, ar atidžiai sekiau pamokas. Tiesą sakant, ne visada buvo lengva itališkai paaiškinti tai, ką mokykloje mokėmės vokiškai, nes kuo toliau, tuo daugiau pasitaikydavo abstrakčių ir sudėtingų dalykinių terminų, kurių niekada nebuvo girdėjusi šnekamojoje italų kalboje, todėl kartais pritrūkdavo tos kalbos, kurią visais atžvilgiais galiu laikyti savo gimtąja, žodžių, nors tuos techninius terminus žinojau vokiškai. Apdovanota įgimta, panašia į Prūsijos feldmaršalo dvasia motina klausinėdavo manęs, ko mokėmės per pamokas, ir žinojau, kad būtų geriausia atsakyti greitai ir tiksliai. Per vieną iš tokių pokalbių labai aiškiai prisiminiau, kad mokytoja mums aiškino apie *Völkerwanderungen*, ir aš puikiai supratau, apie ką kalbama, tik ne iš karto sugalvojau, kaip šią sąvoką pavadinti itališkai. Tada griebiausi apytiksliai dviejų šį žodį sudarančių dėmenų vertimo ir pasakiau motinai, kad nagrinėjome laikotarpį, kai tautos (*Völker*) vaikštinėjo (*wandern*) po Europą.

„Kaip tai vaikštinėjo? Kokios tautos?“ – smalsiai paklausė motina.

„Na, taip!“ – greitai atsakiau. – Vestgotai, ostgotai, burgundai ir frankai vaikštinėjo po Europą.“

Vis dar nustebusi motina paklausė: „Ar mokytojas jums nepasakojo apie barbarų invaziją?“

„Ne! Tai nebuvo nei invazija, nei barbarai! Tai buvo tautos, kurios judėjo, nes joms to reikėjo!“

„Galbūt jų požiūriu, tačiau, tų, kurie patyrė šiuos „pasivaikščiojimus“, požiūriu, tai buvo tikra invazija.“

Vis dėlto, nepaisant motinos kritikos, pagrįstos jos pačios italų mokykloje gautomis pamokomis, tame gražiame, kone poetiškame, „neutraliame“ žodyje *Wanderungen*, kuris man asocijavosi su tingiais pasivaikščiojimais giraitėse, negalėjau rasti tokio paties priešiško ir agresyvio, kuriuos man kėlė žodis „invazija“.

Prireikė nemažai laiko, kad suprasčiau, koks svarbus yra „požiūris“, kad žodžiuose slypi gilios, per šimtmečius susisluoksniavusios prasmės ir kad pažodinis vertimas iš vienos kalbos į kitą ne visada gali perteikti tas vertybes, kurios suformavo terminus ir sąvokas. Net dabar, jei Vikipedijoje ieškome įrašo *Völkerwanderungen*, paskui atitinkamo įrašo italų kalba, vis dar randame straipsnį pavadinimu *Invasioni barbariche*; prancūzų kalba šis terminas yra *invasions barbares*, ispanų kalba – *invasiones bárbaras*; tai rodo, kad pietų Europos tautos „pasivaikščiojimus“ patyrė daug dramatiškiau nei germanų tautos.

Kai nuo vaikystės dirbama keliomis kalbomis, susikaupia daug patirties ir emocijų, atsiveria nauji horizontai ir visas gyvenimas praturtėja, nesvarbu, kokią profesiją vėliau ketinama pasirinkti, nors ir teisininko – būtent tą sritį pasirinkau baigusi vidurinę mokyklą.

Kalbos, teisė, lyginamosios studijos

Klasikiniame Teisės fakultete, kuriame mokiausi devintajame dešimtmetyje, užsienio kalbų studijoms nebuvo skiriama daug dėmesio. Paprastai studentai įgydavo klasikinį išsilavinimą ir galbūt geriau nei bet kurią kitą Europos kalbą mokėjo graikų ir lotynų kalbas. Iki projekto „Erasmus“ įgyvendinimo dar buvo toli, o mintis, kad dalį studijų programos kursų galėsime lankyti užsienyje, atrodė kaip chimera. Daugiausia dėmesio buvo skiriama nacionalinės teisės žinioms, būtinoms rengiantis tapti teisėjais, advokatais ir notarais.

Vis dėlto tais metais pradėję populiarėti lyginamosios teisės kursai, vėliau tapę privalomais visiems Italijos studentams, netrukus leido suprasti, kad bet kurios užsienio teisinės sistemos analizė ir studijos vyksta per kalbos filtrą.

Laimingiausiems iš mūsų, paskatintiems kelių šviesių profesorių, pavyko įstoti į *Faculté Internationale de Droit Comparé* (Tarptautinis lyginamosios teisės fakultetas) Strasbūre; ten galėjome susitikti su profesoriais ir studentais vokiečiais, anglais, prancūzais ir belgais, taip pat ir tuomet dar ne Sąjungos piliečiais lenkais, čekoslovakais ir vengrais ir taip patirti visiškai kitokią nei mums pažįstama kultūrinę, kalbinę ir politinę tikrovę.

Tuo ypatingu istoriniu momentu devintojo dešimtmečio viduryje, kai klestėjo susidomėjimas lyginamosiomis studijomis, tie, kurie jau mokėjo kelias užsienio kalbas, neabejotinai turėjo pranašumą siekdami akademinės karjeros šioje srityje, ir neatsitiktinai tuo metu mokslus baigę lyginamųjų studijų ekspertai labai susidomėjo teisinio vertimo tema, nes tyrinėdami *kitoniškumą* ir *skirtingumą* teisės srityje jie pirmiausia susidūrė (natūraliai ir neišvengiamai) su kalbos problema.

Teisinio vertimo tyrimuose lyginamoji perspektyva buvo derinama su istorine. Pirmiausia todėl, kad supratimas apie teisės terminijos raidą ir skirtingų nacionalinių teisės kalbų vystymąsi istoriniu aspektu padėjo suprasti patiriamus vertimo sunkumus. Antra, dėl to, kad būtent iš istorinės perspektyvos galima suprasti, kaip tam tikri žodžiai įgijo ar prarado specifinę reikšmę, ir atskleisti, kaip teisinę kalbą suprasti iki galo galima tik atsižvelgiant į tam tikrą kultūrinį kontekstą.

Nuo devintojo dešimtmečio pabaigos stiprėjant programai „Erasmus“, o vėliau – plintant dvigubiems diplomams, t. y. dviejų skirtingų šalių universitetų organizuojamoms studijoms, užsienio kalbų mokymas pamažu tapo vis aktualesnis, taip pat ir teisės fakultetuose.

Tuo pat metu Sąjungos teisės aspektas buvo įtrauktas į visas teisės švietimo sritis, skatinant skirti dėmesį kalbos aspektams, kurie išryškėja, kai nacionalinių įstatymų leidėjai susiduria su būtinybe Sąjungos teisę perteikti savo nacionaline kalba; šis aspektas tapo dar sudėtingesnis, ypač nuo 2004 m., kai į Europos Sąjungą įstojo dešimt naujų šalių ir oficialiųjų kalbų skaičius išaugo iki 24, o pastaruoju metu nebeliko išimties airių kalbai.

Italijoje į teisės studijų programas dabar įtraukti teisės kalbų kursai ir, nors rečiau, teisinio vertimo kursai, kurie leidžia studentams susipažinti su vis labiau viršnacionaliniu mūsų teisės aspektu, suvokiant ne tik skirtingų teisinių kultūrų dialogo sunkumus, bet ir tokio dialogo kuriamą neabejotiną intelektinį interesą. Antrosios pakopos (*post-lauream*) studijose vis dažniau rengiami teisinio vertimo kursai, skirti konkrečioms teisės sritims, o doktorantūros studijose tarpdisciplininis požiūris skatina teisininkų ir kalbininkų dialogą. Palyginti su tuo, kas buvo prieš kelis dešimtmečius, italų teisininko rengimas vis dažniau perkeliamas į Europos dimensiją, o daugiakalbystė yra to pasekmė.

Daugiakalbystės mokymas ateities teisininkams

Pasiekus šią naują teisės kursų dimensiją, dabar peržengiančią nacionalinių sienų ribas, svarbu, kad tie, kas rengia jaunuosius teisininkus, supažindintų juos su Sąjungos daugiakalbystės keliamais sunkumais ir teikiamomis galimybėmis.

Iš tiesų būtina atskleisti teisinio vertimo džiaugsmus ir išbandymus, paaiškinti, kaip sudėtinga iš vienos kalbos į kitą išversti techninius terminus, kurie susiformavo per šimtmečius, įspėti apie netikrus vertėjo draugus ir pabrėžti tam tikrų terminų, kurie yra ir lieka neišverčiami, nepakartojamumą ir žavesį. Pavyzdžiui, kaip į bet kurią kitą

Sąjungos kalbą išversti sąvoką *interessi legittimi*, kuri mums, italams, yra administracinių teismų kompetencijos atskyrimo nuo paprastų teismų kompetencijos kriterijus?

Vis dėlto taip pat svarbu pabrėžti politinį kalbos vaidmenį Sąjungos teisės derinimo procese. Vertimas daugiakalbiame kontekste nėra tik daugelio vertimų į skirtingas Sąjungos kalbas visuma, bet juo turi būti siekiama tų pačių tikslų, kaip ir pačiais daugiakalbiais teisės aktais, būtent teisės derinimo.

Todėl šiandien egzistuojantis modelis nebėra pagrįstas tik binarine logika tų, kurie verčia iš vienos kalbos į kitą: ši operacija, nors ir sudėtinga, jau turi tūkstantmetę patirtį. Iššūkis, kurį daugiakalbystė siūlo naujosioms kartoms, yra kitoks ir prasideda nuo idėjos, kad 24 oficialiosiomis kalbomis parengtos ir perkeltos į 28 (po „Brexit“o, deja, 27) valstybes nares Sąjungos normos visur lemia tą patį rezultatą, suteikdamos vienodas teises visiems Sąjungos piliečiams.

Mūsų Europos namų daugiakalbis kontekstas yra turtingas ir sudėtingas. Jis remiasi tvirtu pagrindu. Pirmiausia ir svarbiausia yra tai, kad turime įtvirtintą oficialiosios daugiakalbystės, arba kalbų lygybės, principą, pagal kurį kiekviena oficialioji kalba turi tokį patį statusą kaip ir kitos, nepriklausomai nuo kalbėtojų skaičiaus, ir kuris reiškia ne tik tai, kad teisės aktų tekstai turi būti priimami visomis oficialiosiomis kalbomis, bet ir tai, kad to paties teisės akto redakcijos skirtingomis kalbomis yra vienodai patikimos. Pats Teisingumo Teismas savo suformuotoje jurisprudencijoje nusprendė, kad Bendrijos teisės akto versija viena kalba savaime negali būti laikoma pranašesne už versijas kitomis kalbomis, nes vienodas Bendrijos teisės taikymas reikalauja, kad aiškinant būtų atsižvelgiama ir į kitas kalbines versijas (žr. 1969 m. lapkričio 12 d. Sprendimo *Stauder*, 29/69, [EU:C:1969:57](#), 3 punktą ir 1997 m. liepos 17 d. Sprendimo *Ferriere Nord / Komisija*, C-219/95 P, [EU:C:1997:375](#), 15 punktą).

Reikia nepamiršti, kad daugeliu atvejų oficialioji daugiakalbystė grindžiama teisine fikcija, ypač prezumpcija, kad visos kalbinės versijos rengiamos tuo pačiu metu ir yra identiškos, nors iš tikrųjų taip beveik niekada nebūna. Daugiakalbis tekstų rengimas skirtas tam, kad būtų sukurtas Sąjungos teisės aktų leidėjo numatytą prasmę išreiškiantis ir jo numatytas pasekmes sukeliantis tekstas, o autentiško teksto patikimumas vertinamas pagal jo aiškinimą ir praktinį taikymą, todėl daugiakalbiai tekstai turi būti parengti taip, kad teismai vienodai juos aiškintų ir taikytų visuose skirtinguose nacionaliniuose kontekstuose. Tačiau tikimybė, kad skirtingomis kalbomis parengtos teisės akto versijos bus suprantamos vienodai, yra mažesnė, jei skirtinguose tekstuose nesilaikoma tos

pačios nuorodų sistemos, nesvarbu kokia kalba jie parengti. Bendra Sąjungos nuorodų sistema nėra savaime suprantamas dalykas – ją vis dar kuriame.

Sąjungos daugiakalbystė – unikalus nuotykis. Unikalus, nes dar niekada anksčiau teisinė sistema neveikė 24 oficialiomis kalbomis, kurios gali sudaryti 552 kalbų derinius, nes kiekviena kalba gali ir turi būti verčiama į kitas 23 kalbas. Tai unikalų, bet taip pat įmanoma. Tai įmanoma, nes mes, europiečiai, suvieniję įvairovę, tuo tikime.

Latvių kalba ir daugiakalbystė Latvijoje

— Prof. dr. iur. Sanita Osipova

Sanita Osipova yra teisėja, teisės mokslų daktarė ir universiteto profesorė. Nuo 2011 m. rugpjūčio mėn. iki 2022 m. vasario mėn. ji buvo Latvijos Respublikos Konstitucinio Teismo teisėja, šio teismo pirmininko pavaduotoja, o nuo 2020 m. spalio mėn. iki 2022 m. vasario mėn. – Konstitucinio Teismo pirmininkė. 2006 m. Sanita Osipova buvo paskirta Latvijos universiteto Teisės fakulteto Teisės teorijos ir istorijos katedros profesore. Jos mokslinė veikla apima paskaitas nacionalinėse ir tarptautinėse mokslo konferencijose, taip pat daugiau nei 100 publikacijų teisės teorijos ir istorijos, konstitucinės teisės, teisės sociologijos ir teisinės etikos temomis. 2020 m. Sanitai Osipovai buvo suteiktas „2020 metų Latvijos Europos metų žmogaus“ titulas. 2021 m. sausio 19 d. už straipsnių ciklą „Tauta, kalba, teisinė valstybė: pakeliui į rytojų“ jai buvo įteikta Latvijos mokslų akademijos skiriama Latvijos istorijos Arveds Švābe premija. Nuo 2021 m. ji yra Latvijos mokslų akademijos narė korespondentė.

*„...vienas didžiausių stebuklų: RAŠYMO DŽIAUGSMAS.
Ranka rašo įvairius ženklus, braižo vertikalias ir horizontalias linijas
ir iš jų formuojami sudėtingi minties statiniai, prieinami milijardams žmonių“.*

Zenta Mauriņa¹

Latviai sako: „Tėvynė ir gimtoji kalba“. Tai išreiškia mūsų įsitikinimą, kad žmogaus asmenybės pagrindus formuoja žemė, kurią jis paveldi iš savo protėvių, ir kalba, kuri leidžia jam integruotis į savo tautą. Šios dvi dalys – žemė ir kalba – užtikrina tautos tęstinumą ir tvarumą, sukuria tiltą tarp praeities bei ateities ir sujungia tai, ką žmogus gauna iš tėvų, su tuo, ką jis sukuria per savo gyvenimą ir perduoda vaikams.

Sunku pervertinti kalbos svarbą formuojantis asmenybei ir socialiniam gyvenimui. Būtent dėl kalbos asmuo iš biologinės būtybės tampa socialine būtybe: ji formuoja jo asmenybę ir mąstymo pagrindus, sudaro sąlygas bendrauti su kitais asmenimis ir atveria pasaulį, kuriame daug kas gali būti įvardyta ir apibūdinta. Kalba, kuria išreiškiamos mintys ir kuria žmonės kuria subtilius santykių ir bendradarbiavimo modelius, yra viena iš būtinų kiekvienos organizuotos visuomenės, įskaitant tautą, sukūrimo ir egzistavimo sąlygų. Kalba suvienija skirtingus individus į kolektyvinę ir nedalomą visumą ir jiems sudaro sąlygas dalytis, dirbti kartu, užjausti, džiaugtis, liūdėti, taip formuojant kolektyvinę sąmonę, kurioje yra vietos tiek didingoms mintims, tiek stipriems jausmams ir sunkiems išgyvenimams, ypač būdingiems tai kultūrai. Viena kalba skiriasi nuo kitos ne tik skambesiu, struktūra ir kitomis jai būdingomis savybėmis, bet ir sampratomis, kurios žinomos tik tam tikrai visuomenei, nes kalba yra visuomenės kultūros veidrodys. Kalba atskiria visuomenę nuo likusio pasaulio, sutelkia žmones, suvienija ją į tautą. Yra žodžių, kuriuos nelengva išversti į kitas kalbas. Pavyzdžiui, latvių kalboje vienas iš tokių žodžių yra „talka“, reiškiantis tradiciją nemokamai padėti kaimynams atlikti svarbius darbus, kaip antai surinkti šieną ar nukasti bulves. Kalba sudaro sąlygas tautai sukurti savo vienybės magiją, kurią supranta tik ji pati ir kuri gali būti perduota ateities kartoms.

1 | Zenta Mauriņa „Sirds mozaika“. Atbalsis. Ryga: Jumava, 2019, p. 50. Rašytoja ir vertėja Zenta Mauriņa (1897–1978 m.) – latvių literatūrinės ir filosofinės esė žanro pradininkė ir sudarytoja.

„Tėvų tėvai pastatė lieptus,
Vaikų vaikai jais eina;
Vaikai, pereikite juos taip,
Kad tai tęstųsi visą gyvenimą.“
*Latvių liaudies daina*²

Kalba yra raktas į tautos sielą. Kiekviena nauja kalba, kurią išmokstame, atveria duris į unikalų ir spalvingą kitos kultūros suformuotą pasaulį.

Niklas Luhmann rašė, kad „visuomenė negali peržengti kalboje nustatytų ribų“³. Tuo pat metu visuomenė nuolat papildo kalbą ir toliau plečia šias ribas. Gimtosios kalbos reikia mokytis visą gyvenimą, nes kiekviena nauja patirtis ją papildo naujais žodžiais ir atveria naujas galimybes. Kiekviena nauja kalba, kurią išmokstame, atveria platesnius horizontus ir mūsų dvasiai.

Akivaizdu, kad kalba yra esminis visuomenės bruožas, ją vienijantis elementas ir jos vertybė, sudaranti sąlygas jos tvarumui. Kalbos praradimas taip pat reikštų, kad būtų prarasta svarbi tapatybės ir kultūrinio paveldo dalis. Reikšminga kiekvienos kultūros dalis yra susijusi su šiais žodžiais: tautosaka, literatūra, filmai, dainų tekstai. Tai apima ir visą teisės sritį, t. y. žodžiais suformuluotas teisės normas, jurisprudenciją ir doktriną. Prarasti savo kalbą reiškia prarasti ir dalį kolektyvinės atminties.

Kalba latvių tautai yra itin svarbi, nes šimtmečius mus, latvius, tik ji vienijo. Paaiškinimą galima rasti istorijoje. Nors latvių istorinės šaknys siekia daugiau nei tūkstantį metų, Latvijos valstybė, kuri dabar vienija ir saugo tautą, ką tik atšventė savo šimtmetį. Be to, pusę šio laiko Latvija buvo okupuota. Per visą istoriją latvių ir lyvių žemės buvo prijungtos prie Livonijos, Lenkijos-Lietuvos, Švedijos ir Rusijos imperijos teritorijų; Latvija buvo okupuota Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos, o viduramžiais Livonijos miestai priklausė Hanzos lygai. Nuo XIII a., kai dabartinėje Latvijoje susikūrė pirmasis valstybinis darinys, valdžia su žmonėmis kalbėjo svetima kalba. Kartu su užkariautojais į latvių ir lyvių žemes paeiliui buvo įvestos lotynų, vokiečių, švedų, lenkų ir rusų kalbos. Be to, buvo

2 | Žodžių junginys „liaudies daina“ (iš vokiečių kalbos „Volkslied“) į tarptautinę kultūros srovę pateko su Švietimo epochos filosofo ir rašytojo Johano Gotfrydo Herderio (pirmą kartą paminėto 1773 m.) darbais. Plačiau prasme latvių liaudies dainos – tai visa dainuojamoji tautosaka, žodžiu perduodama žmogaus žmogui, tačiau ši sąvoka paprastai vartojama kalbant apie seniausią dainuojamosios tautosakos dalį – vadinamąsias klasikines liaudies dainas, kurių sinonimas yra *dainas* (iš lietuviško žodžio „dainà“).

3 | Луман, Н., Общество как система. Москва: Логос, 2004, p. 45.

laikas, kai mūsų protėviai nebuvo pavaldūs vienai viešajai valdžiai, nes buvo išsiskirstę po skirtingas šalis. Pavyzdžiui, XVII a. mūsų protėvių žemių valstybininkai kalbėjo iš dalies lenkiškai ir iš dalies švediškai, o užkariautojai naudojosi vietos aukštuomenės privilegijomis, viena iš kurių buvo vokiečių kalbos vartojimas vietos administracijoje. XVIII a., suvienyti Rusijos imperijoje, mūsų protėviai buvo paskirstyti į skirtingas gubernijas. Baltijos gubernijose, pripažįstant vietos tradicijas, iki XIX a. antros pusės valstybinė kalba buvo vokiečių, o rytų latvių – latgalių, kurie priklausė Vitebsko gubernijai, – valstybinė kalba buvo rusų. Viduramžiais Katalikų bažnyčia į tikinčiuosius kreipdavosi lotyniškai. Latvių kalba į Bažnyčią pateko tik XVI a., kai po Reformacijos Liuteronų bažnyčioje susikūrė latvių kongregacijos ir pasirodė pirmieji Šventojo Rašto vertimai į latvių kalbą.

Latvių istorinė patirtis yra įvairi, daugiakultūre ir daugiakalbė, nes šimtmečius stengėmės kalbėti svetimomis kalbomis. Tik latvių kalba ir joje sukurtas kultūros paveldas, visų pirma *dainas* (arba liaudies dainos), mums padėjo per amžius išlaikyti vienybės idėją, puoselėti ir išsaugoti savo tapatybę neišnykstant didelėse tautose, iš baltų genčių tapti tauta, galiausiai suvokti (galbūt per vėlai) finougrų – lyvių – teisę į tapatybę ir priimti daugybę per visą istoriją išlikusių mažumų, susikurti ir įgyvendinti svajonę apie savo valstybę. Latvių kalba kaip konstitucinė vertybė ir konstitucinės tapatybės pagrindas įtvirtinta Latvijos Respublikos Konstitucijoje⁴. Konstitucijos preambulėje nurodyta: „Latvijos tapatybę Europos kultūros erdvėje nuo seno formavo latvių ir lyvių tradicijos, latvių gyvensena, latvių kalba, visuotinės žmogiškosios ir krikščioniškosios vertybės“.

Kartu latvių tauta istoriškai vystėsi ir gyveno daugiakalbėje erdvėje, kurioje didelė dalis žmonių kalba keliomis kalbomis. Tradiciškai iki XX a. antros pusės tai buvo latvių, vokiečių ir rusų kalbos, tačiau dabar dėl globalizacijos vokiečių kalba užleidžia pozicijas anglų kalbai. Kodėl būtent šios kalbos? Latvių kalba, nes nuo pat Latvijos Respublikos įkūrimo 1918 m. ji yra valstybinė kalba, kuria bendrauja ir latviai, ir tautinių mažumų atstovai. Vokiečių kalba, nes beveik 700 metų didžiojoje Latvijos dalyje ji buvo viešojo administravimo kalba, teismo proceso kalba ir kalba, kuria buvo galima įgyti išsilavinimą. Be to, iki 1939 m. Latvijoje gyveno didelė Baltijos vokiečių tautinė mažuma. Rusų kalba, nes nuo XIX a. pabaigos iki Latvijos valstybės įkūrimo ji buvo valstybinė kalba. Rusai, kaip ir estai, lietuviai, lenkai, žydai ir romai, istoriškai taip pat sudarė didelę mažumą.

4 | 1922 m. vasario 15 d. Steigiamojo susirinkimo priimtame Latvijos Respublikos pagrindiniame įstatyme (Konstitucijoje) nustatyti Latvijos valstybės konstituciniai pagrindai, valstybės santvarka ir asmens santykis su valstybe.

Istoriškai Latvijoje latviai visada gyveno kartu su kitų tautybių žmonėmis. Latvių nacionalinė kultūra, susiformavusi dar iki Latvijos valstybės įkūrimo, tapo nepriklausomos valstybės kultūros pagrindu. Latvijos tautinių mažumų kultūros savo ypatingą raidos kelią pradėjo po 1918 m. lapkričio 18 d., kai etnokultūrinės grupės tapo tautinėmis mažumomis, o jų nariai – Latvijos piliečiais. Tautinių mažumų teisės Latvijos Respublikoje gerbiamos nuo pat valstybės sukūrimo. 1918 m. lapkričio 17 d. priimta Liaudies tarybos politinė platforma⁵, kuria buvo padėti valstybės pamatai ir kurioje buvo numatyta: „Tautinių grupių kultūrinės ir nacionalinės teisės užtikrinamos pagrindiniuose įstatymuose“.

Nors sukūrus Latvijos Respubliką valstybinė kalba buvo latvių, valstybė su piliečiais bendravo trimis kalbomis, įskaitant vokiečių ir rusų kalbas. Latvių, vokiečių ir rusų kalbos taip pat skambėjo iš įstatymų leidėjo tribūnos, nes tautinėms mažumoms buvo atstovaujama ir Steigiamajame susirinkime⁶, ir vėliau *Saeima*⁷. Latvijos teisininkai daugiausia studijuodavo vokiečių kalba Tartu, rusų kalba Maskvos, Sankt Peterburgo ar kituose imperijos universitetuose, prancūzų kalba – už imperijos ribų, pavyzdžiui, Paryžiuje, o Baltijos vokiečiai studijuodavo Vokietijos universitetuose. Latvijos teisinė terminija dar tik kūrėsi, trūko teisinės literatūros latvių kalba. Be to, teisei praktikai reikėjo kvalifikuotų teisininkų, gerai mokančių visas tris kalbas, nes klientai buvo skirtingų tautybių. Jau pirmajame Latvijos teisininkų suvažiavime, į kurį 1932 m. susirinko visų tautybių Latvijos teisininkai, buvo priimta rezolucija dėl teisinio švietimo: „Atsižvelgiant į konkrečius teisinės literatūros studijų poreikius ir specifines Latvijos aplinkybes, Teisinio švietimo ir teisininkų profesinio statuso skyrius pageidauja, kad iš L. U. (Latvijos universiteto) Teisės fakulteto absolventų būtų reikalaujama gerai mokėti vokiečių ir rusų kalbas“⁸. Daugiakalbystė viešojo administravimo ir švietimo srityse Latvijoje tęsėsi

5 | Pirmoji ir aukščiausia laikinoji įstatymų leidybos institucija (iki Latvijos Steigiamojo susirinkimo sušaukimo) 1918–1920 m.

6 | Pirmasis išrinktas parlamentas, veikęs nuo 1920 m. gegužės 1 d. iki 1922 m. lapkričio 7 d., pradėjo parlamentinės demokratijos laikotarpį Latvijos Respublikoje.

7 | Latvių tautos atstovaujamoji institucija (Parlamentas), kuri atlieka teisėkūros funkcijas ir kurią sudaro 100 tautos atstovų (*Saeima* narių).

8 | Jurovska O., Pirmais juristu kongress. Atreferējums. Jurists, 1932, Nr. 1 (35), p. 10.

iki 1934 m., kai po Karlio Ulmanio įvykdyto valstybės perversmo⁹ buvo sustiprinta nacionalinė valstybė, kurioje buvo vartojama tik latvių kalba.

Sovietų okupacijos metais Latvijos teritorijoje buvo įvesta priverstinė daugiakalbystė. Nors Sovietų Sąjunga tęsė XIX a. antroje pusėje Rusijos imperijos pradėtą rusifikacijos politiką ir visose okupuotose teritorijose gyventojai privalėjo mokėti rusų kalbą, suvienytų respublikų gyventojams buvo palikta galimybė vartoti gimtąją kalbą, taip pat ir teisėkūroje bei teismo procese. Latvijos SSR vaikai buvo mokomi rusų ir latvių kalbų, taip pat vienos užsienio kalbos – dažniau vokiečių arba anglų, rečiau prancūzų.

Po nepriklausomybės atkūrimo Latvija, stiprindama latvių kalbos, kaip valstybinės, vartojimą, taip pat skatina tautinių mažumų kultūrų ir daugiakalbystės plėtrą. Konstitucinis Teismas pabrėžė: „Konstitucijos 114 straipsnis atskleidžia tautinių mažumų orumo principo, įtvirtinto Konstitucijos įvade, turinį. Taigi kartu su latviškomis vertybėmis Latvijoje saugomas ir tautinių mažumų savitumas“¹⁰. Latvija pripažįsta, kad valstybė turi užtikrinti tautinei mažumai priklausančiam vaikui teisę mokytis gimtosios kalbos ankstyvaisiais ugdymo etapais. Tai reiškia, kad valstybė turi užtikrinti, kad vaikai tarpusavyje galėtų bendrauti gimtąja kalba. Tai galima užtikrinti suteikiant vaikams galimybę mokytis gimtosios kalbos arba mokytis gimtąja kalba ikimokyklinio ir pradinio ugdymo įstaigose¹¹.

Latvijai įstojus į Europos Sąjungą, latvių kalba tapo viena iš oficialiųjų Europos Sąjungos kalbų. Latvija tęsia savo daugiakalbystės tradiciją, tačiau dabar tai daroma atsižvelgiant į Europos Sąjungos pagrindines laisves ir demokratinę teisinę valstybę. Latvijos piliečių bendravimas su kitais Europos Sąjungos piliečiais ir laisvas judėjimas Europos Sąjungos teritorijoje skatina juos norėti laisvai išlaikyti ilgametę Latvijos tradiciją mokėti daug kalbų.

Per visą istoriją latviai išsaugojo savo tautinę tapatybę, kalbėdami latviškai, ir tuo pat metu mokėsi užsienio kalbų – tiek per prievartą, nes mus valdė svetimšaliai valdovai,

9 | Naktį iš 1934 m. gegužės 15 į 16 d. ministro pirmininko Karlio Ulmanio vadovaujama sąmokslininkų grupė įvykdė valstybės perversmą. Dėl to buvo sustabdytas Konstitucijos galiojimas, paleista *Saeima*, reorganizuota vyriausybė ir įvesta karo padėtis. Taip Latvijos Respublikoje buvo įvestas autoritarinis režimas.

10 | 2019 m. balandžio 23 d. Latvijos Respublikos Konstitucinio Teismo sprendimo byloje Nr. 2018-12-01 23 punktas.

11 | 2020 m. birželio 19 d. Latvijos Respublikos Konstitucinio Teismo sprendimo byloje Nr. 2019-20-03 18.1 punktas.

tiek savanoriškai, norėdami plėsti žinias, plėtoti verslą, laisvai keliauti po pasaulį, bendradarbiauti mokslo ar kultūros srityje arba tiesiog geriau suprasti kaimynus, priklausančius tautinėms mažumoms. Daugiakalbystė yra vienintelis būdas užmegzti lygiavertį dialogą daugiakultūroje visuomenėje, kur kiekvieno dalyvaujančio asmens tapatybė ne tik išsaugoma, bet ir stiprinama, nes mokėdami užsienio kalbas plečiame savo kalbinį akiratį.

Valstybinė kalba ir su jos statusu susijusių konstitucinių garantijų aiškinimas Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo praktikoje

— **Prof. dr. Danutė Jočienė**

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo pirmininkė, Mykolo Romerio universiteto profesorė, Europos Žmogaus Teisių Teismo teisėja (2004–2013), keletą knygų ir daugelio straipsnių žmogaus teisių klausimais autorė.

Įvadas

Kalbų įvairovės pagrindų¹ susiformavusi Europos Sąjunga remiasi, be kita ko, ir savo valstybių narių konstitucinėmis tradicijomis, o viena iš tokių konstitucinių tradicijų yra valstybinės arba oficialiosios kalbos teisinės apsaugos valstybėse narėse užtikrinimas.

Tačiau kartu, Europos Sąjungos valstybių narių teisinėse sistemose saugant valstybinę arba oficialiąją kalbą, be kita ko, konstituciniu lygmeniu, neturi būti pažeistas tiek Europos Sąjungos teisėje, tiek jos valstybių narių nacionalinėse teisinėse sistemose taikomas bendrasis nediskriminavimo ir asmenų lygybės principas, drauge užtikrinant asmenų nediskriminavimą kalbiniu pagrindu, taip pat turi būti garantuojamos tokios demokratinės visuomenės vertybės, kaip tolerancija, teisingumas ir pagarba žmogaus orumui.

Šiame kontekste paminėtina, jog Europos Sąjungos sutarties 2 straipsnyje nustatyta, kad Europos Sąjunga yra grindžiama šiomis vertybėmis: pagarba žmogaus orumui, laisve, demokratija, lygybe, teisine valstybe ir pagarba žmogaus teisėms; šios vertybės yra bendros valstybėms narėms, gyvenančioms visuomenėje, kurioje vyrauja nediskriminavimas, tolerancija, teisingumas, solidarumas ir moterų bei vyrų lygybė.

Be to, minėtos sutarties 3 straipsnio 3 dalyje, be kita ko, pabrėžta, kad Europos Sąjunga gerbia turtingą savo kultūros ir kalbų įvairovę bei užtikrina, kad Europos kultūros paveldas būtų saugomas ir turtinamas. Taigi pagarba, *inter alia*, kalbų įvairovei Europos Sąjungoje yra vienas iš tų pamatinių principų, į kuriuos turi atsižvelgti ir jos valstybės narės, savo konstitucinėse sistemose nustatydamos tam tikras priemones valstybinės arba oficialiosios kalbos apsaugai (*inter alia*, konstituciniu lygmeniu).

Taigi Europos Sąjungos valstybės narės, saugodamos ir puoselėdamos savo valstybinę arba oficialiąją kalbą, turi ir laikytis minėtų pamatinių vertybių, kuriomis grindžiama pati Europos Sąjunga, ir kartu skatinti pagarbą, *inter alia*, kalbų įvairovei Europos Sąjungoje.

Europos Sąjungos valstybėse narėse konstitucinės nuostatos dėl valstybinės arba oficialiosios kalbos ir (arba) konkrečių su kalbos vartojimu susijusių žmogaus teisių ir laisvių bei jų garantijų yra konstitucinės justicijos institucijų aiškinimo objektas. Ne išimtis ir Lietuvos Respublika, kur Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas (toliau

1 | Kalbų įvairovės svarba, https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/file_import/lt_lithuanian_24.pdf

– ir Konstitucinis Teismas arba Teismas) ne kartą buvo pasitelktas su konstituciniu valstybinės kalbos statusu Lietuvoje susijusioms garantijoms aiškinti.

Pabrėžtina, kad Lietuvos Respublikos Konstitucija (toliau – Konstitucija) įtvirtina valstybinės kalbos apsaugos garantijas, o Konstitucinis Teismas, remdamasis Konstitucija, yra sprendęs ne vieną konstitucinės justicijos bylą, kurioje aiškino šias garantijas ir palaipsniui formavo oficialiąją konstitucinę valstybinės kalbos apsaugos ir jai taikomų garantijų doktriną.

Taigi šiame straipsnyje pirmiausia apžvelgiamas lietuvių kalbos, kaip valstybinės kalbos, statuso Konstitucinio Teismo konstitucinėje jurisprudencijoje aiškinimas. Be to, atskleidžiamos ir joje aiškintos kitos dvi su konstituciniu valstybinės kalbos, statusu susijusios konstitucinės garantijos: pirmiausia, bendroji asmenų nediskriminavimo kalbos pagrindu garantija (arba diskriminacijos kalbos pagrindu uždraudimas) ir, antra, specialioji procesinė teisės į vertėją garantija.

Šios konstitucinės garantijos buvo ir tebėra itin aktualios Lietuvoje užtikrinant tautinių mažumų² teises, taip pat vis gausėjant Lietuvoje gyvenančių užsieniečių (tiek teisėtai esančių valstybės teritorijoje, tiek trečiųjų šalių piliečių, neteisėtai kirtusių Lietuvos valstybės sieną³), taigi didėjant ir kitų, ne tik lietuvių, kalbų (t. y. užsienio kalbų) vartojimo valstybės ir visuomenės gyvenime svarbai. Minėtos garantijos gali būti laikomos ir

2 | 2011 m. visuotinio gyventojų surašymo duomenimis, 84,2 proc. Lietuvos gyventojų sudarė lietuviai, 6,6 proc. – lenkai, 5,8 proc. – rusai, 2,3 proc. – baltarusiai, ukrainiečiai ir kitų tautybių gyventojai. Kaip gimtąją kalbą savo tautybės kalbą nurodė, pavyzdžiui, 77,1 proc. lenkų, 87,2 proc. rusų. Lietuvos statistikos departamento duomenys, https://osp.stat.gov.lt/documents/10180/217110/Gyv_kalba_tikyba.pdf/1d9dac9a-3d45-4798-93f5-941fed00503f 2021 m. gyventojų ir būstų surašymo duomenimis, pagal tautybę 84,6 proc. gyventojų – lietuviai (2011 m. – 84,2 proc.); lenkai išlieka didžiausia tautine mažuma – šalyje, jų yra 6,5 proc., rusų – 5 proc., baltarusių – 1 proc. Žr. <https://osp.stat.gov.lt/informaciniai-pranesimai?eventId=288049>. Istoriniu požiūriu, laikantis N. Girasoli pateikto tautinių mažumų skirstymo į tautines mažumas su istorinėmis šaknimis ir etnines tautines mažumas, G. Potašenko nuomone, pavyzdžiui, lenkų, rusų tautinės mažumos Lietuvoje priskiriamos pirmosioms. Katuoka, S. ir kt. *Tautinių mažumų apsauga: tarptautinės teisės aspektai*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013, p. 14.

3 | Lietuvoje nuo 2021 m. sausio 1 d. registruoti neteisėtos migracijos srautai (iš viso 4 309 migrantai) rodo, kad pagal deklaruotą pilietybę daugiausia yra piliečių iš Irako (2 858), Kongo (203), Sirijos (170), Kamerūno (135), Baltarusijos (102) ir Afganistano (101). Lietuvos statistikos departamento 2021 m. gruodžio 13 d. duomenys, <https://ls-osp-sdg.maps.arcgis.com/apps/dashboards/9b0a008b1fff41a88c5efcc61a876be2>

Europos Sąjungai reikšmingomis asmenų daugiakalbystės⁴ užtikrinimo apraiškomis, o kartu ir reikšti pagarbos, *inter alia*, kalbų įvairovei Europos Sąjungoje skatinimą.

I. Lietuvių kalbos, kaip valstybinės kalbos, statuso aiškinimas konstitucinėje jurisprudencijoje

Vykdydamas konstitucinį teisingumą, garantuodamas Konstitucijos viršenybę teisės sistemoje ir konstitucinį teisėtumą, Konstitucinis Teismas yra konstitucinių vertybių saugotojas ir puoselėtojas, besirūpinantis jų pusiausvyra konkrečiuose konstituciniuose ginčiuose. Viena iš konstitucinių vertybių, kuriomis grindžiama Lietuvos Respublikos piliečių 1992 m. spalio 25 d. referendume priimta Konstitucija ir kurios realus įtvirtinimas, gynimas ir apsauga yra pačios valstybės *raison d'être*⁵, yra valstybinė kalba, įtvirtinta Konstitucijos 14 straipsnyje.

Jau Konstitucijos preambulėje pabrėžus, kad lietuvių tauta priima ir skelbia šią Konstituciją išsaugojusi, be kita ko, savo gimtąją kalbą ir raštą, toliau Konstitucijoje lietuvių kalbos, kaip valstybinės kalbos, statusas *expressis verbis* yra įtvirtintas jos I skirsnyje „Lietuvos valstybė“, kurio nuostatoms, kaip įtvirtinančioms ypatingas, pamatines konstitucines vertybes, nustatyta aukštesnio lygio konstitucinė apsauga (jos gali būti keičiamos tik referendumu (Konstitucijos 148 straipsnio 2 dalis)).

4 | Nors Europos Taryba skiria daugiakalbystės ir įvairiakalbystės sąvokas – pirmoji apima geografinėje teritorijoje vartojamas kalbų atmainas, o antroji (arba individualioji daugiakalbystė) – individualų vartojamų kalbų ar jų atmainų repertuarą, Europos Sąjunga daugiakalbystės terminą vartoja abiem atvejais (kartais pabrėžiant „individualiąją daugiakalbystę“). Europos kalbų lobynas: daugiakalbystės politikos ir praktikos tendencijos Europoje (red. G. Extra ir K. Yağmu), 2012, http://www.teachingenglish.org.uk/sites/teacheng/files/LRE_Lithuania_Europas_kalbu_Lobynas_-_Daugiakalbystes_Politikos_ir_Praktikos_Tendencijos_Europoje.pdf

5 | Konstitucinio Teismo 2006 m. rugpjūčio 19 d. nutarimas (Žin., 2006, Nr. 90-3529), 2009 m. rugsėjo 24 d. nutarimas (*ibid.*, 2009, Nr. 115-4888), 2014 m. sausio 24 d. nutarimas (TAR, 2014-01-24, Nr. 478).

Konstitucijos I skirsnio 14 straipsnyje nustatyta, kad „[V]alstybinė kalba – lietuvių kalba“⁶. Ši nuostata mokslinėje doktrinoje dėl jos įtvirtinimo būdo ir reikšmės traktuojama ir kaip pirminis konstitucinis principas⁷.

Aiškindamas Konstitucijos 14 straipsnį, Konstitucinis Teismas ne kartą yra pažymėjęs, kad lietuvių kalba – ypatinga konstitucinė vertybė, ji yra lietuvių tautos etninio ir kultūrinio savitumo pagrindas, tautos tapatumo ir išlikimo garantija; valstybinė kalba – bendrinė lietuvių kalba – yra tautos suvereniteto įteisinimo ir oraus bendravimo su pasauliu priemonė⁸.

Pirmasis lietuvių kalbos, kaip valstybinės kalbos, statuso aiškinimą iliustruojantis Konstitucinio Teismo nutarimas priimtas dar **1999 m. spalio 21 d.**⁹ Jis susijęs su tautinėms grupėms save priskiriančių piliečių asmenvardžių rašyba Lietuvos Respublikos piliečio pase.

Į Konstitucinį Teismą besikreipusio pareiškėjo šioje konstitucinės justicijos byloje – konkretaus teismo nagrinėtoje civilinėje byloje ieškovas prašė įpareigoti policijos komisariatą jam išduodamame naujame Lietuvos Respublikos piliečio pase jo vardą ir pavardę rašyti jo gimtąja (lenkų) kalba. Teismui, nagrinėjusiam ieškovo bylą, kilo abejonė dėl tuometinės Aukščiausiosios Tarybos¹⁰ priimto 1991 m. sausio 31 d. nutarimo „Dėl vardų ir pavardžių rašymo Lietuvos Respublikos piliečio pase“¹¹ nuostatos, pagal

6 | Lietuvos Respublikos Konstitucija (Žin., 1992, Nr. 33-1014; 1996, Nr. 64-1501, 122-2863; 2002, Nr. 65-2629; 2003, Nr. 14-540, 32-1315, 32-1316; 2004, Nr. 111-1423, 111-4124; 2006, Nr. 48-1701; TAR, 2019-04-02, Nr. 5330).

7 | Valstybinės kalbos principas įtvirtintas tik vienoje Konstitucijos nuostatoje; „jo buvimui konstatuoti, be nuorodos į šią nuostatą, daugiau nieko nereikia“. Kūris, E. Konstituciniai principai ir Konstitucijos tekstas (2). *Jurisprudencija*, 2002, t. 24 (16), p. 59.

8 | Konstitucinio Teismo 2007 m. gegužės 5 d. nutarimas (Žin., 2007, Nr. 52-2025) ir 2014 m. vasario 27 d. sprendimas (TAR, 2014-02-28, Nr. 2336).

9 | Žin., 1999, Nr. 90-2662.

10 1990–1992 m. dar vadintas Atkuriamuoju Seimu; šiuo metu tai – Lietuvos Respublikos Seimas.

11 | Šis nutarimas pripažintas netekusiu galios 2022 m. sausio 18 d. Seimo priimtu Lietuvos Respublikos asmens vardo ir pavardės rašymo dokumentuose įstatymu Nr. XIV-903, įsigaliojusiu 2022 m. gegužės 1 d. (su tam tikra išimtimi, susijusia su šio įstatymo įgyvendinamųjų teisės aktų parengimu). Seimo narių grupė su 2022 m. sausio 20 d. prašymu kreipėsi į Konstitucinį Teismą dėl konkrečių minėto nutarimo nuostatų atitikties Konstitucijai (be kita ko, jos 14 ir 29 straipsniams).

kurią ir nelietuvių tautybių Lietuvos Respublikos piliečių vardai ir pavardės pasuose rašomi lietuviškais rašmenimis, atitikties, be kita ko, Konstitucijos 22 straipsniui, įtvirtinančiam žmogaus teisę į privatumą, 29 straipsniui, nustatančiam konstitucinį asmenų lygiateisiškumo principą, ir 37 straipsniui, garantuojančiam tautinėms bendrijoms priklausančių piliečių teisę puoselėti, be kita ko, savo kalbą.

Tirdamas nurodytos nuostatos konstitucingumą, Konstitucinis Teismas pabrėžė iš konstitucinio valstybinės kalbos statuso įtvirtinimo kylančią valstybinės kalbos reikšmę, t. y. tai, kad valstybinė kalba saugo tautos identitetą, integruoja pilietinę tautą, užtikrina tautos suvereniteto raišką, valstybės vientisumą ir jos nedalomumą, normalų valstybės ir savivaldybių įstaigų funkcionavimą, o kartu sudaro prielaidas užtikrinti svarbias piliečių lygiateisiškumo garantijas, leidžiančias visiems piliečiams vienodomis sąlygomis bendrauti su valstybės ir savivaldybių įstaigomis, įgyvendinti savo teises ir teisėtus interesus.

Konstitucinis Teismas šioje konstitucinės justicijos byloje kartu pabrėžė iš šio valstybinės kalbos statuso išplaukiančią būtinybę įstatymų leidėjui įstatymais nustatyti, kaip šios kalbos vartojimas užtikrinamas viešajame gyvenime, taip pat nustatyti jos apsaugos priemonės.

Taigi iš šio Konstitucinio Teismo nutarimo matyti, kad **konstitucinis valstybinės kalbos statusas reiškia, jog lietuvių kalba privalomai vartojama tik viešajame Lietuvos gyvenime**. Antai, anot Konstitucinio Teismo, lietuvių kalba privaloma šiose viešosiose srityse: visose valstybės ir savivaldos institucijose, visose Lietuvoje esančiose įstaigose, įmonėse ir organizacijose; įstatymai ir kiti teisės aktai turi būti skelbiami valstybine kalba; raštvedyba, apskaitos, atskaitomybės, finansiniai dokumentai privalo būti tvarkomi lietuvių kalba; valstybės ir savivaldos institucijos, įstaigos, įmonės bei organizacijos tarpusavyje susirašinėja valstybine kalba. Tačiau pabrėžtina tai, kad kitose gyvenimo srityse asmenys nevaržomai gali vartoti bet kokią jiems priimtina kalbą.

Konstitucinis Teismas minėtame 1999 m. spalio 21 d. nutarime dėl tautinėms grupėms save priskiriančių piliečių pripažino, kad įrašų Lietuvos Respublikos piliečio pase rašymas valstybine kalba nepaneigia įvairioms tautinėms grupėms save priskiriančių piliečių teisės rašyti savo vardus ir pavardes bet kokia kita kalba, jeigu tai nesusiję su įstatyme nustatyta valstybinės kalbos vartojimo sritimi. Kartu šiame nutarime pabrėžta, kad Lietuvos Respublikos piliečio pasas yra oficialus dokumentas, patvirtinantis asmens ir valstybės nuolatinį teisinį ryšį, t. y. asmens pilietybę, o pilietybės santykiai yra viešojo valstybės gyvenimo sritis, todėl, Konstitucinio Teismo teigimu, asmens vardas ir pavardė

piliečio pase turi būti rašomi būtent valstybine kalba. Kitaip būtų paneigtas konstitucinis valstybinės kalbos statusas.

Vis dėlto pažymėtina ir tai, kad šie klausimai, susiję su įvairioms tautinėms mažumoms (grupėms) save priskiriančių piliečių asmenvardžių rašymu Lietuvos Respublikos piliečio pase, ilgą laiką kelia jautrias diskusijas visuomenėje ir jie ne kartą Konstitucinio Teismo buvo nagrinėti aiškinant minėtame 1999 m. spalio 21 d. nutarime suformuluotas nuostatas ir (ar) siekiant jas plačiau atskleisti.

Aiškindamas 1999 m. spalio 21 d. nutarimo nuostatas, įskaitant tai, kad asmens vardas ir pavardė piliečio pase turi būti rašomi valstybine kalba, iškilus klausimui dėl galimybės Lietuvos Respublikos piliečio pase daryti papildomus įrašus – tautinėms grupėms priklausančių asmenų asmenvardžius rašyti nelietuviškais rašmenimis ir nesugramatinta forma, Konstitucinis Teismas **2009 m. lapkričio 6 d. sprendime** padarė gana svarbią išvadą, kad, Lietuvos Respublikos piliečio pase įrašius asmens vardą ir pavardę valstybine kalba, to paties paso kitų įrašų skyriuje vis dėlto galima nurodyti asmens vardą ir pavardę kitokiais, ne lietuviškais, rašmenimis ir nesugramatinta forma, jei asmuo to pageidauja. Tokiais atvejais, Teismo nuomone, nebūtų pagrindo teigti, jog būtų paneigti iš Konstitucijos kylantys imperatyvai, kad „asmens vardas ir pavardė piliečio pase turi būti rašomi valstybine kalba“ ir kad viešajame valstybės gyvenime turi būti vartojama valstybinė kalba.

Taigi Konstitucinio Teismo 2009 m. lapkričio 6 d. sprendimas yra itin svarbus daugiakalbystės Europos Sąjungoje skatinimo ir kalbų įvairovės puoselėjimo požiūriu; šiuo sprendimu buvo išaiškinta, kad Lietuvos Respublikos piliečio pase galima daryti minėtus kitus įrašus, kuriuose tautinėms grupėms priklausančių asmenų asmenvardžiai rašomi nelietuviškais rašmenimis ir nesugramatinta forma. Taigi minėtu sprendimu ne tik paskatinta daugiakalbystė šių asmenų grupių atžvilgiu, bet ir sudarytos prielaidos vartoti šių asmenų gimtąją kalbą, nors gana ribotai, ir viešajame Lietuvos gyvenime.

Tokia paskata tiktų laikyti ir galimybę įtvirtinti (įstatymų leidėjo nuožiūra ar jo įgaliosos specialios valstybės institucijos vardu) **kitokias asmens vardo ir pavardės rašymo Lietuvos Respublikos piliečio pase taisykles nei ta, kad jie rašomi lietuviškais rašmenimis ir pagal tarimą** (t. y. kad rašant nelietuviškus vardus ir pavardes galima

vartoti ne tik lietuvių kalbos abėcėlės raides, bet ir kitus tik lotyniško pagrindo rašmenis)¹², tačiau tai darant būtina paisyti konstitucinio imperatyvo saugoti valstybinę lietuvių kalbą.

Ši galimybė Konstitucinio Teismo aptarta kitame, **2014 m. vasario 27 d., sprendime**, kuriame taip pat aiškintos 1999 m. spalio 21 d. nutarime išdėstytos nuostatos, susijusios su asmenvardžių Lietuvos Respublikos piliečio pase rašymu, toliau nagrinėjant klausimą dėl lietuviškų rašmenų ir su jų vartojimu susijusių aspektų.

Dar viena situacija, susijusi su tautinių mažumų kalbų vartojimu, matyti iš Konstitucinio Teismo **2006 m. gegužės 10 d. nutarimo**. Jame iškeltas klausimas dėl šių kalbų vartojimo tam tikroms Lietuvos Respublikos piliečių grupėms įgyvendinant konstitucinę teisę balsuoti referendume. Konstitucinis Teismas sprendė dėl pareiškėjo ginčytos Lietuvos Respublikos vyriausiosios rinkimų komisijos įstatymo nuostatos, kuria buvo numatytas referendumo biuletenių spausdinimas valstybine kalba ir kartu jų vertimas į savivaldybės teritorijoje tradiciškai gausiai gyvenančios tautinės mažumos kalbą¹³, atitiktis Konstitucijos 14 ir 29 straipsniams. Šiame kontekste paminėtina, kad, kaip teigė ir savo prašymą šioje konstitucinės justicijos byloje grįsdama pareiškėja Lietuvos Respublikos Seimo narių grupė, Lietuvoje tradiciškai gausiai ir sutelktai gyvena tautinės mažumos, vartojančios lenkų ir rusų kalbas¹⁴.

Minėtame nutarime akcentavęs, kad valstybinė kalba yra ir visaverčio piliečių dalyvavimo valdant valstybę (taip pat įgyvendinant kiekvieno piliečio konstitucinę teisę balsuoti referendumuose) prielaida, ir būtina sąlyga, Konstitucinis Teismas darsyk priminė

12 | Pažymėtina, kad dėl tokio rašymo iki šiol kyla daug intensyvių diskusijų tarp politikų, įvairių mokslininkų, kalbos specialistų, teisės praktikų ir galų gale visoje visuomenėje. Be to, nesutarimų kyla ir, pavyzdžiui, dėl vietovardžių rašymo.

13 | Vyriausiosios rinkimų komisijos įstatymo 3 straipsnio 6 dalies (2003 m. balandžio 10 d. redakcija; Žin., 2003, Nr. 38-1737) nuostatos dėl referendumo biuletenių spausdinimo valstybine kalba ir jų vertimo į savivaldybės teritorijoje tradiciškai gausiai gyvenančios tautinės mažumos kalbą: „Vykdama referendumus <...> Vyriausioji rinkimų komisija <...> 5) organizuoja referendumo dėl Lietuvos Respublikos dalyvavimo tarptautinėse organizacijose papildomą biuletenių, kuriuose kartu su referendumo biuletenio tekstu valstybine kalba yra šio teksto vertimas į savivaldybės teritorijoje tradiciškai gausiai gyvenančios tautinės mažumos kalbą, spausdinimą. Šie biuleteniai naudojami balsuojant tose referendumo apylinkėse, kuriose tradiciškai gausiai gyvena tautinė mažuma, ir balsuojant miesto, rajono paštuose.“

14 | Lietuvos statistikos departamento duomenimis, daugiausia tautinės bendrijos yra susitelkusios tam tikrose Lietuvos vietovėse, labiau Pietryčių Lietuvoje – Vilniaus rajone, Švenčionyse, Švenčionėliuose, Visagine, Trakų rajone, taip pat Klaipėdoje.

ankstesnę savo poziciją dėl bet kokios asmenims priimtinos kalbos vartojimo ne viešajame Lietuvoje gyvenime ir pabrėžė, kad „oficialių dokumentų rašymas valstybine kalba nepaneigia tautinėms mažumoms save priskiriančių piliečių teisės rašyti, skaityti ir bendrauti bet kokia kita kalba, jeigu tai nesusiję su Konstitucijos apibrėžta valstybinės kalbos vartojimo sritimi“.

Taigi šiame nutarime Konstitucinis Teismas labai aiškiai pabrėžė, kad referendumų biuleteniai turi būti spausdinami tik valstybine lietuvių kalba. Priešingu atveju, kaip konstatavo Konstitucinis Teismas, būtų ignoruojama konstitucinė valstybinės kalbos samprata, suponuojanti būtent valstybinės kalbos vartojimą priimant valstybinės reikšmės sprendimus, ir taip būtų pažeidžiamas Konstitucijos 14 straipsnis.

Tačiau Konstitucinis Teismas nenustatė nagrinėtos Vyriausiosios rinkimų komisijos įstatymo nuostatos prieštaravimo Konstitucijos 29 straipsniui. Konstitucinis Teismas šioje byloje, be kita ko, nusprendė, kad konstitucinio valstybinės kalbos įtvirtinimo, reikalavimo paisyti konstitucinio valstybinės kalbos imperatyvo, *inter alia*, tada, kai yra priimami valstybinės reikšmės sprendimai, negalima aiškinti kaip pažeidžiančių tautinių mažumų teises. Priešingai – kaip minėta, būtent valstybinės kalbos mokėjimas užtikrina visų valstybės piliečių lygiateisiškumą.

Taigi, apžvelgus nagrinėtą Konstitucinio Teismo jurisprudenciją, gana aiškiai matyti dvi tendencijos: viena vertus, Konstitucinis Teismas gina konstitucinį valstybinės lietuvių kalbos statusą, pabrėždamas visuotinę visų Lietuvos Respublikos piliečių (nepaisant jų etninės kilmės, priklausymo tam tikrai tautinei mažumai ir kt.) pareigą viešajame Lietuvos valstybės gyvenime vartoti lietuvių kalbą, tačiau, kita vertus, neleidžia konstitucinio valstybinės kalbos imperatyvo aiškinti kaip pažeidžiančio tautinių mažumų teises ir šią tendenciją iliustruoja, pavyzdžiui, suteikta galimybė, Lietuvos Respublikos piliečio pase įrašius asmens vardą ir pavardę valstybine kalba, to paties paso kitų įrašų skyriuje leisti nurodyti asmens vardą ir pavardę kitokiais, ne lietuviškais, rašmenimis ir nesugramatinta forma, jei asmuo to pageidauja.

Taigi darytina išvada, kad, užtikrinęs valstybinės kalbos vartojimą įvairiose Lietuvos viešojo gyvenimo srityse (kaip antai Lietuvos Respublikos piliečių asmenvardžių rašymą Lietuvos Respublikos piliečio pase ir šių asmenų konstitucinės teisės balsuoti referendume įgyvendinimą), Konstitucinis Teismas, saugodamas ir gindamas konstitucinį valstybinės kalbos statusą, kartu užtikrina visų Lietuvos Respublikos piliečių lygybę, pabrėžęs, kad toks valstybinės kalbos mokėjimo reikalavimas viešajame valstybės gyvenime yra taikomas vienodai visiems piliečiams, nepaisant, pavyzdžiui, jų priklausymo tam tikrai

tautinei mažumai. Taigi Konstitucinis Teismas ieško pusiausvyros tarp viešojo gyvenimo srities ir kitų sričių, pavyzdžiui, tam tikrų tautinių mažumų atstovų privataus gyvenimo srities, siekdamas užtikrinti tinkamą susikertančių interesų pusiausvyrą, kad, be kita ko, nebūtų paneigtos tautinių mažumų teisės, įskaitant jų galimybę laisvai vartoti gimtąją kalbą ne viešajame valstybės gyvenime (o ir viešajame valstybės gyvenime ją vartoti tiek, kiek leidžiama pagal konstitucinę jurisprudenciją). Šias garantijas būtina paanalizuoti detaliau.

II. Konstitucinės garantijos, svarbios kitų nei valstybinė kalbų vartojimo užtikrinimui

Tautinių mažumų, taip pat Lietuvoje vis daugėjančių užsieniečių teisių užtikrinimui reikšmingos ir kitos konstitucinės garantijos, tiesiogiai susijusios su tautinių mažumų ir užsienio kalbų vartojimu.

Antai Konstitucijos II skirsnyje „Žmogus ir valstybė“ nurodytos žmogaus teisės, kurios turi būti garantuojamos visiems asmenims (su tam tikromis nustatytomis išimtimis, pavyzdžiui, Konstitucijos 32 straipsnis, suteikiantis, be kita ko, piliečiams teisę laisvai išvykti iš Lietuvos ir įtvirtinantis draudimą neleisti piliečiui sugrįžti į Lietuvą, arba Konstitucijos 33 ir 34 straipsniai, suteikiantys piliečiams tam tikras politines teises, be kita ko, teises dalyvauti valdant savo šalį ar rinkimų teisę), esantiems Lietuvos Respublikos jurisdikcijoje. Minėto skirsnio 37 straipsnyje įtvirtinta itin svarbi nuostata, suponuojanti tautinių mažumų teisių gynimą ir pagarbą joms, kad „[P]iliečiai, priklausantys tautinėms bendrijoms, turi teisę puoselėti savo kalbą, kultūrą ir papročius“.

Aiškindamas šią nuostatą, Konstitucinis Teismas dar 1999 m. spalio 21 d. nutarime teigė, kad šia konstitucine norma visoms Lietuvos teritorijoje gyvenančioms tautinėms bendrijoms yra garantuojamas tautinio identiteto išsaugojimas, kultūros tęstinumas, tautinė saviraiška.

Pažymėtina ir tai, kad minėta Konstitucijos 37 straipsnio nuostata neabejotinai garantuojama tokia Konstitucijoje įtvirtinta žmogaus teisių ir laisvių samprata, kad vienu asmenų teisės ir laisvės sugyvena su kitų asmenų teisėmis ir laisvėmis¹⁵,

15 | Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimas (Žin., 2005, Nr. 1-7).

nes Konstitucijoje įtvirtintos žmogaus teisės ir laisvės sudaro vieną darnią sistemą¹⁶. Taigi ir tautinių mažumų narių teisės yra šia Konstitucija garantuojamos žmogaus teisių sistemos sudedamoji dalis.

Konstitucijos preambulėje pabrėžus, kad lietuvių tauta priima ir skelbia šią Konstituciją, puoselėdama Lietuvos žemėje tautinę santarvę, pažymėtina ir tai, kad Konstitucinis Teismas yra atkreipęs dėmesį, jog tautinės santarvės, taigi, ir su tautinėmis mažumomis, puoselėjimas Lietuvos žemėje yra istorinė Lietuvos valstybės tradicija.

Antai dar 2006 m. lapkričio 13 d. nutarime dėl Lietuvos Respublikos pilietybės Konstitucinis Teismas išskyrė lietuvių tautos ir kitų Lietuvos teritorijoje gyvenančių tautinių bendruomenių taikų sugyvenimą, įvairių tautų žmonių tarpusavio pakantumą ir toleranciją: „<...> nuo seniausių laikų Lietuvos žemėse gyveno ir nelietuviai – kitų etninių tautų žmonės. Jie kartu su lietuviais kūrė ir gynė Lietuvos valstybę, rūpinosi jos likimu. Taigi lietuvių tautos gyvensena nuo seno buvo grindžiama lietuvių tautos ir kitų Lietuvos teritorijoje gyvenančių tautinių bendruomenių taikiu sugyvenimu, įvairių tautų žmonių pakantumu ir tolerancija vienu kitiems <...>“

Prielaida tokiai tolerancijai, reikšminga ir kalbos vartojimo požiūriu, yra ir Konstitucijos 29 straipsnyje garantuojamas asmenų lygiateisiškumo principas, užtikrinantis asmenų nediskriminavimą. Nors Konstitucijos tekste (šiuo atveju 29 straipsnio 2 dalyje) (kaip ir pagal Europos Sąjungos teisę – nediskriminavimo direktyvose¹⁷) įtvirtintas asmenų nediskriminavimo pagrindų sąrašas nėra išsamus¹⁸, Konstitucinis Teismas savo jurisprudencijoje yra aiškiai konstatavęs, kad iš esmės pagal Konstituciją diskriminacija negalima jokiais pagrindais. Konstitucijos 29 straipsnyje yra uždrausta diskriminacija kalbos pagrindu (diskriminacijos draudimas kalbos pagrindu aiškiai nurodytas Konstitucijos 29 straipsnio 2 dalyje)¹⁹.

16 | *Ibid.*

17 | Europos nediskriminavimo teisės vadovas, 2018 m. leidimas, <https://op.europa.eu/lt/publication-detail/-/publication/494aec98-2803-11e8-ac73-01aa75ed71a1>

18 | Konstitucijos 29 straipsnio 2 dalyje nustatyta: „Žmogaus teisių negalima varžyti ir teikti jam privilegijų dėl jo lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų pagrindu.“

19 | Konstitucinio Teismo 1995 m. sausio 24 d. išvada (Žin., 1995, Nr. 9-199). Be to, kaip konstatuota Konstitucinio Teismo 2017 m. gruodžio 19 d. nutarime: „Konstitucinės žmogaus orumo apsaugos elementu laikytinas ir iš Konstitucijos 29 straipsnio, kuriame įtvirtintas asmenų lygiateisiškumo principas, kylantis draudimas diskriminuoti asmenis dėl jų lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų“.

Paminėtina, kad Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarime pabrėžta, jog piliečiai negali būti diskriminuojami arba jiems negali būti teikiama privilegijų nei Konstitucijos 29 straipsnio 2 dalyje *expressis verbis* nurodytais, nei kitais konstituciškai nepateisinamais pagrindais.

Šiame kontekste taip pat pažymėtina, kad ir pagal Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos 21 straipsnį draudžiama bet kokia diskriminacija, ypač dėl asmens lyties, rasės, odos spalvos, tautinės ar socialinės kilmės, genetinių bruožų, **kalbos**, religijos ar tikėjimo, politinių ar kitokių pažiūrų, priklausymo tautinei mažumai, turtinės padėties, gimimo, negalios, amžiaus, seksualinės orientacijos. Diskriminacija, *inter alia*, kalbos pagrindu draudžiama ir 1966 m. Jungtinių Tautų priimtame Tarptautiniame pilietinių ir politinių teisių pakte, pagal kurio 26 straipsnį visi žmonės yra lygūs įstatymui ir turi teisę į vienodą, be jokios diskriminacijos rasės, odos spalvos, lyties, **kalbos**, religijos, politinių arba kokių nors kitokių pažiūrų, tautinės ar socialinės kilmės, turtinės padėties, gimimo ar kokio nors kito požymio pagrindu įstatymo apsaugą. Pažymėtina, kad Lietuvos Respublika yra šio pakto kaip universalios tarptautinės sutarties valstybė dalyvė ir jo nuostatos jai privalomos.

Be to, kad būtų užtikrinti asmenų lygiateisiškumas ir nediskriminavimas bei garantuota pusiausvyra tarp valstybinės kalbos principo ir tautinių mažumų teisių apsaugos bei užsienio kalbų vartojimo, itin svarbią reikšmę įgyja tam tikros Konstitucijoje įtvirtintos konkrečios procesinės garantijos.

Antai Konstitucijos IX skirsnis „Teismas“ yra skirtas konstituciniams teismų sistemos pagrindams. Šio skirsnio 117 straipsnio 2 dalyje nustačius, kad „[T]eismo procesas Lietuvos Respublikoje vyksta valstybine kalba“, šio straipsnio 3 dalyje įtvirtinta, kad „[A]smenims, nemokantiems lietuvių kalbos, garantuojama teisė dalyvauti tardymo ir teisiniuose veiksmuose per vertėją“.

Nors pastarosios teisės naudotis vertėjo pagalba, jeigu asmuo nesupranta ikiteisminiame tyrime ar teismo procese vartojamos valstybinės – lietuvių – kalbos ar ja nekalba, turinys konstitucinėje jurisprudencijoje kol kas plačiau nėra atskleistas, neabejotina, kad minėta konstitucinė nuostata Lietuvoje užtikrina galimybę nurodytose srityse vartoti tautinių mažumų ir užsienio kalbas, *inter alia*, gaunant vertėjo į valstybinę kalbą garantiją bylos tyrimo ar teismo proceso metu.

Taigi apibendrinant galima teigti, kad ne vien lingvistinio, bet ir, svarbiausia, sisteminio, Konstitucijos aiškinimo pagrindu išlaikydamas Konstitucijoje įtvirtintų vertybių pusiausvyrą ir Konstituciją aiškindamas kaip vientisą aktą (Konstitucijos 6 straipsnis),

konkrečiose konstitucinės justicijos bylose Konstitucinis Teismas ne tik gina lietuvių kalbos, kaip valstybinės kalbos, statusą ir iš šio statuso kylančias garantijas, bet ir puoselėja asmenų, įskaitant Lietuvoje gyvenančius tautinių mažumų atstovus ar joje gyvenančius užsieniečius, teises. Daugiakalbystės puoselėjimas ir pagarba kalbų įvairovei yra itin reikšmingos vertybės, būtinos tiek asmenų konstituciniam lygiateisiškumui užtikrinti, tiek tolerancijai visuomenėje skatinti ir taikiam visų asmenų sugyvenimui Lietuvoje puoselėti.

Išvados

Ypatingą lietuvių kalbos, kaip valstybinės kalbos, apsaugą lemia ir užtikrina Konstitucija (14 straipsnis) ir ją aiškinanti konstitucinė jurisprudencija. Konstitucinis Teismas, saugodamas ir gindamas šį valstybinės kalbos, kuri pagal Konstituciją yra lietuvių kalba, statusą, kartu užtikrina, kad nebūtų paneigta ir Lietuvoje gyvenančių tautinių mažumų teisė puoselėti savo kalbą, kultūrą ir papročius (Konstitucijos 37 straipsnis), atskleisdamas tų kitų kalbų vartojimo Lietuvoje užtikrinimui svarbias konstitucines garantijas. Konstitucinis Teismas savo konstitucinėje jurisprudencijoje yra aiškiai pabrėžęs, kad šia konstitucine norma visoms Lietuvos teritorijoje gyvenančioms tautinėms bendrijoms yra garantuojamas tautinio identiteto išsaugojimas, kultūros tęstinumas, tautinė saviraiška, kartu išskirdamas lietuvių tautos ir kitų Lietuvos teritorijoje gyvenančių tautinių bendruomenių taikų sugyvenimą, įvairių tautų žmonių tarpusavio pakantumą ir toleranciją.

Su valstybinės kalbos statusu susijusios konstitucinės tautinių mažumų ir užsienio kalbų vartojimo garantijos, atskleistos šiame straipsnyje, – tai visų pirma asmenų nediskriminavimo kalbos pagrindu garantija, įtvirtinta Konstitucijos 29 straipsnyje, ir 117 straipsnio 3 dalyje įtvirtinta nemokančio lietuvių kalbos asmens teisės į vertėją tardymo ir teisiniuose veiksmuose garantija.

Dėl tautinėms grupėms save priskiriančių piliečių asmenvardžių rašymo Lietuvos Respublikos piliečio pase pažymėtina, kad nors išlieka reikšminga konstitucinėje jurisprudencijoje nubrėžta iš valstybinės kalbos konstitucinio imperatyvo kylanti skirtis tarp valstybinės kalbos vartojimo Lietuvos viešajame ir asmenų privačiame gyvenime, itin svarbu pabrėžti, kad įrašą valstybine kalba pase vis dėlto galima papildyti kitų įrašų skyriuje asmens vardą ir pavardę užrašant ir jo gimtąja kalba. Tai yra tautinėms mažumoms priklausantiems asmenims itin svarbi konstitucinė garantija, kad oficialiuose dokumentuose šių asmenų vardą ir pavardę galima užrašyti kitokiais, ne lietuviškais,

rašmenimis ir nesugramatinta forma, jeigu jie to pageidauja. Pabrėžtina ir tai, kad Konstitucinis Teismas ne kartą yra akcentavęs, jog „oficialių dokumentų rašymas valstybine kalba nepaneigia tautinėms mažumoms save priskiriančių piliečių teisės rašyti, skaityti ir bendrauti bet kokia kita kalba, jeigu tai nesusiję su Konstitucijos apibrėžta valstybinės kalbos vartojimo sritimi“.

Taigi konstitucinio valstybinės kalbos įtvirtinimo, reikalavimo paisyti konstitucinio valstybinės kalbos imperatyvo, *inter alia*, tada, kai yra priimami valstybinės reikšmės sprendimai, negalima aiškinti kaip pažeidžiančių tautinių mažumų Lietuvoje teises. Priešingai, Konstitucinio Teismo nuomone, būtent visiems Lietuvos Respublikos piliečiams vienodai taikant valstybinės kalbos mokėjimo ir jos vartojimo viešajame gyvenime reikalavimą yra užtikrinamas visų valstybės piliečių lygiateisiškumas.

Kadangi valstybinės kalbos principas nedraudžia ne viešajame Lietuvos gyvenime vartoti bet kokios kitos priimtinos kalbos, o tokį vartojimą detalizuoja ir kitos konstitucinės nuostatos (pavyzdžiui, Konstitucijos 21 straipsnis, garantuojantis, be kita ko, žmogaus orumo apsaugą (2 dalis), taip pat 22 straipsnis, kuriame įtvirtinta žmogaus teisė į privatumą), šioje pozicijoje, manytina, glūdi ir potencialas Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje toliau aiškinti konstitucinį valstybinės kalbos statusą, o kartu ir skatinti daugiakalbystę bei pagarbą kalbų įvairovei valstybėje, nes Lietuvos visuomenė, būdama pliuralistinė demokratinė, yra atvira tiek Europos Sąjungos teisei, tiek ją aiškinantiems Europos Sąjungos Teisingumo Teismo sprendimams²⁰.

20 | Žr., be daugelio kitų, Konstitucinio Teismo 2019 m. sausio 11 d., 2019 m. lapkričio 8 d. nutarimus.

Daugiakalbės Sąjungos teisės atspindys Vengrijos jurisprudencijoje

— **Réka Somssich**

Profesorė Réka Somssich dėsto Budapešto ELTE universiteto Valstybės ir teisės mokslų fakultete; nuo 2001 m. ji skaito Europos Sąjungos teisės ir tarptautinės privatinės teisės kursus. Ji 13 metų ėjo vadovaujančias pareigas Teisingumo ministerijoje ir, be kitų klausimų, buvo atsakinga už Vengrijos stojimą į Europos Sąjungą ir Sąjungos teisės aktų vertimo į vengrų kalbą koordinavimą. Nuo 2004 iki 2010 m. ji buvo Vengrijos vyriausybės atstovė Europos Sąjungos Teisingumo Teisme (toliau – Teisingumo Teismas). Pagrindinė šios mokslininkės tyrimų sritis – teisėkūra ir teisės aktų derinimas daugiakalbėje aplinkoje.

Vienoje iš savo naujausių išvadų¹, kurioje Teisingumo Teismui buvo pasiūlyta peržiūrėti Sprendime *Cifit* įtvirtintus kriterijus, generalinis advokatas Michal Bobek (pasak jo, šiuose kriterijuose slypi klastingos žabangos) iškėlė tokį klausimą: ar nacionaliniai galutinės instancijos teismai tikrai privalo palyginti (visas) vienodai autentiškas kalbines Sąjungos teisės akto versijas, spręsdami, ar galima nustatyti Sąjungos teisės nuostatos prasmę taip, kad neliktų jokių pagrįstų abejonių? Tačiau dar 2008 m. paskelbtame straipsnyje, t. y. gerokai iki paskiriant M. Bobek eiti generalinio advokato pareigas, jis nedviprasmiškai pareiškė, kad įvykdyti keliamus reikalavimus tampa vis sunkiau, nes Sąjungos oficialiųjų kalbų skaičius nuolat auga, ir, atsižvelgdamas į valstybių narių teisėjams tenkančius įpareigojimus, nupiešė tokį teisėjo, tam tikra prasme – Europos Heraklio (kalbant R. Dworkin terminais) paveikslą: jis turi puikiai išmanyti ne tik reikšmingą nacionalinę teisę, bet ir Sąjungos teisę, ją taikyti savo iniciatyva, taip pat suprasti teisės aktų nuostatas skirtingomis kalbomis ir laisvai naudotis lyginamosios teisės metodais jas aiškinant, be to, aiškiai suvokti Sąjungos teisės aktų leidėjo ketinimus².

Akivaizdu, kad valstybėse narėse teisę taikantys asmenys tiesiog negali turėti visų šių įgūdžių; be to, aiškindami teisės aktą jie negali dėl objektyvių priežasčių palyginti jo versijų visomis oficialiosiomis kalbomis, nes net ir teisėjai poliglota negalėtų mokėti, be gimtosios, dar 23 kitų kalbų, ir dar taip, kad jiems būtų įveikiami sudėtingi teisiniai ir doktrinos tekstai. Deja, šiai svajonei nelemta išsipildyti. Vis dėlto daugiakalbystės Sąjungos teisėje ir galimybės naudotis Sąjungos teisės aktų versijomis skirtingomis kalbomis neturėtume laikyti našta; veikiausiai tai – tam tikra Sąjungos teisės aiškinimo sąlyga. Kartu tai buvo viena iš priežasčių, kodėl Teisingumo Teismo jurisprudencijoje nuspręsta, kad aukštesnės instancijos teismai turėtų aiškinti teisės normas, atsižvelgdami į jų versijas skirtingomis kalbomis, ir netgi įtvirtintas principas, kad „vienoje Sąjungos teisės nuostatos kalbinių versijų vartojama formuluotė negali būti vienintelis šios nuostatos aiškinimo pagrindas ar įgyti prioritetą kitų kalbinių versijų atžvilgiu“³. Todėl buvo suformuotas tam tikras bendrojo pobūdžio reikalavimas atsižvelgti į versijas skirtingomis kalbomis; tai padaryti būtina, kad nacionalinės teisės aktų leidėjai galėtų pašalinti galimas netyčines redakcinio pobūdžio ar vertimo klaidas ir netikslumus.

1 | Žr. generalinio advokato M. Bobek išvados byloje *Consorzio Italian Management ir Catania Multiservizi* (C-561/19, [EU:C:2021:291](#)) 1 punktą.

2 | Michal Bobek: *On the Application of European Law in (Not Only) the Courts of the New Member States: 'Don't Do as I Say'?* *Cambridge Yearbook of European Legal Studies*, 2007–2008, p. 1.

3 | Žr. Sprendimo *GSV* (C-74/13, [EU:C:2014:243](#)) 27 punktą.

Taip pat akivaizdu, kad skirtingose valstybėse narėse dirbantiems teisėjams tampa vis svarbiau analizuoti tekstus užsienio kalbomis (o šios užduoties sunkumas skiriasi priklausomai nuo to, kokioje aplinkoje tie teisėjai dirba). Ši užduotis pasirodys lengviau įveikiama išsilavinimą šalyse su keliomis oficialiosiomis kalbomis įgijusiems teisėjams, taip pat teisėjams, augusiems, dirbusiems ar dirbantiems šalyje, kurios gyventojai noriai mokosi ir bendrauja užsienio kalbomis. Priešinga padėtis susiklosčiusi valstybėse narėse, kurios gyventojai yra mažiau linkę mokytis užsienio kalbų.

Vengrijoje vartojama tik viena oficialioji kalba; be to, šalis yra izoliuota kalbiniu aspektu, ir ta aplinkybė, kad kitų šiai kalbų šeimai priklausančių kalbų nėra ar bent jos nėra vartojamos šalies kaimynystėje, anaipol nepalengvina užsienio kalbų mokymosi. Nors, 2019 m. atliktos apklausos duomenimis, Vengrijoje 70 % vidurinių mokyklų moksleivių mokosi bent dviejų užsienio kalbų (šis rodiklis viršija Sąjungos vidurkį)⁴, 2016 m. atliktos 25–64 metų amžiaus respondentų apklausos rezultatai džiugina mažiau. Kaip matyti, pagal gebėjimą susikalbėti bent viena užsienio kalba Vengrija atsidūrė 26 sąrašo vietoje⁵.

Į visas pirma nurodytas aplinkybes reikėtų atsižvelgti vertinant, kiek Vengrijos teisėjai, aiškindami konkrečias Sąjungos teisės nuostatas, lygino versijas skirtingomis kalbomis nuo pat šalies įstojimo į Sąjungą. Nors jurisprudencijos duomenų bazėse tokių sprendimų nėra gausu (pavyko rasti tik šešis), jų nuvertinti nereikėtų, nes juose sprendžiami itin svarbūs klausimai. Tris iš minėtų sprendimų nagrinėdamas bylas galutine instancija priėmė Vengrijos Aukščiausiasis Teismas (*Kúria*), juose lyginamuoju metodu, be kita ko, naudotasi atsakant į klausimus dėl konkretaus direktyvos nuostatų turinio nustatymo direktyvos vertikalios tiesioginio veikimo atveju, dėl vienareikšmiško pripažinimo, kad nacionalinė teisė prieštarauja Sąjungos teisei, taip pat dėl to, ar per muitinės procedūrą prekybininkas privalėjo nustatyti, kad versijos skirtingomis kalbomis neatitinka, ir teisingai jas aiškinti.

Toliau trumpai aptarsiu šiuos tris klausimus, iš kurių matyti, jog Vengrijos teismai, nagrinėdami bylas, sėkmingai taiko teisės aiškinimo metodą, grindžiamą versijų skirtingomis kalbomis palyginimu.

4 | Žr. Eurostato apklausą adresu: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Foreign_language_learning_statistics

5 | https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Foreign_language_skills_statistics

I. Versijų skirtingomis kalbomis palyginimas tiesioginiam direktyvos veikimui nustatyti

Vadovaujantis direktyvos nuostatų tiesioginio veikimo užtikrinimo principu, atsakomybė didele dalimi tenka už teisės įgyvendinimą valstybėse narėse atsakingiems asmenims, nes šie privalo peržengti savo nacionalinės teisės sistemos ribas; dar daugiau – jie turi atsakyti taikyti direktyvai prieštaraujančias nacionalinės teisės nuostatas, vadinasi, atlieka tam tikrą nacionalinės teisės aktų leidėjo kontrolę. Šiuo atžvilgiu versijų kitomis kalbomis analizė gali padėti atskleisti konkretų direktyvos turinį. Tokia situacija susiklostė vienoje 2015 m. nagrinėtoje ir vėliau dažnai cituojamoje byloje. Savo sprendime (šis paskelbtas kaip principinis sprendimas⁶) *Kúria*, nagrinėdamas bylą galutine instancija, turėjo išspręsti klausimą dėl Vengrijos PVM įstatymo⁷ 77 straipsnio prieštaravimo PVM direktyvos⁸ 90 straipsnio 1 daliai. Pagal pirmąją iš šių dviejų nuostatų apmokestinamąją vertę *a posteriori* buvo galima sumažinti tik sandorio negaliojimo („ėrvénytelenség“) arba netinkamo vykdymo („hibás teljesítés“) atvejais, o direktyvos nuostatoje, kuri ta minėto įstatymo nuostata turėjo būti perkelta į Vengrijos teisę, be aplinkybių, dėl kurių būtinai sumažinama apmokestinamoji vertė, nurodomi sutarties nutraukimo atgaline data neįvykdžius įsipareigojimų („elállás“) ir negalėjimo įvykdyti sutartį („teljesítés meghiúsulása“) atvejai. Prieš priimdamas sprendimą *Kúria* kreipėsi į Teisingumo Teismą su prašymu priimti prejudicinį sprendimą; savo ruožtu Teisingumo Teismas nusprendė, kad ši direktyvos nuostata turi būti aiškinama kaip apimanti visus atvejus, kuriais po sandorio sudarymo apmokestinamasis asmuo negavo viso (ar dalies) atlygio. Vis dėlto Teisingumo Teismas pažymėjo, kad šią aplinkybę turi patikrinti nacionalinis teismas⁹. *Kúria* laikėsi nuomonės, jog akivaizdu, kad negaliojimo sąvoka yra gerokai siauresnė už PVM direktyvos 90 straipsnio 1 dalyje išvardytus atvejus. Todėl siekdamas atskleisti tikslią pastarosios nuostatos prasmę nacionalinis teismas pasitarkė direktyvos versijas kitomis kalbomis. Jis manė, kad tai buvo būtina visų pirma todėl, kad PVM direktyvos versijoje vengrų kalba vartojama Vengrijos teisėje įprasta sąvoka „elállás“ yra siauresnė,

6 | EBH 2015. K11.

7 | 2007. évi CXXVII. törvény az általános forgalmi adóról (2007 m. Įstatymas Nr. CXXVII dėl pridėtinės vertės mokesčio).

8 | 2006 m. lapkričio 28 d. Tarybos direktyva 2006/112/EB dėl pridėtinės vertės mokesčio bendros sistemos (OL L 347, 2006, p. 1; klaidų ištaisymas OL L 335, 2007, p. 60).

9 | Sprendimas *Almos Agrárkülkereskedelmi* (C-337/13, [EU:C:2014:328](#))

nei nurodyta Teisingumo Teismo sprendime. Todėl Vengrijos Aukščiausiasis Teismas turėjo patikrinti, ar 90 straipsnyje iš tiesų kalbama ne tik apie sutarties nutraukimą atgaline data vienos iš šalių valia („elállás“), bet ir atvejus, kai sutartis nutraukiama abipusiu šalių susitarimu („felbontás“). Šiuo tikslu buvo atliktas dviejų etapų tyrimas: pirma, atlikta išsami terminologinė direktyvos versijų „pagrindinėmis kalbomis“ (paeiliui – prancūzų, vokiečių ir anglų kalbomis) analizė¹⁰, tuomet gautos išvados palygintos su direktyvos versijose kitomis (lenkų, ispanų, suomių, italų ir kroatų kalbomis) vartojama terminija¹¹. Neatsitiktinai *Kúria* pradėjo ne nuo direktyvos nuostatos anglų kalba, nes ir šios nuostatos versijoje prancūzų, ir vokiečių kalbomis akivaizdžiai dėta daugiau pastangų užtikrinti, kad sutarties nutraukimą apibūdinanti terminija iš tiesų apimtų atitinkamose teisės sistemose numatytus atvejus, todėl abiejose kalbinėse versijose vartojami ne du, o trys terminai¹². Ir priešingai, PVM direktyvos versijoje anglų kalba (nekyla abejonių, kad ji buvo pagrindas rengiant versiją vengrų kalba, nes ir šioje sutinkami tik du terminai) vartojami tik du gerokai bendresnio pobūdžio terminai: „cancellation“ ir „refusal“, taigi jos nuostatas aiškinantiems kontinentinės teisės tradicijos teisininkams kyta gerokai daugiau abejonių. Vengrijos Aukščiausiasis Teismas pasitelkė dar penkias kalbines versijas ir padarė išvadą, kad nurodyta direktyvos nuostata taikoma tiek vienašaliam sutarties nutraukimui, tiek jos nutraukimui abipusiu šalių sutarimu, todėl šią taisyklę pritaikė mokesčių institucijai ir atitinkamai netaikė Vengrijos nacionalinės teisės nuostatos.

Minėtą *Kúria* sprendimą verta išskirti dėl kelių priežasčių: ne tik dėl to, kad versijas skirtingomis kalbomis palyginti neabejotinai svarbu, siekiant atskleisti tikrąjį direktyvos nuostatos turinį, bet ir todėl, kad tam atlikta išsami net aštuonių kalbinių versijų (neskaitant versijos vengrų kalba) analizė, ir vien į tai verta atkreipti dėmesį. Be to, Aukščiausiasis Teismas suvokė, kad, siekiant išsiaiškinti nuostatos turinį, šiuo atveju nereikėtų remtis versija anglų kalba, bet būtent kalbos, kuriose remiamasi kontinentinės teisės sistemos vartojama terminija, leidžia tiksliau atskleisti atitinkamos nuostatos esmę.

10 | Žr. sprendimo 26 punktą.

11 | Žr. sprendimo 27 punktą.

12 | Versijoje prancūzų kalba vartojamos sąvokos „annulation“, „résiliation“ ir „résolution“, o versijoje vokiečių kalba – atitinkamai „Annullierung“, „Rückgängigmachung“ ir „Auflösung“.

II. Atvejai, kai teisę taikančiam subjektui neįmanoma išspręsti klausimo dėl skirtumų tarp versijų skirtingomis kalbomis

Vis dėlto valstybėse narėse teisę taikantiems subjektams ne visada pavyksta išspręsti skirtumų tarp versijų skirtingomis kalbomis klausimą, nes tam tikrais atvejais tai draudžiama Sąjungos teisės principais. Pavyzdžiui, 2019 m. *Kúria* sprendime¹³ buvo padaryta teisinga išvada, kad tiesioginio vertikalaus veikimo atgaline data draudimas neleidžia remiantis direktyva taikyti plataus aiškinimo, priešingai jį į nacionalinę teisę perkeliančioje nuostatoje įtvirtintai siauresnei sąvokai. Nagrinėjamoje byloje Vengrijos institucijos nustatė, kad priekabos techninių dokumentų galiojimo terminas buvo pasibaigęs, todėl per pasienio kontrolės procedūrą skyrė baudą. Suinteresuotoji šalis ginčijo teisinį baudos skyrimo pagrindą, nes pagal galiojančius Vengrijos teisės aktus¹⁴ baudą galima skirti tik už negaliojančius motorinių transporto priemonių techninius dokumentus, o priekaba nėra tokia priemonė, tik į ją panaši. Antrosios instancijos administracinė institucija patvirtino pirmosios instancijos institucijos paskirtą baudą, remdamasi tuo, kad nors Sąjungos reglamento, kurį buvo siekiama taikyti Vengrijos teisės aktuose, versijoje vengrų kalba taip pat vartojama sąvoka „motorinė transporto priemonė“ („gépjármű“), to reglamento versijoje anglų kalba vartojama sąvoka „vehicle“ aiškiai rodo, kad Sąjungos teisės aktų leidėjas siekė, kad reglamento taikymo sritis apimtų visas transporto priemonių rūšis (įskaitant priekabas). Antrosios instancijos administracinė institucija taip pat pažymėjo, kad šį Sąjungos reglamentą papildančios direktyvos¹⁵ versijoje vengrų kalba taip pat aiškiai vartojama sąvoka „transporto priemonė“ („jármű“), ir nekyla jokių abejonių, kad ši sąvoka apima tiek motorines transporto priemones, tiek priekabas. Suinteresuotoji šalis pateikė administracinį skundą *Szegedi Közigazgatási és Munkaügyi Bíróság* (Segedo administracinis ir darbo teismas, Vengrija), šis panaikino administracinį sprendimą ir konstatavo, kad konkrečių teisinių administracinės baudos skyrimo sąlygų, atsižvelgiant į Sąjungos teisę, negalima aiškinti

13 | Kfv. 37.271/2019/4.

14 | *A közúti árufuvarozáshoz, személyszállításhoz és a közúti közlekedéshez kapcsolódó egyes rendelkezések megsértése esetén kiszabható bírságok összegéről, valamint a bírságolással összefüggő hatósági feladatokról szóló 156/2009. (VII. 29.) Korm. rendelet* (2009 m. liepos 29 d. Vyriausybės nutarimas Nr. 156 dėl baudų už tam tikrų nuostatų dėl krovinių ir keleivių vežimu keliais ir kelių transporto pažeidimus dydžio ir dėl institucijų pareigų skiriant baudas).

15 | 2014 m. balandžio 3 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2014/47/ES dėl Sąjungoje važinėjančių komercinių transporto priemonių techninio patikrinimo kelyje, kuria panaikinama Direktyva 2000/30/EB (OL L 127, 2014, p. 134; klaidų ištaisymas OL L 197, 2014, p. 87).

plačiai, o valstybės narės institucijos negali teisėtai remtis tuo, kad nacionalinės teisės aktų leidėjas tinkamai neperkėlė direktyvos nuostatų. Šiuo klausimu jis pažymėjo, kad tiesioginis vertikalus veikimas atgaline data yra draudžiamas, todėl institucijos privačiam asmeniui taikomo reikalavimo negalima tiesiogiai grįsti Sąjungos teise¹⁶. Segedo administracinio ir darbo teismo sprendimas buvo kasacine tvarka apskųstas *Kúria*, o šis, be kitų aspektų, nagrinėjo ir atitinkamų nuostatų turinį kitomis kalbinėmis versijomis. Aukščiausiasis Teismas pažymėjo, kad tiek Vengrijos teisės nuostatoje, kuria siekiama įgyvendinti atitinkamą Sąjungos reglamentą, tiek minėto reglamento versijoje vengrų kalba buvo vartojama siauresnė motorinės transporto priemonės sąvoka, o reglamento versijoje kitomis kalbomis ši sąvoka nebuvo vartojama arba vietoje jos sutinkama platesnė sąvoka „transporto priemonė“. Šiuo tikslu *Kúria* pasitelkė reglamento versijas anglų ir prancūzų kalbomis. Vis dėlto jis konstatavo, kad, siekiant atskleisti Sąjungos reglamente vartojamų sąvokų turinį, būtina vadovautis direktyvose pateiktomis sąvokų apibrėžtimis, o jų versijose anglų, prancūzų ir net vengrų kalbomis aiškiai įtvirtinta transporto priemonių sąvoka, t. y. platesnė kategorija. Todėl, *Kúria* teigimu, aptikta skirtinga sąvokų vartoseną buvo svarbi, kiek tai susiję su Sąjungos teisės perkėlimu į nacionalinę teisę¹⁷, ir, nors teisingas aiškinimas atskleidė, kad baudą reikia skirti ir už priekabas, *Kúria* paliko galioti žemesnės instancijos teismo sprendimą ir konstatavo, kad valstybių narių institucijos negali prieš privačius asmenis remtis direktyvos nuostatomis ir jas aiškinti jų nenaudai, jeigu tos nuostatos buvo perkeltos netinkamai.

Taigi Aukščiausiojo Teismo sprendimas išryškino esminę skirtingų kalbinių versijų skirtumais grindžiamą nacionalinės teisės ir Sąjungos teisės tarpusavio prieštarą, o šią ateityje galėjo pašalinti tik teisės aktų leidėjas, tačiau ne teismas. Vadinas, priimdamas sprendimą *Kúria* turėjo suderinti (veikiau – supriešinti) du Sąjungos teisės aiškinimo principus: pagal vieną iš jų teisingas nuostatos turinys nustatomas pagal skirtingas kalbines versijas, o pagal kitą draudžiamas tiesioginis vertikalus direktyvų veikimas atgaline data.

16 | 11.K.27.735/2018/9.

17 | Žr. sprendimo 26 ir 27 punktus.

III. Pareiga tikrinti versijas skirtingomis kalbomis per muitinės procedūrą

Vengrijos teismai taip pat prisidėjo prie Teisingumo Teismo jurisprudencijos, susijusios su Sąjungos teisės aktų versijų oficialiosiomis kalbomis skirtumais. Be to, po aptariamo Teisingumo Teismo sprendimo buvo priimta nemažai sprendimų, kol byla galiausiai pasiekė *Kúria*. Byloje *GSV (C-74/13)*¹⁸ Vengrijos institucijos – priešingai, nei deklaracijoje nurodė bendrovė importuotoja – stiklo pluošto audinį priskyre prie antidempingo muitais apmokestinamos tarifinės pozicijos, nes audinio savybės atitiko tos pozicijos aprašymą („hálós szövet“, t. y. atviro tinklo audiniai), tačiau neatitiko pozicijos pavadinimo vengrų kalba („szitaszövet“, t. y. marlė ir audiniai, skirti sijoti). Vis dėlto šis skirtumas pastebėtas tik tarifinės pozicijos versijoje vengrų kalba, o kitų kalbinių versijų (įskaitant anglų kalba) pozicijos aprašyme ir pavadinime kalbama apie atviro tinklo audinius. Todėl versijoje vengrų kalba (būtent ja importuotoja grindė savo reikalavimą) atviro tinklo audinių tarifiniam kodui antidempingo muitai nebuvo taikomi. *Debreceni Közigazgatási és Munkaügyi Bíróság* (Debreceno administracinis ir darbo teismas) pateikus prašymą priimti prejudicinį sprendimą, Teisingumo Teismas nusprendė, kad šiuo atveju įvairių kalbinių versijų skirtumai negalėjo lemti produkto tarifinio klasifikavimo pagal šį kodą, kurį atliko muitinės institucijos, remdamosi visomis kitomis šio kodo ir galiojančių Sąjungos teisės aktų kalbinėmis versijomis, negaliojimo. Vis dėlto remiantis Muitų kodekso 239 straipsniu šiame sprendime buvo numatyta tam tikra išeitis, leidžianti grąžinti arba atsisakyti išieškoti tokiu būdu muitinės įstaigų surinktus antidempingo muitus, jeigu įvykdytos šioje nuostatoje nustatytos sąlygos¹⁹. Atsižvelgdama į Teisingumo Teismo sprendimą importuotoja atsiėmė savo administracinį skundą ir pateikė naują (šį kartą – dėl antidempingo muitų grąžinimo). Skundą išnagrinėjus abiejų instancijų administracinėms institucijoms ir priėmus pirmosios instancijos teismo sprendimą, byla galiausiai pasiekė *Kúria*. Šioje antrojoje byloje nei administracinėms, nei vėliau ir teisminėms institucijoms nebereikėjo spręsti aiškių skirtumų kalbinėse versijose klausimo, nes jį jau buvo išnagrinėjęs Teisingumo Teismas, tačiau dar reikėjo nuspręsti, ar šiuo konkrečiu atveju buvo įvykdytos specialios grąžinimo sąlygos, t. y. ar importuotoja nesiėlgė nesąžiningai ar aplaidžiai. Nagrinėjant bylą pareiškėja, be kita ko, teigė, kad neteisingas žodžių junginys versijoje vengrų kalba (neatitinkantis jos importuotų produktų vartojamas ne tik ginčijamoje tarifinėje pozicijoje, bet ir pačiame antidempingo muitus

18 | 4 išnašoje pateikta nuoroda.

19 | Žr. sprendimo 52 punktą.

nustatančiame reglamente, todėl pareiškėjai nebuvo pagrindo manyti, kad tai buvo vertimo klaida, nes jis nuosekliai sutinkamas skirtinguose teisės aktuose. Kompetentingos pirmosios ir antrosios instancijos administracinės institucijos atmetė pareiškėjos skundą, nes manė, kad skirtumai tarp kalbinių versijų yra ypatinga nuo Sąjungos veikimo neatsiejama aplinkybė, ir konstatavo, kad, nors pareiškėja nesielgė nesąžiningai, jos elgesys laikytinas aplaidžiu. Savo argumentus jos grindė tuo, kad nuostata, kurioje neišvengta klaidos, nelaikytina sudėtinga, o tą klaidą buvo galima pastebėti vien susipažinus su *Europos Sąjungos oficialiajame leidinyje* paskelbtais teisės aktų tekstais. Jos taip pat atsižvelgė į tai, kad pareiškėja turėjo didelę patirtį importo srityje, nuolat įsigydavo prekių iš trečiųjų šalių, savo veiklą vykdė bei sutartis sudarydavo anglų kalba, taip pat į tai, kad pareiškėjos pateiktose sąskaitose faktūrose (jos taip pat buvo išrašytos anglų kalba) nurodytas prekių pavadinimas atitiko prekių, kurioms taikomi antidempingo muitai, tarifinį klasifikavimą anglų kalba. Atsižvelgdama į visa tai, antrosios instancijos administracinė institucija padarė išvadą, kad pareiškėja žinojo (arba turėjo žinoti, jei būtų buvusi pakankamai rūpestinga) importuojamų prekių pavadinimą užsienio kalba ir turėjo suprasti, kad antidempingo muitus nustatančio reglamento versijoje vengrų kalba padaryta klaida, todėl, atsižvelgdama į Oficialiajame leidinyje paskelbtus teisės aktų tekstus, ji galėjo prekes priskirti prie teisingos pozicijos. *Debreceni Törvényszék* (Debreceno teismas) išnagrinėjo administracinį skundą dėl šio sprendimo, nesutiko su administracinės institucijos aiškinimu ir visiškai kitaip įvertino tai, kad Sąjungos reglamento oficialioje versijoje, paskelbtoje vengrų kalba, antidempingo muitų taikymo tikslais buvo įrašytas pareiškėjos importuotų prekių visiškai neatitinkantis pavadinimas. Minėtas teismas rėmėsi Vengrijos Konstitucija ir priėjo prie išvados, kad reikalavimas, jog Vengrijoje teisės normos būtų prieinamos oficialiaja (t. y. vengrų) kalba, yra vieną iš teisinės valstybės ramsčių sudaranti pagrindinė teisė; ši esminė garantija taip pat taikoma teisės aktuose nustatyta tvarka įsteigtiems juridiniams asmenims, kurių darbuotojams ir vadovams vengrų kalba yra gimtoji. Sąjungos teisės aktais skelbiami visomis oficialiosiomis kalbomis ir kalbinės versijos turi vienodą galią, todėl skirtumai tarp kalbinių versijų negali lemti nustatyta tvarka priimtos kurios nors kalbinės versijos negaliojimą, antraip minėtas Konstitucija grindžiamas ir esminį principą sudarantis reikalavimas netektų prasmės. O dėl pareiškėjos rūpestingumo Debreceno teismas konstatavo, kad versija vengrų kalba buvo nedviprasmiška, todėl pareiškėja negalėjo turėti jokio pagrindo ja suabejoti.

Kasaciniame procese *Kúria* nesutiko su skundžiamame sprendime padaryta išvada – būtent dėl tos dalies, kur kalbama apie pareiškėjos rūpestingumą ir sudėtingą teisinį reguliavimą²⁰. Jis pažymėjo, kad pareiškėjai buvo taikomi ypač aukšti rūpestingumo standartai, nes ji turėjo daug patirties muitų srityje. Šiuo klausimu nacionalinis teismas pažymėjo, kad tarptautinės prekybos srityje bendrauti užsienio kalbomis ir versti iš jų yra įprasta, siekiant tiksliai išreikšti komercinius šalių ketinimus. Pareiškėja turėjo išversti prekių pavadinimus iš anglų į vengrų kalbą, kad galėtų užpildyti muitinės deklaracijas vengrų kalba. Nurodyma pavadinimą vengrų kalba ji praleido žodį „tinklas“ („háló“ vengrų k. ir „mesh“ – anglų k.), o šis apibrėžia esminę aptariamų prekių savybę, nors šis žodis buvo įtrauktas į lygiavertį pavadinimą anglų kalba tiek prekėms išrašytose sąskaitose faktūrose, tiek atitinkamo tarifinio kodo versijoje anglų kalba. Siekdamas išsiaiškinti minėto termino reikšmę *Kúria* taip pat rėmėsi žinomiausiu išsamiu anglų-vengrų kalbų žodynu²¹, nes tai buvo lengvai prieinamas netechninės leksikos šaltinis, nedviprasmiškai atskleidžiantis pagrindinę šio žodžio reikšmę. Tuo remdamasis *Kúria* priėjo prie išvados, kad vertimas neturėjo sudaryti keblumų pareiškėjai, Vengrijoje įsteigta importuotojai, aktyviai tarptautinės prekybos dalyvei. Kadangi, *Kúria* nuomone, pareiškėja akivaizdžiai elgėsi aplaidžiai, nebuvo pagrindo tenkinti jos reikalavimą grąžinti sumokėtas sumas.

Vengrijos Aukščiausiasis Teismas taip pat išnagrinėjo skundžiamame sprendime pateiktą argumentą dėl esminės Konstitucija grindžiamos garantijos. Jis pažymėjo, kad Teisingumo Teismo jurisprudencijoje jau buvo išspręstas Konstitucijos ir daugiakalbystės, įtvirtintos 1958 m. balandžio 15 d. Tarybos reglamente Nr. 1, nustatančiame kalbas, kurios turi būti vartojamos Europos Sąjungoje, tarpusavio prieštaravimas; Sąjungos teismas nusprendė, kad aiškinant negalima remtis vienintele kalbine versija tam, kad suinteresuotųjų šalių vartojama kalba neįgytų pirmenybės prieš kitas oficialiąsias Sąjungos kalbas. Kitaip tariant, vienodo Sąjungos teisės aiškinimo reikalavimas šiuo klausimu peržengia teisinės valstybės ir teisinio saugumo principo ribas, nes jei būtų teikiama pirmenybė versijai konkrečia kalba, tai, esant vertimo klaidai, būtų nesuderinama su vienodo Sąjungos teisės aiškinimo reikalavimu. Šiuo atžvilgiu Teisingumo Teismas pakeitė teisinio saugumo ribas: apie šio principo pažeidimą galima kalbėti tik tuomet, jei teisės aktas nėra paskelbiamas, tačiau ne tuo atveju, jei vienoje iš kalbinių versijų neišvengiama klaidų.

20 | Kfv., 35.294/2015/3.

21 | László Országh ir Tamás Magay: *Angol-magyar nagyszótár*, Akadémiai Kiadó, Budapeštas, 1999.

IV. Epilogas

Dar 1995 m. Tony Weir rašė: Sąjungai neseniai išsiplėtus iki 15 valstybių narių (joje vartojama 11 oficialių kalbų), turime atsakyti į vieną iš svarbiausių Europos Sąjungos teisės klausimų: ar derinant teisės aktus pavyks užtikrinti, kad šalys, kuriose kalbama skirtingomis kalbomis, veiktų taip pat?²² Galiausiai vienodas suderintos teisės aiškinimas priklausys nuo teisę taikančio asmens, o šis turi pasitelkti daugelį naujų būdų tokiam aiškinimui užtikrinti, pavyzdžiui, nepamiršti, kad teisė yra derinama skirtingomis kalbomis, ir nemanyti, kad versija atitinkama kalba yra kuo nors išskirtinė. Kartu tai reiškia, kad nacionalinėje teisėje numatytą aiškinimo būdų skaičių papildė naujas tinkamą teisės aiškinimą užtikrinantis metodas.

22 | Tony Weir: *Die Sprachen des europäischen Rechts – eine skeptische Betrachtung. Zeitschrift für Europäisches Privatrecht*, 3, 1995, 368–374 psl.

Daugiakalbystė ir mažos šalys

— Tonio Borg

Tonio Borg (LL.D, Ph.D, K.O.M) 2012–2014 m. buvo Europos Komisijos narys, kuriam patikėtas sveikatos portfelis. 1992–2012 m. jis buvo Maltos parlamento narys, taip pat ministro pirmininko pavaduotojas (2004–2012 m.), vidaus reikalų ministras (1995–1996 m. ir 1998–2008 m.) ir užsienio reikalų ministras (2008–2012 m.). Šiuo metu jis yra viešosios teisės vyresnysis dėstytojas Maltos universitete. Jis taip pat yra Europos Sąjungos Europos vaistų agentūros (EMA) valdybos narys ir kelių teisės knygų, taip pat knygų apie politinę istoriją autorius.

Tai, kad egzistuoja daugiau nei viena oficialioji Europos Sąjungos kalba, liudija, kaip Sąjunga gerbia kiekvienos valstybės narės suverenitetą ir tapatybę. Todėl natūralu, kad tokios mažos valstybės, kaip Malta, tai vertina taip pat, o gal net daugiau nei kitos šalys.

Aiščiau prisimenu Ministrų kabinete vykusias diskusijas prieš mūsų šalies įstojimą į Europos Sąjungą 2004 m. apie tai, kaip svarbu, kad maltiečių kalba būtų pripažinta oficialiąja Sąjungos kalba. Vadovaujant pirmininkui Romano Prodi, Komisija galiausiai sutiko su tuo per derybas. Tai buvo svarbus momentas Maltai.

Maltoje yra dvi oficialiosios kalbos – maltiečių ir anglų, bet pagal mūsų Konstituciją egzistuoja tik viena valstybinė kalba ir ta kalba yra maltiečių. Be to, maltiečių kalba yra vienintelė oficialioji kalba mūsų teismuose. Kalba kartu su religija ir kitais veiksniais bei tradicijomis buvo priemonės, kuriomis maža šalis, visada siekusi tapti suvereni ir nepriklausoma, galėjo išlaikyti savo tapatybę. Tai nebuvo lengva užduotis. Pažvelgus į Viduržemio jūros žemėlapių aišku, kad šioje jūroje yra tik dvi suverenios salos: Malta ir Kipras. Be to, Malta, kurios plotas – 318 kvadratinų kilometrų (km²), o gyventojų skaičius niekada neviršijo pusės milijono, yra mažiausia Sąjungos valstybė narė, viena mažiausių suverenių valstybių pasaulyje; jos gyventojų tankis labai didelis – apie 1 200 gyventojų kvadratiniam kilometrui.

Maltiečių kalbos pripažinimo oficialiąja Europos Sąjungos kalba istorinė reikšmė neapsiriboja pripažinimu, kad net mažiausia valstybė narė turi teisę į savo tapatybę Sąjungoje.

Maltiečių kalba yra vienintelė oficiali semitų kilmės Europos Sąjungos kalba. Tai vienintelė tikroji Viduržemio jūros kalba, praturtinta įtaka iš šiaurės ir pietų. Išsamiai analizuodami maltiečių kalbos prigimtį aiškiai matome, kad arabų kalba yra šios kalbos pagrindas. Didelė žodyno dalis yra arabiškos kilmės. Skaičiai, su gamta susiję elementai, kūno dalys, primityvūs įrankiai, pavyzdžiui, naudojami žemės ūkyje, patarlės, savaitės dienos – visi šie žodžiai yra beveik identiški arabiški žodžiai. Taip yra, nepaisant to, kad dauguma maltiečių yra katalikai, kurie meldžiasi *Alla* (Dievui) ir garbina jį.

Vis dėlto atsižvelgiant į tai, kad nuo 1090 m. visos Maltą kolonizavusios jėgos atkeliavo iš Europos šalių (Malta yra nutolusi mažiau nei 100 kilometrų (km) nuo Sicilijos), šį semitinį pamatą praturtino daugybė žodžių, kilusių iš romanų kalbų, ypač iš italų. Pavyzdžiui, žodžiai, susiję su rafinuotu gyvenimo būdu, kaip antai *furketta* (šakutė), *tvalja* (staltiesė), *požati* (indai), *guardarobba* (spinta), *testiera* (galvūgalis), *gradenza* (komoda), yra iš italų kalbos.

Tai sustiprina politinius, ekonominius ir kultūrinius ryšius tarp Maltos ir Šiaurės Afrikos bei arabų šalių. Kai Malta tapo Europos Sąjungos nare, baimintasi, kad tai susilpnins tradicinius Maltos ryšius su arabų šalimis. Iš tikrųjų įvyko priešingai. Tai, kad Sąjunga gerbia savo valstybių narių neutralumą, reiškė, kad valstybės narės, palaikančios ypatingus santykius su kaimyninėmis šalimis arba su Sąjungai nepriklausančiais regionais, galėjo prisidėti prie abipusio Europos ir kitų regionų bei šalių poreikių ir interesų supratimo.

Vis dar prisimenu, kad, kai buvau Europos Komisijos narys, atsakingas už sveikatą, pirmininkaujanti Italija, ypač tuometinė sveikatos ministrė Beatrice Lorenzin, surengė Romoje konferenciją visiems Viduržemio jūros regiono sveikatos ministrams. Tai buvo 2014 m. spalio mėn., likus nedaug laiko iki mano, kaip Komisijos nario, kadencijos pabaigos. Pirmąsias kelias minutes savo kalbos konferencijoje nusprendžiau skirti tiesioginiam pranešimui maltiečių kalba arabų šalims. Prisimenu, kaip man kalbant buvo girdėti, kaip Libano ministras sako: „fhimt kollox, fhimt kollox“ („viską supratau, viską supratau“). Tai, kad Europos Komisijos narys reiškė savo nuomonę oficialiąja Europos Sąjungos kalba, kurioje vartojama pakankamai arabiškų žodžių, kad Libano ministras galėtų suprasti esmę, nutiesė potencialų tiltą Sąjungos ir arabų pasaulio bendradarbiavimui toje konkrečioje srityje.

Girdėti savo kalbą, mažos šalies kalbą, kuri yra viena iš 24 kalbų, vartojamų aukščiausiose institucijose, kaip Ministrų Taryboje ir Europos Parlamente (pagrindinis Sąjungos demokratinis forumas), yra didžiulis maltiečio pasididžiavimas. Tokia pati situacija yra ir Teisingumo Teisme, į kurį galima kreiptis maltiečių kalba. Vis dėlto per teisėjų vidinius pasitarimus, po kurių Teisingumo Teismas turi priimti sprendimą, vienintelė vartojama kalba yra prancūzų. Įtariu, kad ilgainiui ši vidaus taisyklė, kuri nėra įtvirtinta Sutartyse, pasikeis. Iš pradžių tai buvo prasminga, kai trys iš šešių valstybių steigėjų vartojo prancūzų kalbą kaip savo nacionalinę kalbą. Šiandien, kai valstybėse narėse yra dvi buvusios britų kolonijos ir kelios Rytų Europos šalys, kuriose anglų kalba yra labiau paplitusi (išskyrus Rumuniją), tapo būtina vartoti bent tris „darbo kalbas“, kaip jau daroma Europos Komisijoje (būtent prancūzų, anglų ir vokiečių kalbas). Galiausiai, jei tokia tvarka tinkama svarstymams Sąjungos vykdomojoje valdžioje, būtent tarp 27 Komisijos narių, kodėl ji neturėtų būti tinkama 27 Liuksemburgo Teisingumo Teismo teisėjams?

Kalbant apie Europos Parlamentą, pažymėtina, kad šioje institucijoje užtikrinama aukščiausio lygio daugiakalbystė. Kiekvienas Europos pilietis turi teisę dalyvauti rinkimuose į Europos Parlamentą. Nebūtų pagrįsta tikėtis, kad Europos Parlamento narys puikiai mokėtų vieną ar kelias dažniausiai vartojamas kalbas, pavyzdžiui, anglų ir

prancūzų. Kiekvieno Parlamento nario teisė skaityti ir rašyti Parlamento dokumentus, sekti diskusijas ir kalbėti savo kalba yra aiškiai pripažįstama Parlamento darbo tvarkos taisyklėse. Visi Sąjungos piliečiai turėtų galėti skaityti jiems rūpimus teisės aktus savo šalies kalba. Europos Parlamentas, kaip vienas iš teisės aktų leidėjų, taip pat turi pareigą užtikrinti visų jo priimamų teisės aktų kalbinę kokybę, vengiant trūkumų ir klaidų visomis oficialiosiomis kalbomis. Europos piliečiai turi teisę stebėti Parlamento darbą, užduoti klausimus ir gauti atsakymus savo kalba.

Neabejotina, kad kelių oficialiųjų kalbų vartojimas reikalauja didelių išlaidų vertimams raštu ir žodžiu, ir galbūt galima rasti mechanizmą ar metodą, kuris padėtų racionalizuoti šį sektorių. Vis dėlto, kaip ir iki šiol, valstybės narės neatsisakydavo turėti po Europos Komisijos narį iš kiekvienos valstybės narės, taip pat manau, kad bent jau pagrindiniais atvejais ir svarbiausiose teisėkūros institucijose turėtų būti išlaikytos kiekvienos valstybės narės oficialiųjų kalbų *status quo*. Tai yra Europos Sąjungos grožis: vienybė įvairovėje.

Nėra jokių abejonių, kad dėl bet kokios būsimos Europos Sąjungos plėtros ši sistema patirs spaudimą. Ar Komisija gali veikti turėdama daugiau nei 27 narius? Ar institucijos, ypač vertimo raštu ir žodžiu tarnybos, gali susidoroti su tolesne plėtra? Visų pirma manau, kad, atsižvelgiant į dabartinę politinę situaciją Europoje, dar yra laiko išspręsti šią problemą. Antra, spręsdama klausimus, kurie yra tokie pat svarbūs kaip kalbos, Europos Sąjunga turi užtikrinti, kad nesusidarytų įspūdis, kad dabartinėms valstybėms narėms viskas gerai, o naujosios valstybės narės turės laikytis kitokių taisyklių (savotiška antrarūšė narystė). Taip jau yra ir dabar – nemažai sunkumų kyla dėl to, kad kai kurios valstybės narės steigėjos turi tam tikrų privilegijų, kurių neturi kitos.

Man kyla klausimų. Visada buvau už plėtrą, jei tik ji yra pagrįsta. Jei šalis, kuri yra kandidatė būti nare, sėkmingai patikrinama ir atitinka visus reikalavimus, kodėl ji negalėtų įstoti į Europos Sąjungą? Didesnė Sąjunga yra stipresnė. Jei, tarkime, Balkanų šalys įgyvendina pakankamai reformų, kad galėtų įstoti į Sąjungą, ir yra sėkmingai patikrinamos, kodėl joms neturėtų būti leista įstoti? Kokia prasmė pripažinti šalį „kandidate“, jei net po sėkmingo patikrinimo jos statusas nesikeičia? Plėtra taip pat užtikrins taiką tokiuose regionuose, kaip Balkanų regionas, kuris neseniai išgyveno karų ir patyrė sunkių nusikaltimų žmoniškumui. Plėtra praturtina Sąjungą ne tik politiniu ir ekonominiu, bet ir kultūriniu požiūriu, nes naujos kultūros, kalbos ir tradicijos susipina su jau esančiomis Sąjungoje. Be to, Jungtinei Didžiosios Britanijos ir Šiaurės Airijos Karalystei išstojus iš Sąjungos, būtina pasiūsti žinią: nors šis pasitraukimas pakenkė abiem pusėms, yra šalių, kurios nori *prisijungti* prie Sąjungos, o ne pasitraukti iš jos. Nuosaiki, pagrįsta ir apgalvota plėtra išplatins šią žinią, žinią, kad Sąjunga turi sustiprinti pasitikėjimą savimi ir savo ateitimi.

Kelių oficialiųjų kalbų vartojimas nesukuria Babelio bokšto. Vartodami dabartines oficialiąsias kalbas Europos Sąjungos politikai, Parlamento nariai, biurokratai ir viešosios tarnybos darbuotojai visada suprato vieni kitus. Europa buvo tautų valstybės koncepcijos lopšys. Ilgą laiką tai kėlė neramumus ir karus. Praėjusiame amžiuje Europa išgyveno du pasaulinius karus. Šiandien tautinis identitetas nekelia įtampos. Taip atsitiko todėl, kad Sąjunga sugebėjo prisitaikyti prie laikmečio ir skatina įvairovę, o ne ją užgniaužia, kai visi pripažįsta bendrąsias ir specifines organizacijos taisykles. Įvairovė nereiškia, kad kiekvienas gali daryti tai, ką nori. Tai veikiau reiškia, kad šioje „suverenių valstybių federacijoje“, kaip Sąjungą mėgo vadinti buvęs Komisijos pirmininkas J. M. Barroso, yra vietos kiekvienam, turinčiam savo tradicijas, kalbas ir kultūrą, tačiau jas praktikuoti privaloma laikantis normų ir taisyklių. Esu tikras, kad niekas nesijaučia mažiau maltietis, prancūzas ar lenkas, nes yra Europos Sąjungos dalis. Kad tai tęstųsi, būtina išsaugoti daugiakalbystę.

Daugiakalbystė taip pat reiškia, kad Sąjunga kuo labiau skatina Europos piliečius mokytis ne tik gimtosios, bet ir kitų kalbų. Mums, maltiečiams, dėl mūsų šalies mažo dydžio ir dėl to, kad maltietiška kalba tik maltiečiai, būtina mokytis kitų kalbų – labiausiai paplitusi anglų kalba, po jos eina italų (iki 1934 m. ji buvo oficialioji kalba Maltoje) ir prancūzų kalbos. Tai, kad žmonės Europoje skatinami mokytis kitų kalbų, stiprina ryšius ir bendradarbiavimą, taip pat padeda geriau suprasti vieniems kitus ne tik bendraujant, bet ir suvokiant sampratas bei idėjas. Europos Vadovų Taryba savo 2017 m. išvadose paskelbė, kad Sąjunga sieks „stiprinti kalbų mokymąsi, kad daugiau jaunų žmonių, be savo gimtosios kalbos, kalbėtų bent dviem Europos kalbomis“.

Svarbus Europos Sąjungos principas – teisiniu požiūriu Sąjungoje visi lygūs. Suprantama, kad didesnės šalys pagrįstai naudojasi galia, kylančia iš jų dydžio. Niekas nesitiki, kad šaliai, turinčiai pusę milijono piliečių, Europos Parlamente bus atstovaujama taip pat kaip šaliai, turinčiai 80 milijonų piliečių. Vis dėlto proporcingai Maltos atstovavimas vienam gyventojui yra geresnis nei, pavyzdžiui, Vokietijos. Tą patį galima pasakyti ir apie Ministrų Tarybą. Nors Sąjungos taisyklės pagrįstai suteikia daugiau balsų priimant sprendimus daug gyventojų turinčioms ir didelėms valstybėms, praktiškai pirmenybė teikiama sutarimui, o ne formaliam balsavimui. Į Komisiją ir didelės, ir mažos valstybės narės paskiria po vieną Komisijos narį, kuris, nors ir neatstovauja juos paskyrusiai vyriausybei, Komisijoje dalyvauja kaip ekspertas sprendžiant klausimus, susijusius su „šalimi, kurią pažįstu geriausiai“ (posakis, kurį vartojome Komisijoje, siekdami neminėti savo šalies pavadinimo ir norėdami pabrėžti, kad mes jai neatstovaujame). Vadinasi, svarbu siekti kelių oficialiųjų kalbų vartojimo, o ne jį mažinti. Taip visi Sąjungoje jausis laukiami ir visi jausis lygūs.

Europos teisė polderyje: nyderlandų kalba kaip jungiamoji grandis

— Prof. dr. J. W. van de Gronden

Europos Sąjungos teisės profesorius Valstybės ir teisės mokslo tyrimų centre, Radboudo universitete (*Radboud Universiteit*) Neimegene ir Valstybės Tarybos (*Raad van State*) administracinių bylų skyriuje specialiąsias pareigas einantis valstybės patarėjas.

Ižanga

Visi tai jau esame patyrę: pabandę sujungti vieną prietaisą su kitu (pavyzdžiui, kompiuterį su monitoriumi), galiausiai nustatome, kad abiejų prietaisų jungtys skirtingos. Šią problemą išsprendžia siejiklis. Sujungti šia jungiamąja detale abu prietaisai gali veikti kartu.

Manau, kad nyderlandų kalba atlieka panašią funkciją kaip siejiklis. Visuotinai žinoma, kad Europos Sąjungos teisė daro didelę įtaką valstybių narių, taip pat ir Nyderlandų, teisės sistemoms. Europos Sąjungos teisės raidai svarbų vaidmenį vaidina tiek anglų, tiek prancūzų kalbos. Vis dėlto Europos Sąjungos teisė turi būti taikoma ir tokiose šalyse, kaip Nyderlandai. Šį kompleksinius klausimus keliantį procesą palengvina tai, kad svarbūs teisės tekstai, kaip Sąjungos teisės nuostatos ir jurisprudencija, yra suformuluoti oficialiosiomis valstybių narių kalbomis, viena kurių yra nyderlandų kalba. Taigi nyderlandų kalba Nyderlandų teisės sistemoje susieja Europos Sąjungos teisę su nacionaline teise.

Toliau norėčiau išsamiau panagrinėti nyderlandų kalbos vaidmenį. Pirmiausia aptarsiu nuolat didėjančią Europos Sąjungos teisės įtaką Nyderlandų teisei. Tuomet trumpai aprašysiu terminų ir sąvokų problematiką. Ir galiausiai norėčiau pasidalyti savo, kaip Europos Sąjungos teisės profesoriaus, patirtimi rengiant naują teisininkų kartą.

Europos Sąjungos teisės įtaka Nyderlandų teisės sistemai

Nuolat didėjanti Europos Sąjungos teisės įtaka įspūdinga. Šis procesas, žinoma, prasidėjo nuo klasikinės doktrinos, pavyzdžiui, Europos Sąjungos teisės viršenybės¹, tiesioginio veikimo ir judėjimo laisvių, plėtojimo. Vienas iš pamatinių sprendimų – *Van Gend & Loos*² – buvo priimtas iš Nyderlandų gavus prašymą priimti prejudicinį sprendimą. Netrukus paaiškėjo, kad neišmanant Europos Sąjungos teisės negalima praktikuoti Nyderlandų teisės.

1 | Žr., pvz., 1964 m. liepos 15 d. Sprendimą *Costa*, 6/64, [EU:C:1964:66](#), ir neseniai priimtą 2021 m. kovo 2 d. Sprendimą *A.B. ir kt. (Aukščiausiojo Teismo teisėjų paskyrimas – Skundas)*, C-824/18, [EU:C:2021:153](#).

2 | 1963 m. vasario 5 d. Sprendimas *Van Gend & Loos*, C-26/62, [EU:C:1963:1](#).

Didelės reikšmės turėjo ir tai, kad Europos Sąjungos teisė darė ir daro įtaką nacionalinei proceso teisei. Plačiai žinomuose sprendimuose *Rewe*³ ir *Comet*⁴ buvo nuspręsta, kad dėl nacionalinės proceso teisės negali tapti (praktiškai) neįmanoma remtis iš Europos Sąjungos teisės normų kylančiomis teisėmis, o šios teisės negali būti vertinamos prasčiau nei iš nacionalinių normų kylančios teisės. Ši jurisprudencija tapo atspirties tašku plėtojant specialesnį požiūrį į tradicinius nacionalinės teisės institutus, kaip teismo *ex officio* atliekamas patikrinimas⁵. Proceso teisė labai svarbi bylos šalims, norinčioms įgyvendinti įstatymo normomis grindžiamus reikalavimus. Būtent todėl Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos 47 straipsnyje yra įtvirtinta teisė į veiksmingą teisinę gynybą. Sąjungos teisės įtaką proceso teisei lėmė tai, kad buvo sukurta teisinė infrastruktūra Europos Sąjungos teisės normų įgyvendinimui.

Proceso teisė nubrėžia teisinio ginčo kelius ir reglamentuoja galimybę kreiptis į teismą. Be to, ji glaudžiai susijusi su šalies suverenitetu. Kalbai čia akivaizdžiai tenka svarbus vaidmuo. Nyderlandų kalba, žinoma, turi lemiamą reikšmę Nyderlandų proceso teisei. Negalima pamiršti, kad nyderlandų kalba yra teisės kalba ir ji vartojama sprendžiant ginčus, kuriuos nagrinėja, be kita ko, Nyderlandų teismai. Todėl Sąjungos teisės įtaka nacionalinei proceso teisei lėmė įdomią nyderlandų ir Sąjungos teisės konceptų tarpusavio sąveiką⁶.

Kitas svarbus procesas yra vis platesnis derinimas Sąjungos mastu. Dėl to, kad Sąjungos lygmeniu plėtojama įvairių sričių politika, priimamos Sąjungos teisės normos. Bėgant metams buvo priimta labai daug teisės aktų. Daugybė Sąjungos reglamentų ir direktyvų galioja pačiose įvairiausiose politikos srityse. Kaip žinoma, direktyva turi būti perkelta į

3 | 1976 m. gruodžio 16 d. Sprendimas *Rewe-Zentralfinanz ir Rewe-Zentral*, 33/76, [EU:C:1976:188](#).

4 | 1976 m. gruodžio 16 d. Sprendimas *Comet*, 45/76, [EU:C:1976:191](#).

5 | Šiuo klausimu žr. pvz., S. Prechal ir R. J. G. M. Widdershoven *Inleiding tot het Europees bestuursrecht*, Nijmegen, 2017, 410 ir paskesnius puslapius.

6 | Šis procesas aprašytas, be kita ko, leidinyje S. Prechal ir R. J. G. M. Widdershoven *Inleiding tot het Europees bestuursrecht*, Nijmegen, 2017; B. Hessel *Het recht van de EU voor decentrale overheden*, Nijmegen, 2016, ir A. Hartkamp *Vermogensrecht algemeen – Europees recht en Nederlands vermogensrecht*, Deventer, 2019.

nacionalinę teisę⁷. Reglamentus savo ruožtu draudžiama perkelti į nacionalinę teisę⁸. Tačiau tai nereiškia, kad nereikia imtis jokių nacionalinių teisėkūros priemonių, kad būtų galima taikyti reglamentą ir užtikrinti jo įgyvendinimą. Priešingai, ir direktyvų, ir reglamentų atveju turi būti paskirtos (pavyzdžiui, už taikymo užtikrinimą) atsakingos nacionalinės institucijos, pritaikytos nacionalinės (pavyzdžiui, proceso) normos ir įgyvendinti bendrieji Sąjungos teisės konceptai⁹. Tai rodo, kad Sąjungos teisės įgyvendinimas, įskaitant jos taikymą ir taikymo užtikrinimą, labai priklauso nuo valstybių narių nacionalinės teisės sistemų. Be nacionalinių teisinių pagrindų Sąjungos teisė būtų „bedantė“. Taigi Europos Sąjungos normos ir nuostatos turi rasti savo vietą toje nacionalinių pagrindų sistemoje. Remiantis ESS 4 straipsnio 3 dalimi, valstybės narės turi užtikrinti, kad būtų vykdomi jų įsipareigojimai pagal Sąjungos teisę. Nyderlandams tai, savaime suprantama, reiškia, kad Nyderlandų teisėje turi atsirasti Europos Sąjungos normų ir nuostatų tekstai nyderlandų kalba. Dėl to, kad vartojama nyderlandų kalba, Briuselyje, Strasbūre ir Liuksemburge plėtojamą teisę gali taikyti ir Nyderlandų institucijos. Kaip jau minėta, derinimas Sąjungos mastu – direktyvomis, reglamentais ir kitomis priemonėmis – yra gerokai suintensyvėjęs. Todėl vis daugiau Europos Sąjungos reguliavimo turi būti įgyvendinta nacionalinės teisės sistemoje. Tam Nyderlandai dažnai naudoja jau turimus nacionalinius įstatymus kaip Civilinis kodeksas, tam tikri administraciniai įstatymai (Aplinkos įstatymas, Konkurencijos įstatymas ir t. t.) ir baudžiamieji įstatymai. Tai reiškia, kad daug Europos Sąjungos nuostatų ir normų turi būti inkorporuotos į Nyderlandų teisės nuostatas. Tarsi vyksta savotiškas Europos Sąjungos ir Nyderlandų nuostatų ir normų „osmosas“. Šis susilieimas įmanomas dėl nyderlandų kalbos. Turėdamos oficialią Sąjungos normų versiją nyderlandų kalba Nyderlandų institucijos gali taikyti Sąjungos teisę, ją glaudžiai susiedamos su nacionaline teise.

Toks „synchroniškas“ taikymas kartu su didėjančiu derinimu Sąjungos mastu dažnėja ir daugeliui teisės praktikų jau yra tapęs kasdienio darbo dalimi. Manau, kad taip Sąjungos politika taip pat priartinama prie piliečių. Garantija, kurios pirkimo sandorį sudaręs Nyderlandų vartotojas gali reikalauti, plačiai sureglamentuota Sąjungos nuostatose. Vis dėlto, mano nuomone, reikėtų atkreipti dėmesį į vieną aspektą. Dėl vientisos

7 | Žr. SESV 288 straipsnio trečią pastraipą.

8 | Teisingumo Teismas šį draudimą kildino iš SESV 288 straipsnio antros pastraipos, be kita ko, 1978 m. sausio 31 d. Sprendime *Zerbone*, 94/77, 1978, [EU:C:1978:17](#).

9 | Žr., pvz., 1983 m. rugsėjo 21 d. Sprendimo *Deutsche Milkkontor ir kt.*, 205/82–215/82, [EU:C:1983:233](#), 17 punktą ir 2010 m. spalio 28 d. Sprendimo *SGS Belgium ir kt.*, C-367/09, EU:C:2010:648, 33 punktą.

Sąjungos nuostatų integracijos į nacionalinius įstatymų kompleksus daugybė piliečių ir net teisininkų nesuvokia, kad šios nuostatos atėjusios iš Europos Sąjungos: o iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad jos susiformavo Nyderlandų dirvoje. Todėl nepakenktų inicijuoti visuomenės informavimo proceso siekiant pagerinti žinias apie šį gražų „Europos Sąjungos ir Nyderlandų teisės duetą“.

Terminai ir sąvokos

Nyderlandų kalbai tenka lemiamas vaidmuo Nyderlandų polderyje Europos Sąjungos teisę perkeliant į nacionalinės teisės sistemą. Teisėje didelę reikšmę, žinoma, turi terminai ir sąvokos. Kai kurios Nyderlandų teisės sąvokos dėl Europos Sąjungos teisės gali įgyti kitą turinį. Dėl to, kad tam tikros Sąjungos teisės sąvokos turi oficialių atitikmenį nyderlandų kalba, yra gana paprasta pakeitimus perkelti į Nyderlandų teisę. Kaip vieną iš praeities pavyzdžių galima nurodyti atliekų sąvoką¹⁰. Iš pradžių ji Nyderlandų teisėje apėmė tik galutinai išmetamus daiktus. Vis dėlto iš Teisingumo Teismo jurisprudencijos paaiškėjo, kad ši samprata per siaura. Atliekomis laikytinos ir medžiagos, kurias galima panaudoti pakartotinai¹¹. Tai ne semantikos klausimas, iš tiesų kalbama apie tai, ar turi būti taikomos teisės nuostatos, priimtos siekiant apsaugoti aplinką ir žmones. Per oficialią Sąjungos teisėje įvirtintos atliekų sąvokos, kuri buvo perimta į Nyderlandų teisės nuostatas, versiją nyderlandų kalba Teisingumo Teismo pateiktas aiškinimas tapo teisinės praktikos dalimi.

Kitas pavyzdys – „vergunning (stelsel)“ (leidimų (išdavimo tvarka)) sąvoka. Paslaugų direktyvoje¹² reglamentuojamas valstybių narių leidimų išdavimų tvarkos klausimas. Tam tikromis sąlygomis ši tvarka gali lemti nepateisinamus laisvo paslaugų judėjimo apribojimus. Anglų kalba vartojamas terminas „authorisation“, prancūzų kalba – „autorisation“. Paslaugų direktyvos redakcijoje nyderlandų kalba vartojamas nyderlandų kalbos žodis „vergunning“ (leidimas). Todėl Nyderlandų įstatymų leidėjas, perkeldamas šią direktyvą, galėjo pasitelkti Nyderlandų administracinėje teisėje jau egzistavusį terminą

10 | Šiuo klausimu žr. J. W. van de Gronden *De Implementatie van het EG-milieurecht door Nederlandse decentrale overheden*, Deventer, 1998, p. 260–266.

11 | Žr., pvz., 1997 m. gruodžio 18 d. Sprendimo *Inter-Environnement Wallonie*, C-129/96, [EU:C:1997:628](#), 31 punktą.

12 | Direktyva 2006/123 dėl paslaugų vidaus rinkoje, OL L 376, 2006, p. 36.

„vergunning“. Tai supaprastino perkėlimo procesą. Kompetentingoms institucijoms aišku, kad nacionaliniai sprendimai, kurie nyderlandų kalba vadinami leidimais („vergunningen“), turi būti patikrinti atsižvelgiant į Paslaugų direktyvą. Vis dėlto labai svarbu, kad būtų tiksliai paisoma Sąjungos Paslaugų direktyvoje pateiktos leidimo sąvokos apibrėžties, dėl ko gali tekti Nyderlandų teisėje modifikuoti tradicinę „vergunning“ sąvoką. Sąvoka „leidimų išdavimo tvarka“ yra apibrėžta šios direktyvos 4 straipsnyje, be kita ko, ir redakcijoje nyderlandų kalba¹³, todėl ji taip pat gali tapti Nyderlandų teisinės praktikos dalimi. Tad nenuostabu, kad *Dienstenwet* (Paslaugų įstatymas) įtvirtinta „vergunningstelsel“ apibrėžtis, grindžiama direktyvos apibrėžtimi¹⁴.

Dėl vis intensyvesnio siekio užtikrinti suderinimą Sąjungos mastu daug Europos Sąjungos teisės sąvokų buvo perimta į Nyderlandų teisę. Teisės požiūriu tai didelis iššūkis. Neabejotinai palanku tai, kad esama svarbių teisės šaltinių nyderlandų kalba. Nyderlanduose netgi yra spontaniško suderinimo pavyzdžių. Tokiu atveju nacionalinis įstatymų leidėjas savo noru siekia suderinimo su Sąjungos teise, nors ji tokios pareigos nenumato. Žinomiausias to pavyzdys – *Mededingingswet* (Nyderlandų konkurencijos įstatymas)¹⁵. Šio įstatymo materialinės teisės normos kildinamos iš SESV 101 ir 102 straipsnių ir EB susijungimų reglamento¹⁶, nors pagal Sąjungos teisę to ir nereikalaujama¹⁷. Šį procesą gerokai palengvino tai, kad yra oficiali Sutarties ir EB susijungimų reglamento versija nyderlandų kalba. Jau egzistavo teisingos sąvokos

13 | Apibrėžtis suformuluota taip: „elke procedure die voor een dienstverrichter of afnemer de verplichting inhoudt bij een bevoegde instantie stappen te ondernemen ter verkrijging van een formele of stilzwijgende beslissing over de toegang tot of de uitoefening van een dienstenactiviteit“ („tai bet kokia procedūra, pagal kurią faktiškai reikalaujama, kad teikėjas arba gavėjas imtųsi priemonių gauti formaliam arba numanomam kompetentingos institucijos sprendimui dėl teisės teikti paslaugas ar vykdyti paslaugų teikimo veiklą“).

14 | Paslaugų įstatymo 1 straipsnyje „leidimų išdavimo tvarka“ apibrėžta taip: „procedure die voor een dienstverrichter of afnemer de verplichting inhoudt bij een bevoegde instantie stappen te ondernemen ter verkrijging van een vergunning“ („procedūra, pagal kurią reikalaujama, kad paslaugų teikėjas arba gavėjas imtųsi priemonių kompetentingos institucijos leidimui gauti“).

15 | Žr. *Kamerstukken II*, 24 707, Nr. 3, p. 10.

16 | Reglamentas Nr. 139/2004 dėl koncentracijų tarp įmonių kontrolės, OL L 24, 2004, p. 1; 2004 m. specialusis leidimas lietuvių k., 8 sk., 3 t., p. 40; klaidų ištaisymas OL L 305, 2015, p. 51.

17 | Beje, įvairiems konkurencijos įgyvendinimo klausimams taikomas privalomas suderinimas. Žr. Direktyvą 2019/1, kuria siekiama įgalinti valstybių narių konkurencijos institucijas, kad jos būtų veiksmingesnės vykdymo užtikrintojos, ir kuria užtikrinamas tinkamas vidaus rinkos veikimas, OL L 11, 2019, p. 3.

ir terminai nyderlandų kalba. Todėl įstatymų leidėjas galėjo pasitelkti tokias esminę reikšmę turinčias konkurencijos teisės sąvokas, kaip įmonė, susitarimas, ekonominė galia ir koncentracija. Kai kurių terminų atveju netgi tiesiogiai nukreipiama į atitinkamas Sąjungos teisės sąvokas: nurodoma, kad „įmonė“ ir „susitarimas“ Konkurencijos įstatyme reiškia tą patį kaip atitinkamos SESV 101 straipsnio sąvokos. Dėl šios priežasties tokių terminų, kaip „įmonė“ ir „susitarimas“, aiškinimas Sąjungos teismų jurisprudencijoje savaime reiškia ir atitinkamų Nyderlandų konkurencijos teisės sąvokų aiškinimą¹⁸.

Sąjungos teisės dėstymas nyderlandų kalba

Dėl vis didesnio teisės europietinimo Europos Sąjungos teisės dėstymas įsitvirtino Nyderlandų universitetų teisės studijų programose. Globalizacija taip pat paskatino teisininkų rengimo internacionalizavimą. Todėl kilo klausimas, ar Sąjungos teisės dalykai turėtų būti dėstomi tik anglų kalba. Manau, į šį klausimą reikėtų atsakyti diferencijuotai. Viena vertus, labai svarbu, kad teisininkai galėtų reikšmingas temas ir klausimus aptarti su kolegomis iš kitų šalių. Kita vertus, jų užduotis – Europos Sąjungos teisę taikyti ir nacionaliniu lygmeniu. Todėl pageidautina, kad Europos Sąjungos teisė Nyderlandų universitetuose būtų dėstoma ir anglų, ir nyderlandų kalbomis. Pirmaisiais metais studentai su Europos Sąjungos teise gali susipažinti savo kalba ir šią teisės sritį susieti su nacionaline teise, su kuria jie šiuo studijų etapu, žinoma, susiduria pirmą kartą. Vėliau į Sąjungos teisės klausimus ir temas studentai gali gilintis anglų kalba. Mano patirtis dėstant Europos Sąjungos teisę Radboudo universitete Neimegene rodo, kad daugiakalbystė praturtina. Taip studentai gerai susipažįsta su daugiakalbiu Europos Sąjungos teisės aspektu. Tuomet jiems paaiškėja, kad Europos Sąjungos teisės praktikavimas gali suklestėti tik jeigu kartu bus atsižvelgiama į nacionalinę teisę. Todėl net Neimegeno European Law School studijų programoje, greta Europos Sąjungos ir tarptautinės teisės dalykų, numatyti ir nyderlandų teisės pagrindai. Kaip jau minėta, nyderlandų kalba yra teisės kalba, nes ji vartojama per procesus Nyderlandų teismuose. Labai svarbu, kad būsimieji Europos Sąjungos teisės specialistai gerai suvoktų nacionalinių teisės pagrindų sistemą, kurioje taikys savo dalykines žinias, ir joje vartojamą kalbą. Pavyzdžiui, svarbu žinoti, kas nyderlandų teisėje laikoma neteisėtu veiksnu, kai kyla klausimas, ar Nyderlandų

18 | Dėl įvairių metodų, kuriais Konkurencijos įstatymą siekta susieti su Europos Sąjungos teise, žr. M. R. Mok, *Kartelrecht I – Nederland: de Mededingingswet*, Deventer, 2004, p. 69–72.

viešojo administravimo subjektas, atsižvelgiant į Sprendimu *Francovich*¹⁹ grindžiamą Teisingumo Teismo jurisprudenciją, atsako už žalą, sukeltą pažeidus Sąjungos teisę. Kitas pavyzdys – subsidijų skyrimas. Norint jas ginčyti motyvuojant tuo, kad tai yra Sąjungos teisei prieštaraujanti valstybės pagalba, reikia įsitikinti, ar jos buvo skirtos sprendimu, kurį galima užginčyti Nyderlandų administraciniuose teismuose.

Daugiakalbystė Neimegene reiškia tai, kad atsižvelgiama ne tik į anglų ir nyderlandų, bet ir prancūzų kalbą. Pagal *European Law School* bakalauro studijų programą studentai gali pasirinkti specialų „Teisinio vertimo“ kursą. Jo tikslas – supažindinti su teisės tekstų vertimu iš prancūzų į nyderlandų kalbą. Žinoma, Europos Sąjungos teisės kontekste prancūzų kalbai tradiciškai tenka pagrindinis vaidmuo. Kaip žinoma, tai yra Teisingumo Teismo ir Bendrojo Teismo kalba. „Teisinio vertimo“ disciplina parodo studentams, kaip Sąjungos eismai taiko Europos Sąjungos teisę. Jiems skaitomos paskaitos apie vertimą ir svarbius Europos Sąjungos teisės aspektus ir pateikiamos konkrečios teisės tekstų vertimo iš prancūzų į nyderlandų kalbas gairės. Dėstytojai yra sukaupę didelę praktinę patirtį. Prie šio kurso prisideda ir Koen Wolfs, Teisingumo Teismo Nyderlandų kalbos teisinio vertimo skyriaus vadovas – ir kaip dėstytojas, ir kaip įkvėpėjas. Manau, kad prancūzų kalbos įtraukimas į mokymo planus puikiai praturtina Neimegeno *European Law School* programą. „Teisinio vertimo“ disciplina atspindi atliktiną perėjimą nuo Sąjungos lygmens prie nacionalinės plotmės.

Be to, „Teisinio vertimo“ disciplina leidžia studentams susipažinti su vertėjo profesija. Verčiantieji, pavyzdžiui, teismo sprendimą, iš prancūzų į nyderlandų kalbą prisideda prie Europos Sąjungos teisės perkėlimo į nacionalinę teisę, ir to negalima nuvertinti. Sąjunga yra pagrįsta daugiakalbyste, tad vertėjai atlieka siejamąją funkciją.

Įgytos žinios, mano nuomone, gali būti naudingos atliekant įvairiausias užduotis (greta vertėjo darbo). Pirmiausia, studentai būna susipažinę su Europos Sąjungos teisei būdinga daugiakalbyste. Pavyzdžiui, vėliau suradus darbą teismų sistemoje, prancūzų kalbos žinios jiems gali padėti aiškinant tam tikrus teismo sprendimus ir Sąjungos teisės nuostatas. Einant teisėjo pareigas jiems taip pat gali tekti prisidėti prie prejudicinių klausimų formulavimo byloje, kurioje kyla Sąjungos teisės klausimų. Formuluodami klausimus jie galėtų atkreipti dėmesį į tai, kad klausimai turės būti išversti, be kita ko, į

19 | Žr., be kita ko, 1991 m. lapkričio 19 d. Sprendimą *Francovich ir kt.*, sujungtos bylos C-6/90 ir 9/90, [EU:C:1991:428](#), ir 1996 m. kovo 5 d. Sprendimą *Brasserie du Pêcheur ir Factortame*, sujungtos bylos C-46/93 ir C-48/93, [EU:C:1996:79](#).

prancūzų kalbą. Dirbdami valstybės tarnautojais ministerijoje ir susidūrę su Sąjungos teisės problema jie gali padėti ją išspręsti išsinagrinėję taikytinus teisės šaltinius prancūzų ir, žinoma, anglų kalbomis.

Baigiamasis žodis

Nyderlandų kalba yra labai svarbi praktikuojant Europos Sąjungos teisę. Sąjungos teisės nuostatos turi būti perkeltos į nacionalinės teisės sistemą, todėl šis įgyvendinimas daugiausia priklauso nuo nacionalinės teisės. Oficiali Sąjungos teisės aktų versija nyderlandų kalba labai palengvina Sąjungos teisės perkėlimą į Nyderlandų teisės sistemą, o kartu ir veiksmingą šių teisės aktų įgyvendinimą. Taigi nyderlandų kalba yra Sąjungos teisės ir nacionalinės teisės sistemos jungiamoji grandis Nyderlanduose. Daugiakalbystė yra svarbus Sąjungos teisės aspektas. Tai, kad Sąjungos teisės šaltiniai egzistuoja įvairiomis kalbomis, priartina Europos Sąjungą ir skirtingomis valstybių narių teisės tradicijomis grindžiamą jos teisę prie piliečių ir bylos šalių.

Daugiakalbystės svarba Europos ateities universitetui

— Prof. dr. Jan Wouters

Jan Wouters yra Tarptautinės teisės ir tarptautinių organizacijų dėstytojas, Katalikiškojo Leveno universiteto Jean Monnet katedros *ad personam* profesorius, šio universiteto Tarptautinės teisės instituto ir *Leuven Centre for Global Governance Studies* direktorius bei Tarptautinės politikos tarybos pirmininkas. Jis yra *Koninklijke Vlaamse Academie van België* narys, Kolumbijos universiteto, Europos koledžo Briugėje, *Paris 2 Panthéon-Assas, Sciences Po* ir LUISS vizituojantis profesorius, Briuselio advokatūros advokatas.

Įvadas

Šiame pranešime norėčiau pasvarstyti apie daugiakalbystės svarbą Europos ateities universitetui. Tai asmeninis universiteto dėstytojo, kuris per visą savo karjerą žavėjosi Europos vienijimusi ir turtinga jos kultūrine įvairove, liudijimas. Mane visada traukė Europos Sąjungos teisė kaip integracijos priemonė, bet ją taip pat laikau tobulu dialogo su valstybių narių nacionalinėmis ir regioninėmis kultūromis bei teisinėmis sistemomis, taip pat su tarptautine teise, iš kurios kilo Sąjungos teisinė tvarka, instrumentu¹.

Kai 1987 m. liepą baigiau Antverpeno universitetą, buvo ką tik įsigaliojęs Suvestinis Europos aktas. Daug kas to neprisimena, tačiau ši sutartis reiškė naują svarbų Europos vienijimosi postūmį ne tik 1992 m. vidaus rinkos projekto, bet ir Europos politinio bendradarbiavimo (Bendros užsienio ir saugumo politikos (BUSP) pirmtako), Europos aplinkosaugos politikos, Europos Parlamento vaidmens didinimo ir daugelio kitų aspektų atžvilgiu. Mano pirmoji publikacija 1988 m. buvo apie Europos kapitalo judėjimo, kuris EEB sutartyje daugelį metų buvo jaunesnis pagrindinių laisvių brolių, liberalizavimą. Visų pirma 1992 m. Maastrichto sutartis buvo istorinis Europos žemyno vienijimosi proveržis, leidęs gerokai pagilinti (ekonominė ir pinigų sąjunga kaip „stogas“ ant muitų sąjungos ir vidaus rinkos pastato) ir išplėsti (politinė sąjunga su Sąjungos pilietybe, BUSP, bendradarbiavimas teisingumo ir vidaus reikalų srityje ir t. t.) integraciją.

Maastrichto sutartimi EB sutartis taip pat buvo papildyta „kultūros skyriumi“. Taip atsirado graži formuluotė, kad Bendrija, o vėliau ir Sąjunga, turi prisidėti „prie valstybių narių kultūrų klestėjimo, gerbdama jų nacionalinę ir regioninę įvairovę ir kartu išskeldama bendrą kultūros paveldą“², arba trumpai tariant: vienybė įvairovėje! 1994–1996 m. rašydamas knygą apie Maastrichto sutartį³ naudojausi visomis tuo metu galiojusiomis Sutarties kalbinėmis versijomis. Tai padėjo man suvokti didžiulę teisinės daugiakalbystės galią. Tai tiesiog dar labiau sustiprino mano žavėjimąsi ES vertėjais: pabandykite, pavyzdžiui, į visas oficialiąsias ES kalbas nuosekliai išversti įmantrią subsidiarumo

1 | Deja, šiandien tarp tarptautinės teisės ir ES teisės esama tam tikros įtampos. Žr. ankstesnius darbus: J. Wouters „The Tormented Relationship between International Law and EU Law“ in P.H.F. Bekker, R. Dolzer ir M. Waibel (red.), *Making Transnational Law Work in the Global Economy. Essays in Honour of Detlev Vagts*, Cambridge, Cambridge University Press, 2010, p. 198–221.

2 | Dabar įtvirtinta Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo (SESV) 167 straipsnio 1 dalyje.

3 | Žr. W. Devroe ir J. Wouters „De Europese Unie. Het Verdrag van Maastricht en zijn uitvoering: analyse en perspectieven“, Leuven, Peeters, 1996, apdovanota Stibbe premija.

principo⁴ apibrėžtį! Labai gerbiu ES vertėjus raštu ir žodžiu dar nuo tada, kai 1991–1994 m. dirbau Teisingumo Teismo teisės referentu, kai vertimo tarnybos drebėjo nuo kartais didelės apimties išvadų projektų (įskaitant daugybę išnašų), kuriuos joms siuntėme su generaliniu advokatu Walter van Gerven⁵.

Nuo 2017 m. pabaigos aktyviai įsitraukiau į „Europos universitetų aljansų“ dinamiką ir padėjau vieno tokio aljanso *Una Europa* pamatus⁶. Pastaraisiais metais daug dirbome prie šio projekto, siekdami ne tik padėti pagrindus ateities universitetui, kuriame daugiakalbystei tenka pagrindinis vaidmuo, bet ir sukurti bendrą tarpdisciplininę Europos studijų bakalauro programą, kurioje daugiakalbystė yra vienas svarbiausių dalykų. Dabar norėčiau kai kuriuos aspektus panagrinėti išsamiau.

Apie Europos universitetų iniciatyvą ir *Una Europa*

2017 m. rugsėjo 26 d. Sorbonos universitete sakytoje savo garsiojoje kalboje Prancūzijos prezidentas Emmanuelis Macronas kreipėsi į Europos universitetus tokiais žodžiais:

„Je propose la création d’universités européennes qui seront un réseau d’universités de plusieurs pays d’Europe, mettant en place un parcours où chacun de leurs étudiants étudiera à l’étranger et suivra des cours dans deux langues au moins. Des universités européennes qui seront aussi des lieux d’innovation pédagogique, de recherche d’excellence. Nous devons nous fixer, d’ici à 2024, en construire au moins une vingtaine. Mais nous devons, dès la prochaine rentrée universitaire, structurer les premières, avec de véritables semestres européens et de véritables diplômes européens.“⁷

4 | Dabar įtvirtintas Europos Sąjungos sutarties (ESS) 5 straipsnio 3 dalyje; pirminėje versijoje – EB sutarties 3b straipsnis.

5 | Kartą vertimo tarnybos protestavo dėl kai kurių generalinių advokatų išvadose gausiai vartojamų išnašų, ir Teisingumo Teismo administracijos komitetas svarstė šį klausimą. Generalinis advokatas Walter van Gerven išplatino pranešimą su citata iš Piterio Šaferio pjesės *Amadeus*. Ta citata buvo Mocarto atsakymas į imperatoriaus Juozapo II pastabą, kad jo operoje *Die Entführung aus dem Serail* yra „too many notes“. Mocartas atsakė: „There are just as many notes, Majesty, as are required. Neither more nor less“.

6 | Žr. <https://www.una-europa.eu/>

7 | <https://www.elysee.fr/emmanuel-macron/2017/09/26/initiative-pour-l-europe-discours-d-emmanuel-macron-pour-une-europe-souveraine-unie-democratique>

Prancūzijos prezidento pasiūlymas sulaukė palaikymo 2017 m. rudenį Geteborge ir Briuselyje vykusiuose Europos aukščiausiojo lygio susitikimuose ir tapo žinomas kaip „Europos universitetų iniciatyva“. Be to, 2017 m. gruodžio 14 d. Europos Vadovų Tarybos išvados, iš karto po punkto apie Europos universitetus, taip pat minimas tikslas „stiprinti kalbų mokymąsi, kad daugiau jaunų žmonių, be savo gimtosios kalbos, kalbėtų bent dviem Europos kalbomis“⁸.

Ši iniciatyva mums, Katalikiškojo Leveno universiteto darbuotojams, iš karto labai patiko. 2018 m. pavasarį per susitikimus Paryžiuje ir Bolonijoje padėjome pagrindus universitetų aljansui, o tų metų vasarą Madride ir Berlyne surengėme išsamias diskusijas. Taip gimė *Una Europa*, dabar vienijanti devynis žymius Europos universitetus: *Freie Universität Berlin*, *Alma Mater Studiorum Università di Bologna*, *University of Edinburgh*, *Uniwersytet Jagielloński w Krakowie*, *Helsingin yliopisto/Helsingfors universitet*, *KU Leuven*, *Universidad Complutense de Madrid*, *Université Paris 1 Panthéon-Sorbonne* ir *Universiteit Leiden*⁹. Daugiakalbystė matoma net ir universitetų pavadinimuose!

Una Europa nėra tik dar vienas kelių Europos universitetų „konsorciumas“ ar „projektas“. Netgi terminas „aljansas“ neatspindi jo dinamiškos įvairovės. Iš esmės tai tarpvalstybinė, unikali ir vis glaudesnė mus siejanti bendrystė ir integracija vis daugiau mokslo tyrimų, švietimo ir socialinių paslaugų sričių – tikras Europos ateities universitetas. Pradėjome nuo Europos studijų, kultūros paveldo, tvarumo, duomenų mokslo ir dirbtinio intelekto, o vėliau prisidėjo tokios sritys, kaip sveikata ir ateities medžiagos. Mes nesame naujokai: dauguma universitetų partnerių turi šimtamečių, o kartais ir beveik 1 000 metų intelektualinę istoriją, o kartu mokome 450 000 studentų, ką jau kalbėti apie nuotolinio mokymosi grupes (jų skaičius siekia milijonus).

Nuo pat pradžių *Una Europa* ryžtingai apsisprendė siekti daugiakalbystės; partnerių institucijose vartojamos ne mažiau kaip devynios kalbos: anglų, ispanų, italų, lenkų, nyderlandų, prancūzų, suomių, švedų ir vokiečių.

Verta paskaityti Ateities universiteto manifestą, kuriame galima pažvelgti į *Una Europa* vidų. Be kita ko, šiame manifeste pabrėžiama, kad *Una Europa* yra „ne vieta, o žinių, idėjų ir vertybių, kurios laisvai vystosi neribojamos sienų, išraiškos formų ir laiko,

8 | <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-19-2017-REV-1/lt/pdf>

9 | Netrukus prisidės dešimtas ir vienuoliktasis partneriai, bet šiuo klausimu dar turiu laikytis diskretiškumo.

telkimo vieta“ ir „žmonijos veidrodis <...> su visa jos įvairove, atspindintis kultūras ir kalbas, tradicijas ir netobulumus“¹⁰. Daugiakalbystė užima svarbią vietą tarp kitų pagrindinių tikslų, t. y. tarpdiscipliniškumas, įtrauktis, inovacijos, interaktyvumas, poveikis ir tarptautinis atvirumas.

Atsižvelgdamas į įsipareigojimą skatinti daugiakalbystę *Una Europa* ateityje planuoja padaryti atvirus visų universitetų kalbų kursus kitų universitetų partnerių studentams, kurti kalbų tandemus¹¹, pasitelkiant virtualų ir dėstytojų judumą sudaryti sąlygas studentams mokytis kitomis kalbomis nei savo universiteto kalba, taip pat kurti MOOC¹², kad būtų skatinama mokytis pradinio kalbos lygmens. Daugiakalbystę naujojoje jungtinėje Europos studijų bakalauro programoje aptarsiu netrukus.

Una Europa vizija atitinka ES Tarybos, kuri 2019 m. gegužės 22 d. priėmė rekomendaciją „dėl visapusiško požiūrio į kalbų mokymą ir mokymąsi“¹³, nuomonę, nors toje rekomendacijoje daugiausia dėmesio skiriama pradiniam ir viduriniam ugdymui bei profesiniam mokymui. Tačiau tai, ką Taryba teigia apie kalbinį sąmoningumą mokyklose, galima *mutatis mutandis* taikyti ir universitetiniam švietimui:

„Kalbinis sąmoningumas mokyklose galėtų apimti visų mokinių raštingumo ir daugiakalbystės kompetencijų (įskaitant kalbų, kurių nemokoma mokykloje, žinias) suvokimą ir supratimą. Priklausomai nuo aplinkybių ir tikslo, mokyklos gali atskirti skirtingus reikiamos daugiakalbystės kompetencijos lygius, atitinkančius kiekvieno besimokančio asmens poreikius, aplinkybes, gebėjimus ir interesus.“¹⁴

Vis dėlto šiek tiek kelia nuostabą tai, kad, nepaisant viso Sąjungos politikos formuotojų dėmesio Europos universitetų iniciatyvai, kol kas nėra nė vieno politinio dokumento, kuriame būtų sprendžiamas daugiakalbystės (ar jos nebuvimo) universitetuose klausimas. 2020 m. rugsėjo 30 d. komunikate dėl Europos švietimo erdvės sukūrimo iki 2025 m.

10 | Žr. <https://www.una-europa.eu/about>

11 | Kalbų tandemas arba pokalbių mainai – kai kalbos mokomasi per abipusius kalbų mainus tarp dviejų žmonių, kurie kiekvienas kalba savo (skirtinga) pagrindine kalba kaip kalba, kurią kitas nori išmokti.

12 | MOOC (nuo angl. *massive open online course*) – kursas, kuris skirtas dideliame dalyvių skaičiui ir kurio medžiaga (rašytinė ar audiovizualinė) platinama internetu, kad jo dalyvių neribotų konkreti vieta.

13 | *Europos Sąjungos oficialusis leidinys*, C 189, 2019 m. birželio 5 d., p. 15.

14 | Rekomendacijos 16 konstatuojamoji dalis.

Europos Komisija „kalbų mokymąsi ir daugiakalbystės skatinimą“ laiko Europos švietimo erdvės kokybės užtikrinimo tikslo dalimi; juk „[n]orint mokytis ir dirbti užsienyje, taip pat visapusiškai atrasti Europos kultūrų įvairovę, būtina mokėti keletą kalbų. Tai besimokantiems asmenims ir mokytojams suteikia galimybę pasinaudoti autentiška Europos mokymosi erdve“¹⁵. Tačiau Komisija nepateikia jokių naujų pasiūlymų šiuo klausimu ir iš esmės remiasi jau minėta 2019 m. Tarybos rekomendacija, kuri neskirta universitetiniam švietimui.

Erasmus+ 2022 kvietime Europos universitetams teikti paraiškas šiuo atžvilgiu taip pat nėra konkrečių nuostatų¹⁶. Nors Europos universitetų prašoma įsipareigoti siekti Europos švietimo erdvės politikos tikslų, įskaitant daugiakalbystę, šis prašymas niekuo nesiskiria nuo 2018 m. paskelbto pirmojo kvietimo Europos universitetams teikti paraiškas. Galima teigti, kad Europos Komisijos daugiakalbystės vizija nelabai pasikeitė pastaraisiais metais. 2022 m. sausio 18 d. jos komunikate dėl Europos universitetų strategijos daugiakalbystė, specialios iniciatyvos ar veikla šioje srityje taip pat neminimi¹⁷.

Apie jungtinę Europos studijų bakalauro programą

Nuo 2022–2023 mokslo metų *Una Europa* universitetai siūlys jungtinę tarpdisciplininę Europos studijų bakalauro programą (*Joint Bachelor of Arts in European Studies (BAES)*)¹⁸. Šiuo tikslu jie praėjo sudėtingą akreditacijos procesą 2021 m. *Nederlands-Vlaamse Accreditatieorganisatie* (Nyderlandų ir Flandrijos akreditacijos organizacija, NVAO), taikant vadinamąjį Europos jungtinių programų kokybės užtikrinimo principą („European Approach for Quality Assurance of Joint Programmes“)¹⁹, ir pagal įvairias nacionalines procedūras.

15 | 2020 m. rugsėjo 9 d. Europos Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui dėl Europos švietimo erdvės sukūrimo iki 2025 m., COM(2020) 625 *final*, p. 7.

16 | Žr. <https://erasmus-plus.ec.europa.eu/nlnews/2022-erasmus-european-universities-call>

17 | 2022 m. sausio 18 d. Europos Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui dėl Europos universitetų strategijos, COM(2022) 16 *final*.

18 | Plačiau žr. <https://www.una-europa.eu/stories/introducing-the-una-europa-joint-bachelor-in-european-studies>, <https://baes.una-europa.eu/overview> ir www.jointbaes.eu

19 | https://www.eqar.eu/assets/uploads/2018/04/02_European_Approach_QA_of_Joint_Programmes_v1_0.pdf

Su BAES mes norime studentams iš Europos ir viso pasaulio paaiškinti, kas yra „Europa“: kokios jos pagrindinės vertybės, istorija, politika, institucijos, ekonomika, visuomenė, teisė bei kultūrinė tapatybė ir įvairovė. Į šios naujos mokymo programos tikslus yra akivaizdžiai įtraukta daugiakalbystė: baigę trejų metų trukmės kursą, kurį pagal Europos kreditų perkėlimo ir kaupimo sistemą sudaro 180 ECTS, studentai turi mokėti bent vieną Europos kalbą, be savo gimtosios kalbos ir anglų, kad galėtų dalyvauti daugiakalbėje Europos realybėje. Kaip mes ketiname to pasiekti?

Pirmiausia daug dėmesio skiriama daugiakalbystei privalomojoje šios bakalauro programos dalyje, vadinamajame *truncus communis*. Šiuo metu šį *truncus communis* siūlo keturi *Una Europa* universitetai (Bolonijos, Krokuvos, Leveno ir Madrido). Jame puikiai derinami, viena vertus, įvada į pagrindines humanitarinių ir socialinių mokslų disciplinas, kurios dėstomos atsižvelgiant į Europos perspektyvą (ekonomika, filosofija, istorija, politikos mokslai, teisė, taip pat išsamūs Europos ekonomikos, tarptautinių santykių ir Europos bei tarptautinės teisės kursai), ir, kita vertus, visiškai daugiadisciplininiai kursai, įskaitant du didelius kursus, skirtus atitinkamai Europos kultūroms ir visuomenėms bei Europos integracijai. Taip pat daug dėmesio skiriama mokslo tyrimų kompetencijoms įgyti ir metodologijoms išmokti, nes baigę programą studentai turi parašyti daugiadisciplininį bakalauro darbą. *Truncus communis* siūlo bendrą kalbos kursą, kuriuo siekiama užtikrinti, kad studentai, be savo gimtosios kalbos ir anglų, mokėtų reikšti mintis bent viena Europos kalba, ir pagerinti jų gebėjimus dirbti ir atlikti mokslo tyrimus daugiakalbėje aplinkoje.

Tačiau daugiakalbystė išlieka labai svarbi net ir pasibaigus *truncus communis*, nes tada prasideda judumo Europos viduje etapas. Nuo antrųjų studijų metų studentai turi rinktis tęsti studijas viename, o galbūt net dviejuose kituose *Una Europa* universitetuose. Tai taip pat turi padėti jiems geriau pažinti Europos kalbas ir kultūras, nes visi šie universitetai partneriai taip pat siūlo kursus savo kalbomis.

Galiausiai antraisiais ir trečiaisiais metais pasirinkus specializaciją pagal BAES (studentai gali rinktis iš maždaug dvidešimties pagrindinių specializacijų ir maždaug trisdešimties šalutinių specializacijų) taip pat siūloma „kalbų ir kultūros“ studijų kryptis.

Kelios kritinės pastabos

Nepaisant labai sunkaus darbo kuriant *Una Europa* ateities strategiją ir ypač rengiant ir įgyvendinant BAES (reikia turėti omenyje, kad ši programa turėjo atitikti visų *Una Europa* šalių nacionalinius ir (arba) regioninius teisės aktus, o tai buvo didžiulis iššūkis), svarbu kritiškai vertinti pasiektus rezultatus ir ateities planus, ypač daugiakalbystės požiūriu.

Reikia atvirai pasakyti, kad anglų kalba, net ir Jungtinei Karalystei pasitraukus iš Europos Sąjungos, yra Europos universitetų *lingua franca*. Ši kalba yra *Una Europa* ir jos įstaigų darbo kalba. Taip, žinoma, pasirinkta siekiant efektyvumo, nors reikia suprasti, kad ne visų anglų kalba yra vienodai gera ir kad daugeliui *Una Europa* universitetų bendruomenės narių mąstyti, kalbėti ir rašyti angliškai yra didelis iššūkis. Vis dėlto Europos universitetų aljansas neturi išteklių nuolat dirbti su vertėjais žodžiu ir raštu.

Anglų kalbos dominavimas neabejotinai palieka pėdsaką ir išsilavinimo pasiūloje. Siekiant suteikti išsilavinimą kuo didesniai skaičiui studentų, dauguma *Una Europa* organizuojamų kursų – BAES, doktorantūros programų ar MOOC – daugiausia vyksta anglų kalba. Siekiant būti patraukliems būsimoms studentų kartoms, besirenkančioms BAES ar kitas studijas, nesvarbu, iš kurios Europos ar pasaulio vietos jie atvyktų, neabejotinai bus ir toliau daug investuojama į dėstymą anglų kalba *Una Europa* universitetuose.

Turime išlikti budrūs, kad dėl to nenukentėtų švietimas gimtąja kalba ir apskritai mūsų turtinga kultūrinė įvairovė. Pavyzdžiui, nebūtų gerai „anglizuoti“ studijų dalykus vien tam, kad būtų galima sudaryti įdomesnę jungtinių kursų pasiūlą, pavyzdžiui, Europos universitetų aljanso viduje.

Atrodo savaime suprantama, tačiau praktiškai dažnai taip nėra, kad studentai, kurie tame pačiame universitete studijuoja bent vieną ar net du ar tris semestrus (taip bus BAES *truncus communis* atveju), turėtų bent pradiniu lygiu išmokti šio universiteto ir jo aplinkos pagrindinę kalbą. Tačiau iš savo asmeninės patirties su *Erasmus* mainų programos studentais Levene galiu pasakyti, kad bent Flandrijoje taip nėra. Man atrodo, kad turime tai vertinti kritiškai ir privalome ieškoti pozityvių metodų ir priemonių, kaip išmokyti užsienio studentus nyderlandų kalbos pagrindų. Tas pats galioja ir bet kuriam kitam *Una Europa* universitetui, kuris siūlo *truncus communis* ar judumą paskutiniiais BAES metais. Tai susiję ne tik su studijų programa, bet ir su priimančiojo universiteto kultūrine pasiūla ir socialiniu gyvenimu bei jį supančia aplinka. Studentų bendruomenė, net jeigu jos sudėtis itin tarptautinė, negali būti uždara. Tai gali lemti pavojingą izoliaciją ir labai dirbtinai atskirtą socialinį gyvenimą, kai dažnai beveik nėra sąveikos su vietiniais studentais ir gyvenamąja aplinka. Vietinės bendruomenės turi galėti tikėtis, kad užsienio studentai stengsis susikalbėti su jais pagrindine tų bendruomenių kalba. Jei to nepadarysime, „Europai“ grės pavojus, kad ji visada liks tik elito projektas. Tada negalėsime padėti tvarios ir darnios Europos pamatų tiek vietiniu, tiek tarptautiniu lygmenimis.

Kiekviena kalba – atskiras pasaulis

— Katarzyna Kłosińska

Katarzyna Kłosińska – Varšuvos universiteto profesorė, kalbininkė ir šiuolaikinės lenkų kalbos specialistė. Nuo 2019 m. ji pirmininkauja Lenkų kalbos tarybai prie Lenkijos mokslų akademijos prezidiumo (1999–2019 m. ėjo šios tarybos mokslinio sekretoriaus pareigas). Be mokslinės veiklos, ji aktyviai populiarina kalbų pažinimą ir platesnei visuomenei žinoma iš radijo laidų, kurias nuolat veda nuo 2004 m. Nuo 2018 m. vadovauja Varšuvos universiteto Kalbos observatorijoje rengiamiems mokslo darbams; čia rengiamas lenkų kalbos neologizmų žodynas.

Kalboje slypi pasaulis. Šis pasaulis supa mus, visi esame jo dalis. Kalba – tai vidinis pasaulis iš mūsų minčių, patirčių ir vaizduotės. Jis apima mūsų tarpusavio santykius ir kyla tiek iš gyvo bendravimo, tiek iš sąveikos su literatūra.

Kalba atspindi mus supantį pasaulį: įvairius daiktus, reiškinius, situacijas, įvykius ir pan., ji atskiria, įvardija, aprašo, klasifikuoja ir vertina įvairius mus supančios tikrovės elementus, taip pat išreiškia jų tarpusavio ryšius. Kalba organizuoja tikrovę ir leidžia mums joje judėti, ją suprasti; mūsų regimame pasaulyje daugybė tarpusavyje panašių dalykų, o šį panašumą mums padeda atrasti žodis ir gramatinės formos. Pavyzdžiui, galime įsivaizduoti savaime besidauginančią kenksmingą kompiuterinę programą, nes ji pavadinta taip pat, kaip ir žmogaus organizmą puolantis agresyvus užkratas, t. y. virusas.

Asmuo, kuriam kalba yra gimtoji, paprastai ir nesusimąsto, kaip smarkiai jo mąstymo būdą lemia kalba. Pavyzdžiui, lenkas, prieš vartodamas veiksmažodį daugiskaitos forma, turi pagalvoti, ar jis bus derinamas (nors ir mintyse) su vyriškos giminės daiktavardžiu, ar su daiktavardžiu, kuriuo įvardijamos moterys, gyvūnai, vaikai ar daiktai. Pirmuoju atveju bus vartojamas vyriškosios, o antruoju – ne vyriškosios giminės asmenvardis. Ši gramatinė kategorija „padalijo“ pasaulį į dvi grupes: vyrus ir visą likusį pasaulį (dėl to pačios lenkų kalbos vartotojos kartais reiškia nuomonę, kad ši kalba mizoginiška, nors su tokiu paprastu aiškinimu iš tiesų negalima sutikti). O štai kai slovėnas kalba apie daugiau nei vieną daiktą, jam reikia nurodyti, ką ta daugiskaitos forma reiškia, t. y. ar daiktų yra du, ar daugiau nei du. Tai paaiškinama tuo, kad slovėnų kalboje, be kitoms kalboms įprastų vienskaitos ir daugiskaitos formų, dar yra ir dviskaitos forma (beje, iki XVI a. ji buvo išlikusi ir lenkų kalboje), t. y. daiktavardžių, kuriais įvardijami du daiktai, forma skiriasi tiek nuo daiktavardžių, kuriais įvardijamas vienas daiktas, tiek nuo daiktavardžių, kuriais įvardijami trys, keturi, penki (ir daugiau) daiktų, formos. Kai vengras kalba apie tam tikrą veiksmą, jam reikia nuspręsti, ar to veiksmo objektas (dalykas) jau žinomas klausytojui, ar ne. Priklausomai nuo to skirsis ir veiksmažodžio asmenuotė – ji gali būti apibrėžtoji arba neapibrėžtoji. Lenkų kalboje nėra svarbu, ar pašnekovui jau girdėta apie kalbamą daiktą ar asmenį (galbūt išskyrus atvejus, kai norime atitinkamą daiktavardį vartoti su skaitvardžiu *du*, tad jei dalykas, apie kurį kalbame (jei tai – asmuo) mums jau žinomas, tuomet sakome ne *dwa – du*, o *obydwa – abu*); vis dėlto būtent apie tai pirmiausia pagalvos vokiečiai, prancūzas ar anglas (tačiau mintis greičiausiai šmėstels taip greitai, kad žmogus jos net nepastebės), prirėkęs pavartoti daiktavardį ir jam parinkti tinkamą (žymimąjį ar nežymimąjį) artikelį.

Kiekviena kalba tikrovę mato iš savo varpinės; tai paprastai suprantame tik išmokę užsienio kalbą, kai tenka „persijungti“ į mąstymą šia kalba. Pavyzdžiui, lenkakalbiui

prireikus anglų kalba aptarti praeityje įvykusį veiksmažodį kaskart teks pagalvoti, ar šio veiksmo pasekmės dar jaučiamos (priklausomai nuo to, kaip žinome, reikia pasirinkti *Present Perfect* arba *Past Simple* laiką). Kaip asmeniui, kuriam lenkų kalba yra gimtoji, sunku (ne dėl gramatinių, bet galvosenos priešasčių) atskirti anglų k. vartojamas formas *I have bought (something)* nuo *I bought (something)*, lygiai taip anglakalbiui sudėtinga suprasti (ir išversti) tokį sakinį: *pisałam wczoraj artykuł, ale go nie napisałam* – vakar rašiau straipsnį, bet nebaigiau – čia vartojamos dvi skirtingos veiksmažodžio formos (eigos veiksmo ir įvykio veiksmo), abi jos atitinka anglų k. žodį *to write* – rašyti (beje, ši problema iškyla kaskart, kai britas, amerikietis ar kita kalba, kurioje neskiriamos eigos veiksmo ir įvykio veiksmo formos, kalbantiesi asmuo nori lenkiškai išreikšti savo kalbos ir jos laikų sistemos suformuotas mintis apie tam tikru laiku įvykusius (vykusius) įvykius.

Akivaizdu, kad sąvokas išreiškia žodžiai. Kaip žinome, paprastai atitikmenimis laikomų žodžių vartojimo sritis skirtingose kalbose gali skirtis. Taigi tiek anglų k. veiksmažodis *to go*, tiek prancūzų k. žodis *aller* turi po du judėjimą reiškiančius atitikmenis lenkų kalboje: *iść* (*eiti*, „judėti savo kojomis“) ir *jechać* (*važiuoti*, „naudotis transporto priemone“). Todėl lenkų kalboje skiriamas judėjimas pėsčiomis ir judėjimas tam tikromis (tiesa, nenurodant, kokiomis) transporto priemonėmis. O štai anglų kalboje *eiti* ir *važiuoti* reiškiami vienu veiksmažodžiu *to go*, vis dėlto jis neatitinka visų lenkų kalbos žodžio *jechać* reikšmių, nes judėjimui, pavyzdžiui, dviračiu (*bike*) arba arkliu (*horse*) reikšti vartojamas kitas veiksmažodis – *to ride*. Taigi anglų kalboje judėjimą nusakantys veiksmažodžiai vartojami visai kitaip nei lenkų kalboje. Skirtumai tarp kalbų itin ryškiai matyti, kai kalbama apie negalimus apčiuopti dalykus. Pavyzdžiui, kitaip nei kai kuriose kitose kalbose, lenkų kalboje vartojami du skirtingi žodžiai diskomfortui, kai neturime kažko, ką turi kitas asmuo, apibūdinti – jei tam asmeniui nieko blogo nejaučiame, tai vadinama *zazdrość* – *pavydu*. O jei tam žmogui linkime blogo, lenkų kalboje vartojamas dar vienas žodis pavydai reikšti – *zawiść*. Vengrų kalboje vartojami du žodžiai raudonai spalvai apibūdinti: *piros* ir *vörös*, jų pasirinkimą lemia ne tam tikra objektyvi savybė (pvz., atspalvis), o raudonos spalvos mums keliamos asociacijos – tai gali būti spalva, kuri nekelia jokių emocijų (*piros*), arba spalva, kelianti stiprias emocijas (*vörös*).

Užsienio kalbos pažinimas leidžia mums atrasti ir bendruomenės, kurioje ji vartojama, pasaulį. Kalboje glūdi daugelio ją vartojusių žmonių kartų patirtis, todėl kalba mums atskleidžia ir kultūros pasaulį. Paprastai jau pradiniam mokymosi etape susipažįstame su švenčių, ritualų, papročių ir savitų patiekalų pavadinimais (pavyzdžiui, Lenkijoje valgomi *pierogi*, *bigos* ar *gołąbki*, Čekijoje – *knedlík* ir Slovakijoje – *knedľa*, Italijoje – *spaghetti*, o Vengrijoje – *pörkölt*), jie mums atveria dvasinę kultūrą ir tradicijas. Bet kurioje kalboje sutinkami frazeologizmai mums parodo, kaip žmonės gyvena, ką

veikė, taip pat atskleidžia jų vertybes. Štai lenkų kalboje sutinkama gerokai daugiau posakių, skirtų žemdirbiškai, o ne miestietiškai kultūrai, ir tai nenuostabu, juk būtent pirmoji buvo dominuojanti daugelį amžių. Lenkų kalboje nerasime daug posakių apie irklavimą, užtai gausu apie jodinėjimą, nes šalies, neturinčios didelio pajūrio (palyginti, pavyzdžiui, su Prancūzija, Ispanija ar Graikija), žmonių gyvenime buvo kur kas svarbiau mokėti jodinėti, nei irkluoti. Frazeologizmai mums padeda „atrasti“ vietai, kurioje anksčiau gyveno (ar iki šiol gyvena) kalbos vartotojai, būdingą kraštovaizdį; iš tokių lenkų kalbos posakių, kaip *spracć kogoś na kwaśne jabłko* – sumušti kaip obuolį („labai stipriai ką nors sumušti“), *obiecować gruszki na wierzbie* – žadėti dangiškus migdolus („žadėti neįmanomus dalykus“), *wpuścić kogoś w maliny* – įleisti į avietyną („tyčia pastatyti asmenį į nepalankią padėtį“), *dziewczyna jak malina* – mergina kaip uogelė („graži mergina“), *wpaść jak śliwka w kompot* – įkristi kaip slyvai į kompotą („įkristi kaip musei į išrūgas“), matyti, kad Lenkijos kaimo kraštovaizdžiui būdingos obelys, kriaušės ir slyvos, o ne alyvmedžiai, datulių palmės ir pan.

Galiausiai kalba mums atskleidžia vertybes; tai pirmiausia pasakytina apie patarles, kuriose įtvirtintos nuo seno vyraujančios moralės normos. Pavyzdžiui, lenkų kalbos patarlės byloja, kad turime neišduoti savo artimųjų (*zły to ptak, co własne kala gniazdo* – blogas paukštis, kuris savo lizdą teršia) ir klausyti tėvų (*kto nie słucha ojca, matki, będzie słuchał psiej skóry* – kas tėvų neklauso, valgo duoną sausą). Daugelyje lenkų kalbos (veikiausiai ir kitų kalbų) žodžių, frazeologizmų ir patarlių apie žmogų kalbama kaip apie savitą, moraliai nepriekaištingą būtybę: *to jest człowiek przez duże „c“* – tai žmogus iš didžiosios raidės („vertingas, kilnus žmogus“), *zrobić z kogoś człowieka* – padaryti ką nors žmogumi („padaryti žmogų vertingą, kilnų“), *zachowuj się jak człowiek* – *elkis żmogiškai* („elkis pagal priimtinas normas“) ir pan. Savo ruožtu gyvūnams priskiriama moralės stoka, iškeliant neetišką jų elgesį: *świnia* – kiaulė („žmogus, kuris nepaiso etikos reikalavimų“), *bydlak* – gyvulys („niekšas“), *małpia złośliwość* – įgimtas piktumas („itin piktybiškas („beždžionės“, gyvuliškas) elgesys, veikiant iš išskaičiavimo ir apgaule“), *zejść na psy* – nueiti šunkeliais („degraduoti“), *łgacć jak pies* – *šuniškai* („įžūliai“) *meluoti, żyć na kocią łapę* – *gyventi ant katės letenos* (liet. *sumesti šmutkes*) („gyventi susimetus, t. y. ne santuokoje“) ir kt. Šie pavyzdžiai (suprantama, šiame tekste jų nedaug) mums labai aiškiai parodo egocentrišką žmogaus požiūrį į save (ne veltui šnekamoji kalba vadinama antropocentriška): „žmogiškos“ kategorijos priskiriamos visiems tikrovės elementams, net ir neturintiems su žmogumi nieko bendra. Štai kiaulės ar šuns neapkaltinsi neetišku elgesiu, juk gyvūnams žmonių elgesio taisyklės negalioja. O mes gyvūnų elgesį matuojame žmogiškuoju (šiuo atveju – moraliniu) matu (beje, jis dažnai kyla iš Biblijos, svarbiausio Europos kultūrai teksto). Mums įprasta pagal save nurodyti ir atstumus (tiek konkrečiai, tiek

abstrakčiai), todėl šnekamojoje kalboje dažnai pasitelkiame tokius „matavimo vienetus“, kaip žingsnis (*mieszkam dwa kroki stąd* – gyvenu už kelių žingsnių), ranka (*mam to pod ręką* – man po ranka), nosis (*autobus uciekł mi sprzed nosa* – autobusas nuvažiavo man iš panosies) ar plaukas (*było o włos od tragedii* – tragedijos pavyko išvengti tik per plauką).

Jau buvo minėta, kad kalba supa mus ir kartu ji yra vidinis pasaulis, su savo daiktais, tikrove, vertybėmis, įsitikinimais ir išgyvenimais. Paprastai asmenys savo gimtąja kalba išreiškia ankstesnių kartų patirtį (dažniausiai – nesąmoningai), ir net jei laikui bėgant požiūris į atskirus dalykus pasikeičia, vis tiek juos įvardijame tradiciškai (pavyzdžiui, ir toliau sakoma *coś zeszło na psy* – (nuėjo) šuniui ant uodegos, nors šuo jau seniai nebelaikomas nešvari gyvūnu. Tiems, kas užsienio kalbos mokosi, ji atveria kitos tautos dvasinę ir materialinę kultūrą.

Kalba – tai ir mūsų tarpusavio santykių pasaulis. Akivaizdu, kalba yra pagrindinė bendravimo priemonė – ja reiškiamė savo mintis ir jausmus, užmezgame ir palaikome tarpusavio santykius. Vis dėlto tai, kad žmonių tarpusavio santykius formuoja ir kalbos priemonės, galima suprasti ir kitaip, t. y. būtent kalba formuoja ir įtvirtina visuomeninės tvarkos idėją, todėl mes visi šiame pasaulyje vaidiname kalbos mums skirtą vaidmenį. Pavyzdžiui, sutrikusios psichikos asmenys nuo seno buvo vadinami pašaipiai (pvz., *ma kuku na muniu* – jam trūksta vieno šulo, *dostał fiksum-dyrdum* – jam galvoje negerai, *szurnięty* – beprotis (net „idiotas“), *ma szmery pod czaszką* – galva kaip puodynė), iš čia susiformavo požiūris, kad tokie asmenys – nepripažinti (dažniausiai todėl, kad jų buvo prisibijoma). Taip jau susiklostė, kad bet kuris kokios nors normos neatitinkantis asmuo tampa pajuokos objektu, geriausiu atveju vertu tik užuojautos. Šiuo metu visuomenė ir įvairios institucijos siekia šią tvarką pakeisti, ir tuo tikslu skatina (bent jau viešojoje erdvėje) atsisakyti pagal ją įprastų žodžių vartojimo, taip pat parodyti, kad neurologiniai sutrikimai – tik vieni iš daugelio pasaulyje sutinkamų skirtumų. Kalba net ne apie tai, kad asmenų su psichikos negalia nedera vadinti bepročiais – *wariatami*, *czubkami* ar *świrami* (žurnalistai ir politikai seniai taip nebekalba), bet apie tai, kad, pavyzdžiui, reikėtų rinktis posakius, kuriuose atitinkama savybė „atsiejama“ nuo daiktavardžio, o ne daiktavardžius, „ikūnijančius“ tam tikrą savybę ir paverčiančius ją pagrindiniu žmogų charakterizuojančius požymiu. Tai galioja ne tik asmenims su psichikos sutrikimais, bet ir kitoms asmenų grupėms, kurias kalba nuolat „diskriminuoja“. Siekiama, kad nukrypimas nuo normos būtų suprantamas tik kaip šalutinis, o ne pagrindinis konkretaus asmens bruožas, todėl atsisakome tokių žodžių, kaip šizofrenikas (*schizofrenik*), autistas (*autystyk*), homoseksualas (*homoseksualista*), benamis (*bezdomny*), invalidas (*kaleka*), nutukęs (*otyły*), anoreksikė (*anorektyczka*), kairiarankis (*mańkut*), ir renkamės tokius posakius, kaip asmuo, sergantis šizofrenija (*osoba ze schizofrenią*), asmuo su autizmo

spektro sutrikimais (*osoba w spektrum autyzmu*), neheteroseksualus asmuo (*osoba nieheteroseksualna*), asmuo, laikinai neturintis būsto (*osoba w kryzysie bezdomności*), neįgalusis (*osoba z niepełnosprawnością*), į nutukimą linkęs asmuo (*osoba z otyłością*), moteris, serganti anoreksija (kobieta z anoreksją), ar kairiarankis asmuo. Taip pamažu tolstante nuo pasaulio, kuriame atskiro žmogaus statusą lemia atitiktis įprastam (t. y. daugumai priimtina) suvokimui, kas yra „normalu“, ir artėjame prie supratimo, kad kiekvienas asmuo visų pirma yra žmogus, kuriam gali būti būdingos tam tikros papildomos savybės arba jis yra patekęs į tam tikrą situaciją (pavyzdžiui, asmuo yra neįgalus, benamis ar kairiarankis), čia žmogaus subjektyvumas nesusiaurinamas iki seksualinės orientacijos, intelekto ar išvaizdos. Institucijų pastangos gerinti „kitokių“, daugelį metų visuomenėje diskriminuojamų žmonių padėtį, būtų bevertės, jei šių pirmiausia teisėkūros priemonių nelydėtų kalbos vartosenos pokyčiai, nes žmonių tarpusavio santykius daugiausia lemia kalba.

Kaip tik todėl pastaruoju metu dedama daug pastangų, kad kalba geriau „pastebėtų“ moteris. Lenkų kalboje vis tvirčiau įsitvirtina moteriški pareigų ir profesijų pavadinimai (*dyrektorka* – direktorė, *architektka* – architektė, *profesorka* – dėstytoja), tad pokyčiai neaplenkia įprastos vartosenos, kai prestižinių pareigų (net jeigu jas eina moterys) atstovai įvardijami pasitelkiant vyriškąją giminę. Jau seniai (spontaniškai, dėl visuomenės pokyčių) moteris nebėra vadinama pagal jos vyro užimamas pareigas (*dyrektorowa*, *doktorowa* – atitinkamai direktoriaus, gydytojo žmona), ir labai retai ji pati prisistato, pavyzdžiui, *profesorowa* – dėstytojo žmona. Daugelis politikų ir žurnalistų (būtent jie didžiają dalimi formuoja mūsų kalbos įpročius) bent jau viešai nebevartoja, pirma, posakių, kuriuose moteris laikoma kvailesne už vyrą būtybe (*babska logika* – moteriška logika („logikos stoka“), *babskie gadanie* – bobiški plepalai („neverta dėmesio kalba“), ir, antra, posakių, kuriuose vyrai laikomi protingesniais už moteris (*męska decyzja* – vyriškas sprendimas („teisingas sprendimas“), *męska rozmowa* – vyriškas pokalbis („pokalbis, kuriam reikia drąsos“).

Translyčiai ir binarinei sistemai nepriklausantys asmenys taip pat reikalauja savo kalbinių teisių, jie pagrįstai teigia, kad lenkų kalba (kaip ir kitos kalbos) jų nepripažįsta. Nuostabos nekelia nei viena, nei kita. Kalba neatspindi nebinarinio lytiškumo; ji įtvirtina pasaulio viziją, kylančią ne iš specialistų kabinetuose atliekamų stebėjimų, o iš kasdienio gyvenimo, kuriame operuojama paprastiems žmonėms prieinamomis priemonėmis, t. y. iš jų pojūčių. Paprasto žmogaus akimis, žmogus – tai moteris arba vyras, o kitokios lytinės tapatybės asmenų gatvėje tiesiog nepamatysi. Todėl nenuostabu, kad ir kalba jų „nemato“. Vis dėlto mums neturėtų nuostabos kelti ir tai, kad ši visuomenės dalis turi teisę į kalbinį apsisprendimą. Nebinarinis lytiškumas skinasi kelią į kalbą, kol kas tai

daugiausia pasireiškia lyties nenurodančiais vardais (tai didelė naujovė, juk pagal lenkų vardus visada buvo galima nustatyti asmens lytį). Taip pat (nors ne visada sėkmingai) bandoma kurti naujas gramatines formas; vis dėlto šiuo klausimu sėkmės tikėtis neverta, nes gramatikos normos kinta gerokai lėčiau nei žodynas, o svarbiausia – jos nepavaldžios „iš viršaus nuleistoms“ taisyklėms.

Taigi šio straipsnio antraštę (kiekviena kalba – atskiras pasaulis) galima suprasti dvejopai. Pirma, naujos kalbos pažinimas – tai įspūdžių kupina kelionė į naują pasaulį. Antra, pasirinkdami, kaip apie tam tikrus dalykus (visų pirma – žmones) kalbėti kuria nors kalba, kartu pasirenkame pasaulį: pagarbos pasaulis grindžiamas pagarbos, o paniekos pasaulis – paniekos kalba.

Daugiakalbystė: mokslininkės ir teisėjos liudijimas

— Ana Maria Guerra Martins

Europos Žmogaus Teisių Teismo teisėja nuo 2020 m. balandžio 1 d. Portugalijos Konstitucinio Teismo teisėja, 2007–2016 m. Lisabonos universiteto Teisės fakulteto profesorė. 1997–1999 m. vizituojančioji tyrėja Max Planck lyginamosios viešosios ir tarptautinės teisės institute Heidelberge, Vokietijoje. Tarptautinės žmogaus teisių teisės profesorė, 1999–2020 m. Vizituojančioji profesorė, Jean Monnet teisės fakultetas, Paryžiaus XI universitetas, 2004 m. Vizituojančioji profesorė, Maputo Eduardo Mondlane universitetas, Mozambikas, 2004–2005 m. Europos Komisijos *European Network of Legal Experts in Gender Equality and Non Discrimination* narė, 2016–2020 m. Vizituojančioji profesorė *Iredies (Institut de recherche en droit international et européen de la Sorbonne), École de Droit, Paryžiaus I universitetas Panthéon-Sorbonne*, 2019 m.

Rašyti apie daugiakalbystę – nelengva užduotis, ypač tiems, kurie, kaip ir aš, pagal profesiją nėra kalbininkai. Todėl pamaniau, kad pats nuoširdžiausias būdas išreikšti požiūrį šia tema būtų papasakoti savo asmeninę patirtį mokantis kalbą (tiksliau, kalbas), kurią vartoju savo darbe.

Tačiau pirmiausia turiu paaiškinti savo atskaitos tašką. Nors akivaizdu, kad daugiakalbystė reiškia asmens ar tautos gebėjimą reikšti mintis keliomis kalbomis, ne mažiau akivaizdu ir tai, kad kalba yra tautos kultūros išraiška, todėl kai tik kalba išnyksta arba palaipsniui mažiau ja imama kalbėti, mes visi kultūriškai nuskurstame.

Kadangi gimiau šalyje, valdomoje diktatoriaus režimo, kuris didžiąją dalį ekonominių išteklių skyrė palaikyti kolonijiniam karui, kai visos kitos šalys jau buvo pripažinusios tautų apsisprendimo principą ir dėl to vykdė dekolonizaciją, logiška, kad didėjantis skurdas ir politinė izoliacija nepadėjo skatinti kalbų mokymosi.

Vidurinėje mokykloje, kurią galėjo lankyti tik mažuma vaikų, buvo mokomasi režimo leidžiamos portugalų kalbos ir literatūros, o užsienio kalbos nustumtos į antrą planą. Be to, užsienio kalbų dėstymas buvo patikėtas mokytojams, kurie dažniausiai net nebuvo lankęsi šalyse, kur buvo kalbama tomis kalbomis. Kaip galima įsivaizduoti, rezultatai nebuvo labai geri.

Vis dėlto reikėtų pažymėti, kad politinė padėtis, kolonijinis karas ir diktatūros laikotarpiu Portugalijoje išplitęs skurdas paskatino milijonus portugalų emigruoti į tokias šalis, kaip, be kita ko, Prancūzija, Šveicarija, Liuksemburgas ar Vokietija, ir siekti laisvės, kurios neturėjo Portugalijoje, ieškoti geresnio ekonominio ir socialinio gyvenimo ir kartu išvengti kolonijinio karo. Visais šiais atvejais portugalams teko mokytis šalių, kuriose jie apsigyveno, kalbų, dažnai be jokios pedagoginės pagalbos, todėl daugeliu atvejų jų kalbos žinios buvo prastos.

1974 m. balandžio 25 d. žlugus diktatūrai, demokratinės tvarkos kūrimas pareikalavo daug energijos ir pastangų iš visų sektorių, todėl akivaizdu, kad kalbų mokymasis, kaip ir buvo galima tikėtis, ir toliau nebuvo pagrindinis valstybės rūpestis.

Būtent Portugalijos atsivėrimas pasauliui, kurio liudininkais tapome po balandžio 25 d., kai ji įstojo į įvairias tarptautines organizacijas, pavyzdžiui, 1976 m. į Europos Tarybą ir, svarbiausia, 1986 m. į tuometines Europos Bendrijas, paskatino mokytis užsienio kalbų. Dėl Europos integracijos suteiktos laisvės asmenims judėti padaugėjo portugalų, išvykstančių į užsienį dirbti, studijuoti ar tiesiog turizmo tikslais, taip pat padidėjo į Portugaliją atvykstančių užsieniečių skaičius. Todėl portugalams iškilo poreikis bendrauti kitomis kalbomis tiek savo valstybėje, tiek užsienyje.

Dėl prastų užsienio kalbų žinių, kurias įgijome vidurinėje mokykloje, daugelis iš mūsų lankė kalbų institutus (mano atveju – *Alliance Française*, *British Institute* ir *Goethe Institut*), kad patobulintų užsienio kalbų įgūdžius. Tai buvo labai naudinga ateityje.

Tiesą sakant, man, kaip tarptautinės ir Europos Sąjungos teisės tyrėjai, užsienio doktrinos ir jurisprudencijos studijos buvo labai reikšmingos profesiniame gyvenime, kaip ir ryšiai su kitų šalių mokslininkais. Taigi, bendravimas raštu ir žodžiu anglų, prancūzų ir vokiečių kalbomis buvo labai svarbus siekiant akademinį tikslą. Daktaro disertaciją rengiau Vokietijoje, kur dvejus su puse metų dirbau vizituojančia tyrėja *Max Planck Institut für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht* Heidelberge, visiškai tarptautinėje aplinkoje. Ten ne tik turėjau galimybę naudotis viena geriausių Europos viešosios teisės bibliotekų, bet ir dalyvauti kas savaitę vykstančiose diskusijose aktualiais pasaulinio masto viešosios teisės klausimais, o tai padėjo palaipsniui formuoti kosmopolitinę teisės viziją, kurios laikaisi iki šiol. Be to, tuo metu susipažinau su tyrėjais iš viso pasaulio, kurie, kaip ir aš, buvo pradėję savo karjerą ir ilgainiui užėmė svarbias pareigas nacionaliniu ir tarptautiniu lygmenimis. Tuomet sukurtas kontaktų tinklas man suteikė galimybę dalyvauti tarptautinėse darbo grupėse, ką darau ir šiandien.

Žinoma, kad ankstesni kalbos įgūdžiai padėjo integruotis į įvairias tarptautines aplinkas, kur galėjau vykdyti savo profesinę veiklą.

Todėl niekas negali abejoti, kad šiuolaikiniame globaliame pasaulyje užsienio kalbų mokėjimas yra būtinas. Šią idėją stengiausi perduoti savo studentams.

Vis dėlto nereikėtų pamiršti, kad užsienio kalbos mokėjimas, kad ir koks geras būtų, retai kada pasiekia tokį patį lygį kaip gimtosios kalbos mokėjimas.

Būdama Europos Žmogaus Teisių Teismo teisėja kasdien susiduriu su šia problema. Kadangi oficialiosios Teismo kalbos yra tik anglų ir prancūzų, o teisinė terminologija – labai tiksli, savaimė suprantama, kad kolegos iš valstybių, kuriose vartojama viena iš dviejų oficialiųjų kalbų, yra privilegijuotoje padėtyje, palyginti su kolegomis iš valstybių, kuriose kalbama kitomis kalbomis.

Todėl idealiu atveju tarptautiniuose forumuose kiekvienas turėtų turėti galimybę reikšti nuomonę savąja kalba. Žinoma, ekonominiu požiūriu tai yra nepagrįsta, ypač kai kalbama apie didelį skaičių valstybių ir kalbų, kaip yra, pavyzdžiui, Jungtinių Tautų atveju. Tokiais atvejais būtina pripažinti ribotą oficialiųjų kalbų skaičių.

Taigi, kai valstybių skaičius yra mažas, pageidautina, kad kiekvienas galėtų savo mintis reikšti gimtąja kalba, nes priešingu atveju tektų pripažinti vienu kalbų pavaldumą kitoms. Kadangi, kaip minėta, kalba yra tautos kultūros išraiška, vienos ar kelių kalbų viršenybės prieš kitas pripažinimas reikštų, kad pripažįstama kultūrų hierarchizacija, o tai prieštarautų elementariausiems tarptautinės teisės principams. Kita vertus, skirtingas požiūris į tam tikras kalbas reikštų, kad oficialiosiomis kalbomis kalbantys piliečiai atsidurtų privilegijuotoje padėtyje, palyginti su likusiais. Todėl svarbu pabrėžti, kad daugiakalbėje aplinkoje neturėtų būti atsisakyta portugalų kalbos, kuri yra penkta pagal paplitimą pasaulyje.

Trumpai tariant, tarptautiniuose forumuose, kuriuose portugalų kalba yra oficialioji kalba, pavyzdžiui, Europos Sąjungoje, būtina kalbėti portugalų kalba.

Galimybė reikšti mintis savąja kalba prisideda ne tik prie visų valstybių, bet ir prie visų piliečių lygybės užtikrinimo, nes jei tam tikros valstybės pilietis neturi galimybės gauti dokumentų gimtąja kalba, jis, savaime suprantama, atsiduria nepalankesnėje padėtyje, palyginti su valstybių piliečiais, kurie turi galimybę gauti dokumentus gimtąja kalba.

Praktiškai, vienas po kito vykstant Europos Sąjungos plėtros etapams, pastebimas Europos Sąjungos „angliškėjimo“ reiškinys, nes, nors galutiniai ir svarbiausi dokumentai, pavyzdžiui, reglamentai ir direktyvos, verčiami į visas kalbas, parengiamieji ir neįpareigojantys dokumentai dažnai pateikiami tik anglų kalba.

Tokių aplinkybių padarinys – didesnis piliečių atitolimas nuo Europos reikalų. Tačiau jei siekiama, kad piliečiai plačiau dalyvautų su Europos Sąjunga susijusiuose reikaluose, investicijos į kalbas turi būti laikomos priemone šiam dalyvavimui užtikrinti.

Apibendrinama norėčiau pasakyti, kad, kaip ir visame gyvenime, reikia rasti pusiausvyrą tarp, viena vertus, daugiakalbystės ir, kita vertus, skirtingų kalbų puoselėjimo ir išsaugojimo.

Interpretare humanum est

— Radu Paraschivescu

Radu Paraschivescu (g. 1960 m. Bukarešte) – rašytojas ir vertėjas. Parašė 30 ir išvertė apie 120 knygų. Jis yra romanų *Fluturele negru* (Juodasis drugelis), *Cu inima smulsă din piept* (Su iš krūtinės išplėšta širdimi), *Acul de aur și ochii Glorianeii* (Auksinė adata ir Gloriano akys), *Astăzi este mâinele de care te-ai temut ieri* (Šiandien yra rytojus, kurio bijojote vakar), *apysakų Bazar bizar* (Keistas turgus), *Aștept să crăpi* (Laukiu, kol pratrūksi), *Omul care mută norii* (Žmogus, kuris judina debesis) ir knygų apie rumunų papročius *Ghidul nesimțitului* (Išūlaus žmogaus vadovas), *Două mățuri stau de vorbă* (Dvi šluotos kalbasi), *În lume nu-s mai multe Români* (Pasaulyje nėra daug rumunų) autorius. R. Paraschivescu yra vertęs tokius autorius kaip Julian Barnes, Salman Rushdie, Jonathan Coe, Martin Amis, Kazuo Ishiguro, Stephen Fry, William Burroughs, John Steinbeck ir kt. Jis nuolat bendradarbiauja su radijo stotimis *Digi FM* ir *Rock FM*, taip pat su televizijos kanalu *Digi Sport*.

Kai pasirodė *Interpretul grec* (Graikų vertėjas¹), buvau bebaigiąs, galima sakyti, komunizmo laikais sunkiai nuspėjama karjerą. *Interpretul grec* – tai Maxo Davidsono romanas, kuriame pasakojama apie konferencijų vertėją. Apie žmogų, kuris perkelia žodžius iš vienos kalbos į kitą ir prakaituoja kabinoje, į kurią geriau nepatekti kenčiantiems nuo klaustrofobijos. Pagrindinis veikėjas Stavros de Battista yra tapatybės popuri: pusiau vokietis, pusiau graikas, turintis uošvį italą, su drauge aire gyvenantis Šveicarijoje. Galima sakyti, savaime daugiakalbis. Toks giminės ir santuokos medis lėmė, kad mūsų personažas negalėjo būti niekuo kitu, kaip tik idėjų ryšininku tarp kalbų sienų. Rumunijoje šį romaną kaip vieną iš dabar jau užmirštos serijos „Râsul lumii“ (*Pasaulio juokas*) leidinių 2005 m. išleido leidykla *Humanitas*. Tai serija, kurios ėmiausi po beveik penkiolikos metų vertimo žodžiu – nebūtinai konferencijų vertimo, bet taip pat ir jo. Romaną išvertė Cornelia Bucur, buvusi konferencijų vertėja, buvusi kolegė kabinoje Prahoje, Sibiu, Buštenyje ir Timișoaroje. Net jei „žemė ilga²“, pasaulis išlieka mažas.

Gerbiami kolegos. *Dear colleagues. Chers collègues.*

Taip viskas prasideda.

Tai žodžiai, kuriais prasideda nuotykis. Tai nuotykis, kuriame tu, vertėjas, esi lyg kaskadininkas filme. Niekas neprašo tavęs šokti iš degančio pastato ar įšokti į greitai važiuojantį traukinį, kaip tai daro aktorių dubleriai veiksmo scenose. Pats žodis „veiksmas“ atrodo komiškai perdėtas, kai kalbama apie tai, ką turi daryti. „Vertimas ir šachmatai yra dvi pagrindinės hemorojaus priežastys“, – pasakė škotų komikas ir neklydo. Per nuotyki kabinoje esi priverstas sėdėti ant kėdės su ausinėmis ant galvos ir neatsitraukdamas nuo mikrofono. Turi tam tikras teises, įtvirtintas nerašytoje konstitucijoje: teisę į išdžiūvusią nuo emocijų burną, teisę gerti vandenį taip, kad nesigirdėtų dalyvių ausinėse, teisę vėsintis, jei karšta (paprastai būna karšta), teisę kentėti, kai tave užklumpa prakeiktas poreikis. Ir tai dar ne viskas: virš galvos kabo didžiulis Damoklo kardas. Kai filmuose policininkas pagauna nusikaltėlį, pagal scenarijų jis turi ištarti klišę: *Anything you say may be used against you*. Konferencijoje lygiai taip pat. Kartais nutinka taip, kad vertėjas tampa atpirkimo ožiu vietoj pranešėjo, kuris suklysta prie mikrofono ir, norėdamas išvengti diplomatinio incidento, matydamas auditorijos nuostabą kilsteli pečiais ir rodo į kabiną: „Aš to nesakiau, tas idiotas kabinoje išvertė neteisingai.“ Ir net jei žinai, kad pasakei tai,

1 | Neišversta į lietuvių kalbą (vertėjo pastaba).

2 | „E lung pământul“ – gerai žinomo rumunų poeto George Coșbuc eilėraščio incipitas (vertėjo pastaba).

ką turėjai pasakyti, nesušvelnindamas ir neretušuodamas, esi kaip nusikaltėlis iš filmo: tai, ką pasakei, gali būti panaudota prieš tave. Kai futbolo komandos rezultatai yra prasti, aukojamas treneris. Kai konferencijoje atsiranda pavojus, kad kils įtampa, aukojamas vertėjas. Filme *The Expendables* gali vaidinti ne tik Stallonė, Lundgrenas, Stathamas ir Jetas Li. Bet kuris vertėjas gali gauti vaidmenį, jei netyčia atsidurs netinkamoje situacijoje.

Galima subtiliai ginčytis dėl daugiakalbystės reikšmės ir svarbos. Galima pabrėžti jos būtinybę, pateikti pranašumų pavyzdžių. Vis dėlto, atsižvelgiant į renginio ir kabinos temperatūrą, visi, kurie kada nors užsidėjo ausines ant ausų, žino, kad viskas priklauso nuo to, kas vyksta *čia* ir *dabar*. Konferencijų vertimas yra preparatas lieknėjimui, kurio dietologai nerekomenduoja. Kodėl? Nes jiems neateina į galvą, kad dienos pabaigoje kabinoje – galbūt su išsiblaškiusiu kolega ir sutrikusiais kalbėtojais – vertėjo svoris, palyginti su dienos pradžia, sumažėjo. Taip yra net jei sočiai pavalgėi – jei *galėjai tai padaryti*. (Žinoma, yra dalyvių, norinčių aptarti plenarinio posėdžio temas per pietų pertrauką, todėl jie kreipiasi į vertėją, kuris nesustodamas kalba su ant šakutės pasmeigtu mėsos kukuliu ir laukia momento, kada galės jį įsidėti į burną ir greitai sukramtyti, kol dalyvis išgers vandens, užsisakys dar vieną desertą arba atsilieps mobiliuoju telefonu.)

Juokas juokais, bet konferencijos vertimas visiškai išsunkia. Į kabiną įeina apelsinas, o išeina sultys ir žievelė. Įeini sverdamas 75 kg, o išeini – 73,5 kg. Net sauna nėra tokia veiksminga. Be to, pirtyje tiesiog guli ir prakaituoji, o čia smegenų sraigteliai sukasi greitojo traukinio greičiu. Neatidumo sekundė gali pakenkti ne tik sakinio prasmei. Čiaudulys bet kuriuo atveju sunaikina *feng shui*. Žinoma, vertėjai keičiasi kas dvidešimt minučių, tačiau net ir čia galima pakliūti į spąstus, kuriuos sunku pastebėti. Pavyzdžiui, yra vertėjų, kurie gali kalbėti keturiems šimtams ausų, bet gėdijasi prieš kolegą kabinoje. Nes, kitaip nei dalyviai, jis, kolega, jaučia jo kūno įtampą, prakaito kvapą, mato tikus, rankų drebinimą ir raukšlėtą kaktą. Todėl kyla įtampa. Todėl bijoma suklysti. Todėl, *of course*, ir klystama. Kolegai negalima sakyti: „Išeinu. Grįšiu po dvidešimties minučių.“ Pažeistum darbo taisykles ir rizikuotum daugiau nebūti pakviestas.

Daugiakalbystė, kurią, be kita ko, atspindi konferencijų vertimas, nėra vien mandagumo ir lygių galimybių išraiška. Taip, Malta ir Vokietija nusipelnė sąžiningų sąlygų, bet tai dar ne viskas. Buvo laikotarpis, kuris šiandien laikomas konferencijų jūros periodu, kai viskas vyko anglų kalba. Mokėjai kalbą, dalyvavai. Nemokėjai, pasiuntei kažką, kas moka. Panašiai nutiko ir Rumunijoje dešimtojo dešimtmečio pradžioje, kai į ją plūdo užsienio pranešėjai, atvykę kalbėti apie privatizaciją, knygų leidybą, profesinių sąjungų ir darbdavių santykius, darbo mediciną, kovą su prekyba narkotikais ir tūkstančius kitų dalykų. Viskas vyko anglų kalba, įskaitant rumunų studentų indėlį. Viskas klostėsi

gerai tol, kol susijaudinęs ponas pasakė *I want to undress you* vietoje *I want to address you* priešais daugiausia moterišką auditoriją, kurioje buvo ir kelios skulptūriškai gražios damos. Be abejo, reakcijų būta skirtingų. Garbės svečias, *the key-note speaker*, kaip sakoma, bandė nuimti naštą nuo susijaudinusio pono pečių ir pasakė, kad eidamas pusryčiauti viešbutyje, kuriame buvo apsistojęs, pamatė tokį užsienio svečiams skirtą skelbimą: *Take a tour of Bucharest by carriage. We guarantee no miscarriages*. Visiems buvo linksma, bet organizatoriai nusprendė, kad taip tęstis nebegali ir reikia vertėjų.

Jau neminint šaltinio ir tikslinės kalbų arkanų, be griežto posėdžių protokolo ir kai kurių kongresų ar konferencijų dalyvių formalių vingrybių, vertėjas turi gerai žinoti vieną dalyką: svečias, kuris užsideda ausines ant ausų, girdi tik *jo* – vertėjo – balsą. Tai jį įpareigoja užtikrinti ne tik teisingumą, bet ir nuoseklumą. Dalyvius pasiekiantis pranešimas turi atitikti originalą ir būti logiškas. Negalima pateikti tik sakinių fragmentų, įžanginių ar baigiamųjų dalių. Sakinys turi būti perteiktas visas. Atrodo paprasta; užtikrinu, kad taip nėra. Vertėjui gali nutikti nesėkmė sutikti besiblaškantį, daug kalbantį pranešėją, kuris nesivargina laikytis parašytos kalbos, kurios kopiją turi ir vertėjas. Be to, yra pranešėjų, kuriuos žavi žodžių žaismas, reikalaujantis ne tik vertėjo dėmesio, bet ir įkvėpimo, kuris ne visada ateina pagal komandą. Anglai, su kuriais Europa jau beveik atsisveikino, garsėja kaip žonglieriai žodžiais. Vienas iš jų net pasiekė juokavimo dugną, kai per iškilmingą konferenciją, visiškai netinkamą įžūliems klausimams, paklausė: *What happened when Jesus went to Mount Olive? Popeye got pissed*.

Taigi, dabar matome vertėjus.

Pamačius darosi jų gaila. Pagailėję pradėdame jais žavėtis. Jie to nusipelnė. Nes jie yra vadinamieji žmonės jungtukai. Žmonės, jungiantys idėjas, kultūras, kryptis ir įtaką. Žmonės, kurie užtikrina labai sudėtingą maršrutą (sakau tai, kaip buvęs keleivis priešiškoje aplinkoje): tarp dviejų skirtingų kalbų ir dviejų skirtingų struktūrų rūšių. Žmonės, pasižymintys ypatingu proto ir išraiškos lankstumu. Žmonės, kurie neperteikia sausos žinutės, bet prideda įsitikinimo autentiškumą atlikdami paprastai nematomą aktorius darbą.

Be kita ko, taip, vertėjas yra aktorius. Jam skiriamas vaidmuo, kurį jis atlieka daug nerepetavęs. Šiandienos vaidmuo susijęs su *rolling assets* (tiems, kurie nežino, – apyvartiniai aktyvai). Rytojas – su *mixed feeds* (mišrūs pašarai, jei kam įdomu). Poryt – su *shop stewards* (darbuotojų atstovai, tiems, kurie klausia). Ir jie turi atiduoti viską, ką gali, savo vaidmeniui negailėdami jėgų. Save tausojantis vertėjas nėra vertėjas. Taip pat retai pasitaiko vertėjas, kuris tam tikru momentu vos nepraryja mikrofono.

Vertėjas taip pat yra asmuo, kuriam nepadėkojama. Tik tie, kurie valgo šią duoną, žino, kiek daug reikia geras organizatorių ir pranešėjų žodis. Ne tam, kad paglostytų tavo ego. Veikiau tam, kad patvirtintų tavo, kaip jungtuko, statusą. Kaip jungtuko nebuvimas arba buvimas sukuria problemą arba ją išsprendžia, taip vertėjo nebuvimas arba buvimas atveda į aklavietę arba iš jos išveda. Galbūt tai iš tiesų yra vienas iš daugiakalbystės pranašumų: pranešėjas kalba savo kalba visiškai savimi pasitikėdamas, nes pasitikėjimo jam suteikia gimtasis žodis. Jis tai daro pasitelkdamas niuansus, stilių, metaforas. Ir jis žino, kad kažkur už jo už stiklo sienos sėdi susikaupęs ir suprakaitavęs individas, kuris sugebės padaryti daugeliui neįmanomą stebuklą – perteikti idėją kita kalba, o kartu – ir tuos pačius niuansus bei stilių.

Taip veikia daugiakalbystė realiai. Net knygose nėra kitaip. Taigi:

„Tikros diskusijos prasidėjo po dvidešimties minučių. Formalus kompromisas buvo pasiektas konferencijoje dalyvavusio monsinjoro de Sainte Croix, putliaskruosčio apaštališkojo nuncijaus Singapūre, dėka. Posėdyje vis tiek turėjo būti pietų pertrauka, bet tik vienos valandos vietoj įprastų trijų; norėdami kompensuoti prarastą laiką, jie turėjo sutrumpinti kalbėjimo laiką nuo aštuonių su puse minutės iki septynių su puse minutės kiekvienam svečiui. Visi palankiai įvertino šį genialų sprendimą, išskyrus vertėjus, kuriems išsprūdo prieštaravimo aimana. Jie žinojo, ką tai reiškia. Delegatai turėjo ne trumpinti savo kalbas, o greičiau kalbėti. Jie prisiminė Strasbūrą 1986 m., kai ispaniškai kalbantis turkas per 5 minutes pasakė 20 minučių kalbą apie Kiprą, paversdamas geriausius Europos filologus bejėgiais mikčiais.“ (Max Davidson, *Interpretul grec*, Humanitas, 2005 m., p. 110 ir 111).

Skamba pažįstamai, ar ne?

Daugiakalbystė

— Stanislav Vallo

Stanislavas Vallo (gim. 1951 m.), buvęs diplomatas, iki šiol dirba vertėju, studijavo prancūzų ir italų kalbas J. Komenskio universitete Bratislavoje, po keturiolikos metų darbo leidykloje „Slovenský spisovateľ“ pradėjo dirbti Čekoslovakijos diplomatinėje tarnyboje, o nuo 1993 m. sausio 1 d. – naujai susikūrusios Slovakijos Respublikos diplomatinėje tarnyboje. Buvo ambasadoriaus pavaduotoju Romoje ir Paryžiuje, vėliau – ambasadoriumi Romoje, paskui Briuselyje. Toliau užsiima literatūros vertimu iš italų kalbos.

„Daugiakalbystės apsauga yra būtina priemonė, užtikrinanti demokratinį piliečių dalyvavimą kuriant šiandienos ir ateities Europą.“ Šią citatą, kaip ir kitas ne mažiau svarbias mintis, rasime išsamioje ir ypač įkvepiančioje Ginevros Peruginelli veikalo „Daugiakalbystė ir priegios prie teisinės informacijos sistemos“ recenzijoje (leid. *Giuffrè*, 2009), kurią parašė italų mokslininkė ir bibliotekininkystės tyrinėtoja (Paduvos universitete) Antonella De Robbio. Iš esmės ta citata yra percituota iš minėto veikalo, nes pati Ginevra Peruginelli cituoja Davidą Mellinkoffą („Teisės kalba“). Antonella De Robbio taip pat cituoja įžangos autorių Nicolą Palazzolą, kuris pabrėžia, kad „teisė yra kalba, o kalba yra teisė, nes teisė negali egzistuoti be kalbos – jos išraiškos priemonės“. Ir grįžta prie D. Mellinkoffo, kuris teigia, kad teisė negali apsieiti be kalbos, nes „kalbos ir teisės mokslai visada buvo glaudžiai susiję ir vystėsi sąveikaudami ir vienas kitam padėdami“.

Citatų gausa recenzuotame veikle, kaip ir šių bei kitų autorių citatos recenzijoje, pabrėžia daugiakalbystės – multilingvizmo – pagrįstumą ir iškelia jos svarbą, ypač Europos ir teisės kontekste. Kita vertus, publikacijos autorė nevengia (netgi priešingai!) paminėti daugiakalbystei kylančių pavojų. Priminsime, kad knyga buvo parašyta ir išleista 2009 m. Šiandien šie pavojai tebėra aktualūs. Dėl nuolatinio ir vis intensyvesnio reikalavimo optimizuoti viešojo administravimo išlaidas priimami pseudosprendimai riboti Europos Sąjungos oficialiųjų kalbų vartojimą, kartu visiškai pamirštant apie jos sukūrimo kertinį akmenį: principą, grindžiamą vienoda teise susipažinti su teisės aktais, jurisprudencija ir informacija apskritai.

Vis dėlto apie kalbą nejuokaujama. Kalba ne tik yra tam tikros žmonių grupės, pavyzdžiui, tautos, bendravimo priemonė, bet ir vienas iš pagrindinių priklausymo tai grupei požymių. Be to, veiksmingai ir vienu metu vartojant kelias kalbas galima visavertiškai bendrauti platesniu formatu, todėl atsiranda begalė galimybių dalytis idėjomis, nuomonėmis ar žmonių poreikiais. Argi tai nėra demokratinės visuomenės, tokios kaip Europos Sąjunga, kurios ateitį aktyviai kuria piliečiai, branduolys? Sava kalba – tai teisė, o daugiakalbystė – privilegija. Vis dėlto šie žodžiai reiškia kur kas daugiau, nei mums galėtų atrodyti.

Pirmiausia norėčiau pasidalyti savo asmenine kalbos vartojimo patirtimi. Atstovauju nedidelei tautai, kurios kalba – slovakų, – kaip matyti iš suvestinės Ginevros Peruginelli leidinyje, kalba 5 600 000 žmonių ir kuria vis dar galima susikalbėti Čekijoje ir Vengrijoje. Mielai įtraukčiau dar gana dideles teritorijas, pavyzdžiui, Serbijoje, Rumunijoje ir galbūt dalį Argentinos Čako provincijos. Mane visada žavėjo, kai per oficialius renginius, kuriuose turėjau garbės dalyvauti, svečias iš užsienio (diplomatas, prezidentas, valstybės tarnautojas, menininkas) savo kalbą pradėdavo slovakaiskai: „Dobrý deň, vážená dámy, vážení páni, dobrý deň, priatelia“ („Laba diena, gerbiamos ponios ir ponai, laba diena,

bičiuliai“). Sunku aprašyti jausmą, kurį sukelia toks mažutis ir iš pirmo žvilgsnio nieko nereiškiantis gestas. Pasididžiavimą? Dėkingumą? Pripažinimą? Tylų džiaugsmą? Šiek tiek visko. O publika visada ir garantuotai reaguodavo plojimais. Ir ne tik čia, Slovakijoje. Tai patyriau visur, kur man teko garbė ir malonumas atstovauti savo šaliai kaip diplomatui. Suprantama, dažnai atsidurdavau priešingoje pusėje – prie tribūnos. Italijoje, Prancūzijoje ir Belgijoje. Dviejose pirmose šalyse sklandžiai kalbėjau itališkai ir prancūziškai ir po įžanginio žodžio publika plodavo iš nuostabos (ypač mažose vietovėse). Mane visada viliojo galimybė vartoti kalbą neįprastai, patraukliai, bent šiek tiek nukrypstant nuo to, ko publika paprastai būdavo įpratusi tikėtis iš diplomato. Todėl stengiausi pasiekti savo auditoriją tuo, kas ją pradžiugintų, nustebintų ar sukeltų šypseną veiduose. Kad ir nuoširdžiai juokaudamas. Belgijoje patyriau kalbinį diskomfortą, nes (kitaip nei ankstesnėse misijose Romoje ir Paryžiuje) nemokėjau vienos iš dviejų oficialių kalbų – flamandų. Tačiau ir ten sėkmingai susiklosčius aplinkybėms sugalvojau tai, ką apibūdinau kaip flandrių auditorijos *captatio benevolentiae* (lot. palankumo siekimas). Kiekvieną kalbą pradėdavau flamandiškai: „Labas vakaras, ponios ir ponai, esu Slovakijos ambasadorius, nekalbu flamandiškai, uoliai mokausi, bet dar laukia ilgas, labai ilgas kelias.“ Tuomet jau prancūziškai papasakodavau, kaip man pradėjus eiti pareigas, kai lankiausi su mandagumo vizitu, tuometinis Flandrijos ministras pirmininkas Geertas Bourgeois man padovanojo šaliką su kažkokiomis raidėmis. Kai sužinojau, ką jos reiškia, likau tikrai sužavėtas: iš tiesų tai buvo seniausio, t. y. pirmojo rašytinio XI a. senosios nyderlandų kalbos, šaltinio tekstas. Jis buvo aptiktas praeito amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje Anglijoje viename kodekse. Tai du trumpi sakiniai, kuriuos kodeksą perrašinėjęs vienuolis parašė vietoj įprastos lotyniškos formuluotės „*Probatio pennae si bona sit*“ (lot. *plunksnos bandymas*), kai bandė naują žąsies plunksną. Vienuolis, veikiausiai kilęs iš Vakarų Flandrijos, vietoj tos lotyniškos frazės parašė: „*Hebban olla vogala nestas hagunnan hinase hic enda thu, wat unbidan we nu?*“ („Visi paukščiai jau susisuko lizdus, kodėl mudu dar ne?“). Ir auditorijos palankumas buvo užtikrintas, nes žinojau ir paminėjau tai, ką jie visi puikiai žinojo iš mokyklos laikų ir kas buvo jų tapatybės bei nacionalinio pasididžiavimo dalis. Dauguma tautų tokius kalbos paminklus saugo kaip brangenybes.

Kaip diplomatas visada stengiausi pagerbti partnerio kalbą ir iš reakcijos pajusdavau, kad jokių būdu nepažeidžiau etiketo – priešingai: partneris visada tai priimdavo kaip staigmeną, galbūt šiek tiek netikėtą, bet tuo malonesnę. Kai 2006 m. gegužės mėn. įteikiau skiriamuosius raštus tuometiniam Maltos prezidentui Edwardui Fenechui Adami, standartines frazes pasakiau ne angliškai, o perskaičiau maltiečių kalba. Kaip vėliau sužinojau, susirinkusieji tai priėmė kaip labai nustebinusią ir palankiai vertinamą pagarbos maltiečių gimtajai kalbai formą.

O kai būdamas Slovakijos Respublikos ambasadoriumi Belgijos Karalystėje mūsų pirmininkavimo Europos Sąjungos Tarybai proga surengiau tradicinius bendrus pietus kolegoms ambasadoriams iš Europos Sąjungos valstybių narių, paskutiniai mano sveikinimo žodžiai „Sveiki atvykę ir skanaus“ buvo ištarti 23 kalbomis.

Todėl manau, kad daugiakalbystei tenka nepakeičiamas ir neginčijamas vaidmuo kuriant tokį didelį vienetą, kaip Europos Sąjunga, ir užtikrinant jos veikimą, formuojant jos bendrą sąmonę ir stiprinant jos sanglaudą bei solidarumą. Tai taip pat yra pagarbos šimtmečius trukusiai gimtųjų kalbų raidai išraiška ir jų kultūrinio paveldo praturtinimas. Daugiakalbystė iš prigimties yra neretai labai trapi ir pažeidžiama, todėl ją reikia saugoti tuo labiau, kuo atkakliau prisidengiant ekonominiu rentabilumu bandoma ją pažeminti iki nereikalingų dalykų arsenalo ir pasmerkti nebūčiai vardan vienos, universalios ir bendros kalbos vartojimo.

Vienas iškiliausių mūsų laikų protų, italų rašytojas Umberto Eco, šiuo klausimu išreiškė aiškią ir ryžtingą poziciją, pasakęs, kad bendra Europos kalba yra vertimas. Kaip vienas iš daugelio jo vertėjų labai gerai ir mielai prisimenu išsamias, labai detalias instrukcijas ir paaiškinimus, kuriuos jis mums siūsdavo, kai versdavome vieną ar kitą jo kūrinį. Šie nurodymai ir gairės skatino atrasti džiaugsmą žaisti su kalba, jos niuansais, paslėptais užkampiais.

U. Eco tautietė Ginevra Peruginelli savo publikacijoje kalbų įvairovės apsaugą apibūdina kaip atskirų nacionalinių skirtumų išsaugojimo Europos Sąjungoje politikos simbolį. Ši žinia yra aiški ir suprantama visomis kalbomis. O didėjant ekonominio rentabilumo spaudimui ji tampa dar stipresnė.

Institucinė daugiakalbystė Europos Sąjungos lygmeniu – patirtis ir apmąstymai

— **Prof. dr. Rajko Knez**

Profesorius dr. Rajko Knezas yra Slovėnijos Respublikos Konstitucinio Teismo teisėjas, dėsto Mariboro universiteto Teisės fakultete. Jis buvo *Jean Monnet Center of Excellence* projekto rengėjas; jam suteiktas Žano Monė profesoriaus vardas. 2015–2017 m. dirbo Slovėnijos Respublikos Aukščiausiojo Teismo Administracinio departamento vyresniuoju teismų patarėju, specializavosi Europos Sąjungos teisės srityje. Daugelio mokslo ir akademinų straipsnių, monografijų ir įstatymų komentarų autorius. 2017 m. tapo Konstitucinio Teismo teisėju, o 2018–2021 m. buvo šio teismo pirmininkas. Jo, kaip Konstitucinio Teismo teisėjo, kadencija baigsis 2026 m. balandžio mėn.

I. Įvadas

Mielai sutikau pasidalyti savo patirtimi ir mintimis apie daugiakalbystės svarbą Europos Sąjungoje. Klausimas, kokį vaidmenį kalba atlieka bendruomenėje ir tarpasmeniniuose santykiuose, ypač kuriant pasitikėjimo arba, atvirkščiai, atskirties jausmą, mane visada žavėjo. Man įdomūs įvairūs šio klausimo aspektai, pavyzdžiui: kaip kalba formuoja tam tikros šalies viziją ir priklausymo jai, ne vien tautai, jausmą; kalba kaip mažumų teisė; kalba kaip neteisėta diskriminacinė sąlyga ir kalba kaip įvairovės elementas, kuris vis dėlto gali ir sieti. Būtent pastarasis aspektas, kuris skamba prieštarai, mane visada labiausiai intrigavo. Tai yra savitas Europos Sąjungos bruožas. Norėčiau pasidalyti savo mintimis ir patirtimi šiuo klausimu. Bet prieš tai norėčiau paaiškinti, kad mano susidomėjimą šiais klausimais lėmė ir visiškai asmeninės aplinkybės. Pradėsiu nuo jų.

II. Vaikystės patirtis

Vaikystę ir jaunystę praleidau tuo metu jauname ir sparčiai besivystančiame pramoniniame mieste, kuriame būtent dėl šių ypatybių buvo daug darbo galimybių. Todėl į šį miestą atvykdavo daugybė imigrantų iš buvusios Jugoslavijos respublikų. Imigrantų ir jų šeimų kalba skyrėsi, nebuvo panaši į manąją. Neretai su klasės draugais, o vėliau – ir su kolegomis man tekdavo bendrauti ne vietinių gyventojų kalba. Pradinėje mokykloje mokėmės ir serbų-kroatų kalbos, kuri šiandien nebėra oficiali. Taip pat išmokome kirilicą. Pirmą kartą su tuo susidūriau pradinėje mokykloje ir tai buvo maloni patirtis. Žinoma, kartu su imigrantais atvykdavo ir jų šeimos (arba atvykdavo vėliau, kai tėvai ar motinos susirasdavo darbą ir daugumą nuolatinį pajamų šaltinį). Tokių šeimų vaikams per mokslo metus dažnai tekdavo keisti socialinę aplinką. Jiems tikrai nebuvo lengva. Kai jie pirmą kartą įžengė į mano klasę pradinėje mokykloje, mokytojai su šiais vaikais elgėsi labai jautriai ir stengėsi tarp mūsų rasti bendraklasį, kuris galėtų geriausiai padėti naujam mokiniui arba su kuriuo toks mokinys galėtų lengviausiai užmegzti ryšį. Tai dažnai reikėd, kad mes „rotuodavomės“ arba keisdavomės; naujam klasės draugui būdavo skiriama tam tikra vieta, o mes pakaitomis sėdėdavome šalia jo. Prižiūrėti mokytojų, mes visi kartu praleisdavome šiek tiek laiko – kelias dienas arba kelias savaites, priklausomai nuo to, kaip sutardavome. Taip bandėme įveikti daugybę kliūčių, įskaitant kalbos barjerą. Kai šiandien prisimenu šiuos epizodus, suprantu, kad jie turėjo labai didelę integracinę reikšmę. Tuo metu, būdamas vaikas, nesuvokiau, kaip tai svarbu, laikiau tai įprasta savo kasdienio gyvenimo dalimi. Vis dėlto jaučiau, kad tai buvo vaikams pritaikytas draugiškas požiūris į imigrantus. Vadinas, ir į jų tėvus bei visas šeimas. Tai atsispindėjo ir kitose mūsų gyvenimo srityse. Toks bendravimas ir gyvenimas kartu buvo savaime

suprantamas dalykas, o integracija į naują mokyklos aplinką buvo sėkminga. Manau, kad nors to nesuvokiau, ši patirtis mane paveikė. Teigiamai paveikė. Net kai galvoju apie kalbos vaidmenį Europos Sąjungoje, kalbą laikau stipriai integruojančiu veiksmu. Prie šios sąvokos dar grįšiu vėliau.

III. Teisiniai aspektai Slovėnijoje ir Europos Sąjungoje

Tai, kas išdėstyta pirma, nėra vienintelis teigiamas kalbos ir integracijos vaidmens aspektas. Taisyklėse, kuriomis tai skatinama, taip pat apibrėžiama aplinka, kurioje tinkamai pripažįstamas kalbos vaidmuo. Svarbiausias Slovėnijos teisės aktas – Slovėnijos Respublikos Konstitucija (toliau – Konstitucija) – taip pat numato tautinių bendruomenių ir mažumų teisę į kalbą, ypač italų ir vengrų tautinėms bendruomenėms¹. Savivaldybėse, kuriose gyvena šios mažumos, abiejų mažumų kalbos taip pat yra laikomos oficialiosiomis kalbomis (Konstitucijos 11 straipsnis). Be to, ir manau, kad tai turi tam tikrą reikšmę, Konstitucija draudžia bet kokią diskriminaciją dėl priklausymo kalbos grupei (Konstitucijos 14 straipsnio 2 dalis) ir skatina priklausymo tautai raišką per kalbą. Taigi pagal Konstitucijos 61 straipsnį kiekvienas žmogus turi teisę laisvai reikšti savo priklausymą tautai ar tautinei bendruomenei, puoselėti ir reikšti savo kultūrą, vartoti savo kalbą ir raštą. Neseniai (2021 m.) į Konstituciją buvo įtraukta aklųjų teisė į kalbą. Konstitucijos 62a straipsnyje nustatyta, kad užtikrinamas laisvas slovėnų gestų kalbos vartojimas ir vystymas. Be to, savivaldybėse, kuriose italų arba vengrų kalbos taip pat yra oficialios, užtikrinamas laisvas italų ir vengrų gestų kalbų vartojimas.

Manau, kad Slovėnijos Konstitucija pripažino asmeninę, antropologinę, istorinę, kultūrinę, valstybinę ir sociologinę kalbos vertę. Visi šie aspektai yra svarbūs. Kalba – tai ne tik pati teisė į kalbą, bet ir daugybė aspektų, kurie, priklausomai nuo valdžios institucijų požiūrio, gali turėti teigiamą arba neigiamą poveikį daugelyje socialinio gyvenimo sričių. Šį sąmoningumo jausmą jaučiu ir Europos Sąjungoje, o prieš jos įsteigimą – Europos ekonominės bendrijos ir Europos bendrijos institucijų politikoje. Prisimenu vieną iš pirmųjų bylų, dėl kurių pradėjau kelti sau klausimus apie įvairius kalbos įtakos visuomenėje aspektus. Galiu nubrėžti paralelę tarp Slovėnijos Konstitucijos nuostatų

1 | Vietinėms italų ir vengrų bendruomenėms taip pat taikoma speciali apsauga, susijusi su nacionalinių simbolių naudojimu, švietimu ir mokymu, asociacijomis, kultūrinio identiteto išsaugojimu ir kt. Abi bendruomenės, gaunančios ir finansinę valstybės paramą, taip pat turi teisę būti atstovaujamos savivaldybių atstovaujamosiose institucijose ir parlamente.

ir to, kaip suprantu Teisingumo Teismo sprendimą garsios olandų menininkės Anitos Groener, kuri ketino dirbti Airijos švietimo sektoriuje, byloje². Ji norėjo dėstyti meninį ugdymą. Ši byla, bent jau mano žiniomis, buvo viena pirmųjų, kurioje buvo iškeltas klausimas, kokį vaidmenį valstybės narės kalba atlieka vykstant integracijos procesams ir kuriant tuomet dar buvusios Europos ekonominės bendrijos vidaus rinką.

Tąkart Teisingumo Teismas pripažino tuometinės valstybinės kalbos (airių) vertę ir Airijos valdžios institucijų norą išsaugoti kalbą, kurią vis labiau užgožia anglų kalba. Laikotarpiu, kai buvo nagrinėjama byla *Groener* (prieš daugiau nei 30 metų), taip pat buvo labiau pasitikima Europos (ekonominės) bendrijos, o vėliau ir Europos Sąjungos šūkiu – *suvienijusi įvairovę*. Šis šūkis turėjo didelę reikšmę ir dažnai labai pozityvų bei integruojantį vaidmenį, tačiau šiandien jis yra pamirštas ir atrodo, kad dabartinis laikotarpis nebėra toks vienijantis, integruojantis. Viena šalis išstojo iš Europos Sąjungos, vyrauja daug skirtingų požiūrių į nacionalinį identitetą, kuris buvo naudojamas kaip įvairovės ir išimčių pagrindas, kai kurių valstybių narių valdžios institucijos abejoja Sąjungos teisės viršenybe, matome konfliktus ir karo grėsmę prie Europos Sąjungos sienų, kai kurios Sąjungos politikos kryptys skaldo valstybes nares ir jų valdžios institucijas bei gyventojus (pavyzdžiui, migracijos politika) ir t. t. Štai kodėl manau, kad daugiakalbystės klausimas turi būti iškeltas į pirmą vietą kartu su Europos Sąjungos atliekamu integracijos vaidmeniu. Gyvename nebe tuo laikotarpiu, kai įvairovė, kurią, kaip minėjau, šiek tiek patyriau ir pats, buvo, kad ir kaip prieštaringai tai atrodytų, tikra bendrų arba integracinių veiksmų varomoji jėga. Remdamasis šiais samprotavimais toliau aptarsiu kai kuriuos daugiakalbystės Europos Sąjungoje aspektus.

2 | Byla C-379/87, *Anita Groener prieš Minister for Education and the City of Dublin Vocational Educational Committee*. Menininkė pareiškė ieškinį Airijos švietimo ministerijai ir *Dublin City Vocational Education Board*, nes ministras atsisakė ją skirti į dailės dėstytojos pareigas (dirbti visą darbo dieną). Kaip priežastį jis nurodė tai, kad ji neišlaikė airių kalbos žinių patikrinimo egzamino. Pagal Airijos teisės normas visą darbo dieną dirbančio dėstytojo pareigos valstybinėse profesinio mokymo įstaigose buvo tokio pobūdžio pareigybė, kuri pateisina kalbos mokėjimo reikalavimą. Teisingumo Teismas nusprendė, kad kalbos reikalavimas yra suderinamas su Sąjungos teise, jei buvo nustatytas kaip valstybinės kalbos, kuri kartu yra ir pirmoji oficiali kalba, propagavimo politikos dalis ir buvo įgyvendinamas proporcingai bei nediskriminuojant.

IV. Europos Sąjungos institucinė daugiakalbystė

Kalba ir priklausymo jausmas

Pradėjau nuo kalbos kaip išskirtinio priklausymo ne tik konkrečiai tautai, bet ir bendruomenei elemento. Bendruomenė – tai grupė žmonių, teoriškai, be abejo, net milijonai žmonių, kuriuos vienija tos pačios vertybės, tikslai ar požiūris (net jei juos sunku suvokti ir įgyvendinti), todėl jie žvelgia ta pačia kryptimi ir ta konkrečia kryptimi nori tobulėti ir augti. Vis dėlto net ir bendruomenėje kalba gali būti kliūtis. Jei ji tampa kliūtimi, tai sukelia ribotumo jausmą. Tai gali paralyžiuoti. Tai mažina priklausymo jausmą. Ir atvirkščiai, kuo geriau žmogus moka kalbą (ar kalbas), tuo labiau didėja priklausymo jausmas. Tas pats pasakytina ir tuo atveju, kai žmogus nemoka kalbos, bet gali lygiavertiškai vartoti savo kalbą: kuo žmogus turi daugiau galimybių vartoti savo kalbą lygiavertiškai su kitomis kalbomis, tuo stipresnis priklausymo jausmas.

Prisimenu seniai įvykusią tarptautinės privatinės teisės paskaitą, per kurią dėstytojas plėtojo mintį, kad net ir pilietybė, kaip jungiamasis (paprastai pagrindinis) teisės taikymo kriterijus (asmens teisiniam statusui, pavyzdžiui, teisnumui ir t. t.) tarptautinių santykių srityje, nesukuria tokio stipraus priklausymo konkrečiai šaliai jausmo kaip kalba. Prisimenu, kaip anuomet galvoje sukosi ši mintis ir pagalvojau apie kai kuriuos į Slovėniją persikėlusius ir pilietybės prašiusius draugus ir pažįstamus. Jie turėjo pademonstruoti pagrindines slovėnų kalbos žinias. Prisimenu, kaip jie džiaugėsi įvykdę šį reikalavimą. Jie džiaugsmingai išreiškė savo prisirišimą prie naujos savo gyvenamosios šalies. Jie džiūgavo labiau nei tada, kai gavo sprendimą suteikti jiems pilietybę. Pilietybė yra dirbtinis teisinis konstruktas, o kalba – realus kasdienis kontaktas su socialine aplinka. Aš pats esu kilęs iš mišrios šeimos: mano mama – kroatė, o tėvas – slovėnas. Iš asmeninės patirties žinau, kad kraujo ir socialiniai ryšiai stipresni už teisinius. Priklausymo jausmas paprastai turi mažai ką bendro su įstatymais, taisyklėmis, teisės aktais. Dėmesys sutelkiamas į skirtingus individo jausmus. Pavyzdžiui, kiek asmuo yra antropologiškai priimtas tam tikroje bendruomenėje ar socialinėje aplinkoje. Tai, kad kišenėje turi vienos ar kitos šalies dokumentą, įrodantį teisinį ryšį su ta šalimi, yra svarbu, bet ne taip svarbu kaip priklausymo visuomenei jausmas, t. y. subjektyvus integracijos aspektas. Priklausymas yra vienas iš individą apibūdinančių aspektų. Kadangi, kaip bandau paaiškinti, priklausymas yra glaudžiai susijęs su kalba, ji taip pat glaudžiai susijusi su Sąjungos veikimu.

Daugiakalbystės vaidmuo ir Europos Sąjungos institucijos

Kad Europos Sąjunga egzistuotų ir vystytųsi, reikia, kad žemyno gyventojai jaustųsi priklausantys šiai tarptautinės integracijos idėjai. Taigi priklausymo jausmas yra nepaprastai svarbus. Todėl tai, ką prieš tai paminėjau apie įtraukimo ir priklausymo santykį tarp tų pačių individų, taip pat galioja ir santykiui tarp institucijų ir individų. Taigi, kaip Europos Sąjunga naudoja kalbą, kad priartėtų prie kiekvieno žmogaus? Jei Europos Sąjunga nepriartės prie kiekvienos atskiros valstybės narės gyventojų daugiakalbystės priemonėmis, puoselėdama vienodą požiūrį į kalbas, tarp Europos Sąjungos institucijų ir šio žemyno gyventojų atsiras atskirtis, neperžengiama praraja. Europos Sąjungos gyventojų suartinimas ir vienodas požiūris į kalbas atitinka vieną iš bendruomenės veikimui būtinų elementų. Tai skatina bendrystės jausmą ir lygybę. Tik tinkamai veikianti bendruomenė gali sukurti pasitikėjimą. Tai itin aktualu, jei bendruomenė buvo sukurta dirbtinai ir ypač jei tai yra sąjunga (sąjunga, paprastai tariant, reiškia, kad Europos Sąjungos institucijoms perduota daugiau nacionalinio suvereniteto). Tai leidžia suprasti, kad pasitikėjimo, kuris yra būtinas Europos Sąjungos veikimui ir egzistavimui, nebūtų, jei institucijos nebūtų priartintos prie žmonių, taip pat pasitelkiant kalbą.

Bendruomeninė veikla taip pat mažina individualizmą. Kuo daugiau individualumo, tuo mažiau bendruomenės pažangos galimybių, ir atvirkščiai. Tai – atvirkštinio proporcingumo santykis. Kalba yra komponentas, kuris, nesant tinkamos politikos, gali sustiprinti atskirų piliečių, taigi, ir valstybių narių individualumą. Tai gali paskatinti nacionalinius elementus. Paminėsiu tik ekonominius elementus, pavyzdžiui, vidaus rinkoje, kuri yra būtina Europos Sąjungos veikimo instituciniu lygmeniu sąlyga. Toks individualumas gali pasireikšti skatinant nacionalinius gamintojus, prekybininkus, paslaugų teikėjus, darbo jėgą ir pan. Dar pavojingesnis yra individualizmas politiniais klausimais – jis atitolina mus nuo integracijos. Integracija yra ne individualaus racionalumo, o gebėjimo mąstyti kaip didelė grupė rezultatas. Tai padaryti gali tik žmonės ir tai yra jų sėkmės priežastis. Ne visada lengva pasiekti ir išlaikyti integraciją. Todėl daugiakalbystė tokioje įvairialypėje bendruomenėje kaip Europos Sąjunga yra viena iš pagrindinių jos sąlygų³.

3 | Taigi kalba neturėtų būti kliūtis. Kalbos, kaip kliūtis, pasekmių galima matyti siauresniu lygmeniu, pavyzdžiui, prisiminus įvairius rajonus, kurie yra daugiau ar mažiau uždari nuo išorinio pasaulio ir būdingi didmiesčiams, kuriuose gyvena daug ekonominių ir kitokių imigrantų. Žinoma, tokiais atvejais kalbama ne tik apie kalbos barjerą, bet ir apie kultūrinės bei sociologinės aplinkybes. Vis dėlto kalba yra viena didžiausių kliūčių. Tokias kliūtis galima įveikti pasiūlius bent pačias elementariausias paslaugas (pavyzdžiui, pagrindinių maisto prekių parduotuves ir pan.) konkretaus rajono gyventojų kalba, tačiau ilgainiui tai skatina izoliaciją arba individualizmą.

Europos Sąjunga visada siekė užkirsti kelią padariniams, kurių gali sukelti kalbos barjeras. Jos pagarba nacionalinėms kalboms ir vienodas požiūris į jas yra unikalūs (pasaulinis) reiškinys. Europa – tai žemynas, kuriame yra daugybė šalių, taip pat ir mažų, turinčių savo istorinių, religinių ir kultūrinių ypatumų bei skirtumų. Kalba yra vienas iš jų. Iš tiesų jokiam kitame pasaulio žemyne nėra tiek daug įvairovės tokioje mažoje teritorijoje. Europos Sąjunga sugebėjo visa tai integruoti, suburti. Jos pradininkai, mano akimis, buvo tikri vizionieriai ir didvyriai. Žinoma, didvyriai be ginklų. Siekdami ekonominės idėjos gilinti prekybą (t. y. ne tik prekybą, bet ir bendrąją rinką) Robertas Šumanas, Konradas Adenaueris, Žanas Monė, Valteris Holšteinas, Polas Henris Spakas ir kiti ėmėsi vienyti Europą Šaltojo karo laikotarpiu, kuris prasidėjo po Antrojo pasaulinio karo pabaigos. Tai buvo lemiami metai; šių idėjų ir pastangų jas įgyvendinti dėka Europos, kaip žemyno, raida (dabar jau istorija) buvo sugrąžinta į geras vėžes. Šiuo požiūriu kaip kūdikių bumo kartos atstovas galiu tik pasidžiaugti, kad gyvenu laikotarpiu, kai galiu kaip asmenybė vystytis taip, kaip pats to noriu. Nesu tikras, ar mes visi tai suvokiame (prisiminkime minėtą skilimo tendenciją, kurią šiuo metu išgyvename).

V. Išvada

Pradedant įgyvendinti toliaregišką idėją, išganingąją Europos integracijos viziją, kalba nebuvo kliūtis. Vis dėlto tai nebuvo savaime suprantamas dalykas. Kalbos barjerų naikinimas buvo Europos integracijos projekto dalis ir, kaip bandžiau paaiškinti, tai buvo absoliučiai būtinas tos integracijos aspektas, tiksliau – jos elementas. Šiandien atėjo laikas pripažinti šias pastangas. Štai kodėl Europos Sąjunga nusipelno visų mūsų pagyrų už tokį požiūrį.

Suprantu, kad tai reikalauja daug darbo. Labai svarbus vaidmuo atliekant šį darbą tenka įvairiose Europos Sąjungos institucijų tarnybose dirbantiems vertėjams. Dažnai jų nepastebime ir priimame kaip savaime suprantamą dalyką, tačiau pagrindinės šiame straipsnyje išsakytos mintys su jais ypač susijusios. Jie yra nepaprastai svarbi šio puikaus projekto, skirto Europos Sąjungos vientisumui, suvienytai įvairovei išsaugoti, dalis. Taip ne tik išsaugoma taika šiame istoriškai neramiame mūsų žemyne, bet ir prisidedama prie svarbios mozaikos dalies, tiek ekonominės gerovės, tiek daugybės tautų ir kultūrų sambūvio požiūriu⁴.

4 | Šiuo klausimu žr. Harari, Y. N., *21 nasetov za 21. stoletje* (21 pamoka XXI amžiui), *Mladinska knjiga*, 2020, p. 139.

Yra daug panašumų tarp daugiakultūrio mano jaunystės miesto požiūrio į integraciją, kurį aprašiau pradžioje, ir daugiakultūrės Europos. Šios dvi istorijos yra susijusios: abi atspindi integracijos procesus (ne greitus, bet su svarbia perspektyva), kai kalba yra ne kliūtis, o įvairovė, kuri praturtina ir suvienija. Teliuka tikėtis, kad ši buvusios Europos ekonominės bendrijos, vėliau – Europos bendrijos, o dabar – Europos Sąjungos vizija toliau žengs savo keliu ir vystysis. Nebūtinai sparčiai; aš asmeniškai mielai žengčiau šiuo keliu bet koku tempu. Istoriskai susiformavęs požiūris į kalbą neabejotinai pasirodė esąs labai tinkamas ir jame galima atpažinti svarbų sukurtos Europos, kuriai net ir šiandien skubiai reikia tolesnių integracijos procesų, elementą.

Daugiakalbystė ir Šiaurės šalių teisinis bendradarbiavimas

— **Heikki E. S. Mattila**

Heikki Eero Sakari Mattila yra teisės mokslų daktaras, lyginamosios teisės dėstytojas ir teisės lingvistikos profesorius emeritas. Teisinės lingvistikos srityje jis daugiausia tyrinėja suomių teisinę kalbą, bet taip pat ir kitas kalbas. Jis išleido daugybę šios srities knygų ir straipsnių suomių ir švedų kalbomis, taip pat anglų, ispanų ir prancūzų kalbomis. Be šiuolaikinių kalbų, jis tyrinėjo ir teisinę lotynų kalbą, ypač klausimą, kiek Europos teisinėse kalbose vis dar yra lotyniškų frazių.

1. Kalbų vartojimo sąlygų Šiaurės šalyse apžvalga¹

Šiaurės šalyse kai kurios kalbos (islandų, suomių, norvegų, švedų ir danų) yra dominuojančios nacionaliniu lygmeniu, o kitos yra mažumų kalbos².

Islandų, norvegų, švedų ir danų kalbos yra giminingos kalbos: jos yra pagrindinės skandinavų (šiaurės germanų) kalbos³. Šių kalbų, išskyrus islandų kalbą (artimesnę senajai skandinavų kalbai), vartotojai lengvai vieni kitus supranta, ypač rašytinę formą. Rašytiniai tekstai suprantami beveik automatiškai arba užtenka tik trumpo mokymosi, tas pats pasakytina ir apie teisinius tekstus⁴. Vis dėlto būtų pavojinga tikėti visišku skaidrumu. Iš tiesų norvegų, danų ir švedų kalbų žodyne yra skirtingų žodžių ir netikrų vertėjo draugų (be to, egzistuoja du norvegų kalbos variantai, žr. 3.1 punktą). Žodžiu bendrauti daug sunkiau, ypač danų kalba, kurios tarimas labai skiriasi nuo švedų ir norvegų kalbų tarimo.

Pagrindinė Suomijos kalba – suomių – priklauso kitai kalbų šeimai. Skandinavų kalbų ir suomių kalbos ryšį galima palyginti su ryšiu tarp vokiečių ir vengrų kalbų – jos visiškai skirtingos. Vis dėlto Suomijos pakrančių regionuose gyvena švedakalbių mažuma (kiek daugiau nei 5 proc. visų šalies gyventojų). Nepaisant to, kad ši mažuma yra nedidelė, švedų kalba dėl istorinių priežasčių turi Suomijos (antrosios) oficialiosios kalbos statusą;

1 | Dr. Timo Esko, Suomijos Aukščiausiojo Teismo garbės pirmininkas, dešimtmečius dalyvaujantis Šiaurės šalių bendradarbiavimo veikloje, maloniai sutiko perskaityti ir pakomentuoti šio straipsnio rankraštį. Jis pateikė daug svarbių pastabų, kurios labai patobulino šį rankraštį. Straipsnio projektą, kurį autorius parašė prancūzų kalba, peržiūrėjo Helsinkio universiteto Kalbų centro profesorius Frédéricas Nozais. Autorius nuoširdžiai dėkoja šiems dviem specialistams. Savaimė suprantama, kad autorius ir tik jis vienas prisiima atsakomybę už bet kokias klaidas ar praleidimus galutinėje paskelbtoje versijoje.

2 | Šios mažumų kalbos (pvz., samių kalbos) gali turėti oficialų statusą.

3 | Taip pat reikia paminėti fareriečių kalbą. Labai įdomią santrauką apie Šiaurės šalių kalbines sąlygas ir jų raidą galima rasti neseniai paskelbtame Karlo Erlando Gadelli straipsnyje „Écologie des langues dans le Norden“ *Nordiques*, Nr. 35, 2018, p. 77–93, prieinamas interneto svetainėje <https://journals.openedition.org/nordiques/1570#tocto1n>

4 | Pavyzdžiui, žodis „teisė“ daniškai yra *ret*, norvegiškai *rett*, o švediškai *rätt* (pastarajame žodyje raidė „ä“ tariama kaip „e“), o žodis „draudimas“ tiek daniškai, tiek norvegiškai yra *forsikring*, o švediškai – *försäkring* (pastarajame žodyje raidė „ä“ taip pat tariama kaip „e“).

suomiakalbiai vaikai jos mokosi mokyklose vyresnėse klasėse⁵. Suomijos teisės aktai taip pat pateikiami švedų kalba, o jų versijos suomių ir švedų kalbomis turi vienodą galią. Daug kitos oficialios medžiagos taip pat egzistuoja švedų kalba. Be to, dalis suomių teisinės literatūros tiesiogiai pateikiama švedų kalba (kaip minėta 15 išnašoje).

Šiaurės šalių teisinės kultūros yra labai panašios dėl bendrų vertybių, istorinės sąveikos⁶ ir teisėkūros bendradarbiavimo, ypač XX a.⁷. Nuo XIX a. pabaigos iki XX a. antrosios pusės buvo suderinta didelė dalis Šiaurės šalių įstatymų. Dabar šie įstatymai yra gana panašūs, o kai kuriais atvejais net labai panašūs, ypač privatinės teisės srityje. Taip pat yra tarpvalstybinių Šiaurės šalių konvencijų, ypač tarptautinės procesinės teisės srityje (savitarpio teisinė pagalba, teismo sprendimų vykdymas ir kt.). Vis dėlto teisinis bendradarbiavimas visos Europos ir pasaulio lygiu sumažino šios Šiaurės šalių konvencijų sistemos svarbą⁸.

Dėl pirma minėtų priežasčių Šiaurės šalys teisiškai daug bendradarbiauja, o taip bendradarbiaujant danų, norvegų ir švedų kalbos tradiciškai vartojamos laisvai kaitant ir įvairiai derinant. Tai daugiakalbystė trijų artimai susijusių kalbų kontekste. Taigi galima kalbėti apie Šiaurės šalių teisinių kalbų bendruomenę.

5 | Vis dėlto švedų kalbos žinios ir vartojimas Suomijoje, taip pat ir administracijoje, mažėja, tai matyti iš kelių oficialių pastarųjų dešimtmečių ataskaitų. Europos Taryba, be kita ko, ne kartą atkreipė dėmesį į švedų kalbos padėtį Suomijoje, ypač į švedų kalbos mokėjimą suomiškai kalbančių sluoksniuose, taip pat į tai, kad švedų kalba būtų vartojama tiek viešai, tiek šalies mokyklose ir administracinėje sistemoje, o galiausiai – šalies gyvenime apskritai.

6 | Švedija ir Suomija kelis šimtmečius buvo valstybinis vienetas, o Daniją ir Norvegiją iš pradžių siejo asmeninė, o vėliau – tikroji sąjunga.

7 | Šiuo požiūriu neseniai prancūzų kalba pasirodžiusiam Marie-Louise Holle straipsnyje („Le projet d’Ole Lando sur les contrats: le code sur le droit nordique des contrats“, *Revue internationale de droit comparé*, 69 t., Nr. 4, 2017, p. 779–805), be išsamaus sutarčių teisės aprašymo, pateikiama Šiaurės šalių teisės ir Šiaurės šalių teisinio bendradarbiavimo apskritai apžvalga ir minima daugybė šios srities šaltinių. Kaip rinkinius, kuriuose publikuojami Šiaurės šalių autorių straipsniai šia tema, galima paminėti Letto-Vanamo, P., Tamm, D. ir Mortensen, B. O. G. (red.), *Nordic Law in European Context*, Springer, 2019, taip pat Husa, J., Nuotio, K. ir Pihlajamäki, H. (red.), *Nordic Law: between Tradition and Dynamism*, Antwerpen: Intersentia, 2007.

8 | Siekiant išvengti prieštaravimų Sąjungos teisei, dažnai teko tikslinti Šiaurės šalių konvencijų detales, todėl bendra šių konvencijų sistema šiuo metu yra gana sudėtinga, ar netgi iš dalies – dirbtinė.

2. Kalbų vartojimas Šiaurės šalių teisinio bendravimo srityje

Šiaurės šalių bendradarbiavimas apima daugelį sektorių (kultūros, teisės, aplinkosaugos, energetikos, ekonomikos, visuomenės sveikatos ir kt.); šio bendradarbiavimo kalbos – tai trys minėtos skandinavų kalbos, kurios vartojamos tiek oficialiai, tiek neformaliai. Vis dėlto dabar yra bendradarbiavimo sričių, kuriose tapo įprasta vartoti anglų kalbą⁹. Nors teisinis bendradarbiavimas nėra visiškai apsaugotas nuo šios tendencijos, skandinavų kalbos ir toliau užima tvirtą poziciją (žr. toliau).

Tiksliau aptariant lingvistinį Šiaurės šalių bendradarbiavimo aspektą, reikėtų pažymėti, kad tai vyksta taip: norvegai renkasi vartoti vieną iš dviejų norvegų kalbos variantų (žr. 3.1 punktą), švedai ir suomiai – švedų kalbą (žr. 3.2 punktą), o danai, kaip ir paprastai islandai, vartoja danų kalbą (kurios mokoma Islandijos mokyklose). Bendraujant žodžiu taip pat gali būti vartojama mišri kalba (vadinamoji *skandinaviska*), turinti dviejų ar daugiau skandinavų kalbų elementų, kurioje vengiama pernelyg daniško žodžių tarimo.

Konkrečiai teisės srityje tai reiškia, kad Šiaurės šalių teisminės ir administracinės institucijos paprastai bendradarbiauja skandinavų kalbomis. Teisingumo ministerijos (ypač teisės aktų leidybos klausimais) ir teismai šiuo klausimu užima pagrindinę vietą: reguliarius visų Šiaurės šalių aukščiausiųjų ir vyriausiųjų administracinių teismų pirmininkų¹⁰ susitikimai yra geras to pavyzdys. Kitose teisinės veiklos srityse, pavyzdžiui, tarp advokatų, skandinavų kalbų vartojimas taip pat yra įprastas vykstant Šiaurės šalių bendradarbiavimui. Kai bylą nagrinėja dvi ar daugiau Šiaurės šalių advokatų kontoros, kalbų pasirinkimą lemia bylos pobūdis ir kliento kalba. Taigi skandinavų kalbas Šiaurės šalių teisininkai dažnai vartoja rengdami bylas, kurios bus nagrinėjamos teisme, ypač šeimos teisės srityje¹¹.

Svarbi Šiaurės šalių oficialaus bendradarbiavimo sritis – tarptautinė savitarpio teisinė pagalba. Pagal tarpvalstybines Šiaurės šalių konvencijas šiame sektoriuje bendraujant Šiaurės šalių institucijoms turi būti vartojamos danų, norvegų ir švedų kalbos. Tai ypač

9 | Žr. oficialią svetainę <https://www.norden.org/en/language>

10 | Kalbant apie teisingumą, Suomijoje ir Švedijoje yra dvi sistemos: bendrųjų teismų ir administracinių teismų. Be to, reguliariai susitinka ir Šiaurės šalių apeliacinių teismų pirmininkai.

11 | Prekybos srityje, kur tarptautinės sutartys paprastai rengiamos anglų kalba, situacija kitokia. Vis dėlto išankstinės diskusijos, siekiant sudaryti sutartį anglų kalba, gali vykti skandinavų kalbomis. Kartais šiose diskusijose gali būti vartojamos dvi kalbos (anglų, skandinavų), kad būtų išvengta nesusipratimų.

pasakytina apie dokumentų įteikimą (teismo šaukimai ir kt.), įrodymų rinkimą ir teismo sprendimų vykdymą¹². Šios trys kalbos turi visiškai vienodą statusą. Taigi, suomiai, bendraudami su danais ir norvegais, taip pat gali vartoti švedų kalbą. Pavyzdžiui, Suomijos teismas išsiunčia švedų kalba surašytą pranešimą dėl Danijoje arba Norvegijoje gyvenančio asmens šaukimo liudytoju Suomijoje vykstančiame procese. Šiaurės šalių konvencijos analogiškai suponuoja, kad Suomijos valdžios institucijos supranta ne tik švedų, bet ir danų ar norvegų kalbomis surašytus dokumentus¹³. Taigi Helsinkyje gali būti gaunama danų arba norvegų kalbomis surašytų prašymų išieškoti išlaikymą Kopenhagoje arba Osle gyvenančiam vaikui.

Kalbant apie teisinę literatūrą, galima pažymėti, kad visose Šiaurės šalyse XXI a. akademių leidinių kalba vis dažniau yra anglų kalba, o tai kenkia nacionalinėms kalboms¹⁴. Šie pokyčiai lemia, kad šiandien Šiaurės šalių konferencijose ar seminaruose neretai galima išgirsti jaunų teisininkų iš Suomijos, taip pat ir iš kitų Šiaurės šalių pranešimus anglų kalba. Vis dėlto bendras teisinės literatūros vaizdas yra kitoks. Pirma, visi leidiniai, skirti praktinei teisei veiklai, taip pat daugelis teorinio pobūdžio akademių leidinių leidžiami nacionalinėmis kalbomis. Danų, norvegų ir švedų leidinius galima skaityti visur Šiaurės šalyse, tas pats pasakytina ir apie suomių leidinius, nes dalis (nors ir nedidelė) literatūros išleidžiama švedų kalba¹⁵. Be to, Šiaurės šalių teisės leidiniuose straipsniai skelbiami

12 | Pavyzdžiui, 1974 m. Suomijos, Islandijos, Norvegijos, Švedijos ir Danijos konvencija dėl savitarpio pagalbos įteikiant dokumentus ir renkant įrodymus (2 straipsnis) ir 1962 m. Suomijos, Islandijos, Norvegijos, Švedijos ir Danijos konvencija dėl priverstinio išlaikymo išieškojimo (2 straipsnis). Šiose konvencijose reikalaujama, kad pagal jas siunčiami dokumentai būtų išversti į norvegų, švedų arba danų kalbą, jei jie surašyti ne viena iš šių trijų kalbų (t. y. jei jie surašyti suomių arba islandų kalba). Visos trys kalbos galioja šiose konvencijose numatytais atvejais.

13 | Kadangi ši prielaida ne visada atitinka tikrovę, 1977 m. Suomijos dekretu dėl Šiaurės šalių teismų sprendimų vykdymo privatinės teisės bylose (5 skirsnis) nustatyta, kad pirmosios instancijos teismas turi teisę reikalauti, kad norvegų arba danų kalba surašyti dokumentai būtų išversti į suomių arba švedų kalbą.

14 | Tai, be kita ko, matyti iš to, kad Suomijoje anglų kalba jau aplenkė suomių kalbą teisės fakultetų dėstytojams skelbiant mokslinius darbus (mūsų skaičiavimai pagrįsti šių fakultetų surinkta statistine informacija).

15 | XXI a. pradžioje Suomijoje apie 5 proc. teisinių knygų ir apie 10 proc. teisinių straipsnių buvo išleista švedų kalba (skaičiavimai atlikti padedant Suomijos parlamento bibliotekos darbuotojams). Šiame kontekste verta paminėti, kad Suomijoje galima studijuoti teisę švedų kalba, siekiant įgyti oficialią teisininko kompetenciją šioje šalyje. Ilgą laiką teisės studijos švedų kalba buvo galimos tik Helsinkio universitete (dvikalbėje mokymo įstaigoje), tačiau neseniai (2022 m. sausio mėn.) buvo nuspręsta tokias studijas siūlyti ir *Åbo Akademi*, švedų kalba veikiančiame Turku universitete.

danų, norvegų ir švedų kalbomis¹⁶, o nacionaliniuose leidiniuose taip pat publikuojami (nors, tiesa, ir gana retai) ir tekstai kaimyninių Šiaurės šalių kalbomis. Skandinavų kalbos taip pat dažnai vartojamos Šiaurės šalių teisininkų konferencijose ir seminaruose¹⁷. Ypač reikėtų paminėti Šiaurės šalių teisės dienas, per kurias susitinka daug teisininkų akademikų ir teisininkų, dirbančių įvairiuose praktinės teisės veiklos sektoriuose¹⁸. Taigi negalima teigti, kad tradicinė daugiakalbystė visiškai prarado savo svarbą Šiaurės šalių teisininkams bendradarbiaujant akademinėje ar edukacinėje srityje – toli gražu ne.

3. Šiaurės šalių bendravimo problemos

Šiaurės šalių bendravimas skandinavų kalbomis neapsieina be sunkumų, net jei dalyvių gimtoji kalba yra danų, norvegų ar švedų. Be jau minėtų problemų (bendros kalbos žodžių reikšmių skirtumai, gramatikos skirtumai ir tarimas, ypač danų kalbos), Šiaurės šalių teisinio bendravimo problemų visų pirma kyla dėl originalių teisinių terminų, kurių neatpažįsta net gimininga kalba kalbantys užsieniečiai. Šių neatpažįstamų terminų gali atsirasti ne tik dėl skirtingų teisinių institutų¹⁹, bet ir dėl skirtingų tapačių institutų pavadinimų. Dar daugiau problemų kelia tai, kad Norvegijoje yra du vienodą statusą turintys rašytinės kalbos variantai, jų žodžių, įskaitant teisinius terminus, rašyba daugiau ar mažiau skiriasi. Teisiniai terminai dviem norvegų kalbos variantais kartais gali būti visiškai skirtingi. Taip pat ir Suomijoje vartojama teisinė švedų kalba gali skirtis nuo Švedijoje vartojamos teisinės švedų kalbos, nors tai pasitaiko gana retai ir skirtumai yra gana nedideli. Šie reiškiniai bus trumpai aptarti tolesnėse pastraipose.

16 | Šiuo metu šiuose leidiniuose taip pat publikuojami straipsniai anglų kalba, ypač suomių teisininkų.

17 | Pavyzdžiui, žr. 2019 m. Helsinkio universiteto organizuojamą konferenciją apie Šiaurės šalių nuosavybės režimus (*Nya trender och bärande principer i den nordiska förmögenhetsrätten*).

18 | Paskutinį kartą – 2017 m. Helsinkyje. Ypač svarbios yra Šiaurės šalių teisės dienos (*De nordiska juristmötena*, kartais taip pat vadinamos prancūziškai „Congrès des juristes nordiques“ arba „Réunions des juristes nordiques“). Šių teisės dienų istorija trunka daugiau nei pusantro šimto metų, o dabar jose dalyvauja daugiau nei tūkstantis dalyvių iš visų Šiaurės šalių. Dalyviai skaito paskaitas, pristato pranešimus, keičiasi idėjomis apie Šiaurės šalių teisinių sistemų plėtrą ir užmezga bendradarbiavimo ryšius (dažnai vakarėliuose).

19 | Labai aiškus pavyzdys – Norvegijos žemės ūkio paveldėjimo sistema (*åsetesrett*), kurios ypatumus galima paaiškinti tuo, kad įstatymų leidėjas, reglamentuodamas šią sistemą, privalėjo atsižvelgti į senovinį giminytės teisių atėmimo institutą (*odelsrett*), vis dar galiojantį šioje šalyje. Žr. prancūziškai Mattila, H., *Les successions agricoles et la structure de la société. Une étude en droit comparé*, tekstas prancūzų kalba: Rabier, J.-C., Helsinkis, Juridica, 1979, p. 115 ir kt.

3.1 Norvegų kalba: viena šalis – du tos pačios kalbos variantai

Pasaulio istorijoje yra buvę atvejų, kai viešajame gyvenime, įskaitant ir teisės sritį, kartais net gana ilgą laiką tarpusavyje konkuravo du tos pačios kalbos variantai, t. y. du standartai²⁰. Norvegijoje tokia padėtis susiklostė nuo XIX a. pabaigos. Dėl šios konkrečios kalbų padėties Šiaurės šalių teisinis bendravimas yra sudėtingesnis: teisininkai iš kitų šio makroregiono dalių turi suprasti šiuos du variantus, kurie iš tikrųjų yra beveik dvi skirtingos kalbos (nors ir giminingos).

Norint suprasti šią ypatingą situaciją, reikia prisiminti, kad Danija ir Norvegija šimtmečius – nuo viduramžių pabaigos iki XIX a. pradžios – sudarė sąjungą. Per šį ilgą laikotarpį danų kalba palaipsniui pakeitė senąją norvegų kalbą (gana panašią į danų kalbą) centrinėje šalies administracijoje. Šis pokytis įvyko ir vietos administracijoje.

Tada, apie 1830 m., tvyrant nacionalinio romantizmo atmosferai, kilo noras sukurti rašytinę norvegų kalbą, kuri skirtųsi nuo danų kalbos. Šiuo tikslu buvo pasiūlytos dvi veiksnių kryptys. Pirmoji, nuosaiki, nuomonė buvo ta, kad naujoji rašytinė kalba turėtų būti pagrįsta tradiciškai Norvegijoje vartojama danų kalba, tačiau su šnekamosios norvegų kalbos elementais. Antrojo, radikalesnio, požiūrio šalininkai teigė, kad visiškai naują rašytinę kalbą reikėjo sukurti remiantis „gerais“ norvegų dialektais, paremtais senąja norvegų kalba. Taigi palaipsniui buvo suformuoti ir įtvirtinti du norvegų rašytinės kalbos standartai.

Šie du variantai: vienas pagrįstas danų kalba, dabar vadinamas *bokmål* (*bukmolas*), o kitas – norvegų kalbos dialektais, dabar vadinamas *nynorsk* (*niunoškas*), turi daug panašumų, bet nemažai ir skirtumų. Visų pirma egzistuoja nesusikačiuojama daugybė smulkių rašybos skirtumų²¹, o kai kurie žodžiai yra visiškai skirtingi (taip pat ir teisės srityje)²². Taip pat yra gramatikos skirtumų (žodžių linksniavimas ir pan.).

20 | Paminėsiu Graikijos atvejį apie katarėvų ir graikų dimotiką. Dėl šių variantų teisinės vartosenos žr. trumpai prancūzų kalba, pavyzdžiui, Mattila, H., *Jurilinguistique comparée. Langage du droit, latin et langues modernes*, Gémard, J.-C., Cowansville, Les Éditions Yvon Blais, 2012, p. 101–107, arba anglų kalba Mattila, H., *Comparative Legal Linguistics. Language of Law, Latin, Modern Lingua Franca*, 2-asis leidimas, vertė Goddard, C., Farnham, Ashgate, 2013, p. 75–79.

21 | Pavyzdžiui, šalies pavadinimas niunoško variantu yra *Noreg*, o vartojant bukmolą ji vadinama *Norge*.

22 | Pavyzdžiui, vienas iš žodžio „bankrotas“ atitikmenų (nors ir labai retas) niunoško variantu yra *buslit*, jis egzistuoja tik šiame kalbos variante.

Šie du variantai visuomet varžėsi. XX a. pradžioje niunoško vartojimas išsiplėtė, tačiau pastaraisiais dešimtmečiais jis vartojamas vis mažiau ir mažiau. Abu variantai turi vienodą oficialų statusą, tačiau visose socialinio gyvenimo srityse dominuoja bukmolo variantas. Tai pasakytina ir apie teisės aktų, teismų bei teisės mokslo kalbą. Dauguma įstatymų yra rengiami bukmolo variantu, šį variantą savo darbe taip pat vartoja didžioji dauguma teisėjų ir teisininkų²³.

3.2 Švedų kalbos atvejais: dvi šalys ir kai kurie kalbos skirtumai

Kaip jau minėta, švedų kalba Suomijoje turi oficialiosios kalbos statusą. Siekiama kuo labiau sumažinti Švedijoje ir Suomijoje vartojamos švedų kalbos skirtumus tiek įprastai vartojant kalbą, tiek oficialiame kontekste. Teisės srityje tai matyti iš priemonių, kurių imtasi siekiant užtikrinti tinkamą teisinės kalbos vartojimą. Abiejose šalyse stebima tendencija, kad vartojimas yra labai panašus. Suomijoje vartojama švedų kalba nėra atskira kalba, ar būtų kalbama apie jos įprastą vartojimą, ar apie vartojimą teisės srityje²⁴ Nepaisant to, skirtumų, kad ir retai pasitaikančių, vis dėlto yra. Šiuos skirtumus daugiausia lemia abiejų šalių teisinių institutų skirtumai. O tais atvejais, kai institutai yra tapatūs, paaiškinimo reikia ieškoti nepamirštant suomių kalbos (kuri jau šimtą metų yra pagrindinė šalies kalba) istorijos²⁵ arba jos daromos įtakos.

Labai svarbu sumažinti šiuos teisinės kalbos skirtumus, nes dėl jų kartais kyla nesusipratimų Švedijos ir Suomijos santykiuose ir apskritai Šiaurės šalių santykiuose. Šiandien Europos Sąjunga atlieka svarbų vaidmenį šioje srityje. Tiesą sakant, Europos Sąjungoje yra tik vienas švedų kalbos variantas, bendras Švedijai ir Suomijai. Tiesa, kad Sąjungos direktyvos valstybėse narėse įgyvendinamos nacionaliniais įstatymais, todėl

23 | Yra daug šaltinių įvairiomis kalbomis apie norvegų kalbos variantus. Konkrečiai apie teisinę veiklą žr.: Askedal, J. O. ir Lilleholt, K., *Sprache und Recht in Norwegen*, Europa ethnica 1 ir 2, 1999, p. 62–65, ir Mattila, H., 2012, p. 107–115, arba Mattila, H., 2013, p. 79–85 (žr. 20 išnašą). Norvegų kalba yra ypač išsamus kolektyvinis darbas: Hæreid, G. O., Lilleholt, K., Skeie, I. Risnes ir Tollefsen, M. (red.), *Mål og rett – Juristmållaget 75 år*, Oslo, Institutt for privatrett, 2010.

24 | Žr. neoficialų vadovą: Bruun, H. ir Palmgren, S. (red.), *Svenskt lagspråk i Finland* („Teisinė švedų kalba Suomijoje“), Helsingfors, Statsrådets svenska språknämnd & Schildts, 1998, p. 107 ir 108, ir bendrai žr. Reuter, M. ir kt., „Swedish in Finland in the 20th century“, *The Nordic Languages. An International Handbook of the History of the North Germanic Languages*, 2017, 22/2 t., p. 1647–1656.

25 | Reikėtų prisiminti, kad daugelis teisinių institucijų Suomijoje buvo įsteigtos XIX a., kai šalis buvo Rusijos imperijos dalimi kaip autonominė didžioji kunigaikštystė, o pagrindinė teisinė kalba tebebuvo švedų.

švediška šių direktyvų terminija nebūtinai paliekama tokia, kokia yra, bet pritaikoma prie kitų atitinkamos srities Švedijos ir Suomijos įstatymų terminijos. Nepaisant to, galima teigti, kad ilgainiui Europos Sąjungos veikla gali paskatinti Švedijos ir Suomijos teisinės švedų kalbos vienovę. Reikėtų nepamiršti, kad kai kuriose srityse Sąjunga dažnai pasirenka reglamentus kaip teisėkūros metodą, o tai reiškia, kad galutinė tekstų versija švedų kalba abiejose šalyse bus visiškai identiška.

3.3 Vakarų ir Rytų Šiaurės šalių terminologijos skirtumai

Žinoma, kiekvienoje Šiaurės šalyje yra teisinių institutų, kurie būdingi tik tai šaliai, o kitose yra nežinomi (pvz., *åsetesrett*, žr. 19 išnašą). Be to, tam tikras institutas gali vadintis skirtingai, nors visose Šiaurės šalyse jis egzistuoja tokia pačia forma.

Pirma, pažymėtina, kad net jei Šiaurės šalių įstatymai sudaro gana nuoseklią visumą – Šiaurės šalių teisės šeimą, iš šios visumos galime išskirti du vienetus: Vakarų Šiaurės šalių teisės pošeimį (Danija, Norvegija, Islandija) ir Rytų Šiaurės šalių teisės pošeimį (Švedija, Suomija)²⁶. Konceptualūs ir terminologijos skirtumai tarp šių teisės pošeimių yra svarbesni nei kiekviename iš jų. Pavyzdžiui, Danijoje ir Norvegijoje tam tikrų rūšių turto padalijimo (paveldėjimo, sutuoktinių turto, bankrutavusio skolininko turto) klausimai yra atskira teisės šaka (*skifteret / skifterett*). Joje vartojami Švedijoje ir Suomijoje nežinomi terminai.

Antra, Danijos ir Norvegijos teisiniai institutai bei šių šalių institucijos kartais pavadinti originaliai, nors Švedijoje ir Suomijoje yra konceptualus atitikmuo²⁷. Rengiant teisės aktus, kuriais siekiama suderinti Šiaurės šalių teisę, buvo stengiamasi sumažinti šią problemą pasirenkant, kiek įmanoma, vienodus terminus arba tuos, kurių kalbinius variantus lengva atpažinti visose Šiaurės šalyse. Vis dėlto toks kelias pasirodė sudėtingas: nacionalinės tradicijos yra labai stiprus veiksnys, galintis trukdyti kurti naujus terminus.

Tai reiškia, kad keičiantis dokumentais tarp dviejų Šiaurės šalių teisės pošeimių kartais sunku teisingai suprasti teisinius terminus ir tam tikrus teisinių institutų pavadinimus.

26 | Kaip matyti, ši teisių klasifikacija neatitinka kalbų klasifikacijos. Žr., pavyzdžiui, „Skandinavų kalbos“, Vikipedija.

27 | Pavyzdžiui, švedišką žodžio „areštas“ atitikmuo yra *utmätning*, tačiau daniškas atitikmuo yra *udlæg*, o anksčiau – *udpantning*.

Vienas iš būdų to išvengti – parengti daugiakalbius pavyzdinius dokumentus, kuriuose pagrindinės teisinės sąvokos būtų išreikštos naudojant kiekvienoje Šiaurės šalyje vartojamus atitikmenis.

4. Daugiakalbystės ateitis plėtojant Šiaurės šalių teisinį bendradarbiavimą

Šiaurės šalių bendradarbiavimo poreikis neabejotinai išliks ir ateityje, nepaisant to, kad intensyvėjant bendradarbiavimui Europos Sąjungoje, ypač teisėkūros srityje, Šiaurės šalių bendradarbiavimas tam tikru mastu mažėja. Šiaurės šalys nebegali (kitaip nei XX a. viduryje) priimti Sąjungos teisės aktams prieštaraujančių teisės aktų, tačiau gali bendromis pastangomis daryti įtaką šių teisės aktų raidai²⁸. Taip pat reikėtų pažymėti, kad dėl bendro šalių ir tautų suartėjimo Šiaurės šalių bendradarbiavimas tam tikruose sektoriuose tampa vis svarbesnis. Dėl laisvo asmenų (prekių ir kt.) judėjimo tarp Šiaurės šalių atsiranda vis daugiau tęstinių ar atsitiktinių teisinių santykių (suomių eismo įvykiai Norvegijoje, išlaikymo išieškojimas Suomijoje Danijoje gyvenančiam vaikui ir t. t.). Tikėtina, kad ir toliau intensyviai bendradarbiaus teisininkai akademikai.

Kaip jau minėta, Šiaurės šalių teisinis bendradarbiavimas pasižymi makroregiono daugiakalbyste. Vartojamos trys giminingos (danų, norvegų ir švedų) ar net keturios kalbos, jei du norvegų kalbos variantai laikomi atskiromis kalbomis. Atsižvelgiant į šią daugiakalbystę, daroma prielaida, ypač esant oficialiam kontekstui, bet ir apskritai, kad šio bendradarbiavimo dalyviai ir kaimyninių Šiaurės šalių valdžios institucijos supranta danų, norvegų ir švedų kalbas.

Matyti, kad rimčiausia Šiaurės šalių bendravimo problema yra ta, kad pagrindinė Suomijos kalba labai skiriasi, o švedų kalbos faktinis statusas ir žinios Suomijoje silpnėja²⁹ (analogiškai danų kalbos padėtis Islandijos mokyklų sistemoje yra prastesnė nei anksčiau). Tačiau nereikėtų ignoruoti ir kitose Šiaurės šalyse egzistuojančių problemų. Kartais net norvegams sunku suprasti šnekamąją danų kalbą, nors dominuojantis norvegų kalbos variantas yra daniškos kilmės; danai, norvegai ir švedai taip pat ne visada supranta

28 | Apie Šiaurės šalių teisinio bendradarbiavimo raidą ateityje žr. švedų kalba *Sevón, L., Nordiskt lagstiftningsamarbete – forntid eller framtid?* (Šiaurės šalių teisėkūros bendradarbiavimas – senamadiškas reiškinyis ar galimybė ateičiai?), *Tidskrift utgiven av Juridiska Föreningen i Finland*, 3 ir 4, 2009, p. 545–550.

29 | Žr. 5 išnašą.

rašytinius tekstus, tam reikia praktikos. Taip pat akivaizdu, kad skandinavizmo ideologija Šiaurės šalyse nebėra tokia stipri kaip anksčiau, o jauni skandinavai nebenori dėti pastangų (jų reikia labai nedaug), kad mokėtų skaityti kaimyninių šalių kalbomis arba galėtų bendrauti giminingomis kalbomis³⁰. Iš tiesų jaunimas visame pasaulyje mano, kad anglų kalba yra natūrali ir neutrali bendravimo priemonė visuose tarptautiniuose santykiuose, net ir su kaimynais, kurie šneka labai panašia kalba³¹. Be to, reikėtų paminėti netikrų vertėjo draugų, t. y. žodžių, kurie yra panašūs, bet turi skirtingą reikšmę, problemą. Kitas išorinis veiksnys – dabar jau nepriklausomų Baltijos šalių (po Sovietų Sąjungos žlugimo) noras suartėti su Šiaurės šalimis³², jis yra natūralus ir dėl istorinių priežasčių (anksčiau, ypač XVII a., šiaurinė Baltijos regiono dalis priklausė Švedijos Karalystei). Baltijos šalyse labai retai pasitaiko, kad teisininkas suprastų skandinavų kalbas.

Atsižvelgiant į visa tai, sunku tiksliai pasakyti, koku mastu skandinavų kalbos išlaikys savo, kaip Šiaurės šalių bendradarbiavimo priemonės, statusą. Nereikėtų lengvabūdiškai vertinti pirma pateiktų argumentų, tačiau reikėtų nepamiršti, kad skandinavų kalbos labai gerai padeda plėtoti Šiaurės šalių bendradarbiavimui, ypač rašytiniam. Be to, šios kalbos suteikia skandinavams (neskaitant islandų) svarbų pranašumą: galimybę aktyviai bendrauti, nes jie gali vartoti savo gimtąją kalbą rengdami rašytinius pranešimus ir per žodines diskusijas. Be to, lengviau kalbėti apie tipiškus Šiaurės šalių teisinius reiškinius vartojant terminus, kurie jau egzistuoja skandinavų kalbose, o ne naudotis tarpine kalba (vertimas į anglų kalbą dažnai būna nepakankamai tikslus).

Net jei ateityje plėtojant Šiaurės šalių teisinį bendradarbiavimą būtų visuotinai vartojama anglų kalba, poreikis mokėti Šiaurės šalių kaimynių kalbas išliktų, net jei tai padėtų suprasti tik rašytinius tekstus. Atmetus Bendrijos (Sąjungos) reikalus, praktinės teisinės problemos (teisėkūros politika ir kt.) nacionaliniu lygmeniu paprastai visur aptariamos nacionalinėmis kalbomis. Taigi anglų kalba parašytų tekstų, susijusių su šiomis diskusijomis, pasitaiko tik retkarčiais; be to, išversti tekstai pasirodo vėliau. Vadinasi, norint susidaryti išsamų

30 | Tai aiškiai matyti neseniai Šiaurės ministrų tarybos parengtoje ataskaitoje (*Har Norden and språkfelleskap?*, 2021). Atliekant apklausą Šiaurės šalių jaunimo buvo klausiama, kokia kalba jie šneka, kai sutinka žmogų, kurio gimtoji kalba yra kita skandinavų kalba. Apie 60 proc. šių jaunuolių atsakė, kad renkasi anglų kalbą.

31 | Kalbant apie teisės studentus, tai konstatavo ir dėl to apgailėstavo Šiaurės šalių teisės profesorius Johanas Bärlundas per 2019 m. Šiaurės šalių seminarą (žr. 16 išnašą).

32 | Tai jau pastebima tarptautinio advokatų asociacijų bendradarbiavimo veikloje. Nuo tada, kai Baltijos šalys pradėjo dalyvauti bendradarbiaujant Šiaurės šalių advokatų asociacijoms, anglų kalba plačiai vartojama kaip šio bendradarbiavimo kalba.

ir tolygų Šiaurės šalių diskusijų apie praktines teisines problemas vaizdą, reikia skaityti skandinavų kalbomis išleistą medžiagą (be kita ko, teisines knygas ir straipsnius).

Svarbu suvokti šį faktą, ypač šiais laikais, kai Šiaurės šalių jaunimas įsitikinęs anglų kalbos visagalybe. Šiaurės šalių bendradarbiavimo veikloje dalyvaujantys teisininkai jau dabar supranta danų, norvegų ir švedų kalbas, bent raštu, tad jie taip pat turės reikiamų išankstinių žinių, kad galėtų lengvai suvokti bendradarbiaujant svarstomus klausimus. Skaitydami pagrindinius kaimyninių šalių tekstus, šie teisininkai bus susipažinę su visų šių šalių realijomis ir diskusijose pateiktais argumentais. Akivaizdu, kad šios žinios daro įtaką dalyvių indėliui į bendradarbiavimą ir taip didina jų galimybes pateikti tinkamus atsakymus.

Ne mažiau svarbu mokytis suprasti Šiaurės kaimynų šnekamąsias kalbas ir per žodines diskusijas vartoti šias kalbas³³. Skandinavų kalbų nesuprantantis asmuo lengvai pašalinamas iš pokalbių koridoriuose ir diskusijų vakarėliuose, kur priimamos pozicijos ir rengiami pasisakymai vėlesniems oficialiems susitikimams. Nereikėtų pamiršti ir socialinės kalbos žinių pusės. Vakariene, per kurią laisvai ir pakaitomis diskutuojama įvairiomis skandinavų kalbomis, yra ypatinga Šiaurės šalių identitetą stiprinanti patirtis.

33 | Tai reiškia, kad suomiškai ar islandiškai kalbantys asmenys per diskusijas turi aktyviai mokytis švedų, danų ar norvegų kalbos, o daniškai kalbantys asmenys – mokytis ypač aiškiai ir suprantamai artikuliuoti.

Kalba kaip raktas, atrakinantis teisės pasaulį

— Stig Strömholm

Stig Strömholm 1989–1997 m. buvo Uppsalos universiteto prorektorius ir privatinės teisės bei tarptautinės privatinės teisės garbės profesorius. S. Strömholm anksčiau buvo to paties universiteto jurisprudencijos profesorius. Jis yra parengęs daugybę teisės, istorijos ir net literatūros kūrinių, gavęs apdovanojimų keliose Europos šalyse už daugiakalbę veiklą nacionalinės ir tarptautinės teisės srityje bei už autorystę keliomis Europos kalbomis.

Une science est une langue bien faite – „Mokslas – tai gerai sukurta kalba“ – tai maksima, priskiriama prancūzų fizikui Henri Poincaré (1854–1912), vienam iš paskutiniųjų didžiųjų polimatų. Šis posakis ypač tinka jurisprudencijai, kuri neturi kitų išraiškos priemonių ar terpės, išskyrus natūralią kalbą. Jos negalima visiškai pakeisti skaičiais ar formulėmis, kad ir kaip ryžtingai kai kurie teisės teoretikai būtų bandę juos panaudoti teisiniam turiniui perteikti. Šiame straipsnyje daugiausia dėmesio bus skiriama teisei kalbai.

Bendrieji teisės principai ir konkrečios išsamios taisyklės išreiškiamos, atkuriamos, aprašomos ir apibrėžiamos vartojant kalbą, kuri, be abejo, yra „natūrali“ (priešingai nei dirbtinė ar formalizuota), tačiau dažnai ji yra ne tik specializuota (taigi beveik nesuprantama ne specialistui), bet ir archajiška. Ilgą nenutrūkstamą istoriją turinčioje visuomenėje neišvengiama, kad kalba, kilusi iš nebeegzistuojančių socialinių sąlygų, kartais net prabyla apie šiandienos kalbų bendruomenės nariams nepažįstamus dalykus, įsitikinimus ir veiksmus.

Labai išsivysčiusiose teisės sistemose teisinė kalba yra sudėtinga sistema, kuriai būdingi tiek „normalūs“ loginiai semantiniai ryšiai, tiek atskira hierarchinė tvarka, kurios struktūros pagrindinius bruožus turi žinoti skaitytojas / auditorija, kad galėtų visiškai suprasti tekstą ta kalba. Ši sistema yra istorinės raidos, kuri skirtingose kultūrose ir šalyse vyko skirtingai, rezultatas. Kartais pastebimi aiškūs ir praktiškai reikšmingi skirtumai tarp mažų, daugeliu aspektų artimų, glaudžiai susijusių sistemų ir politiškai / ekonomiškai bei kultūriškai panašių bendruomenių. Kalbos žodžių ir sandaros, taip pat loginės ir hierarchinės taisyklių sistemos supratimas yra būtina sąlyga gebėti ne tik intelektualiai suvokti, bet ir – vartojant bendrą, neutralų žodį – „tvarkyti“ teisinę sistemą. Labiausiai paplitęs ir objektyviai svarbiausias „tvarkymo“ būdas, be abejo, yra taisyklių, t. y. sprendimų, kuriais taisyklių turinys paverčiamas veiksmais, kaip yra, pavyzdžiui, kai remiamasi baudžiamosios teisės norma pagrįsti apkaltinamąjį nuosprendį arba kai sutarčiai siūloma taikyti advokato siūlomą civilinės teisės normą, taikymas. Visose šalyse bent iki XX amžiaus vidurio (daugelyje sričių – ir vėliau) universitetinės teisės studijos buvo siauros nacionalinės krypties, o kalbant apie praktinį taikymą, atsižvelgta į vieną sistemą, paprastai ribotos nacionalinės apimties.

Galima sakyti, kad Europos teisininkai (taip pat ir Amerikos, Afrikos ar Azijos teisininkai) buvo ir daugeliu atvejų tebėra įstrigę savo kalbiniame pasaulyje, kurį paprastai skiria nacionalinės linijos. Tai nėra staigmena.

Vadinasi, terminų apibrėžimai ir aiškinimai, „veikiantys“ šiame atskirame kalbiniame pasaulyje, t. y. kurie jame taip pat gali būti sėkmingai „tvarkomi“, taip pat yra suvokiami

kaip „teisingi“, galbūt net „vieninteliai teisingi“. Pakankamai gerai informuoti teisininkai, žinoma, žinos, kad yra ir kitų terminų apibrėžimų bei aiškinimų ir kad jie veikia kitose nacionalinėse sistemose. Šios kitos sistemos įtraukiamos susiklosčius situacijoms, kai manoma, kad tai būtina dėl įvairių priežasčių, susijusių su siauromis tarptautinės privatinės teisės (o tam tikromis ypatingomis situacijomis – bendrosios tarptautinės teisės) spragomis. Pakankamai gerai informuoti teisininkai taip pat žinos, kad, jų nuomone, didelės juos siejančios sistemos dalys turi istorinę kilmę – romėnų teisę, kanonų teisę, germanų teisę, kuri yra bendra kelioms sistemoms. Vis dėlto daugumoje atvejų, su kuriais teisininkai susiduria savo profesinėje veikloje, šios istorinės žinios neduoda tiesioginės praktinės naudos. Reikalingų konkrečių sprendimų reikia ieškoti jų pačių sistemoje, vartojant tos sistemos teisinę kalbą. Nemanau, kad būtų perdėta teigti, kad patyrę teisininkai sąmoningai ar nesąmoningai nešiojasi savotiško teisinės sistemos, kurioje jie dirba, žemėlapiu vaizdą. Žemėlapis yra teisės studijų ir vadovėlių dalykinės klasifikacijos, tvarkos ir – dažnu atveju – teisės aktų rezultatas.

Šis teiginys galioja praktikuojantiems teisininkams ir advokatams, tačiau būtent nuo šios istoriškai susiklosčiusios situacijos turi pradėti ir tariamai aktyvus teisininkas, atlikdamas lyginamąsias studijas bet kokiu tikslu. Įstatymų leidėjas taip pat turi pradėti savo darbą nuo šio atspirties taško, ieškodamas naujų sprendimų, nesvarbu, ar tai susiję su nacionalinės teisės aktais, ar taisyklių, kurios yra bendros kelioms teisinėms sistemoms, priėmimu. Lyginamąjį darbą labai apsunkina tai, kad skirtingose nacionalinėse teisės sistemose socialinių problemų sprendimų turinio panašumus (ir skirtumus) dažnai gali užgožti terminologiniai ir kiti kalbiniai skirtumai, kuriuos galima apibūdinti kaip atsitiktinius arba kaip žmogiškas klaidas, o ne kaip reikšmingų turinio skirtumų išraišką.

Siekdami įveikti lyginamojo darbo keliamas problemas teisininkai turi pakankamai giliai išmanyti daugiau ar mažiau tvirtai nusistovėjusius atitinkamų teisės sistemų kalbos įpročius ir net tokius, atrodytų, paviršutiniškus skirtumus, kurie išryškėja parenkant registrų, teismų bylų antraštes ir bibliografinius sąrašus.

Remdamasis savo patirtimi pateiksiu tam tikrų problemų, kylančių įvairių tipų kalbinių „susidūrimų“ ir vertimų teisės srityje, pavyzdžius. Tikiuosi, kad tie pavyzdžiai atskleis, koks įvairiapusis ir reiklus gali būti vertėjo darbas net tokioje ribotoje ir gana aiškiai apibrėžtoje srityje, kaip teisė. Vienas vertimas labai retai būna panašus į kitą.

1956 m. vasarą, būdamas teisės studentas, dirbau stažuotoju be užmokesčio Švedijos prekybos rūmuose Paryžiuje, kurie tada turėjo savo patalpas „Švedų namuose“, esančiuose Avenue des Elisées 125. Dažniausios užduotys buvo verslo korespondencijos vertimas iš

švedų į prancūzų kalbą, ir atvirkščiai. Buvau įgijęs pirmojo lygio romanų kalbų bakalauro laipsnį ir buvau perskaitęs labai daug prancūzų literatūros darbų. Man ši kalba labai patiko, ji retai sukeldavo kokių nors sunkumų. Vieną dieną į Prekybos rūmus atėjo didelės Prancūzijos statybų įmonės atstovas ir paklausė, ar kas nors galėtų padėti jo įmonei išversti į prancūzų kalbą *Mekanförbundet* (buvusi Švedijos inžinerinės pramonės asociacija) kranų standartus. Prancūzijos įmonė ketino teikti paraišką dalyvauti konkurse statyti kelis didelius kranus Švedijos uoste. Prekybos rūmų stažuotojai turėjo teisę atlikti tokias užduotis privačiai ir už atlygį, jeigu jos galėjo būti laikomos glaudžiai susijusiomis su rūmų, kaip Prancūzijos ir Švedijos ekonominių santykių puoselėtojo, veikla. Po gana išsamios diskusijos su prancūzų inžinieriumi ėmiausi šios užduoties.

Užduotis pasirodė reikalaujanti labai daug darbo, tačiau, kita vertus, ji iš tikrųjų buvo gana aiški. Galima sakyti, kad reikėjo teisingai ir itin tiksliai ne tik terminologiškai, bet ir sintaksiškai išversti iš švedų kalbos į prancūzų aiškų ir glaustą techninį tekstą, kurio konkrečios reikšmės, žinoma, iki galo nesupratau nė viena kalba. Savaime suprantama, čia nebuvo vietos jokiai idiomatinei ar stilistinei nuojautai ar niuansų paieškoms. Darbas visų pirma reikalavo tikslumo, būtino, kad terminai (susiję su medžiagų, konstrukcijų, kėlimo ir transportavimo operacijų, kurias galėtų atlikti gaminiai, aprašymu) būtų absoliučiai teisingi. Daugumą jų buvo galima rasti – kartais po kruopščios paieškos – atitinkamose enciklopedijose, tačiau dėl kai kurių dalykų reikėjo labai pasistengti. Vis dar gerai prisimenu, kiek daug laiko pareikalavo žodžių junginio *maximal tillåten skjuvpåkänning* (didžiausias leistinas šlyties įtempis), vartojamo Švedijos kranų standartuose, teisingo prancūziško atitikmens paieška. Kartkartėmis siautulingų liepos karščių dienomis, kai sėdėjau palinkęs prie užduoties, mintyse matydavau, kaip didžiulis kranas idiliškame Švedijos uoste griūva dėl mano vertimo klaidos. Vis dėlto galiausiai prancūzų klientas patvirtino tekstą be jokių klausimų ar skundų. Atrodo, kad jis buvo naudingas. Nežinau, ar buvo atliktas koks nors užsakymas. Be to, per kelerius metus Švedijos laikraščiuose nebuvo pranešimų apie Švedijos uostuose nugriuvusius kranus.

Antrasis mano pavyzdys susijęs su visai kita intelektualine sritimi. Vienas iš Švedijos teisininkų, anksti suvokusių Šiaurės šalių teisinės sistemos ir jurisprudencijos aktyvaus kontakto su pasauliu, atsivėrusiu po Antrojo pasaulinio karo, svarbą, buvo Stokholmo profesorius Folke Schmidt (1909–1980), sparčiai besivystančios savo apimtimi ir svarba darbo teisės srities pradininkas. Jis vadovavo Šiaurės šalių teisininkų grupei, kartu įkūrusiai ir leidusiai metraštį anglų kalba *Scandinavian Studies in Law*, kurio pirmasis leidimas buvo išleistas 1957 m. Stokholme. F. Schmidt dirbo leidinio redaktoriumi iki mirties 1980 m. ir įdėjo daug pastangų į jį.

Kiekvieną *Scandinavian Studies in Law* leidimą sudarė neseniai paskelbtų straipsnių apie Šiaurės šalių jurisprudenciją, kurie buvo laikomi svarbiais tarptautiniu mastu, rinkinys. F. Schmidt padėjo redakcinė kolegija, sudaryta iš Stokholmo profesorių. Kiekvienoje Šiaurės šalyje dirbo korespondentas, kurio užduotis buvo atrinkti ir pasiūlyti straipsnius iš savo šalies. Aš susipažinau su F. Schmidt šeštojo dešimtmečio pabaigoje ir galiausiai išverčiau į anglų kalbą jo vadovėlį *Kollektiv arbetsrätt* (Kolektyvinė darbo teisė). 1960-ųjų pradžioje tapau *Scandinavian Studies in Law* redakcijos sekretoriumi – šias pareigas turėjau eiti kelerius metus. Iš esmės Šiaurės šalių autorių straipsniai būdavo prieinami anglų kalba, kai jie pasiekdavo redakcinę kolegiją, tačiau dažnai, ypač iš pradžių, prireikdavo išsamios lingvistinės apžvalgos, kurios daugiausia imdavomės F. Schmidt ir aš. Galutinę peržiūrą atlikdavo patyręs anglų kalbos vertėjas Richard Cox. Užmojai juodraščių, ortografijos ir net grafinio dizaino srityse nuo pat pradžių buvo labai dideli. Redakcinė kolegija labai stengėsi redaguoti ir taisyti straipsnius, tačiau reikėjo daug akių, o redakcijos sekretoriaus darbas buvo labai imlus. Per tuos metus, kai dirbau redakcijos sekretoriumi, visose kelionėse lėktuvu, traukiniu ar laivu mane visada lydėdavo šūsnis rankraščių ar juodraščių.

Mūsų darbas versti Šiaurės šalių tekstus į anglų kalbą metraščiui *Scandinavian Studies in Law*, be pagrindinės metraščio užduoties, turėjo platesnį ir ilgalaikį antrinį tikslą, t. y. kad konkretus straipsnis taptų prieinamas angliškai kalbančiam skaitytojui ir taip būtų sudarytos sąlygos tarptautinei mokslinei diskusijai. Žvelgdami į šią skaitytojų auditoriją, laikėmės nuomonės – kuri buvo realistinė – kad ją iš esmės sudarys ribota grupė gerai išsilavinusių profesionalų, besidominčių teise ar bent jau socialiniais mokslais. Antrinis tikslas buvo palaipsniui sukaupti gana universalių angliško terminų, kuriais būtų galima pasinaudoti pateikiant šiaurietiškas sampratas ir institutus tęsiant tarptautinį keitimąsi idėjomis, kurio tikėjomės. Šis terminų skaičius natūraliai augo su kiekvienu *Scandinavian Studies in Law* leidimu. R. Cox kasmet rinkdavo naujus žodžius, tačiau mūsų planai parengti pakankamai medžiagos išsamesniam švedų-anglų teisiniam žodynui nebuvo įgyvendinti. Tai savaime nekėlė nuostabos. Į metraščių įtraukti straipsniai būdavo atrinkti daugiausia atsižvelgiant į jų mokslinį įdomumą ir kokybę; dažnai jie būdavo gana siauros temos ir specializuoti. 1950-aisiais ir 1960-aisiais Vakarų pasaulyje buvo justis smalsumas ir geriausiu atveju pagarbus domėjimasis Šiaurės šalių socialiniais sprendimais. Šiaurės šalių, ypač Švedijos, kaip „vidurinio kelio“ tarp socializmo ir kapitalizmo, samprata buvo gana plačiai paplitusi tarp teisininkų ir socialinių mokslininkų Vakarų pasaulyje. Nors tarp atrinktų straipsnių netrūko plačių pagrindinių dalykų ir kryptų apžvalgų, Šiaurės šalių teisės sistemos pristatymas tapo pernelyg selektyvus net ir išleidžiant pakankamai daug metraščių (kiekviename buvo apie dešimt straipsnių, iš viso nuo 200 iki 300 puslapių),

kad per protingą laiką būtų pateikta pakankamai medžiagos naudingam bendram teisės žodynui. Viena problema, kuri išryškėjo anksti, kai žodyno planai buvo pradėti įgyvendinti, – britų ir amerikiečių teisinės kalbos skirtumas. Dažnai prirėkdavo daugiau nei vieno žodžio, kad būtų pateiktas švedų teisinis terminas anglų kalba.

Priešingai nei Švedijos inžinerinės pramonės asociacijos kranų standartai, *Scandinavian Studies in Law* teisinių tekstų vertimas suteikė tam tikros erdvės stilistiniams ir net estetiniams pamąstymams. Mūsų misija buvo pristatyti Šiaurės šalių jurisprudenciją kuo patrauklesne anglų kalba, neprarandant mokslinio griežtumo. Dėl šio tikslo verčiant teisės terminus, ypač įstaigų, funkcijų ir institucijų pavadinimus (taip pat teorines teisės sąvokas) dažnai iškildavo dilema, o tai, mano nuomone, neišvengiama profesionaliai verčiant su socialiniais klausimais susijusius tekstus.

Supaprastinus dilemą būtų galima apibūdinti taip: ar pasirinkti stilistiškai patrauklų ir galbūt idiomatiškai priimtina, bet, kita vertus, faktiškai neapibrėžtą ir apytikslį sprendimą, ar pasistengti sukurti lingvistiškai sudėtingą išsamų apibrėžimą, kuris pateikiamas su aiškinamaisiais priedais, ir kartais, kad būtų visiškai suprantamas, prireikia tiek daug informacijos apie supančias socialines sąlygas, kad vieno termino vertimas pavirsta mažu skyriumi.

Renkantis vieną iš šių dviejų pagrindinių sprendimų, neišvengiamai stengiamasi suprasti, kaip skaitytojai gali naudoti tekstą. Apskritai atrodė – ir atrodo – mažai tikėtina, kad praktikuojantys teisininkai juo naudotųsi kaip informacija, reikalinga sprendimams priimti. Pragmatiški teisininkai nuolat tokią informaciją gauna kitais būdais, o ne skaitydami akademinis metraščius. Šiaurės šalių teisės tyrimo tikslas greičiausiai gali būti teorinis. Šis vertinimas suteikė – ir suteikia – tam tikrą argumentų už idiomatinį, stilistiškai sklandų, o ne už išsamų, aprašomąjį ir tiriamąjį vertimą, persvarą. Vis dėlto dėl to paties vertinimo taip pat reikia įspėti: tekstas neturi tapti *toks* idiomatinis, kad užgožtų tikrus taisyklių ir institutų, kurios yra vertimo objektas, skirtumus. Tada tai gali tiesiogiai klaidinti. Svetimybės nereikia bijoti, ypač jeigu jos išreikštos gerai žinoma kalbine forma. Vargu ar būtų perdėta teigti, kad lingvistinėje ir terminologinėje srityje Šiaurės šalių ir Vokietijos (netgi Prancūzijos) teisės sistemos yra labiau panašios, nei lyginant Skandinavijos teisės sistemą ir anglo-amerikiečių bendrajai teisei priklausančias arba ja grindžiamas teisės sistemas. Tai nereiškia, kad Šiaurės šalių teisės sistemose visiškai trūksta kalbinės egzotikos, kuri dažnai – užsienio stebėtojų akimis – būdinga Anglijos ir Šiaurės Amerikos teisei. Galima pateikti vieną pavyzdį. Tai susiję su šiuo metu nebeegzistuojančia pareigybe, buvusia Švedijos teisinėje sistemoje; reikėjo gana išsamių paaiškinimų, kad būtų visiškai suprantas jo atliekamas trejopas profesinis vaidmuo. Kaip

būtų galima pakankamai tiksliai išversti terminą *landsfiskal* į anglų, prancūzų ar vokiečių (arba danų ar norvegų kalbas), nevarojant pernelyg daug žodžių?

Trečias pavyzdys atskleidžia visiškai kitokias vertimo problemas. Iškart po Antrojo pasaulinio karo Vakarų demokratijose pasidarė itin svarbūs asmens privataus gyvenimo teisinės apsaugos klausimai. Didėjanti grėsmė asmenų privačiam gyvenimui dėl pokalbių pasiklausymo, slapto fotografavimo ir naujų techninių procedūrų Europos ir Amerikos teisininkus labai skatino domėtis šiomis problemomis. Diskusiją ypač pakurstė tai, kad didesnės teisinės privataus gyvenimo apsaugos šalininkai pradėjo remtis pagrindinių žmogaus teisių, kurios buvo griežtai įtvirtintos tiek 1948 m. JT deklaracijoje, tiek 1950 m. Europos Tarybos konvencijoje dėl šių teisių apsaugos, idėja.

Teisiniame žemėlapyje žmogaus teisės ir „asmenybės teisė“ (*Persönlichkeitsrecht*), kurias ypač vokiečių teisininkai XIX amžiuje jau bandė įvardyti kaip bendrinį terminą, apibūdinantį autorių neturtines teises (dalykas, kurį 1966 m. nagrinėjau savo daktaro disertacijoje Upsaloje), yra skirtingose srityse. Žmogaus teisės, kurių šaknys siekia Jungtinių Valstijų teisių deklaraciją ir Prancūzijos revoliucijos *Declaration des droits de l'homme et du citoyen*, buvo priskirtos prie viešosios teisės, o „asmenybės teisė“ – prie privatinės teisės. Tokios tradicinės ribos turi stipresnį mąstymą kontroliuojantį poveikį, nei įsivaizduojama.

Tarptautinis interesas dėl teisinės privataus gyvenimo apsaugos paskatino Ženevoje įsikūrusią Tarptautinę teisininkų komisiją (TTK) 1967 m. pavasarį Stokholme surengti konferenciją šia tema. Komisijos Švedijos skyriui vadovavo nusipelnęs teisėjas Gustaf Petrén. Jis įtikino mane prieš konferenciją šia tema parengti lyginamosios teisės pranešimą anglų kalba su pasiūlymais dėl diskusijų temų bei teisinių sprendimų. Padedant TTK sekretoriatui, galėjau užbaigti pranešimą. Jis buvo išleistas 1967 m. kaip knyga („Right of Privacy and Rights of the Personality. A Comparative Survey“, *Acta Instituti Upsaliensis Jurisprudentiae Comparativae*, 8, Stokholmas, Norstedts, 1967, 250 lapų).

Mano pranešimo tikslas buvo kaip pagrindą konferencijai ir bet kokiems teisės aktų pasiūlymams pateikti aiškų ir pakankamai išsamų vaizdą apie esamą asmens privataus gyvenimo teisinės apsaugos padėtį Europos šalyse, kurios galėtų būti laikomos šios srities lyderėmis, ir Jungtinėse Amerikos Valstijose. Sunkiausia buvo tai, kad ši teisinė apsauga tiek, kiek ji tuo metu egzistavo, priklausė tokioms skirtingoms atitinkamoms teisinio žemėlapio dalims, todėl buvo taip skirtingai vadinama.

Šiuo tikslu bendras vaizdas buvo atskleistas nurodant daugybę garsių teisinių bylų, kurių bendras vardiklis buvo tai, kad, neatsižvelgiant į antraštes, pagal kurias buvo rastos, jos buvo susijusios su asmens privataus gyvenimo teisine apsauga. Rinkinyje buvo keletas garsių XX amžiaus pradžios Šiaurės Amerikos teisėjų sprendimų, kurie buvo aprašyti ir analizuojami kaip naujos teisės, „teisės į privatų gyvenimą“ išraiška, po Antrojo pasaulinio karo (tuo metu pradėta vartoti „privataus gyvenimo gerbimo“ sąvoka) priimtas Norvegijos Aukščiausiojo Teismo sprendimas ir pora Vakarų Vokietijos *Bundesgerichtshof* panašių naujų ir precedentą formuojančių sprendimų. Tai nebuvo tiesiog vienos ar kelių teisinių sistemų terminų vertimas į vieną ar daugiau terminų kitoje sistemoje. Kad būtų galima parašyti apžvalgą, reikėjo stengtis nepakliūti į terminų skirtumų spąstus, kitaip tariant, reikėjo tiesiai per juos pažvelgti į teisinio sprendimo esmę. Akivaizdu, kad *terminas*, kurį reikėjo pateikti šiam sprendimui, nebuvo trivialus dalykas – tikslinėje kalboje terminai niekada nėra trivialūs, tačiau tai buvo antraeilis klausimas. Apžvalgos reikšmė buvo ta, kad išnagrinėtose teisinėse sistemose iš esmės vienodais pagrindais buvo suteiktos adekvačios teisių gynimo priemonės.

EUROPOS SĄJUNGOS TEISINGUMO TEISMAS

L-2925 Liuksemburgas
Tel. +352 4303-1

Teisingumo Teismo interneto svetainė: curia.europa.eu

Rankraštis parengtas 2022 m. gruodžio mėn.

Nei institucija, nei joks institucijos vardu veikiantis asmuo nėra atsakingas už galimą toliau pateikiamos informacijos naudojimą.

Liuksemburgas: Europos Sąjungos Teisingumo Teismas | Daugiakalbystės generalinis direktoratas
Informacijos generalinis direktoratas | Komunikacijos direktoratas
Elektroninių leidinių ir spaudos skyrius

Liuksemburgas: Europos Sąjungos leidinių biuras, 2023

Nuotraukos: © Alan Xuereb, Menininkas, 2023; © Joseph Alfred Izzo Clarke, Nuotrauką, 2023

© Europos Sąjunga, 2023

Leidžiama atgaminti nurodant šaltinį.

Naudoti ar atgaminti nuotraukas ir kitą medžiagą, kurios autorių teisės nepriklauso Europos Sąjungai, galima tik gavus autorių teisių turėtojų leidimą.

Print	ISBN 978-92-829-3846-1	doi:10.2862/572391	QD-01-21-581-LT-C
PDF	ISBN 978-92-829-3824-9	doi:10.2862/349022	QD-01-21-581-LT-N

EUROPOS SAJUNGOS
TEISINGUMO TEISMAS

Daugiakalbystės generalinis direktoratas

Informacijos generalinis direktoratas
Komunikacijos direktoratas
Elektroninių leidinių ir spaudos skyrius

2023 m. gegužės mėn.

ISBN 978-92-829-3824-9

doi:10.2862/349022

QD-01-21-581-LT-N

